

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Földtudományok Doktori Iskola
Földtudományok Doktori Program

Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között

PhD értekezés

Németh Zsolt

Témavezető:

Dr. Tóth József

egyetemi tanár, professzor emeritus

PÉCS, 2011.

Feleségemnek, Katalinnak

A dolgozat elkészítésének támogatásáért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Tóth József professzor úrnak, aki mindig türelemmel, szelíden vette tudomásul, hogy a lassú munkához idő kell, ugyanakkor tanácsokkal, kérdésekkel támogatott, amikor éppen az volt szükséges.

Waffenschmidt Jánosné (KSH) a népszámlálási adatbázishoz való hozzáférést tette lehetővé, Pachmann Zsuzsa (KSH) a kért adatok leválogatásában, Jónás István (KSH) az első adatbázis kialakításában, Bálint Lajos (KSH) a térképek elkészítésében, Rappai Gábor (PTE KTK) a TRI megformázásában, Horváth Bea (KSH) pedig a tesztelésében, tulajdonságainak vizsgálatában volt segítségemre, Harcsa István (KSH) az elkészült szöveghez fűzött hasznos észrevételekkel támogatott. Valamennyiüknek köszönöm az önzetlen közreműködést.

Mint mindenben, ebben a munkában is mindvégig magam mögött tudhattam feleségemet, családomat, pedig a tőlük elvett idővel ők fizették a legnagyobb árat a dolgozatért. Meg tudom ezt hálálni Nektek?

Tartalom

Tartalom	2
Hipotézisek: urbanizáció és migráció	4
1. Az urbanizáció elméletéről és az 1990 előtti magyarországi urbanizációról.....	6
1.1. Bevezetés.....	6
1.2. Egy urbanizációs elmélet	8
1.3. Nézetek az államszocializmus alatti magyar urbanizációról.....	10
1.4. Az urbanizáció helyzete és a térbeli társadalomszerkezet az 1980-as évek végén	23
1.4.1. <i>A településtípusok népességének alakulása az 1980-as években</i>	23
1.4.2. <i>A települések közötti állandó lakóhely változtatások az 1980-as években</i>	28
1.5. A magyar társadalom térbeli társadalomszerkezete az 1990. évi népszámlálás adatai alapján	33
1.6. Következtetések	42
2. Rendszerváltozás, urbanizáció és migráció az 1990-es években	45
2.1. Nézetek a rendszerváltozást követő urbanizációról	45
2.2 Migráció az 1990-es években a vándorlásstatisztikai adatok alapján	51
3. Az elemzésben használt főbb kategóriák és módszerek.....	61
3.1. A településcsoportok kialakítása	61
3.2. A vizsgálati módszer	71
3.3. A társadalmi rétegek kialakítása	72
3.4. A társadalmi rétegződési index (TRI)	78
4. A településcsoportok társadalomszerkezetének változása az 1990-es években.....	82
4.1. Budapest.....	82
4.1.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	82
4.1.2. <i>A migráció hatása Budapest társadalomszerkezetére</i>	85
4.2. A budapesti szuburbia	106
4.2.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	106
4.2.2. <i>A migráció hatása a budapesti szuburbia társadalomszerkezetére</i>	108
4.3. A megyei jogú városok	114
4.3.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	114
4.3.2. <i>A migráció hatása a megyei jogú városok társadalomszerkezetére</i>	116
4.4. A vidéki szuburbia	123
4.4.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	123
4.4.2. <i>A migráció hatása a vidéki szuburbia társadalomszerkezetére</i>	125
4.5. A középvárosok.....	128
4.5.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	128
4.5.2. <i>A migráció hatása a középvárosok társadalomszerkezetére</i>	130
4.6. A kisvárosok.....	136
4.6.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	136
4.6.2. <i>A migráció hatása a kisvárosok társadalomszerkezetére</i>	138
4.7. Üdülővárosok	142
4.7.1. <i>A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői</i>	142

4.7.2. A migráció hatása az üdülővárosok társadalomszerkezetére	145
4.8. Városiasodó települések	149
4.8.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	149
4.8.2. A migráció hatása a városiasodó települések társadalomszerkezetére	151
4.9. Agglomerációs falvak	157
4.9.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	157
4.9.2. A migráció hatása az agglomerációs falvak társadalomszerkezetére	159
4.10. Üdülőfalvak	166
4.10.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	166
4.10.2. A migráció hatása az üdülőfalvak társadalomszerkezetére	169
4.11. Falvak	172
4.11.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	172
4.11.2. A migráció hatása a falvak társadalomszerkezetére	175
4.12. Aprófalvak	179
4.12.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	179
4.12.2. A migráció hatása az aprófalvak társadalomszerkezetére	181
4.13. Az elvándorlások hatása a településcsoportok társadalomszerkezetére	188
4.14. A térségi determináció	194
5. Urbanizációs és térségi társadalomszerkezeti mintázatok	198
5.1. Szuburbanizáció	198
5.2. Dezurbanizáció	200
5.3. Reurbanizáció	202
5.4. A láthatatlan népességkoncentráció, avagy „einstand”	202
5.5. Reruralizáció	204
5.6. Az urbanizáció mintázata	205
5.7. A térségi társadalomszerkezet mintázata	209
6. További kutatási irányok	212
Mellékletek	213
1. számú melléklet	213
2. számú melléklet	233
Irodalomjegyzék	235

Hipotézisek: urbanizáció és migráció

Az urbanizáció és az urbanizációs ciklusok változása mindig a migráció hatására zajlik, a két jelenség elválaszthatatlanul együtt jár. Történetileg a migrációnak nem feltétlenül vannak urbanizációs hatásai, de elméletileg sem képzelhető el migráció nélküli, csupán a természetes népmozgalom, a születések és a halálozások következtében előálló urbanizáció, és erre példát sem tudunk mondani. A vándorlás, a költözködés szabadsága az egyik legalapvetőbb emberi szabadságjog (BAUMAN 2002.), ami egyként egyaránt magában foglalja a lakóhely-változtatás és a helyben maradás szabadságát. Ezt veszi semmibe a röghöz kötés, illetve a lakóhelyről való elűzés. Még kortársaink azok a generációk, amelyek tagjai saját sorsukban szembesülhettek ilyen korlátozásokkal: hol csak párt- és hatósági engedéllyel költözködhettek, hol kitelepítéssel és kényszerlakhely kijelölésével kellett szembesülniük. Arról, hogy ezek a történelmi tapasztalatok milyen összefüggésben állnak a nemzetközi összehasonlításban alacsonynak mondható hazai migrációs mutatókkal, nem rendelkezünk kutatási eredményeken alapuló ismeretekkel. A kortárs viszonyok sokkal áttételesebben, de széles társadalmi csoportok számára nem kisebb determináló erővel nyitják és zárják a térbeli mobilitás lehetőségeit. A társadalom tagjainak a vándorlási hajlandósága nem egyforma: a fiatalok és a fiatal felnőttek gyakrabban és könnyebben változtatnak lakóhelyet, mint az idősek, de a tapasztalatok szerint a társadalmi rétegek között is mutatkoznak különbségek, és eltérő okokból ugyan, de a magas és az alacsony presztízsű rétegek a legmobilabbak. A migráció egyik legfontosabb társadalmi következménye, hogy hatására megváltozik a kibocsátó és a befogadó közösség társadalmi összetétele is (TÓTH, 2001-2002). A vándorlások fő irányainak függvényében a kibocsátó települések népességet veszítenek, a célterületek pedig népességnyereséget könyvelhetnek el, ezáltal változik az adott társadalom térbeli társadalomszerkezete is. Az elemzésünk tárgyát képező két társadalmi jelenséget, az urbanizációt és a térbeli társadalomszerkezet változását tehát a migráció kapcsolja össze. Vizsgálódásunk megközelítési módja annyiban szélesebb az urbanizációval, a városhálózat változásaival foglalkozó irodalom zöménél, hogy szándékai szerint kiterjed az ország településhálózatának azon részére is, amit az urbanizáció közvetlenül nem érintett, nem érint, mivel a migráció hatásairól mondottak értelmében a településeknek ez a köre is – vándorlókat kibocsátó és vándorlókat befogadóként – legalább olyan, de gyakorta inkább mélyebb szerkezeti változásokon megy át, mint az urbanizáció folyamata által közvetlenül érintett települések, a városok. Az urbanizáció következményeinek vizsgálatát ilyen módon kiterjesztjük Magyarország egészére, ezért beszélünk az urbanizációval azonos súlyú kulcsfogalomként a térbeli társadalomszerkezet változásáról, aminek keretében, és aminek

használatával az urbanizációnak a társadalom egészére gyakorolt hatásait igyekszünk bemutatni.

A rendszerváltozásnak nevezett politikai és gazdasági változások következtében az 1990-es években az államszocializmus megrekedt, töredékes, relatíve alacsony népességkoncentrációt eredményező urbanizációja után elvileg új körülmények teremtődtek, és az urbanizáció is új feltételek között folytatódhatott volna. Egyrészt azonban a társadalom értékrendje, habitusa, magatartási mintakészlete sokkal lassabban és áttételesebben változik, mint a politikai és a gazdasági intézmények, nehezen áthágható korlátként számolni kell az „útfüggőség” kötöttségével, másrészt egy új és elemi erejű tényező jelent meg, a globalizáció. A globalizáció azokban a társadalmakban is gyökeresen rendezte át a térbeli társadalomszerkezetet, ahol korábban a klasszikusnak mondható mederben zajlott az urbanizáció. Hipotézisünk szerint az „útfüggőség” kötöttsége és a globalizáció akkor még kevésbé ismert és elemzett hatásai miatt elméletileg sem lehetett arra számítani, hogy a plurális demokrácia és a piacgazdaság intézményeinek bevezetése, az egyéni szabadságjogok kiszélesedése a magyarországi urbanizációt ugyanarra a pályára állítják, amit a nyugati társadalmak korábban már bejártak. Reálisabbnak tűnt vizsgálatunkban is azzal a feltételezéssel élni, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai az új kihívásokra eltérő módon reagálnak, a lakóhely változtatásokban is megnyilvánuló individuális válaszaik az urbanizáció fogalmi keretei között is különböző mintázatot mutatnak.

Vizsgálati módszereinket is ezen feltételezéshez és hipotézishez igazítottuk, illetve ennek megfelelően választottuk, alakítottuk ki. Arra igyekeztünk választ kapni, hogy a különböző társadalmi csoportoknak a vándorlásokban tetten érhető magatartása alapján milyen urbanizációs szakaszok azonosíthatók, és egyúttal miként alakul át az ország térbeli társadalomszerkezete. Az empirikus vizsgálatra a 2001. évi népszámlálás személyi adatai kínáltak lehetőséget, amelyben szerepelt az előző lakóhelyre vonatkozó kérdés is. Mivel a népszámlálási adatbázisban rendelkezésre áll a személyek valamennyi fontos demográfiai és társadalmi jellemzője, nem csupán a népesség térbeli átrendeződéséről alkothattunk képet, hanem a vándorló csoportok társadalmi szerkezetéről is, ami az éves vándorlásstatisztikai adatokból nem derül ki. A térbeli mozgások követéséhez szükségünk volt egy áttekinthető, konzisztens, valamennyi magyar települést magában foglaló tipológiára. Az urbánus – rurális tengely mentén 12 településcsoportot hoztunk létre és az ezek közötti migrációból igyekeztünk következtetéseket levonni az urbanizáció folyamatáról és a térbeli társadalomszerkezet átrendeződéséről.

1. Az urbanizáció elméletéről és az 1990 előtti magyarországi urbanizációról

1.1. Bevezetés

A településtudományok képviselői között meglehetősen nagy egyetértés alakult ki abban, hogy az urbanizáció folyamata négy szakaszra tagolható, nevezetesen az erőteljes térbeli koncentrációt hozó városrobbanásra, a szuburbanizációra, a dezurbanizációra és a reurbanizációra¹. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy az urbanizációs ciklusok elmélete tudományos paradigma jellegűvé vált. Mint általában, az ördög természetesen itt is a részletekben rejtőzik. A négy szakasz azonosíthatóságán túl már jelentős nézetkülönbségek fogalmazódnak meg a folyamat univerzális jellegével kapcsolatban. Egyes szerzők álláspontja szerint az urbanizáció nagyjából egészéből mindenütt azonos mintázatot mutat, amin belül természetesen kimutathatók a konkrét társadalmak történeti, szerkezeti sajátosságaival összefüggő helyi jegyek, azonban, még ha jelentős időbeli eltolódásokkal is, de minden modern társadalom előbb-utóbb produkálja mind a négy szakasz jellegzetességeit. Mások inkább a helyi sajátosságokra helyezik a hangsúlyt, és úgy vélik, az eltérő történelmi múlt, a társadalmi – gazdasági berendezkedés és a kulturális hagyományok különbségei megjelennek az urbanizáció milyenségében is, ami mellett természetesen léteznek közös vonások is.

A városszociológia két nagy irányzatának, az ökológiai és a történeti iskolának a képviselői között sincs egyetértés az urbanizáció menetét meghatározó társadalmi és gazdasági folyamatok megítélésében. Az ökológiai megközelítés hívei inkább amellet érvelnek, hogy a gazdasági növekedés, és különösen az iparosodás megkívánja a népesség-koncentrációnak egy optimumát és ez az optimum többé-kevésbé független a társadalmi – gazdasági berendezkedéstől és a kulturális hagyományoktól. Politikai beavatkozások ugyan eltéríthetik az urbanizáció menetét a feltételezett optimumtól, de előbb vagy utóbb bekövetkezik a korrekció. (SZELÉNYI 1996, 289. o.) A történeti iskola két nagy ága közül a neomarxisták az urbanizáció menete, a térszerkezeti változások és a területi egyenlőtlenségek mögött és azok okaként az adott – jelen esetben a kapitalista – termelési mód ellentmondásait nevesítik, feltételezve egyúttal azt is, hogy a feltárt problémák a szocializmus keretei között oldódhatnak meg. Velük szemben a neo-weberiánusok abból a hipotézisből indulnak ki, hogy különböző társadalmi – gazdasági berendezkedésű társadalmakban minőségileg más

---

¹ A reurbanizációs szakasszal kapcsolatban különvéleményt fogalmazott meg Enyedi (ENYEDI 2003. 14. o.), aki azt tévedésnek, empirikusan nem igazolódottnak tartja, helyette a negyedik fázis elnevezésére és értelmezésére az informatikai korszak urbanizációja terminust javasolja.

ellentmondásai alakulnak ki az urbanitásnak, és – tegyük hozzá – az urbanizáció folyamatának és térszerkezeti következményeinek. (SZELÉNYI 1996, 290. o.)

A településtudományokban és a szociológiában az urbanizációhoz kapcsolódó elméletek, magyarázatok, megértési kísérletek és feltevések sokrétűségét azért tartottuk érdemesnek felvillantani, hogy érzékeltessük, koránt sem evidens az értelmezési keret, amelyben vizsgálható az 1990-es években lezajló szakasza a magyarországi urbanizációnak és a vele összefüggő térszerkezeti átalakulásnak. Szükségesnek tartjuk ezért egyrészt az urbanizációra vonatkozó, az elemzésünk szempontjából releváns elméletek áttekintését, másrészt a magyarországi viszonyokra való alkalmazhatóságuk vizsgálatát.

A városi népességrobbanás és ennek a politikai uralomra, a kultúrára, az életformára, a városi társadalmak térbeli szerveződésére gyakorolt hatásai már a 19-20. század fordulóján felkeltették a társadalomkutatók érdeklődését. Max Weber, (WEBER, M. 1970) Georg Simmel, (SIMMEL, G. 1973) Louis Wirth (WIRTH, L. 1973) és a Chicago-iskola első nemzedékének kutatói (BURGESS, E. W. 1973, HOYT, H. 1973) mindmáig inspiráló erejű tanulmányokban tárták fel a városiasodás egyes vonásait. Az említett, és más kortárs szerzők figyelme elsősorban a nagy társadalmi átalakulás gyújtópontjára, a nagyvárosra irányult, és gyakorlatilag nem foglalkoztak a településhálózat többi részével. A nagyvárosokban élő és oda beáramló népesség társadalmi jellemzőinek elemzése mellett a rurális vidék, a kis- és középvárosok világa kívül esett a kutatók érdeklődésén.

Az Egyesült Államokban a 20. század 20-as éveitől, Európa nyugati felén a II. Világháborút követően bontakozott ki a szuburbanizáció, ami együtt járt a nagyvárosok népességnövekedésének megtorpanásával illetve népességcsökkenésével. Ezzel a településhálózatban a nagyvárosok környékén új, speciális funkciójú elemek, kertvárosok jelentek meg, amelyeknek a növekvő lakosságát tipikusan a városokból kiköltözők adták. Számos kutató foglalkozott a kertvárosok és a kertvárosi életforma leírásával, meghatározásával, azoknak az ismérveknek a megragadásával, amelyek demográfiai karakterében, családszerkezetében, társas kapcsolataiban, rétegjellemzőiben, életformájában, építészetiében, közlekedési viszonyaiban megkülönböztették a kertvárosokat és lakóit úgy a nagyvárosoktól, mint a kisebb városok és a falvak világától. (GANS, H. J., 1962; THORNS, D. C. 1972; CHOLDIN, H. M. 1985.) A szuburbanizáció jelensége klasszikus várostörténeti munkákba is bekerült (MUMFORD, L. 1985.). Születtek elméletek arról is, hogy a szuburbanizáció egyúttal a város – és a városszociológia – halálát jelenti (HAUSSERMANN, H. – SIEBEL, W. 1988). A kertvárosok megjelenése és terjedése a kutatók többsége számára ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy az urbanizáció új, a városi népességrobbanástól

minőségileg eltérő szakaszáról van szó. Bár történtek kísérletek a szuburbanizációval kapcsolatos tapasztalatokat is feldolgozó urbanizációs elmélet megfogalmazására (FISCHER, C. 1976.), az urbanizációs ciklusok azonosítása és leírása egészen az 1980-as évekig váratott magára (BERG, L. v d és tsai, 1982; BERG, L. v d 1987.). Ennek oka egészen egyszerűen az volt, hogy ekkor sikerült a szuburbanizációt időben is követő és arra épülő új trendeket azonosítani. Először azt a jelenséget, hogy a nagyvárosokat követően az 1980-as évekre a kertvárosokban is megállt, majd csökkenésre váltott a korábbi népességnövekedés (dezurbanizáció), ezt követően pedig – a 80-as évek végétől – számos helyen kezdetét vette ismét a nagyvárosok népességnövekedése (reurbanizáció).

1.2. Egy urbanizációs elmélet

1987-ben jelent meg Leo van den Berg *Urban Systems in a Dynamic Society* című könyve, amelyben a már fentebb is említett négy szakaszra osztva tárgyalja az urbanizáció folyamatát. Maga az elmélet tulajdonképpen triviálisan egyszerűnek mondható. Három földrajzi egységet különböztet meg: a nagyvárost (Core), annak agglomerációs övezetét (a szakirodalomban egyebek között Functional Urban Region, Metropolitan Area néven is szerepel), illetve az ezeken kívül eső területeket (Ring). Az urbanizáció ciklikus mintázatot mutató szakaszai annak alapján különböznek el, hogy a népesség nagysága miként változik a három területen – elsősorban természetesen a vándorlásoknak és nem a természetes népmozgalomnak, vagyis a születéseknek és a halálozásoknak köszönhetően. Az elsőben, amelyet urbanizációnak nevez, gyorsan nő a nagyváros lakossága. A második fázis a szuburbanizáció, amelyet a nagyvároshoz funkcionálisan kapcsolódó és azzal városi rendszert alkotó kertvárosok népességének viszonylag gyors növekedése tapasztalható. A későbbiekben a szuburbanizációnak különböző altípusait, illetve fázisait tárták fel, így a népesség, az ipar és a szolgáltató szektor szuburbanizációját (KOVÁCS Z. 2002., TÍMÁR 1999). A harmadik szakaszban, amelyet dezurbanizációnak nevez, az egész nagyvárosi agglomeráció népessége hanyatlik, csökken a munkahelyek száma, a népesség gyarapodásának súlypontja áttevődik a korábban periférikusnak számító térségek városaira, településeire. Az utolsó azonosítható eleme az urbanizációs ciklusnak a reurbanizáció, amelynek során a nagyváros lakosság száma a korábbi csökkenésből ismét növekedésbe vált. (BERG, L. v d 1987. p 2.)

Berg modellje alapvetően közgazdasági indíttatású és létrejöttében nagy szerepet játszottak azok a kihívások, amelyek az 1980-as években érték a területi, regionális folyamatokat tervezhetőségével, befolyásolásával foglalkozó kutatókat, és az ebben érdekelt, elsősorban nyugat-európai kormányzatokat, Nyugat-Európában ugyanis az állam

hagyományosan nagyobb szerepet vállalt a gazdasági folyamatokba való beavatkozásban, nem utolsósorban a területi folyamatok befolyásolásában, mint Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban. A szerző maga is kiemeli, hogy a városfejlesztés és a tervezés integrált elméleti keretét igyekezett kidolgozni. (BERG, 1987. p 113.) Az elmélet az urbanizációs ciklusok mögött először is különböző gazdasági mozgató tényezőket feltételez. Az első urbanizációs szakaszt szorosan kapcsolódónak tartja a nagyléptékű iparosításhoz, a szuburbanizáció mögött egyrészt a szolgáltatások fejlődését és terjedését, másrészt a közlekedési lehetőségek változását nevesíti. A dezurbanizációt a környezethez kapcsolódó értékek előtérbe kerülésével, a reurbanizációt az információs technológia terjedésével hozza összefüggésbe.

Fontos eleme a teóriának, hogy az urbanizációs ciklusok változásait az abban résztvevő releváns aktorok egymással szoros összefüggésben álló magatartásaihoz köti, amivel bizonyos értelemben szociológiai tartalmat is ad a magyarázatainak. Azzal a feltételezéssel él, hogy a családok és a vállalkozások viselkedése meghatározott irányba mutat, a családokat a növekvő jólét elérése, a vállalkozásokat pedig az eredményes, profitábilis működés fenntartása vezérli. Érvelése szerint a népesség jóléte a jóléti elemek kínálatától, és az ezekre vonatkozó szükségletek és preferenciák egybeesésének függvényében alakul. Az igények és a helyben elérhető jóléti elemek között azonban mindig mutatkozik eltérés, feszültség, amit mindkét csoport – a vállalkozások és a családok, háztartások – az adott területhez való viszonyával igyekszik csökkenteni. A vállalkozások növelhetik vagy csökkenthetik kapacitásukat, beszüntethetik vagy máshova telepíthetik tevékenységüket, a családok pedig költözködéssel vagy közlekedési szokásaik változtatásával reagálhatnak. Ezek a döntések befolyásolják az érintett terület jóléti és lakóhelyi, telephelyi potenciálját és ezáltal a vonzóerejét. A bekövetkezett változások újabb, a családoknak és a vállalkozásoknak az adott területtel kapcsolatos magatartásában megmutatkozó reakciókat válthatnak ki, ami fenntartja a társadalom térbeli dinamikáját. (BERG, L. v d 1987. p 113.)

Teóriájában Berg nevesített egy további szereplőt is, az államot, amibe a központi igazgatás és döntéshozatal szerveit ugyanúgy beleértette, mint a helyi önkormányzatokat. Az állam szerepére való utalás fontos a kontinentális Európa „nyugatként” aposztrofált társadalmi esetében is, Kelet-Közép-Európa urbanizációs folyamatainak értelmezésekor azonban egyenesen megkerülhetetlen.

Ezzel tehát kissé szeptikus formában előttünk áll a modell, amely egyrészt a háztartásoknak, családoknak és egyéneknek, másrészt a vállalkozásoknak, harmadrészt az államnak és annak szerveinek a térrel kapcsolatos magatartásából, döntéseiből vezeti le az

urbanizáció különböző fázisait. Mint a bevezetőben már utaltunk rá, a településtudományokkal foglalkozók körében gyakorlatilag konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy a modernkori urbanizációnak négy szakasza különböztethető meg. A továbbiakban arra igyekszünk választ keresni, hogy Magyarország esetében az urbanizációs ciklusok elmélete mennyiben alkalmazható, illetve a magyarországi urbanizáció történései miként illeszkednek az általános elmélethez.

1.3. Nézetek az államszocializmus alatti magyar urbanizációról

A településhálózat és azon belül a városhálózat mindig meglehetősen pontos és hű lenyomata a társadalomnak, és magán viseli a nagy történelmi sorsfordulók nyomait is. A magyarországi városhálózattal és annak történetével kapcsolatban gyakran kerül elő minősítésként a megkésetttség és az elmaradottság. Ezek a jelzők egy többnyire pontosabban nem definiált nyugathoz való mérícskélés eredményeképpen ragadnak rá, homályban hagyva, hogy a nagy-britanniai, a németalföldi, a francia, a német, a skandináv, az itáliai vagy esetleg a spanyol városfejlődéshez képest értendő a minősítés, könnyedén eltekintve a köztük is létező tetemes különbségektől, amelyek legfeljebb egy nagyon távoli perspektívából negligálhatók. Kétségtelen, hogy már az Árpád-kori magyar városhálózat más módon formálódott és szerveződött, mint az akkor éppen virágkorát élő középkori városok Nyugat-Európában (HAJNAL 1993, MUMFORD 1985, BENEVOLO, 1994, CHOLDIN 1985). Már az Árpád-korban egy drámai külső hatás, a tatárjárás vezetett a településszerkezet jelentős változásához. A török megszállás és az ország három részre szakadásának sokkja máig ható következményekkel járt a településhálózatra (MÁRKUS 1986), és sajátos pályán folytatódott a városhálózat alakulása is (BÁCSKAI 2002). A nagyon sok középkorias jegyet megőrző szerkezetet a dualizmus gazdasági fellendülése dinamizálta (BELUSZKY 1990), de ennek az ígéretes pályának a végére a trianoni országcsontkítás tett pontot.² A trianoni diktátummal új földrajzi keretek közé kényszerített Magyarország konszolidálódását, térszerkezeti folyamatainak kiteljesedését a II. Világháborút követően a nyugati típusú gazdasági és politikai berendezkedésből való kiszakítása és a szovjet érdekszférába sorolása törte meg és térítette más pályára³.

Mindezzel pusztán azt kívántuk érzékeltetni, hogy a magyar településhálózatnak az urbanizáció irányába haladó története sok mindennek nevezhető, de a legkevésbé szervesnek, amennyiben ezen alapvetően belső hatásokra változó, alakuló és az esetleges külső hatásokat

---

² A trianoni veszteségnek a városokra is kiterjedő leltárát Buday László készítette el. (BUDAY, 1922).

³ A nagy történelmi sorsfordulóknak a honfoglalástól napjainkig a településszerkezetre gyakorolt hatásait Tóth J. foglalta össze. (TÓTH J. 2008/b. pp. 289-306.)

sikeresen integráló folyamatot értünk. Sokkal inkább egy történelmi sokkról történelmi sokkra haladó, megszakítottságokkal tarkított, és a megszakítottság körülményei között újraszerveződő, a megváltozott feltételekhez alkalmazkodó társadalom képét láthatjuk magunk előtt. Ismét hangsúlyozzuk, hogy a településhálózat a társadalomba mélyen beágyazva alakul, követi a társadalom változásait, ugyanakkor tartós elemként, generációk számára adott voltánál fogva korlátot is jelent a változások lehetséges iránya és üteme szempontjából.⁴ Úgy gondoljuk tehát, hogy a településhálózat és ezen belül a városhálózat egy adott társadalomban mindig egyebek között az értékek, a hagyományok, az érvényes szimbólumok, rítusok, hitek, az anyagi és szimbolikus, kulturális javak előállításának módja, a politikai és közigazgatási berendezkedés, a hatalmi és uralmi viszonyok, az önellátás, a csere és a piaci mechanizmusok aránya, a szárazföldi és vízi közlekedés lehetőségei és eszközei, a társadalom rétegződése, a társadalmi csoportok integráltsága vagy szegregáltsága függvényében alakul. Ez azt is jelenti, hogy a településhálózat változása sokkal összetettebb és nem ritkán rejtett mechanizmusok hatása alatt áll, semmint hogy pusztán gazdasági okok eredőjeként lenne megérthető és leírható.

Bármennyire is törésekkel és megszakítottságokkal terhelt volt a magyar társadalom története a honfoglalástól a II. Világháborúig, értékeiben, kultúrájában, társadalomszerveződési módjaiban, intézményeiben mindig erősen kötődött Európa nyugati feléhez, a keresztény kultúrkörhöz. Ez a hasonlóság elég erősnek és tartósnak bizonyult ahhoz, hogy egyúttal erősen különbözzön a kelt-európai ortodox-pravoszláv kultúrkörtől. 1945 ilyen értelemben bizonyult radikális sorsfordulónak. A szovjet katonai megszállás nyomán berendezkedő, keleti típusú hatalom erőszakosan törekedett a társadalmi élet minden szférájának átalakítására, a régi szerkezetek szétverésére, a kommunista ideológiának megfelelő új rend bevezetésére. A piacgazdaságot felváltotta a központi tervutasítás rendszere, a két világháború között is működő plurális parlamenti demokráciát pedig a kommunista párt egypártrendszere. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az urbanizáció folyamatának Berg által nevesített aktorai közül a vállalkozások és az egyének, családok, háztartások kiestek mint autonóm szereplők. A magánvállalkozások (a „maszekok”) a területi folyamatok alakulása szempontjából legalább a 60-as évek végéig teljesen marginális, abszolút jelentéktelen tényezőt jelentettek, a szocialista nagyvállalatok pedig a párt szigorú kontrollja mellett a voluntarista tervcélok és tervszámok végrehajtására kényszerültek. Az egyének, családok és háztartások a szabadságjogok szempontjából egyfajta „harmadik

---

⁴ Ezek a kötöttségek persze lazulnak olyan népességvesztés hatására, amilyent a tatárjárás okozott, vagy amilyent a törökök kiűzése után elnéptelenedett országrészek jelentettek.

jobbágyság” állapotába vetve ugyancsak nem felelhetek meg az urbanizációs modell azon kritériumának, hogy a jólétük optimalizálása érdekében a munkahely és a lakóhely szabad megválasztásával váljanak a területi folyamatok alanyaivá. Magatartásukat sokkal inkább alakították kényszerítő körülmények, mint az autonóm megfontolásoknak legalább a látszatát fenntartó döntések.

Értelemszerűen merül fel a kérdés, hogy ilyen körülmények között beszélhetünk-e egyáltalán az urbanizáció általános trendjeinek érvényesüléséről, vagy a területi folyamatok értelmezéséhez, megértéséhez inkább célszerű új fogalmi kerethez nyúlni. A kutatók ezzel kapcsolatban különböző álláspontokat alakítottak ki. Berg az urbanizációs elméletének univerzális érvényességet tulajdonított, a konkrét társadalmak helyi sajátosságainak szerepét inkább abban látta, hogy az egyes fázisok mikor és milyen tempóban zajlanak le.

Ehhez esik közel Enyedi György véleménye is. Hipotézise szerint a szocialista – pontosabban a kelet-közép-európai – urbanizáció a modern urbanizációnak nem új modellje, hanem az érintett országok a városiasodás globálisan érvényes folyamatának állomásait ismételték meg, bár kétségtelenül sajátos jegyekkel járultak hozzá az urbanizáció fázisaihoz. A sajátosságok két okra vezethetők vissza: a gazdasági és az urbanizációs modernizáció megkésettiségeire és a politikai berendezkedésre. Álláspontját megkülönbözteti a neo-weberianusoktól és a neo-marxistáktól is, mivel a Nyugat és Kelet közti különbséget nem egyedül a megkésett fejlődésre, vagy kizárólag rendszerbeli okokra vezeti vissza, hanem mindkettőnek jelentőséget tulajdonít. (ENYEDI 1996. p. 102.) Mindemellett úgy látja, hogy a kelet-közép-európai országok reprodukálták az urbanizációs ciklus első fázisának alapvető jellemzőit és ezt követően az országok többsége belépett a második fázisba, a szuburbanizáció szakaszába. Következtetése szerint „a kapitalista és a szocialista urbanizáció homlokzatának hasonlóságai és különbözőségei mögött meghúzódott az okozati összefüggéseknek egy közös mintázata: a modern urbanizáció folyamata” (ENYEDI 1996. p. 103.). Az urbanizációs folyamat ezen hasonlóságát sokkal meghatározóbbnak tartja, mint az azt hordozó társadalmi szerkezetek sokféleségét. Az urbanizáció folyamatának mindkét társadalmi rendszere jellemző alapvető vonásaiként a következőket emelte ki:

- „a faluról városba költözés és a népesség városi koncentrációja mint az urbanizáció következménye;
- az ipari zónák és a lakóhelyek területi elkülönülése;
- a szuburbanizáció;

- Kelet-Közép-Európa fejlettebb északi felén a városi növekedés visszaesése és a városiasodásban a kis és közepes méretű központok fontosságának relatív növekedése;
- a tercier és kvartier szektorbéli foglalkoztatás növekvő fontossága, ami megváltoztatja a munkahelyek elhelyezkedésének mintázatát.” (ENYEDI 1996. p. 103.).

Az alapvetőként kiemelt azonosságok mellett Enyedi sajátos jellemzőket is tulajdonított a kelet-közép-európai és magyarországi urbanizációnak. A megkésetttség és a tervutasításos gazdálkodás mellett az alábbiakat emelte ki:

- az iparosítás túlnyomó szerepe az urbanizációban, amely különösen a népesség térbeli koncentrálódásának szakaszában gyakorlatilag azonos volt az urbanizálódással;
- megmaradt a rurális térségek, a falusi társadalom fontossága az urbanizációban, az életkörülményekben a városias és falusias életkörülmények között továbbélő éles különbség. Az elsőgenerációs ipari munkások jelentős része faluról ingázott a városi munkahelyekre, részben a városi lakáslehetőségek szűkössége, másrészt az ipari munkahelyek mellett is folytatható háztáji gazdálkodás előnyei miatt. Ugyanakkor a városok urbanizáltsága is fogyatékos maradt, mivel a városi népesség jelentős részét a faluról beköltözött, első generációs lakosok tették ki, akik számos elemét megőrizték a falusias életvitelnek és ezzel módosították a városi élet mintázatát, részben „ruralizálva” a városokat.
- a városhálózat elemei közötti kohézió gyengesége, ami a tervutasításos gazdálkodás következtében állt elő azzal, hogy központi hivatalokban döntöttek a városi szolgáltatások területi elosztásáról.
- a városi társadalmak szerkezete és működés módja nagyban különbözött a nyugati városokétól. A pártfunkcionáriusokból, az állami vállalatok vezetőiből és az államigazgatási vezetőkből álló nomenklatúra gyakorlatilag proletarizálta a társadalom állami alkalmazottként élő többi részét. A helyi társadalom intézményei szétestek, az autonóm módon szerveződő közösségek létét ellehetetlenítették. (ENYEDI 1996. pp. 115-118.).

A kelet-közép-európai és azon belül a magyarországi urbanizációval kapcsolatban gyökeresen eltérő álláspontot képvisel Szelényi Iván. Véleménye szerint a szóban forgó térségben a II. Világháborút követően a központi tervutasításos gazdálkodás és az erőltetett

iparosítás körülményei között a népesség térbeli koncentrációja, a városi népesség növekedése messze elmaradt az ipari munkahelyek számának gyarapodás mögött. A nyugati társadalmakban lejátszódott folyamattal összevetve a kelet-közép-európai társadalmak alul-urbanizáltak maradtak. A jelenségre már egy korai tanulmányában is felhívta a figyelmet. A városi népesség növekedésének alacsony ütemét összefüggésbe hozta a lakossági infrastrukturális beruházásoknak, köztük elsősorban a lakásépítéseknek és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra elemeknek az elhanyagolásával, csekély részesedésével a termelő ipari beruházásokkal szemben, amit a késleltetett városfejlődés mechanizmusának nevezett (SZELÉNYI – KONRÁD 1971.). A központi tervutasításos rendszer keretében levezényelt erőltetett iparosítást kísérő urbanizációt annak alul-urbanizáltságot eredményező következményében és szociális tartalmában is az urbanizáció sajátos típusának tekinti, semmiképpen sem a nyugati társadalmak által bejárt út ismétlésének. (SZELÉNYI 1996. p. 299.) A Nyugati urbanizációval összevetve a népesség területi koncentrációja jóval alacsonyabb szinten maradt annak következtében, hogy az iparban foglalkoztatott munkások jelentős része továbbra is megőrizte falusi lakóhelyét. Ez egyrészt azzal függött össze, hogy nem épültek elegendő számban olyan városi lakások, ahova beköltözhetek volna, másrészt a falusi lakóhely biztosította számukra a háztáji mezőgazdasági termelés lehetőségét, ami nem csupán az élelmiszer ellátás biztonságát, hanem az 1970-es évektől plusz jövedelemforrás lehetőségét is jelentette számukra. Mindez markánsan hatott a térbeli társadalomszerkezetre is. A városokban túlnyomóan a szellemi foglalkozásúak és az úgynevezett „fehér gallérosok” éltek, a falvak pedig a mezőgazdasági termeléssel foglalkozókon kívül a „kékgalléros” munkások tömegeinek is lakóhelyül szolgáltak. (SZELÉNYI 1990. pp. 328-329.) Ez a szerkezet lehetővé tette egy utóparaszti kultúra és mentalitás továbbélését is, ami olyan virulensnek bizonyult, hogy mint arra a kelet-közép-európai urbanizáció sajátosságai között Enyedi is rámutatott, a városokba költöző első generációs munkások részben ruralizálták a városokat is.

A központi tervutasításos rendszer az erőforrások elosztása során rendkívül részrehajlónak bizonyult: a fejlesztési források elosztása során erősen preferálta a városokat, a községek közül pedig részben a városkörnyéki településeket, miközben a községek nagyobb részét gyakorlatilag teljesen kirekesztette a forrásokból való részesedés lehetőségéből. Ezek az „optimalizálási” törekvések elvileg is manifesztálódtak a hírhedt 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióban, amely a községeknek mintegy harmadát a nem fejlesztendő kategóriába sorolta. A közigazgatás centralizálása, a tanácsai székhely települések és a társközségek funkcionális megkülönböztetése a társközségi státuszban rekedt települések intézményhálózatának gyors eróziójához vezetett. Az iskolák, a termelőszövetkezetek és

állami gazdaságok központjai, a kulturális intézmények, az egészségügyi ellátás meglepően rövid idő alatt a székhely községekbe összpontosultak. Az intézményhálózat eróziója értelemszerűen együtt járt a helyi társadalmak szerkezetének eróziójával: az iskolázott csoportok, a magasabb státuszú, gyermeket nevelő családok elköltözésével, az előregedés demográfiai jelenségével. A szerkezetét veszítő helyi társadalom, az ingatlanok elértéktelenedése tág teret nyitott az invázió városökológiából ismert jelenségének, amelynek során alacsony státuszú és marginális csoportok áramlottak be a települési lejtő alján elhelyezkedő falvakba. Ennek mély és messzire ható következményei lettek az egész magyar társadalom térbeli társadalomszerkezetére. Az 1990-es évek urbanizációs folyamatai és térbeli társadalomszerkezetének változásai – ami dolgozatunk közelebbi tárgyát képezi – erősen magukon viselik az 1960-as és 1970-es évek alulurbanizáltságának és területi folyamatainak hatásait. A magyar településhálózatnak egy képzeletbeli urbánus – rurális tengely mentén elhelyezkedő elemei között a különbségek – az államszocialista rezsim egalitárius ideológiája ellenére – nem csökkentek, hanem nőttek, és nehezen mozduló adottságként rögzültek. Itt nem is beszélhetünk valamiféle fokozatos átmenetről az urbánus és rurális mezőben, sokkal inkább éles törés választja el a népesség összetételében, az intézményi és infrastrukturális ellátottságban az urbánus jellegű és a rurális településeket. Itt ráadásul figyelembe kell venni azt is, hogy a magyar városok urbanitásukban nemcsak a nyugati városoktól maradtak el, hanem számos értelemben a két világháború között elért saját szintjüktől is.

Az államszocializmus alatti urbanitás alacsony szintjére vonatkozó állításunk empirikusan és statisztikai adatokkal nehezen alátámasztható. Induljunk ki abból a közhelyszerű tényből, hogy az urbanizáció fogalmát a hazai szakirodalomban kettős értelemben használják: jelenti egyrészt a városodást, ami a városi népesség és a városok számának növekedését takarja, de jelenti ugyanakkor a városiasodást is, ami a városi életforma, gondolkodásmód, életvitel, értékrendszer terjedésére vonatkozik. Az urbanitás szintjével kapcsolatban ez utóbbira utaltunk. Az urbanizáció milyenségét – mondhatjuk talán azt is, hogy a minőségét – a városodás és a városiasodás együttesen, illetve belső, egymáshoz viszonyított arányukban határozzák meg. A városodásról korábban az alul-urbanizáltság kapcsán már szóltunk. A városiasodás mibenléte már a városszociológia két korai jeles képviselőjét, Simmelt és Wirth-et foglalkoztatta. (SIMMEL, G. 1973. WIRTH, L. 1973.) Leíró jellegű megállapításaik szerint a nagyvárosi élet jellemzője az impulzusok és interakciók sűrűségére, sokaságára, a nagy népsűrűségre visszavezethető állandó izgalmi állapot, a mindennapi életbe beépülő pontosságra, precizitásra, kiszámíthatóságra törekvés, a sokféle társadalmi csoport együttélésére, a heterogenitásra visszavezethető blazirtság és lappangó

antipátia érzése, a társadalmi csoportok belső egységének fellazulása, felületessége, az anonimitás. Ezek a jellemzők élesen megkülönböztetik a nagyvárosi életet a kisvárosi és falusi létformától, bár nehezen számszerűsíthetők és tesztelhetők. Még a heterogenitás az, ami leginkább mérhető, bár itt is nehezen lehetne meghúzni azt a határvonalat, amitől egy település már nagyvárosias társadalomszerkezetűnek tekinthető.

Az urbanizáció Berg által nevesített aktorai közül az államszocializmusban a központi tervutasításos gazdálkodás a vállalkozásokat, a személyi és közösségi szabadságjogokat semmibe vevő diktatórikus politikai berendezkedés pedig az egyéneket és a háztartásokat fosztotta meg attól a lehetőségtől, hogy autonóm szereplőként működjenek és vegyenek részt az urbanizáció alakításában. Ilyen körülmények között az államszocializmus nagyvárosainak urbanitása is más formát öltött, mint a nyugati városoké. Szelényi szerint (SZELÉNYI, 1996. pp. 300-303.) a szocialista és a kapitalista városoknak az urbanításban megmutatkozó különbségei leginkább három területen ragadhatók meg. Először is a kiskereskedelmi üzletek, éttermek, szórakozóhelyek, szolgáltatások kisebb száma, vagyis a kisebb diverzitás. Ennek a történelem által produkált legjobb példája a Nyugat-Berlin és Kelet-Berlin közötti különbség. Másodszor a szocialista nagyvárosok központjában a telkek állami vagy köztulajdonban voltak, ezért a tervezőket nem kötötték a piaci telekárakkal összefüggő gazdaságossági megfontolások. Ez nagyvonalúbb térhasználathoz és kisebb beépítési sűrűséghez vezetett, ami a városiasságnak is más jelleget adott. Harmadik jellemzőként a szocialista nagyvárosokban a nyugatiakkal szemben hiányoztak a marginális elemek. Az utcaképhez nem tartoztak hozzá a koldusok, hajléktalanok, prostituáltak, drogkereskedők, de hiányzott a bohém jellegű marginalitás is, mint az utcai zenészek és művészek. Önmagában ezt természetesen nem tekinthető negatívumnak, bár oka a politikai rendszer jellegéből fakadó erőteljes rendőrségi és hatósági kontroll volt, amit az is bizonyít, hogy az 1980-as évek végén, amikor lazult a politikai represszió, mindezek megjelentek a hazai nagyvárosokban is. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Magyarországon az államszocializmus időszakában az urbanizáció az ország alulurbanizáltságával és az urbanitás alacsonyabb szintjével volt jellemezhető.

Már az eddig elmondottakból is kiderül, hogy a magyarországi urbanizáció értelmezésében Enyedi György és Szelényi Iván megközelítései közül sokkal inkább az utóbbival értünk egyet. Az Enyeditől a kapitalista és a szocialista társadalmak urbanizációjának közös jegyei között fentebb idézett listából a városi népességkoncentrációt Magyarország esetében az alulurbanizáltság miatt sokkal inkább tartjuk megkülönböztető ismérvnek, mint közös elemnek. A kis és közepes méretű központok fontosságának relatív növekedése nálunk nem az urbanizáció elért szintjéből következett, hanem a központi

tervutasításos rendszeren belül a területi egyenlőtlenségek csökkentésére tett kísérlet jegyében történt, és csak időleges eredményekkel járt. A tercier és kvartier szektorbéli foglalkoztatás növekedése véleményünk szerint nem változtatott a munkahelyek elhelyezkedésének mintázatán, mivel ezek túlnyomóan a fővárosban és esetleg a vidéki nagyvárosokban képviseltek nagyobb súlyt, és inkább a koncentráció, mint a dekoncentráció irányába hatottak. Az ipari zónák és a lakóhelyek térbeli elkülönülése kétségtelenül fennállt, de önmagában gyenge és nem elsődleges jelentőségű elem ahhoz, hogy a kétféle urbanizációs pálya lényegi azonosságát alátámassza.

Egy kicsit részletesebben térünk ki az Enyedi által ugyancsak közös jegyként megnevezett szuburbanizáció kérdésére, mivel úgy látjuk, ezzel kapcsolatban elég sok a félreértés. Az urbanizációs ciklusokkal foglalkozó szakirodalomban a szuburbanizáció a népesség erőteljes koncentrációját követő második szakasz, amely relatív dekoncentrációval jár annak köszönhetően, hogy a nagyváros mintegy túlsordul az eredeti határain, és a nagyvárosi élet hátrányaira reagálva a lakosság egy része a környező településekre vándorol. Fontos fogalmi elemnek tartjuk, hogy a szuburbanizáció az urbanizáció első szakaszának a befejeződését, lezárulását jelzi, amikor a migráció iránya megfordul, és a költözködések célpontja immár nem a negatív migrációs egyenleget produkáló nagyváros, hanem annak környéke. Mivel a szuburbanizáció aktorai a várost elhagyó családok – majd az őket követő vállalkozások és szolgáltatások –, megkerülhetetlenül fontos hatása a szuburbanizációnak az is, hogy a kiköltözők társadalmi összetételével, életmódjával, életvitelével, értékrendjével összefüggésben urbanizálódik (városiasodik) a nagyváros szuburbán térsége is. Más szóval az urbanizáció kiterjed a társadalom és a geográfiai tér korábban nem urbanizálódott részeire. A kérdés tehát az, hogy Magyarország esetében, amelyről fentebb azt állapítottuk meg, hogy a szóban forgó időszakban alulurbanizált volt, beszélhetünk-e hasonló folyamatról. Értelmezésünk szerint nem. A vitára és az interpretációban meglevő különbségekre az adhat okot, hogy kétségtelenül megfigyelhető volt az 1980-as évek végéig főként Budapest és néhány vidéki nagyváros esetében a városkörnyéki települések intenzív népességnövekedése. Ez azonban egyrészt a városok folytatódó, migrációs nyereségen alapuló népességnövekedésével járt együtt, tehát koránt sem fejeződött be a népesség nagyvárosi koncentrációjának folyamata, másrészt a városkörnyéki népességgyarapodás forrását nem a nagyvárosból kiköltözők, hanem a rurális térségekből a városhoz közelebb húzódnók adták. Szociális tartalmát illetően tehát a városkörnyéki települések népességgyarapodása semmiképpen nem hozható közös nevezőre a szuburbanizációról mondottakkal. Így természetesen az a hatás sem érvényesült, hogy az urbanizáció kiterjedt volna ezekre a

területekre, a városkörnyéki települések alapvetően megőrizték rurális jellegüket, noha kétségtelenül profitáltak a nagyváros közelségéből, és foglalkozásszerkezetükben, esetleg infrastrukturális ellátottságukban is különböztek a perifériális helyzetű falvaktól. A Budapest környéki települések felduzzadása összefüggésben állt azzal is, hogy egészen az 1970-es évek végéig adminisztratív eszközökkel korlátozták a fővárosba való beköltözést. Úgy gondoljuk, az adminisztratív akadályok és a városi lakások elégtelen száma miatti városkörnyéki népességnövekedés semmiképpen nem mosható egybe a szuburbanizációval.

Megvizsgálhatjuk azonban a szuburbanizáció kérdéskörét egy másik nézőpontból is. A nyugati szuburbanizáció motorja a családoknak az a tömegesen hozott döntése volt, hogy az életkörülményeiket a városkörnyéki településekre költözéssel optimalizálják, miközben megtartották városi munkahelyüket és továbbra is igénybe vették a városi szolgáltatásokat, szabadidő eltöltési lehetőségeket. Ezzel különvált a lakóhely és a munkahely, illetve részben a lakóhely és a szabadidő eltöltésének helye is. Találunk-e Magyarországon ezzel összevethető, az életkörülmények optimalizálását célzó törekvéseket az államszocializmus időszakában? Úgy véljük, igen. Az 1970-es években már szinte minden magyarországi nagyváros és középváros határában kialakult a kiskerteknek az övezete, amit városi családok vásároltak meg vagy béreltek, és szabadidejükben és a hétvégéken rekreációs céllal használták őket, ami többnyire háztáji jellegű mezőgazdasági termelést jelentett. Pontos adataink nincsenek, de egyes vélemények szerint ez a városi háztartások 30-40%-át is érinthette. Ugyanerre az időszakra tehető a népszerű üdülőhelyeken a hétvégi telkek tömeges vásárlása, amit mint jelenséget rokoníthatónak tartunk a városkörnyéki kiskertekkel. Mivel a fentebb már jelzett okok miatt nálunk a szuburbanizálódás feltételei nem voltak adottak, a magyar családok az életkörülményeik optimalizálását nem a lakóhely és a munkahely, hanem a lakóhely és a szabadidő helyének szétválasztásával oldották meg. Számos szociológiai vizsgálat jutott arra a megállapításra, hogy a lakótelepeken rendkívül sivarak voltak a szociális, társas viszonyok, az emberek egymástól izolálódva éltek a jó esetben 2-3 szobás lakásaikban. Ezzel szemben a kiskertek világában működtek azok a társas kapcsolatok, amik összevethetők a nyugati szuburbiákban leírtakkal. Úgy látjuk tehát, hogy a magyarországi viszonyok között a városi élet és lakhatási körülmények problémáira nem kertvárosiasodás (szuburbanizáció), hanem a kiskertesedés volt a válasz. (Suburbanization vs. subgardenization.) Érvelésünk alátámasztására utalunk arra, hogy a politikai és gazdasági viszonyok megváltozásával az 1990-es évek első harmadától Magyarországon is nagy léptékkel beindult a szuburbanizáció.⁵

---

⁵ Statisztikai mérési problémák miatt a szuburbanizáció csak akkortól azonosítható, amikor települések közötti vándorlás formáját ölti. Már az 1980-as évek második felében főként a vidéki nagyvárosokban erőteljes volt az

Álláspontunk szerint tehát Enyedi György véleménye, miszerint a szuburbanizáció a nyugati és a magyar, illetve kelet-közép-európai urbanizáció közös jegye, nem állja meg a helyét. A nagyvárosok közvetlen vonzáskörzetében elhelyezkedő falvaknak az 1970-es évek és az 1980-as évek vége közötti népességnövekedését sokkal inkább az agglomerálódás fogalmával tartjuk leírhatónak, ami kifejezi a települések közötti erős horizontális és vertikális kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok megnyilvánulhatnak a munkaerő mozgásában, az oktatási, egészségügyi, kulturális intézmények és szolgáltatások igénybevételének jellemzőiben és a közlekedési kapcsolatok sűrűségében. Az agglomerációs települések népességgyarapodásának ugyanakkor nem fogalmi eleme az, ami a szuburbanizáció kezdeti szakaszának megkülönböztető ismérve, hogy az új lakók a városból költöznek ki. A szóban forgó időszakban Magyarországon empirikusan is az volt a helyzet, hogy – most már nevezzük így – az agglomerációs települések népességtöbblete a rurális térségekből származott, vagyis a falu húzódtott közelebb a városhoz és nem a város terjedt ki a falvakra. Ezért célszerűbbnek tartjuk az agglomerálódás fogalmának használatát, így megkülönböztethetjük a jelenséget a szuburbanizációtól. Az egyértelműbb fogalomhasználat és a jelenségek pontosabb elhatárolása és megkülönböztetése érdekében azzal a javaslattal élünk, hogy a tágabb jelentésű agglomerálódáson belül különböztessünk meg két altípust: az agglomerálódást szuburbanizáció nélkül és az agglomerálódást szuburbanizációval. Az utóbbi ilyen módon természetesen egybeesik azzal, amit a szakirodalomban röviden szuburbanizálódásként írnak le. Ebben a fogalmi keretben az 1980-as évek végéig Magyarországon az urbanizáció jegyében zajló térszerkezeti változásokat a szuburbanizáció nélküli agglomerálódás kategóriájába soroljuk, ami bizonyos értelemben oldja az Enyedi György és Szelényi Iván, illetve a jelen írás szerzőjének álláspontja közti különbségeket.

Az 1980-as években számos alapvető változás történt a magyar társadalomban. A tervutasításos gazdaság állandósult válságával összefüggésben repedések keletkeztek az uralkodó ideológián, ami nemcsak a rezsim politikai elnyomó jellegének enyhülésén, elbizonytalanodásán volt tetten érhető, hanem a vállalkozások és a lakosság gazdasági mozgásterének bővülésén is. A szocialista nagyvállalatok peremén legális formában kezdtek működni gmk-k és vgmk-k, a mezőgazdasági nagyüzemekkel, a termelőszövetkezetekkel és az állami gazdaságokkal szimbiotikus viszonyban pedig felfutottak a háztáji gazdaságok, amelyek elsősorban a húsfélék, a munka-intenzív zöldségek és gyümölcsök termelésével és piacra juttatásával megkerülhetetlenül fontos tényezői lettek az élelmiszer ellátásnak. Ezekkel

---

ún. belső szuburbanizáció, amikor a szocializmus körülményei között tehető családok a városok jó fekvésű zöld- és peremterületein kezdtek családi- és társasházakat építeni.

a változásokkal a társadalom egy része kicsúszott a tervgazdaság kényszerzubbonyából és formálódott egy olyan szféra, amelynek a logikája, a működési módja, a nyelve nem volt összeegyeztethető a szocialista tervgazdasággal, annak ellenére sem, hogy az autonómiája korlátozott volt, hiszen gazdálkodásuk javarészt jogilag és formálisan továbbra is az állam tulajdonában álló eszközökkel (gépek, üzemi infrastruktúra, föld) folyt. A szakirodalomban második gazdaságnak elnevezett, sajátos magyar, akár hungarikumnak is tekinthető jelenség fontos hatása abban nyilvánult meg, hogy rá épülve létrejött egy második társadalom is. Az 1980-as években a rétegződéssel, az életmóddal, a vidéki Magyarország életkörülményeinek feltárásával foglalkozó kutatások a társadalmi rétegződés egyik legmarkánsabb faktoraként a második gazdasághoz való viszonyt azonosították. (KOLOSI 1987, 2000.) A Kolosi által L-modellnek nevezett rétegződési modell szerint az L függőleges szára fejezi ki az állami redistributív rendszerben, az első társadalomban és gazdaságban elfoglalt pozíciót, a vízszintes szára pedig a második gazdaságban való részvétel által kijelölt helyet. Míg tehát korábban a társadalmi hierarchiában betöltött státuszt gyakorlatilag determinálta az államszocializmus társadalmi és gazdasági rendjében elfoglalt hely, a második gazdaság térnyerésével új dimenzióval bővült a társadalmi státuszt befolyásoló mechanizmus. Az első gazdaságban és társadalomban meglévő közepes vagy alacsony pozíció párosulhatott a második gazdaságban erős helyzettel, ami azonban elsősorban a megszerezhető jövedelemben mutatkozott meg és nem, vagy csak kevéssé érintette a hatalom, az uralom és a befolyás szféráját, ezeknek az eloszlása ugyanis továbbra is az első társadalom hierarchiája mentén történt. A státuszinkonzisztencia tömegessé válása is azzal állt összefüggésben, hogy jelentősen elválhatott egymástól az első és a második gazdaságban és társadalomban betöltött pozíció.

Egyes kutatások szerint a falun élő népességnek mintegy 90%-a folytatott mezőgazdasági termelést és közel fele kapcsolódott be a piaci értékesítésbe (SZELÉNYI, 1988). Ennek messzemenő hatása volt az urbanizációra is. Az 1980-as évek elejétől véget ért Magyarországon az iparosítás korszaka, ami kifejeződött az iparban foglalkoztatottak számának csökkenésében is. Ugyanakkor – összefüggésben a szocialista gazdaság állandósult válságával – továbbra sem került sor a lakossági infrastruktúra korábban elhanyagolt fejlesztéseinek pótlására, sőt, visszaestek a városi lakásépítések is. A városi népesség növekedésének korábbi tempója is lelassult, a növekedés egy része pedig ráadásul a várossá nyilvánítások számlájára volt írható. Szelényi a nyugati és a kelet-közép-európai, azon belül a magyarországi urbanizáció közötti konvergenciát az iparosítás időszakának az 1980-as évekre tehető befejeződése után sem tartja igazolhatónak, hanem úgy véli, hogy ekkor egy

minőségileg új mintázat jött létre, amely legalább annyira különbözött a nyugati típustól, mint az alul-urbanizáltság korábbi periódusától. (SZELÉNYI 1996. 298. o.) Tanulmányunk írásának időpontjából visszatekintve úgy látjuk, nem feltétlenül indokolt minőségileg új szakasról beszélni, hanem inkább az alul-urbanizáltsághoz vezető társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok kifulladásával, és különösen a rurális világot érintő második gazdaság és második társadalom kialakulásával az urbanizáció folyamata addigi dinamikáját is elveszítette. A városi lakásállomány és a falvakban élők számára is elérhető és vonzerőt jelentő városi munkahelyek bővülésének lassulása, illetve stagnálása miatt nem volt szívóereje a városoknak, a második gazdaságban termelődő jövedelmekkel összefüggésben pedig nem volt taszítóerő, ami a faluból városba költözés dinamizálta volna. Ma már nem lehet megmondani, milyen irányba indult vagy folytatódott volna az urbanizáció ebből a történelmi léptékben pillanatnyi egyensúlyi, vagy inkább dinamikáját veszített állapotból, mivel az államszocialista gazdasági és politikai berendezkedés összeomlása alapvetően új feltételeket teremtett. Jegyezzük meg, hogy ebben az időszakban a migrációs nyomás enyhülése valamelyest lehetőséget adott a városi társadalmaknak az urbanitás elmélyítésére, a felhalmozódott hiátus pótlására.

Foglaljuk össze az eddigiek alapján, hogy milyen urbanizációs pályát járt be Magyarország az 1980-as évek végéig. Az erőteljes iparosítás időszaka alatt az urbanizációs ciklusok közül az első sokkal alacsonyabb népességekonzentrációval zajlott le, mint a nyugati társadalmakban, amit jól ragad meg az alul-urbanizáltság terminusa. Ez azt is jelenti, hogy – megint csak a nyugati mintázattal összevetve – miközben az urbanizáció befejezetlen maradt, mindemellett még a városi társadalmak is jelentős rurális jegyeket mutattak. Részben a befejezetlen urbanizáció, részben a sajátos társadalmi és gazdasági viszonyok miatt a szuburbanizáció még az 1980-as évek végén is legfeljebb csak sporadikusan volt azonosítható, semmiképpen nem öltött a városokból a környező településekre költözés társadalmi tömegjelenség méretet. Erre mondhatjuk akár azt is, hogy a magyar társadalom tulajdonképpen „megspórolta” a túlzott koncentráció ellenhatásaként fellépő relatív dekoncentrációt. Az eddigiekből egyenesen következik, hogy a dezurbanizálódás és a reurbanizálódás szakaszai egyszerűen azonosíthatatlanok voltak, nem léteztek Magyarországon.

Van-e egyáltalán relevanciája az urbanizációs elméletnek Magyarországon akkor, ha az első szakasz végéig sem jutott el addigra, amikor egyes nyugati társadalmakban már a negyedik szakaszt is azonosították? Erre a kérdésre igennel válaszolunk, mert egyrészt az urbanizáció nem lóverseny, másrészt a fentiekben is igyekeztünk alkalmazni az urbanizációs

elmélet fogalmait a magyarországi folyamatok jobb megértése érdekében. A négy urbanizációs ciklus azonosítása mellett legalább ennyire fontos és központi eleme az elméletnek az, hogy a szakaszokat az egymással interrelációs kapcsolatban álló aktorok magatartásainak, társadalmi cselekvéseinek eredőjeként fogja fel. Az aktorok magatartásainak megértéséhez pedig figyelembe kell venni a konkrét társadalmi, politikai, gazdasági viszonyokat, az intézmények működését, a kultúrát és a hagyományokat. Az elmélet ebben a vonatkozásában univerzális érvényességű, nem pedig abban, hogy az urbanizációs szakaszok mindenütt azonos mintázat szerint követik egymást, és különbség legfeljebb abban lenne, hogy egyes társadalmak később lépnek a mások által már kitaposott ösvényre. Az urbanizáció szempontjából releváns aktorok különböző társadalmakban és különböző időben is folytathatnak olyan magatartást, aminek eredményeként egy formailag hasonló vagy azonos urbanizációs mintázat jön létre, mint pl. a szuburbanizáció.

Itt térünk vissza röviden arra a korábban felvetett kérdésre, hogy általában a magyar társadalom és azon belül egyebek között az urbanizáció története relevánsan ragadható-e meg a megkésetttség, az alulfejlettség és az elmaradottság széles körben elterjedt és alkalmazott terminusaival. Véleményünk szerint ezeknek a fogalmaknak, minősítéseknek a könnyelmű használata akadálya lehet az adott társadalomban lejátszódó folyamatok mélyebb megértésének és magukban hordozzák a kívánatosnál rövidebbre zárt következtetések levonásának veszélyét. Egyetértünk azokkal a nézetekkel, amelyek a mindennapi élet változásaival és a nagy társadalmi átalakulásokkal kapcsolatban is felhívják a figyelmet az úgynevezett útfüggőségre, amelynek értelmében azt, hogy hova juthatunk, meghatározza az, hogy honnan jövünk (HARLOE M. 1996. p. 5.) Mint Harloe idézi Putnam-et, ez azt is jelenti, hogy bizonyos helyzetekből vannak célállomások, amik egyszerűen nem érhetők el. A magyar társadalom által bejárt pályán a társadalmi élet szereplői által szerzett tapasztalatok, a kialakult magatartási mintakészletek, a problémaérzékelés módjai, az ehhez használt fogalmak, a szereplőket mozgató célok és vágyak nyitják és zárják a reális döntési alternatívákat. Hangsúlyozzuk, hogy az útfüggőség a legkevésbé sem jelent determináltságot, a szereplők magatartása eredményezhet jó és rossz, adekvát és kevésbé megfelelő döntéseket és választásokat, amik szintén a társadalmi tapasztalat részeivé válnak. Ezen mechanizmusok eredőjeként értelmezhetjük azt is, hogy egy adott időpontban az urbanizáció Magyarországon milyen stádiumba jutott. Amilyen mértékben hasonlít a jelzett tényezőkben a magyar társadalom egy másik társadalomhoz, olyan mértékben lesz hasonló az urbanizáció mintázata is, amilyen mértékben különbözik a bejárt út, annyiban különbözik az urbanizáció helyzete. Evidencia, hogy a magyar társadalom története, az ennek során felhalmozódott tapasztalat és

tudás lényegileg különbözik a német, a brit, a francia, az olasz vagy a skandináv társadalmakétól és ezért kevésbé célravezető számon kérni rajta azt a típusú urbanizáltságot, amit ők produkáltak. Ha így járunk el, akkor arra a magvas megállapításra juthatunk, hogy az alma különbözik a dinnyétől. Bácskai Vera az iparosodás előtti magyar városfejlődésről így írt: „Én úgy vélem, hogy a magyar városfejlődés sajátos útja, a városhálózat sajátos összetétele nem megrekedés, hanem alkalmazkodás volt az ország gazdasági struktúrájához ... azaz az egész ország gazdasági-társadalmi fejlődése határozta meg a városfejlődésnek eme egyetlen lehetséges útját, amelyet nevezhetünk torznak, de csak olyan mértékben, amennyiben az egész fejlődést torznak ítéljük. Én inkább sajátos útról beszélnék.” (BÁCSKAI, 2002. p. 20.)

Ehhez az állásponthoz csatlakozva (és ehelyütt nem vitatva az egyetlen lehetséges út kitévelt) úgy összegezzük a magyarországi urbanizációnak a II. Világháborútól az 1980-as évek végéig tartó szakaszát, hogy az egy sajátos út volt, ami minden mozzanatában magán viselte a kor társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak jellemzőit.

1.4. Az urbanizáció helyzete és a térbeli társadalomszerkezet az 1980-as évek végén

Dolgozatunk tárgya a magyarországi urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet alakulása az 1990-es években. Az eddigiekben a legjellemzőbbnek tartott elméleti nézeteket ismertettük és rögzítettük a saját álláspontunkat az ezt megelőző évtizedekről, az államszocializmus időszakáról. Fontosnak tartjuk azonban adatokkal is megjeleníteni azt, hogy hova jutott, illetve szűkebb témánk szempontjából milyen állapotban volt a magyar társadalom a vizsgálandó időszak kezdetén. Ehhez a következőkben az 1980-as évek migrációs adatait, az urbanizáltság állapotát kifejező mutatókat és az 1990. évi népszámlálás adataiból a társadalomszerkezet szempontjából releváns információkat fogjuk áttekinteni.

A népesség városok és községek közötti megoszlását és annak változását három tényező befolyásolja. Egyrészt a születések és halálozások egyenlegéből következő természetes szaporodás illetve fogyás. Magyarországon ugyan tetemes különbségek vannak a városi és a falusi lakosság halandósági viszonyaiban, ennek az urbanizációra gyakorolt hatását azonban ehelyütt nem vizsgáljuk. Másodikként a migráció, harmadikként pedig a községi jogállású települések várossá nyilvánítása az, ami hatást gyakorol a népesség településtípusok közötti megoszlására, az alábbiakban ezekkel foglalkozunk részletesebben.

1.4.1. A településtípusok népességének alakulása az 1980-as években

A városi népességkoncentráció mértéke elvileg nagyon könnyen lemérhető a városi és a falusi népesség számának és arányának két időszak közötti változásán. Az 1990. évi népszámlálásról közölt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a községekben élők aránya

1980-hoz viszonyítva az állandó népesség körében 48%-ról 39,2%-ra, a lakónépesség körében pedig 46,8%-ról 38,1%-ra csökkent, vagyis 1990-ben a népesség több mint hattizede városi jogállású településeken élt. Ezek szerint ha nem is rohamléptekkel, de az 1980-as években is folytatódott az urbanizáció, a népesség városi koncentrálódása. Hasonló következtetésekre juthatunk első látásra a településtípusok által elfoglalt terület nagyságának és a népsűrűségnek a változásából

1.1. táblázat

A településtípusok területének és népsűrűségének változása 1980 és 1990 között

Településtípus	1980			1990		
	terület		népsűrűség 1 km ² -re	terület		népsűrűség 1 km ² -re
	ha	%		ha	%	
Budapest	52510	0,6	3921,8	52517	0,6	3840,2
Városok	1287563	13,8	282,9	2002342	21,5	219,8
Községek	7963520	85,6	62,9	7248324	77,9	54,6
Összesen	9303593	100,0	115,1	9303183	100,0	111,5

Az adatok forrása: az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

Budapest területének gyakorlatilag változatlanul maradása mellett több mint 7 százalékponttal nőtt a városok, és értelemszerűen ugyanennyivel csökkent a községek területe. Az egész magyarországi urbanizáció szempontjából érdekes és viszonylag ritkán hivatkozott adat, hogy 1980-ban az ország területének 85,6%-át foglalták el a községek. Amennyiben az 1980-as évek elejének községeihez a ruralitás fogalmát kapcsoljuk, és ezt véleményünk szerint megalapozottan tesszük, akkor azt a mérleget vonhatjuk meg, hogy a városiasodás az ország területének alig 14%-ára terjedt ki. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy hazánknak meglehetősen kis részét teszik ki azok a hegyek és tavak, természeti képződmények, amik nem alkalmasak állandó lakóhelynek, akkor ezt az értéket méltán tekinthetjük alacsonynak. Az 1990-es adatok szerint ugyan 78% alá csökkent a kifejezetten rurális térségek aránya és közeledett az egy negyedhez az urbanizáltaké, ezt a változást is érdemes némi óvatossággal kezelni, ugyanis – mint erre alább még visszatérünk – döntően községek várossá nyilvánításának következményéről van szó. Városaink többségéről, köztük Budapestről is elmondható, hogy falusias településrészeket foglalnak magukban, amik jobbra úgy keletkeztek, hogy különböző megfontolásokból a városok peremén elhelyezkedő községeket közigazgatásilag a városhoz csatoltak. Emiatt a városokon belüli rurális jellegű területek aránya minden bizonnyal messze felülmúlja azokat az esetleg ellenpéldaként szolgáló területeket, amikor – szigorúan csak az 1980-as évekre gondolva – községi jogállású településeken kifejezetten urbánus karakterű részek azonosíthatók. Az 1990-es 22,1%-ot kitevő városias területet tehát felülértékeltnek kell tekintenünk. Valamivel más olvasata van

az adatoknak akkor, ha azt hangsúlyozzuk, hogy az ország területének 22,1%-án koncentrálódott a népesség majdnem hattizede. A lényeg azonban nem is abban van, miként bűvészkedünk ezekkel a számokkal és arányokkal, hanem az urbanizációnak abban a hiátusában, hogy a városi életminőség előnyeit jelentő jóléti szolgáltatások kevéssé voltak elérhetőek a falvakban élők tömegei számára és inkább szakadás volt megfigyelhető a kétféle életvilág között, nem pedig valamiféle kontinuitás.

A településtípusok népsűrűségi adatai is azt mutatják, hogy 1980 és 1990 között a korábbi városi átlagnál alacsonyabb népsűrűségű, vagyis rurális jellegű települések nyertek városi jogállást, aminek következtében számottevően csökkent a városok átlagos népsűrűsége. Másrészt viszont az is kétségtelen, hogy a várossá lett községek népsűrűsége meghaladta a falusi átlagot, mivel 1990-ben a községek átlagos népsűrűsége is alacsonyabb volt, mint 1980-ban.

Ha alaposabb vizsgálatnak vetjük alá az adatokat, további kérdések merülnek fel a hazai urbanizáció megítélésével kapcsolatban. A lehetséges következtetések szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy az 1980. évi népszámlálás adatait vetjük egybe az 1990-es állapottal, vagy az 1990-es népszámlálás után közzétett idősorokból indulunk ki. Ezt mutatjuk be az alábbi táblázatban.

1.2. táblázat

A településtípusok népességének változása az 1980. és az 1990. évi népszámlálás adatai szerint

Településtípus	Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint		Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint				Különbség az 1980. évi és az 1990. évi népszámlálás 1980-as adatai között	
	állandó	lakó-	állandó	lakó-	állandó	lakó-	állandó	lakó-
	népesség		népesség		népesség		állandó	lakó-
	1980-ban		1980-ban		1990-ben		népesség	
Budapest	1999177	2059347	1999177	2059347	1934923	2016774	0	0
Városok	3566852	3642218	4304900	4374818	4382333	4400499	738048	732600
Községek	5135034	5007898	4396986	4275298	4064703	3957550	-738048	-732600
Összesen	10701063	10709463	10701063	10709463	10381959	10374823	-	-

Az adatok forrása: az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

Ha a településtípusok népességének az 1980. évi népszámlálás után közzétett adatait összehasonlítjuk az 1990. évi népszámlálás 1990-re vonatkozó adataival, akkor a városoknál az állandó és a lakónépességnél is több mint 730 ezres plusz, a községeknél ugyanennyi mínusz mutatkozik, vagyis a városi népesség számának tetemes növekedésére és az urbanizáció lendületes folytatódására következtethetünk. Amennyiben az 1990. évi

népszámlálás 1980-as és 1990-es népességi adatait vetjük egybe, akkor a városok állandó népességében valamivel 77 ezret meghaladó, a lakónépességben pedig nem egészen 25,7 ezres többlet az eredmény, ami a községeknél mínuszban jelentkezik. Ez utóbbi számítás lanyha városiasodásra és dinamikáját vesztett urbanizációra enged következtetni. Melyik megközelítés és értelmezés a releváns és a valósághoz közelebb eső? A különbség egyértelműen a településszerkezetnek a várossá nyilvánításokkal összefüggő változásaira vezethető vissza. Az 1980-as években vett erőt a döntéshozókon az a máig tartó hevület, amikor többnyire az urbanitás alacsony fokán álló, minden szempontból falusiasnak tekinthető településeket ruháztak fel városi jogállással. Az évtized során összesen 68 településsel gyarapodott a városhálózat, kezdetben inkább a korábbi járási székhelyek (Vasvár, Szentgotthárd, Sümeg), fontos és 10 ezer fölötti népességszámú ipari központok (Tiszafüred, Dorog) és a budapesti agglomeráció lendületesen gyarapodó települései (Szigetszentmiklós, Budaörs) kerültek a listára, az 1989-es hullámba azonban már belefértek 3000 fő alatti nagyközségek is (Pétervására, Rétság). Ehelyütt nem tartjuk feladatunknak a várossá nyilvánítások gyakorlatának megítélését. Miközben az államszocializmus viszonyai között a hagyományos magyar városhálózat sem mutatta a nyugatias városiasság jellemzőit és rurális jegyekkel volt terhelt, de funkcionális értelemben megfelelt az adott körülmények között a központi helyekkel szemben támasztott kritériumok többségének. (Ez akkoriban még jogi feltétele is volt a városi jogállás elnyerésének.) Az 1980-as évektől a városok sorába emelt települések már az indulás pillanatában funkcióhiányosak voltak és néhány kivételtől eltekintve ebből az állapotból napjainkig nem tudtak kiemelkedni. A városi jogállású települések körének bővítése látványos eredményeket hozott a városi népesség számának emelkedésében, vagyis a városodásban, azonban az urbanizáció másik eleméhez, a városiasodáshoz kevésbé járultak hozzá, inkább szélesre nyitották az ollót a fogalompár összetevői között. Ezen fejlemények rovására írható a városiasság fogalmának kiürülése, kontúrvesztése.

A népesség megoszlása a településtípusok között 1980-ban és 1990-ben

Településtípus	Az állandó	A lakó	Az 1980. évi településszerkezetre számított		Az 1990. évi településszerkezetre számított	
			állandó	lakó-	állandó	lakó-
	népesség		népesség		népesség	
	megoszlása 1980-ban		megoszlása 1990-ben			
Budapest	18,7	19,2	18,6	19,4	18,6	19,4
Városok	33,3	34,0	35,1	35,4	42,2	42,4
Községek	48,0	46,8	46,3	45,2	39,2	38,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok forrása: az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

Az 1.3. táblázatban a népesség településtípusok közötti megoszlásának változását mutatjuk be. Az adatok értelmezésénél ugyancsak a várossá nyilvánítások hatásának kezeléséhez kapcsolódó dilemmával szembesülünk. Budapest részesedése az ország népességéből csak tizedszázalékos eltéréseket mutat, tehát a vizsgált időszakban állandónak tekinthető, vagyis a fővárosi népességkoncentráció már ekkor megállt. A városi népesség részarányának növekedési mértéke attól függ, milyen bázishoz viszonyítunk. Ha az 1990. évi településszerkezet 1990-es adatait az 1980. évi adatokkal vetjük egybe, akkor az állandó népességnél közel 9 százalékpontos, a lakónépességnél pedig 8,4 százalékpontos növekedést könyvelhetünk el, ez azonban magában foglalja a várossá nyilvánítások hatását is. Ha ez utóbbi tényező kiküszöbölésére az 1980. évi településszerkezetből indulunk ki, az állandó népesség körében mindössze 1,8 százalékpontos, a lakónépességnél pedig csupán 1,4 százalékpontos városi népességnövekedést rögzíthetünk. Melyik megközelítést tartjuk inkább relevánsnak? Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az 1980-as városhálózatot alkotó települések népességnövekedése elveszítette dinamikáját és a stagnáláshoz közeli állapotba került. Azt természetesen nem vonhatjuk kétségbe, hogy a városiasodás kiterjedhetett új, korábban nem érintett területekre és ennek következtében indokolt volt egyes települések esetében ezt városi jogállás odaítélésével is elismerni. Ha azonban kíváncsiak vagyunk arra, hogy az urbanizáció két eleme, a városiasodás és a városodás lehetőleg együtt járjon, akkor kétféle aránytévesztést is célszerű elkerülni. Egyrészt ne legyenek olyan, az urbanizáltságnak egy értékelhető fokára jutott települések, amelyeknek a jogállása nem tükrözi ezt az elért szintet, másrészt döntően rurális jellegű, és központi szerepkörrel is legfeljebb potenciálisan bíró nagyközségek ne kerüljenek nagyszámban a városok közé. Azt kell mondanunk, hogy már az 1980-as évek folyamataiban is az arányok felborulását láthatjuk az utóbbi kritérium negligálása miatt. Általában a szóban forgó évtized társadalmi és gazdasági viszonyainak az

ismeretében sem tartunk megalapozottnak egy olyan érvelést, ami szerint a főváros és az 1980-as városhálózat tagjainak stagnálása mellett az urbanizáció dinamikája áttevődött volna egy új településkörre, és ezzel lenne magyarázható a városhálózat jelentős bővülése, és ennek folyományaként a folytatódó városi népességkoncentráció. A városi népességnövekedés valódi mértékét a jelzett lehetséges szélsőértékek közül (az állandó népességnél 9 és 1,8 százalékpont, a lakónépességnél 8,4 illetve 1,4 százalékpont) mindenképpen az alacsonyabb érték közelében, noha annál valamivel magasabban határoznánk meg, mégpedig annyival, amennyivel ahhoz a várossá nyilvánított községek közül a valóban urbánusnak tekinthetők hozzájárultak. Annak az aprólékos elemzésnek az elvégzését, amelynek során ez a településkör elkülöníthető lenne, a szűkebb vizsgálódási területünkön kívül esőnek tartjuk, ezért eltekintünk tőle. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a feldolgozott adatok alapvetően az urbanizáció lassulását mutatják.

1.4.2. A települések közötti állandó lakóhely változtatások az 1980-as években

Az 1980-as években Magyarországon az állandó vándorlások száma évente 204 ezer és 233 ezer között ingadozott, vagyis a népességnek valamivel több mint 2%-a változtatott állandó lakóhelyet, ami nemzetközi összehasonlításban inkább alacsony értéknek mondható. Egyáltalán nem beszélhetünk tehát intenzív migrációs mozgásokról, vagyis nem működtek olyan erők a társadalomban, amik a településhálózat egyik részén jelentős taszító, a másik részén pedig szívó hatást gyakoroltak volna. Ugyanakkor lekicsinyelni sem szabad az évente 200 ezret meghaladó települések közötti állandó lakóhely változtatást, mert ez elvileg elegendő lehet ahhoz, hogy akár egy évtizednyi időszak alatt érzékelhetően módosítsa az urbanizáltsági viszonyokat vagy a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedésének jellemzőit.

A vándorlások főbb településtípusok szerint, 1980-1989

Év	Vándor- lások összesen	Budapest			Városok			Községek		
		oda-	el-	vándor- lási	oda-	el-	vándor- lási	oda-	el-	vándor- lási
		vándorlás		egyen- leg	vándorlás		egyen- leg	vándorlás		egyen- leg
1980	211 611	21 566	14 006	7 560	84 878	54 669	30 209	105 167	142 936	-37 769
1981	207 507	22 140	12 799	9 341	81 722	57 486	24 236	103 645	137 222	-33 577
1982	209 635	22 977	13 577	9 400	79 852	61 711	18 141	106 806	134 347	-27 541
1984	219 495	25 520	14 384	11 136	81 362	71 712	9 650	112 613	133 399	-20 786
1985	220 373	25 214	14 745	10 469	82 211	71 224	10 987	112 948	134 404	-21 456
1986	221 107	26 235	15 651	10 584	86 563	76 333	10 230	108 309	129 123	-20 814
1987	232 636	27 720	19 015	8 705	89 368	83 309	6 059	115 548	130 312	-14 764
1988	221 838	26 321	19 338	6 983	82 568	80 346	2 222	112 949	122 154	-9 205
1989	204 058	23 625	18 322	5 303	80 110	79 120	990	100 323	106 616	-6 293

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdezője. A DEMO által használt adatbázisból hiányoznak az 1983. év adatai. Az éves adatok a települések adott évi jogállása szerint készültek.

Az 1.4. táblázat adataiból első ránézésre klasszikus városi népességkoncentrációs tendenciákat olvashatunk ki, vagyis a községeknek az egész időszakban migrációs vesztesége, Budapestnek és a többi városnak pedig migrációs nyeresége volt. Jól látszik azonban az is, hogy az 1980-as évek közepén fordultak a trendek és a főváros és a többi város esetében a migrációs nyereség, a községek esetében pedig a veszteség látszik elapadni, megelőlegezve az 1990 utáni teljes fordulatot. Fontos rámutatni tehát arra, hogy a migráció fő irányainak a fordulása nem 1990 után hirtelen és pusztán a politikai és gazdasági átalakulásnak betudhatóan következett be, hanem egyenes folytatása volt az 1980-as évek második felében kezdődött trendnek, a városi népességkoncentráció elapadásának. Lényeges eleme ezen időszak vándorlási jellemzőinek az is, hogy a lakóhely változtatásoknak nagyjából a fele, évente több mint 100 ezer fő stabilan a községekbe irányul, vagyis legalább annyian választották új lakóhelyül valamelyik falut, mint a fővárost és a többi várost összesen. A későbbiekben még részletesebben bemutatjuk azt is, hogy a migrációnak egy másik jelentős része a városok között, illetve Budapest és a városok között történt, ami szintén nem támogatta direkt módon az urbanizáció folyamatát.

A vándorlási egyenleg bizonyos értelemben mindhárom vizsgált településtípus esetében eltakarja a népességcserélődés intenzitásának mértékét. Az oda és az elvándorlások összes száma az évtized elején Budapesten mintegy 30 ezer főt tett ki, 1988-ra már 50 ezer fő fölé emelkedett, vagyis ennyivel változott a főváros lakosságának személyi összetétele. A városok esetében ez a népességcserélődés 130-170 ezer fő körül mozgott évente, a községeknél pedig még nagyobb, 240-250 ezer fő körüli volt.

A vándorlási statisztikai adatokból úgy tűnik, mintha a városi népességkoncentráció erőteljesebb lett volna annál, mint amit a népszámlálási adatokból kimutattunk. Figyelembe kell venni azonban, hogy az éves adatok mindig az adott év településszerkezetének megfelelő mozgásokat rögzítik, tehát a várossá nyilvánítások itt is zavaró tényezőként lépnek fel. Az állandó vándorlásoknak az 1980-as településszerkezetre sztenderdizált korrigálását annak rendkívül munkaigényes volta miatt nem végeztük el, de e nélkül is nagy biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a városok vándorlási nyereségében, illetve a községek vándorlási veszteségében a fordulat már korábban bekövetkezett volna a várossá nyilvánítások torzító hatása nélkül.

1.5. táblázat

Az állandó vándorlások azok iránya szerint, 1980-1989

Év	A vándorlások iránya				Összesen
	városok* között, %	községből városba, %	városból* községbe, %	községek között, %	
1980	15,7	34,6	16,8	32,9	211611
1981	16,2	33,8	17,6	32,3	207507
1982	16,7	32,3	19,2	31,7	209635
1984	18,0	30,7	21,2	30,1	219495
1985	17,7	31,1	21,3	29,9	220373
1986	19,9	31,2	21,8	27,2	221107
1987	20,5	29,8	23,5	26,2	232636
1988	20,0	29,1	25,0	26,0	221838
1989	22,7	28,2	25,1	24,1	204058

* Budapest adataival együtt

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdezője alapján saját számítások. A DEMO által használt adatbázisból hiányoznak az 1983. év adatai. Az éves adatok a települések adott évi jogállása szerint készültek.

1980-ban az állandó vándorlások relatív többsége (34,6%) a községekben a városokba irányult, a második legjelentősebb csoportot a községek közötti mozgás alkotta (32,9%), a városok közötti, illetve a városokból községekbe irányuló migráció ennek fele körül alakult. Miközben az összes vándorlás mennyisége kisebb ingadozások mellett nagyságrendileg nem változott az évtized során, a vándorlás iránya szerinti csoportok jól érzékelhetően átrendeződtek. A községekben a városokba irányuló költözködések mintegy 6,5 százalékponttal csökkentek, de még így is ez maradt a legnagyobb csoport. A leglátványosabb változás a városokból a községek felé történő vándorlások több mint 8 százalékpontos erősödése, ami részben a kezdődő szuburbanizálódással, részben a városi munkahelyek megszűnése miatt az állásukat veszítették a községekbe történő kezdődő visszatérő mozgásával áll összefüggésben. Ugyancsak nekilendült a városok közötti népességcsere is 7 százalékpontos növekedéssel, miközben a községek közötti vándorlás visszaesett majdnem 9 százalékponttal. A két utóbbi érték alakulásában a várossá nyilvánítások hatása ismét tetten

érhető, hiszen több mint 650 ezer fővel gyarapodott emiatt a városi, és ugyanennyivel csökkent a községi népesség. Ha azt feltételezzük, hogy ennek a népességnek a migrációs magatartása megfelel az átlagosnak, akkor évente mintegy 13-14 ezer költözködés köthető hozzájuk, ez a mennyiség pedig már hatást gyakorolhat a költözködések vándorlási irány szerinti mutatóinak a megoszlására.

1989-re a négy fő vándorlási irány szerint képzett csoport részesedése az éves migrációból sokkal kiegyenlítettebbé vált, mint az évtized elején volt. Ez a városból községbe és a városból városba irányuló mozgások erősödésével és a községből városba, illetve a községből községbe irányuló költözések visszaesésével állt elő. A kisebb aránymódosulás ellenére is az egész évtized során a községi lakosok mutatták a nagyobb vándorlási aktivitást. 1980-ban 1000 községi lakosra 27,8 állandó lakóhely változtatás jutott, ugyanez a városi lakosok esetében 12,3-et tett ki, míg 1989-re a községi lakosok mutatója 26,2-re csökkent, a városiaké pedig 15,4-re nőtt. Az éves vándorlási statisztikák sajnos nem tartalmaznak olyan információkat, amiből a települések között állandó lakóhelyet változtatók társadalmi jellemzőire, státuszcsoportok szerinti összetételére lehetne következtetni. Ez különösen azért jelentkezik hiányként, mert dolgozatunknak az 1990-es évekre vonatkozó későbbi, a 2001. évi népszámlálás adataira építő részében a vándorlók státuszcsoportok szerinti összetételére helyezük az elemzés súlypontját, azt remélve, hogy így sikerül a térbeli társadalomszerkezet változásának mélyebb összefüggéseit feltárni. A vándorlási statisztikák és a népszámlálási adatok közötti átjárhatóság, és ezáltal a módszertani homogenitás hiányában azonban elestünk a két évtized közvetlen összehasonlításának lehetőségétől.

Az 1980-as évekre vonatkozóan a népszámlálási és a vándorlási adatok többféle értelmezési lehetőségét is feltárva végül igyekszünk néhány következtetést megfogalmazni az urbanizáció folyamatával kapcsolatban. Mint az a már közben elmondottakból is kiderült, a lehetséges interpretációk közül leginkább azt tartjuk megalapozottnak, hogy az urbanizáció első szakasza, a városi népességkoncentráció lelassult, dinamikáját veszítette az megelőzően, hogy a nyugati társadalmak urbanizációjában tapasztalt szintet elérte volna. A városokra az 1980-as években nem nehezedett különösen nagy migrációs nyomás, ami lehetőséget kínált egyrészt az ugyancsak adósságokat felhalmozó városiasság, az urbanitás elmélyülésére, másrészt a városi társadalmak integrálódására, hiszen egy egészséges helyi társadalom számára nem jelenthet megoldhatatlan feladatot a relatíve kis számban érkező betelepülők befogadása. Hozzá kell mindjárt tennünk, hogy ez egy elméleti lehetőség volt csupán, mivel az államszocializmus alatti Magyarországon a nagyobb városok esetében nem igazán beszélhettünk integrált helyi társadalmakról, ahova az érkezőknek lehetőségük lett volna

betagozódni. Ennek okát a politikai és az államhatalmi berendezkedésben, abban a „fortélyos félelemben” kereshetjük, amivel minden, a monolitikus politikai szférán kívüli társadalmi szerveződéshez viszonyultak. A dinamikáját veszített urbanizáció ugyanakkor egy dinamikáját és irányát veszített társadalom képeinek lenyomata is volt. Mindeközben a társadalom mélyében és az urbanizációs folyamat kissé dermedt felszíne alatt fontos változások zajlottak. Gondoljunk a korábban említett második gazdaság és a második társadalom kialakulására, vagy közelebbi témánkból a településtípusok közötti migráció átrendeződésére. Nem tudhatjuk persze, hogy ezek a változások milyen formát öltöttek volna, ha nem következik be a politikai és gazdasági viszonyok átalakulása, amire később természetesen még vissza kell térnünk.

Az adatokból az évtized vége felé kiolvashatjuk a népesség dekoncentrációjának első jeleit is, amit a Budapestről és a városokból elvándorlók egyre nagyobb száma mutat. Indokolt-e szuburbanizációról, vagy legalább annak a kezdetéről beszélni? Ez kétségtelenül az alapja és a közvetlen előzménye az 1990-es évek elején – főként Budapest vonzáskörzetében – berobbanó szuburbanizációnak, azonban úgy véljük, az 1980-as évek második felében a városokból való kiköltözések még irányában, célpontjaiban, társadalmi jellemzőiben nem öltötte egyértelműen azt a határozott karaktert, amit feltétel nélkül szuburbanizációnak nevezhetünk. A legpontosabban talán úgy fogalmazhatjuk meg, hogy már ekkor azonosíthatóak azok a mozgások, amik néhány éven belül egyértelműen szuburbanizációvá erősödnek.

Az adatok elemzéséből ugyanazt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, amit az elméletek áttekintése után tettünk. Hangsúlyozottan érték-semlegesen megállapíthatjuk, hogy Magyarország az intenzív iparosítás korszaka után az 1980-as évek elején úgy lépett át a posztindusztriális gazdaság szakaszába, hogy urbanizáltsági szintje még az 1980-as évek végén is alacsonyabb volt, mint a korábban hasonló pályát bejárt nyugati társadalmaké.

Engedjünk itt meg magunknak egy szokatlan és talán kevésbé tudományos kérdést. Vajon boldogabbak-e a magasabb urbanizáltsági szintű társadalmak, és boldogtalanabbak-e a kevésbé urbanizáltak, a rurális vagy rurális jegyeket mutatók? Ha összefüggést feltételezünk a boldogság és a társadalmi jólét között, akkor azt mondhatjuk, hogy az urbanizáltsági szintnek nem feltétlen eredője a társadalmi jólét. Ez utóbbi sokkal inkább azzal áll összefüggésben, hogy a társadalom tagjai számára közel azonos módon hozzáférhetőek-e az oktatási, egészségügyi, kulturális szolgáltatások, a közlekedési infrastruktúra, a képzettségüknek és képességeiknek megfelelő munkahelyek, a társadalmi mobilitás lehetőségei, hogy a munkával megszerzhető jövedelmek nagyságát és a jövedelmek elköltésének mikéntjét mennyiben

befolyásolja a lakóhelyük, az, hogy a fővárosban, vidéki városban vagy egy kis faluban élnek. Magyarországon nem önmagában az urbanizáltsági szint, hanem a települési hierarchia különböző pontjain élők számára a fentebb jelzett jóléti javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetőségekben megnyilvánuló esélyegyenlőtlenség az általános társadalmi jólét terjedésének legfőbb akadálya. Itt persze következhetne egy ellenvetés, hogy ha magasabb volna a társadalom urbanizáltsági szintje, az magával hozhatná a kiegyenlítettebb esélyeket is, azonban empirikusan sem feltétlenül igazolható a magasabb urbanizáltsági szinttel együtt járó nagyobb esélyegyenlőség, a területi egyenlőtlenségek kisebb mértéke. A társadalom adott állapota és működési módja termeli ki, növeli vagy csökkenti az esélyek egyenlőségét. A térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, a különböző státuszú csoportok koncentrációja, az alacsony státuszúak szegregációja, vagy éppen kiegyenlített térbeli elhelyezkedésük ennek csak következményei, megjelenési formái. *Magyarország térbeli társadalmi egyenlőtlenségei tehát nem önmagából az urbanizáltság szintjéből következnek, hanem a társadalom működési módja miatt öltöttek a társadalmi egyenlőtlenségek markáns, a településszerkezetben leképződő térbeli formát.*

Az alábbi szakaszban áttekintjük, hogy az 1990. évi népszámlálás adatai milyen térbeli társadalomszerkezetre utalnak.

1.5. A magyar társadalom térbeli társadalomszerkezete az 1990. évi népszámlálás adatai alapján

Mivel dolgozatunk igazi tárgya az 1990-es évek urbanizációs folyamatainak feltárása mellett a térbeli társadalomszerkezet változása ugyanebben az időszakban a 2001. évi népszámlálás adatai segítségével, mindenképpen célszerű rögzíteni az 1990-es kiinduló állapotot. Sajnos azonban az 1990. évi népszámlálás rendelkezésre álló adataiból nem lehet előállítani ugyanazokat a mutatókat és ugyanazokat a társadalmi csoportokat, mint a legutóbbi népszámlálásból, ezért kompromisszumra kényszerültünk. Be tudjuk mutatni településtípusonként és településnagyság-csoportonként a népesség megoszlását gazdasági aktivitás, iskolai végzettség, foglalkozási csoportok, a foglalkoztatottak ágazati jellemzői szerint, ami alkalmas ugyan a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek megjelenítésére, ha nem is azzal a pontossággal, mint a később alkalmazott státuszcsoportokkal.

A fejlesztési források elosztása során az államszocializmusban határozottan preferálták a városokat, közülük is elsősorban a nagyvárosokat, így Budapestet és a megyeszékhelyeket. A politikai rendszer bármennyire is egalitáriusnak hirdette magát verbálisan, egyebek között a fejlesztési források elosztási módjára visszavezethetően az életkörülményekben, a szolgáltatások elérhetőségében és színvonalában tetemesek maradtak a különbségek a városok

és a falvak között, aminek természetesen megmutatkoztak a következményei a térségi társadalomszerkezetben is.

1.6. táblázat

A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása településtípusonként, 1990

Településtípusok	Aktív kereső	Gyes-en, gyed-en levők	Nyugdíjas, járadékos	Álláskereső munkanélküli, első ízben elhelyezkedni kívánó	Eltartott gyermek	Egyéb eltartott, szociális segélyezett, egyéb inaktív	Összesen
Budapest	45,5%	1,8%	26,6%	1,3%	20,8%	4,0%	2016774
Megyeszékhelyek	45,0%	2,3%	20,3%	1,1%	25,5%	5,8%	1859250
Többi város	44,4%	2,6%	20,7%	1,2%	23,4%	7,7%	2541249
Községek	41,5%	2,6%	24,5%	1,3%	19,5%	10,6%	3957550
Magyarország	43,6%	2,4%	23,2%	1,2%	21,8%	7,8%	10374823

Az adatok forrása: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A településtípusok között az aktív keresők megoszlásában 1990-ben még nem voltak igazán számottevő különbségek, köszönhetően az államszocializmus alatt folytatott teljes foglalkoztatottságra törekvő politikának. Budapest és a megyeszékhelyek között elenyésző volt a különbség, sőt, ha a gyes-en és gyed-en lévőkrol is feltételezzük, hogy a gyermeknevelés ideje alatt csak távol voltak munkahelyüktől, a különbség el is tűnik. De a községek rátája is mindössze 4 százalékponttal volt alacsonyabb Budapesténél. A nyugdíjasok és járadékosok arányában kifejeződik a településcsoportok korszerkezetének eltérő volta, az időskorúak aránya Budapest és a községek társadalmában volt a legmagasabb. Az álláskereső munkanélküliek és az első ízben elhelyezkedni kívánók hányadában mindössze tizedszázaléknyi eltérések mutatkoztak. Ennek az adatnak az értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a népszámlálási információk önbevalláson alapulnak. 1990-ben még nem állt fel a munkanélküliek ellátásával foglalkozó szervezet, így a táblázatban látható értékek nem vethetők egybe a munkaügyi statisztika későbbi adataival. Az eltartott gyermekek hányada – ahova a felsőfokú tanulmányaikat folytatókat is soroltuk – a megyeszékhelyek népességének negyedét tette ki és 5 százalékponttal magasabb volt, mint a községekben, Budapest és a többi város értéke e kettő között helyezkedett el. A legszembetűnőbb különbségeket az egyéb eltartottak, szociális segélyezetttek és egyéb inaktív csoportjában találjuk, ahova az akkori társadalom legalacsonyabb státuszú és lelegelettebb rétegei tartoznak. Részarányuk Budapesten volt a legkisebb és településtípusonként emelkedve a községekben ennek már több mint 2,5-szeresét érte el. Ezen kategóriánál érdemes megemlíteni a számokat is. Budapesten 81,6 ezer, a megyeszékhelyeken 108 ezer, a többi városban 195,6 ezer, a falvakban pedig 419,8 ezer fő tartozott ebbe a csoportba. Itt érhető leginkább tetten az a

jelenség, hogy a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportok már 1990-ben is a településhálózat peremén koncentráálódtak.

Még részletesebb képet nyerhetünk a gazdasági aktivitási csoportok megoszlásáról, ha a települések népességnagyság-csoportjaiban vizsgáljuk őket. (1.7. táblázat.) Az aktív keresők aránya a 200 fő alatti falvaktól növekvő tendenciát mutat és a legmagasabb értéket (46%) az 50-100 ezer fős városoknál éri el, ami 11 százalékponttal magasabb mint a legkisebb települések esetében. (Bár ez utóbbi kategóriában mindössze 35,5 ezer fő élt, ez megfelel egy középváros népességének, így indokoltan tartjuk itt és a továbbiakban is külön szerepeltetni őket.) Ebben a tendenciában – a korszerkezeti hatások mellett – már megmutatkozik, hogy minél nagyobb településen élt valaki, annál nagyobb esélye volt az elhelyezkedésre. Akik a munkaerőpiachoz a teljes foglalkoztatottság időszakának legvégén nem tudtak kapcsolódni, azok egyelőre nem a munkanélküliek, hanem inkább az egyéb eltartottak és segélyezették csoportját gyarapították.

1.7. táblázat

A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása településméret-csoportonként, 1990

Településméret-csoportok	Aktív kereső	Gyes-en, gyed-en levők	Nyugdíjas, járadékos	Álláskereső munkanélküli, első ízben elhelyezkedni kívánó	Eltartott gyermek	Egyéb eltartott, szociális segélyezett, egyéb inaktív	Összesen
0-199	35,0%	2,1%	33,0%	1,4%	13,7%	14,7%	35513
200-499	38,7%	2,3%	28,9%	1,3%	15,9%	12,8%	230216
500-999	40,1%	2,5%	26,7%	1,2%	17,9%	11,6%	519349
1000-1999	41,2%	2,6%	24,7%	1,3%	19,3%	10,9%	932296
2000-4999	42,1%	2,6%	23,6%	1,3%	20,2%	10,3%	1444893
5000-9999	42,9%	2,7%	22,2%	1,3%	21,4%	9,6%	888715
10000-14999	44,0%	2,6%	21,0%	1,3%	22,6%	8,4%	613251
15000-19999	44,8%	2,7%	19,8%	1,4%	23,9%	7,5%	514154
20000-49999	44,5%	2,5%	21,2%	1,1%	23,3%	7,3%	1185748
50000-99999	46,0%	2,4%	20,0%	0,9%	24,9%	5,7%	784933
100000-299999	44,5%	2,3%	20,5%	1,1%	25,6%	5,9%	1208981
Budapest	45,5%	1,8%	26,6%	1,3%	20,8%	4,0%	2016774
Összesen	43,6%	2,4%	23,2%	1,2%	21,8%	7,8%	10374823

Az adatok forrása: az „1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A gyes-en, gyed-en levők és a nyugdíjasok, járadékosok aránya – és részben az aktív keresőké is – összefügg a településméret-csoportok korszerkezetével. A gyes-en és gyed-en levők arányában az eltérések nem jelentősek, az országos átlag körül csak tizedszázaléknyi a szóródásuk. Érdekes ugyanakkor, hogy a részesedésük Budapesten és a legapróbb falvakban volt a legalacsonyabb. Az aprófalvak mellett már 1990-ben is Budapest népessége volt a leginkább előregedett, ez tükröződik a nyugdíjasok és járadékosok magas hányadában (33

illetve 26,6%). Részarányuk a 10 ezertől a 300 ezer fős lélekszámig tartó településcsoportokban stabilan az egyötödös érték körül mozog szűk tartományban. Az álláskereső munkanélküliek és az első ízben elhelyezkedni kívánók népességen belüli arányaiban a településnagyság-csoportok esetében sincsenek értelmezhető különbségek. Az eltartott gyermekek hányada a vidéki nagyvárosokban a legmagasabb, itt a népesség negyedét teszik ki, ami majdnem kétszerese a 200 fő alatti falvakénak. Hasonlóan a településtípusokhoz, a települések népességnagyság-csoportjaiban is az egyéb eltartottak, szociális segélyezették és egyéb inaktívak kategóriájában bontakoznak ki a legélesebben a térbeli társadalmi tagozódás különbségei. Az ebbe a rétegbe tartozók arány a legkisebb településektől a fővárosig egy kisebb töréssel monoton módon csökken és az olló Budapest és a 200 fő alatti falvak között több mint 3,5-szeresre nyílik, megerősítve azt a fenti megállapítást, hogy a leghátrányosabb helyzetű csoportok már a politikai és gazdasági berendezkedés váltásának idején is a településhálózat marginális pozíciójú részeire szorultak. Ettől eltekintve a gazdasági aktivitási csoportok szerinti vizsgálódás nem mutat markáns egyenlőtlenségeket sem a településtípusok, sem a településnagyság-csoportok szerinti bontásban. A meglevő különbségek is részben a korszerkezettel hozhatók összefüggésbe. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában, 1990. január 1-jén az államszocializmus időszakának teljes foglalkoztatottsági politikáján még csak az első repedések mutatkoztak, a munkahelyek tömeges megszűnése az ezt követő hónapokban vált intenzívvé, aminek következtében 1993-ig több mint 1,5 millió munkahely szűnt meg Magyarországon, drámaian átrendezve a foglalkoztatottsági helyzetet és a népesség gazdasági aktivitási csoportok közötti megoszlását.

Ugyanakkor a térbeli társadalomszerkezet valójában 1990-ben sem volt olyan kiegyensúlyozott, mint az a gazdasági aktivitási táblázatokból elsőre látszik, mert bár igaz, hogy az aktív korúak döntő többsége ekkor még rendelkezett munkahellyel, de az állások minőségében és a megszerezhető jövedelemben tetemes különbségek mutatkoztak már ekkor is. Ehhez elegendő megvizsgálni az aktív keresők szellemi és fizikai munkakörök szerinti összetételét.

A településnagyság-csoportok népességének megoszlása foglalkoztatási csoportok és foglalkoztatási ráta szerint, 1990

Település népesség- nagyság-csoport	Foglalkozási csoportok			Foglalkoztatási ráta a	
	fizikai	szellemi	összesen,	15-64	15-74
	foglalkozású, %		fő	évesekre	
0-199	88,4	11,6	13200	60,4	50,1
200-499	85,7	14,3	94493	64,2	55,2
500-999	81,7	18,3	221181	66,4	57,8
1000-1999	80,1	19,9	408166	67,6	59,7
2000-4999	77,8	22,2	645568	68,6	61,1
5000-9999	74,7	25,3	404585	69,5	62,4
10000-14999	71,2	28,8	286314	71,0	64,3
15000-19999	66,8	33,2	243859	71,2	65,0
20000-49999	65,4	34,6	557299	70,4	63,9
50000-99999	58,2	41,8	380110	71,2	65,3
100000-299999	56,2	43,8	566053	69,0	63,0
Budapest	50,2	49,8	954131	70,7	62,5
Összesen	66,1	33,9	4774959	69,5	62,3

Az adatok forrása: az „1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A fizikai foglalkozásúak részaránya a legkisebb településektől Budapestig monoton módon csökken, a szellemi foglalkozásúaké pedig ezzel párhuzamosan növekszik, vagyis előtűnik, mégpedig határozott kontúrokkal a foglalkoztatási csoportok térbeli mintázata. A 2000 fő alatti népességszámú településeken a foglalkoztatottak több mint nyolctizede fizikai állományú, Budapesten már gyakorlatilag fele-fele arányban vannak a fizikaiak és a szellemiek. Egyértelműen látszik tehát, hogy a teljes foglalkoztatottsági időszak végén és a munkaerő piac összeomlása előtt is markáns egyenlőtlenségi viszonyok uralták a települések foglalkoztatás-szerkezetét. Minél népesebb volt a település, annál több szellemi munkakört kínált, ami rendszerint magasabb képzettséggel és magasabb jövedelemmel is járt. Ezen a téren is megmutatkozik a rurális – urbánus dichotómia, továbbá az, hogy nem azonosíthatók szuburbanizációs hatások, amikor a magasabb státuszú és magasabb képzettségű csoportok tömegesen jelennek meg a városkörnyéki településeken. A táblázat adatai elfedik azt a tagoltságot, ami a fizikai és a szellemi foglalkozásokon belül létezik és a szellemieken belül nem tükrözi az egyszerű betanított irodai munka és a magasán képzett szakértelmiségi állások közötti különbséget, ami az ollót még szélesebbre nyitná.

Korábban hivatkoztunk rá, hogy a gazdasági aktivitási adatokra a településtípusok illetve a településnagyság-csoportok korszerkezete is hatással van. A korszerkezeti különbségek részbeni kiküszöbölésére kiszámítottuk a településnagyság-csoportok aktív korú

népességének a foglalkoztatási rátáját is (1.8. táblázat).⁶ A településnagyság-csoportok 15-64 éves korú népességének foglalkoztatási rátája a 60,4% és 71,2% közötti sávban szóródott. A legalacsonyabb értéket a 200 fő alatti települések, a legmagasabbat a 15-20 ezer és az 50-100 ezer fő közötti népességűek képviselték. A 15-74 évesek foglalkoztatási arányából ugyanezek a következtetések vonhatók le. Tendenciájában tehát is kimutatható, hogy a kisebb településeken alacsonyabb, a nagyobbakon, a városokban magasabb volt a foglalkoztatási ráta. Bár a mai viszonyoktól visszatekintve irigylésre méltóan magas volt még az aprófalvak foglalkoztatási aránya is, a szélső értékek közötti több mint 10 százalékpontos különbség arra utal, hogy a térbeli különbségek 1990-ben sem voltak elhanyagolhatóak.

A térbeli társadalmi különbségeknek jó indikátora lehetne, ha a foglalkozási csoportokhoz kereseti adatokat is tudnánk csatolni. A KSH azonban 1990 előtt és azt követően is csak megyei bontású kereseti adatokat tett közzé, tehát sem a településtípusokra, sem a településnagyság-csoportokra vonatkozó információk nem állnak rendelkezésre. Napjainkban ezt a hiányt valamelyest pótolják az APEH által publikált településsoros szja adatok. Az 1990-es megyei statisztikai évkönyvek településsoros fejezetében egyetlen kereseti adat szerepel, a fizikai foglalkozásúak havi bruttó átlagbére az iparban. Ez olyan parciális információ, hogy nem láttuk értelmét bevonni az elemzésbe.

A rétegződés vizsgálatok tanulsága szerint az iskolai végzettség egy olyan fontos változó, amely nagymértékben meghatározza az egyének társadalmi pozícióját, azt a státuszt, amit betöltenek a társadalomban, továbbá a megszerezhető jövedelmeket. Ezért a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek újabb dimenziójaként a településnagyság-csoportok népességének iskolai végzettség szerinti megoszlását vizsgáljuk meg.

---

⁶ A KSH munkaerő felmérésében ma használatos definíció szerint foglalkoztatott az a személy, aki a megfigyelt héten legalább 1 órányi jövedelmet biztosító munkát végzett, illetve rendelkezett olyan munkahellyel, ahonnan átmenetileg volt távol (betegség, szabadság, szülési szabadság) és ezért nem dolgozott. Az 1990. évi népszámlálás adataiban az minősült foglalkoztatottnak, aki annak vallotta magát, tehát a megfelelés a kétféle definíció között nem teljes.

A településnagyság-csoportok népességének iskolai végzettség szerinti megoszlása, 1990

Település népesség- nagyság- csoportja	Nincs iskolai végzett- sége	Alapfokú	Középfokú		Felsőfokú		Összesen
			érettségi nélkül	érettsé- givel	egyetemi diploma nélkül	egyetemi diplo- mával	
0-199	10,6	72,7	10,7	4,9	0,9	0,3	35513
200-499	10,9	68,7	12,7	6,2	1,1	0,4	230216
500-999	11,0	66,3	12,9	7,6	1,7	0,5	519349
1000-1999	11,3	64,4	13,3	8,4	2,1	0,6	932296
2000-4999	11,2	62,8	13,3	9,6	2,3	0,8	1444893
5000-9999	11,2	60,8	13,2	11,1	2,7	1,1	888715
10000-14999	11,1	57,9	13,3	12,8	3,4	1,6	613251
15000-19999	11,0	54,8	13,3	14,8	3,9	2,2	514154
20000-49999	10,2	54,6	12,8	15,6	4,2	2,5	1185748
50000-99999	9,6	50,4	11,8	19,2	5,5	3,6	784933
100000-299999	9,7	49,1	11,2	20,1	5,5	4,4	1208981
Budapest	7,8	48,1	8,7	21,8	6,1	7,4	2016774
Összesen	10,1	56,1	11,9	14,9	4,0	3,0	10374823

Az adatok forrása: az „1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A „nincs iskolai végzettsége” kategóriába tartozók adataiból a viszonylag kis szórás mellett azért sem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel tartalmazza azokat is, akik koruknál fogva nem rendelkeznek iskolai végzettséggel. Az alapfokúak esetében már határozott tendencia bontakozik ki: a települések lélekszámának emelkedésével csökken a népéségen belüli arányuk. A legapróbb falvak esetében még 70%-hoz közelítő vagy azt meghaladó, a nagyvárosokban és Budapesten 50% alatti. Az érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 200 fős településektől az 50 ezres népéségnagyságig 13% körül mozog, ezt követően csökken, a fővárosban már kevesebb mint 9%-ot tesznek ki. Az érettségizettek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők területi megoszlásában mutatkoznak a legfigyelemreméltóbb különbségek. A legkisebb településen élőknek nem egészen 5%-a szerzett érettségi bizonyítványt, míg a 100 ezer fő feletti városokban és Budapesten arányuk meghaladja az egyötödöt, vagyis a két szélső érték között több mint négyszeres a különbség. Az egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségűek esetében az olló a 200 fő alatti falvak és Budapest között már több mint hatszorosra nyílik, mégpedig úgy, hogy arányuk a településnagyság-csoportokban felfelé haladva monoton módon növekszik. A diplomások népéségen belüli aránya mutatja a legszélsőségesebb területi különbségeket. Részarányuk az 5 ezer főnél népesebb településeken lépi át először az 1%-os arányt, majd monoton növekedés mellett Budapesten éri el a legmagasabb, 7,4%-os értéket. A legkisebb községek és Budapest között a különbség 24,6-szeres.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők térbeli megoszlását érdemes más nézőpontból is megvizsgálni. 1990-ben Magyarországon 287 db 200 főnél alacsonyabb

lélekszámú falu volt, ezekben összesen 90 diplomás élt, vagyis átlagosan minden harmadik településre jutott egy diplomás, a kétharmaduknak nem volt ilyen lakója. Ha az egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségűeket is bevonjuk a számításba, akkor településenként átlagosan 1,4 felsőfokú végzettségűt kapunk eredményül. Érettségizettből – egyenlő eloszlást feltételezve – átlagosan 6 fő jutott településenként. A 678 db 200-499 fős településen 816 diplomás élt, ez településenként 1,2 fős átlagot jelent, tehát 10 településből 8-ban egy, kettőben két diplomás lakott. A nem diplomás felsőfokú végzettségűből további 3,9 fő jut átlagosan egy településre, érettségizettekből már valamivel kedvezőbb, 21 fő volt a településenkénti átlag. Miként a településnagyság-csoportok között, úgy természetesen azokon belül sem egyenletes a különböző iskolai végzettségűek eloszlása. Két kifejezetten aprófalvas megye, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén adatait részletesebben is átnéztük ebből a szempontból. A két megyében összesen 201 település népessége volt 200 fő alatt 1990-ben a népszámláláskor. Ezekből 53-ban nem volt diploma nélküli felsőfokú végzettséggel rendelkező lakó, 119-ben hiányoztak a diplomások, 44-ben pedig semmiféle felsőfokú végzettségű nem élt. Az érettségizett lakót nélkülöző falvak száma 5 volt és 2 olyat találtunk, ahol sem érettségije, sem felsőfokú végzettsége nem volt senkinek. A két megyében 231 település tartozott a 200-499 fős csoportba. Ezek közül 33-ban nem volt egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségű, 117-ban diplomás, 26-ban pedig semmilyen felsőfokú végzettségű. Az érettségizett lakó egyetlen településen hiányzott, és ugyancsak egy olyan település volt, ahol sem közép, sem felsőfokú végzettsége nem volt senkinek – történetesen a Baranya megyei Gilvánfán. A két megye 432 településéből álló „minta” maradéktalanul igazolja, hogy még az aprófalvak népességének iskolai végzettség szerinti megoszlása is rendkívül egyenlőtlen.

A különböző településtípusokban élő foglalkoztatottak főbb gazdasági ágak szerint megoszlása visszavezet az urbanizáció kérdéseire. (1.10. táblázat.) Abban tulajdonképpen nincs semmi meglepő, hogy a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás gazdasági ágban foglalkoztatottak több mint kétharmada a községekben élt, és mindössze 3,9 illetve 6,1%-uk lakott Budapesten és a megyei jogú városokban. Ha azonban Magyarország esetében összefüggést feltételezünk a ruralitás és a mezőgazdasági foglalkoztatottság között, akkor a mezőgazdaságnak a „többi város” településtípus foglalkoztatottjai között képviselt 21,6%-os súlya ismét azt erősíti meg, hogy az urbanizáció nem hatotta át különösebben ezt a településtípust. A legtöbb munkahelyet biztosító iparban a foglalkoztatottak harmada élt községekben, csakúgy, mint az építőipari alkalmazottaknak, és a foglalkoztatási csoportokról, illetve az iskolai végzettségről korábban elmondottak alapján azt is tudhatjuk, hogy ők adták

az alacsony képzettségű és olcsó munkaerőt ezekben a gazdasági ágakban. A kereskedelemben, az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatásban, valamint a közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatásban foglalkoztatottak viszonylag egyenletes, nagyjából a népességarányhoz igazodó eloszlása arra utal, hogy az ezekhez kapcsolódó szolgáltatásokat legalább alap szinten valamennyi településtípusban működtették. Budapest súlya az egyéb anyagi tevékenység, személyi és gazdasági szolgáltatás ágazatban volt kiemelkedő.

1.10. táblázat

A településtípusok foglalkoztatottjainak megoszlása a gazdasági ágak között, 1990.

Gazdasági ágak	Budapest	Megyeszék- helyek	Többi város	Községek	Összesen, fő
Ipar	17,2	19,5	29,9	33,3	1491774
Építőipar	26,7	20,4	18,8	34,0	323639
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	3,9	6,1	21,6	68,3	721563
Közlekedés, posta, távközlés	24,4	19,1	21,6	34,9	402416
Kereskedelem	26,3	20,3	23,7	29,7	538858
Vízgazdálkodás	8,7	20,7	32,1	38,5	72711
Egyéb anyagi tevékenység, személyi és gazdasági szolgáltatás	34,9	21,8	22,6	20,7	260486
Egészségügy, szociális és kulturális szolgáltatás	23,9	23,8	25,9	26,4	655268
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatás	28,7	20,7	21,1	29,4	308244
Összesen	19,4	17,9	24,5	38,1	4774959

Az adatok forrása: az „1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

Szelényi Iván és szerzőtársa a városok és falvak népességének gazdasági ágak közötti megoszlására alapozta a késleltetett városfejlődésre és az alul-urbanizáltságra vonatkozó következtetéseit. (SZELENYI – KONRÁD, 1971.)

1.11. táblázat

A városi és a nem mezőgazdasági népesség arányának alakulása

Év	a	b	b-a
	A városi népesség aránya, %	A nem mező- gazdasági népesség aránya, %	
1930	38,1	48,1	10,0
1949	38,4	50,7	12,3
1960	41,6	65,2	23,6
1970	45,1	77,3	32,2
1980	53,2	77,7	24,4
1990	61,8	84,5*	22,7

Szelényi – Konrád (1971) nyomán .

*a foglalkoztatottak adatai alapján

Az 1.11. táblázat b-a oszlopa mutatja a nem mezőgazdasági foglalkozású népesség és a városi népesség aránya közti különbséget, vagyis azt, hogy a nem mezőgazdasági

foglalkozásúak közül mennyien élnek községekben. Az érvelés szerint minél nagyobb ez az érték, annál kevésbé tartott lépést az urbanizáció a foglalkozásszerkezet átalakulásával, annál inkább rekedtek kívül a nem mezőgazdasági foglalkozásúak a városokon. A közigazgatás, a kereskedelem, az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatások szektorának megfelelő működése természetesen minden körülmények között feltételezi, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak jelen kell lenni a községekben is. Az anomáliát Magyarország esetében az jelentette, hogy – mint az 1.10. táblázatban is látható – az iparban, az építőiparban, a közlekedés, posta, távközlés ágazatokban foglalkoztatottaknak arányaiban és számszerűen is a legnagyobb csoportját a községekben élők alkották. A nem mezőgazdasági és a városi népesség aránya közötti olló az 1970. évi népszámlálás idején nyílt a legszélesebbre. Ezt követően ugyan szűkült, de az 1980 és 1990 közötti kismértékű csökkenést a korábban kifejtettek szerint alapvetően a várossá nyilvánítások hatásának tulajdoníthatjuk. Ezeket a számításokat 1990 után már nincs értelme elvégezni, mert az 1990-es évek elején a főváros és a vidéki nagyvárosok körül nagy lendülettel induló szuburbanizálódás olyan nagy mértékben rendezte át a foglalkozásszerkezet településtípusok szerinti megoszlását. 1990-re vonatkozóan azonban még ezzel a módszerrel is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a városi népességkoncentráció mértéke az iparosítás és a tercier ágazatok felfutásának idején is elmaradt a foglalkozásszerkezet átalakulásának ütemétől.

1.6. Következtetések

Magyarország térbeli társadalomszerkezetének jellemzőit az 1990. évi népszámlálás adataival vizsgálva a településtípusok népességének gazdasági aktivitási csoportok szerinti elemzése még viszonylagos kiegyenlítettséget mutatott, de a településnagyság-csoportok már ezen a területen is jól érzékelhető és határozott tendenciát öltő különbségeket tartalmaznak. Ez teljesen egybevág azzal, ami a szellemi és fizikai foglalkozásúak, a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők megoszlásáról és a foglalkoztatási ráta településnagyság-csoportok szerinti különbségeiről megállapíthatunk. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és a szellemi foglalkozásúak a fővárosban és a nagyvárosokban sokkal nagyobb arányban összpontosulnak, mint a kisebb településeken és a foglalkoztatási ráta – ami segít kiküszöbölni a korszerkezet eltéréseiből fakadó különbségeket – ugyancsak a településméret növekedésével emelkedik. Ezek a társadalomszerkezeti adatok egybevágóan az urbanizáció menetéről korábban kifejtettekkel, vagyis az urbanizáció sajátos és töredékes volta tükröződik a társadalomszerkezeti adatokban is. A városiasodás, noha nem hagyta természetesen érintetlenül a falvak életét, nem is hatotta át egészében a magyar társadalmat, fennmaradt egy

meglehetősen élesen különváló rurális világ. Ennek voltak egyrészt tisztán az uralkodó ideológiára visszavezethető okai, másrészt az ideológia közvetve is érvényesült a fejlesztési források felhasználásának módjában, különösen az 1970-es évek végétől, amikortól az államszocializmus permanens gazdasági krízissel küzdött és az egyre szűkülő erőforrásokat egyre nyilvánvalóbban növekvő diszparitással osztották el, aminek legfőbb kárvallottjai a falvak, azok közül is kis lélekszámú, gyenge érdekérvényesítő és önvédelmi képességekkel rendelkezők voltak. Bár mai szemmel nézve az 1980-as évek végének térbeli társadalmi egyenlőtlenségei még talán nem tűnnek drámainak, fontos hangsúlyozni, hogy az 1990-et megelőző évtizedek történései mintegy előkészítették azt a folyamatot, amelynek során az 1990-es változást követően az ország egyes területei társadalmi és fizikai értelemben is rohamosan erodálódtak, mint ezt a későbbiekben részletesen be fogjuk mutatni.

A magyar településhálózat alján elhelyezkedő falvakra azért érdemelnek kiemelt figyelmet, mert itt érhető tetten, hogy a helyi társadalmak roncsolódása, szétesése számos helyen már 1990 előtt megtörtént. Ennek előzményeiként elég felidézni a II. Világháborút követő ki- és betelepítéseket (GÁSPÁR, 2001.), az 1950-es és 1960-as évek mezőgazdasági kollektivizálási hullámain vagy a fejlesztési források elosztási módjával a jövőjüket mintegy megszüntető, elhíresült 1971-es Országos Település-hálózat Fejlesztési Koncepciót. A tört társadalomszerkezet kialakulását és stabilizálódását kettős irányú mozgás vezérelte. Egyrészt elköltöztek ezekből a falvakból azok, akik iskolázottabbak voltak, jobb munkahelyekkel rendelkeztek vagy ilyenre vágytak, egyszóval azok, akik maguk és családjuk számára jobb életet akartak, vagyis többnyire a fiatalok, a gyermekeket nevelők. A falvak elhagyása olyan intenzitású volt, hogy az 1980-as években a településtudományokkal foglalkozók körében nagy népszerűsége telt szert az úgynevezett elnéptelenedő falvak témaköre, illetve a népességet cserélő falvaknak a településhálózaton belüli funkcióváltozása (NÉMETH, 1992.). Az aprófalvak tömeges elnéptelenedése annyira nem következett be, hogy végül a népességét egy időre valóban elvesztő és ezzel emblematikussá vált Gyűrűfű is új telepések jelentek meg az 1990-es években. Erősebbnek bizonyult ugyanis az elnéptelenedéssel szemben az a másik folyamat, amelynek során a lakóik által elhagyott, gyakorlatilag forgalomképtelen ingatlanokat marginalizálódott csoportok tagjai vették meg, vagy nem ritkán inkább csak birtokba vették, rurális környezetben szolgáltatva példát a városszociológiából ismert szukcesszió jelenségére. Amikor a megfelelő közlekedési lehetőségek és az infrastruktúra, a munkahelyek és a közszolgáltatást nyújtó intézmények hiánya miatt a munkaképes korú és munkahellyel rendelkező, magasabb státuszú csoportok elhagynak egy települést, ott eleve egy torz társadalomszerkezetű, jobbára alacsony státuszúakból álló népesség marad vissza. Ha

az elköltözők helyére a már ott levők mellé további alacsony státuszú, marginális csoportok érkeznek, akik esetleg etnikumukban és mindennapi életvitelükben is különböznek a helyiektől, kialakul egy olyan népesség, ami nem rendeződik a szó hagyományos értelmében helyi társadalom formába, mivel nincs vertikális szerkezete, tagolatlan, csak marginális, alacsony státuszú részek halmaza. A lét a napi túlélésre redukálódik.

Az iskolai végzettségi adatok jól mutatják, hogy már az 1980-as évek végére kialakult a településeknek egy köre, ahol az alacsony iskolai végzettségűek koncentráálódtak. Ez a jövőre nézve is rossz perspektívákat rejtett magában, mivel a képzetlen, alacsony iskolai végzettségű ingázók lesznek majd azok, akik 1990 után tömegesen és véglegesen kiszorúlnak a munkaerőpiacról, és így létrejön a településhálózat peremén a falvaknak az a rétege, ahol fehér hollónak számít az, akinek van munkahelye. Mivel a modern társadalmakban a társadalmi integráció legfontosabb terepe a munka világa, aki ezen kívül reked, vagy nem is tud kapcsolatba kerülni vele, annak a társadalomban való léte terelődhet vakvágányra. Különösen kritikus helyzet áll elő akkor, ha a munka világából kiszakadók a térben összpontosulnak, mint esetünkben az aprófalvakban.

A szélső-liberális kánon szerint az individuum feladata, hogy minden élethelyzetben megoldást találjon a problémáira. Mi inkább azon az állásponton vagyunk, hogy közösségbe – ide értve természetesen a lakóhelyi, települési közösségeket – szerveződött egyéneknek több esélye van arra, hogy adekvát válaszokat találjon a környező világ változásaira, kihívásaira. Ezért tartjuk különös jelentőséggel bírónak azt a helyzetet, amikor iskolázottabb, képzetesebb lakóit elvesztve dezintegrálódik, szétcsúszik egy település társadalma, és erodálódik az ott lakók legminimálisabb érdekérvényesítő képessége is.

Ha 1990-ben a saját paródiájává vált államszocialista tervgazdálkodást felváltó, piacnak mondott gazdálkodási forma, és a monolitikus, de végóráiban már az elnyomáshoz is megfáradt politikai berendezkedés helyébe lépő plurális parlamentáris demokrácia intézményrendszere valóban úgy működött volna, amint azt létrejöttékor talán sokan remélték, és a társadalom szellemi, gazdasági és természeti erőforrásaival és vagyonával a nemzet hosszú távú érdekeivel összhangban gazdálkodott volna, tekintettel a társadalmi integráció nem eléggé hangsúlyozható kérdésére, akkor egy ilyen hipotetikus dinamizált társadalom a felhalmozódott térbeli társadalm szerkezeti problémákat rövid idő alatt felszippanthatta volna. A sokszoros feltételes mód is jelzi, hogy itt bizony valami más történt. Ezzel foglalkoznak a következő fejezetek.

2. Rendszerváltozás, urbanizáció és migráció az 1990-es években

2.1. Nézetek a rendszerváltozást követő urbanizációról

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején alapvető változások következtek be Magyarország politikai és gazdasági berendezkedésében, amik lényegileg változtatták meg a mindennapi élet intézményi kereteit, vagyis azt a társadalmi cselekvési mezőt, amelyben az urbanizáció szempontjából releváns aktorok működtek. A pártállam monolitikus politikai szerkezetét a többpárti parlamentáris demokrácia intézményei váltották fel, a tervutasításos gazdálkodás mechanizmusai helyébe a piacgazdaságra jellemző szereplők léptek, a politikai és gazdasági változások pedig együttesen új feltételeket teremtettek a háztartások, családok, egyének magatartása, döntései, életvezetési stratégiái számára. Bár a rendszerváltozás szimbolikusan leginkább az 1990 tavaszán megtartott szabad parlamenti választásokban manifesztálódott, valójában egy sokkal elnyújtottabb eseménysorról volt szó, aminek nehéz lenne egzaktul meghatározni a kezdetét, de ugyanígy homályba vész a befejezése is, amennyiben egyáltalán befejezett történettel van dolgunk.

Az 1990-es évek hazai urbanizációjának tágabb keretfeltételét alkotó tényezők számbavételéhez, rendszerezéséhez Jakobi Á. tipológiájából (NEMES-NAGY, 2005. p. 105.) indulunk ki, aki a területi fejlődést befolyásoló tényezőket három csoportba sorolta. „1. Hagyományos tényezők, amelyek a múltban és a jelenben is azonos módon hatnak a területi egyenlőtlenségek alakulására. 2. Átalakuló tényezők, amelyek már a múltban is jelen voltak, hatásuk azonban jelenleg más, mint előzőleg. 3. Új tényezők, amelyek korábban nem léteztek (vagy a területi egyenlőtlenségek alakulására nem voltak hatással), újabban azonban befolyásolják a térségi viszonyokat.” Elemzési céljainkhoz – az alap gondolatot megtartva – valamelyest módosítottuk a kategóriákat, és egyrészt a *folyamatosságot*, másrészt a *megszakítottságot* képviselő, harmadrészt az *új elemeket* igyekszünk számba venni. Azért járunk el így, mert az egész, rendszerváltozásnak nevezett eseménysort csak úgy tartjuk értelmezhetőnek, ha a megszakítottság és az új elemek mellett megfelelő súllyal vesszük figyelembe a folyamatosságot képviselő tényezőket is. A rendszerváltozással és következményeivel foglalkozó elemzések zömében – tulajdonképpen érthető módon – a változáson és a diszkontinuitáson van a hangsúly. A területi és urbanizációs folyamatok alakítói között Magyarországon is kétségtelenül újra jelentős hatást gyakorló szereplőként jelentek meg egyrészt a gazdasági szervezetek, vállalkozások, másrészt az önkormányzatok, ugyanakkor hiba lenne eltekinteni attól, hogy a társadalmat alkotó egyének döntő többségének habitusában, magatartásában, reakciókészletében a folyamatosság elemei domináltak.

1. *A megszakítottság tényezői.* A jogi környezet átalakulásának kezdetei akár a pártállam és a szocialista tervgazdálkodás 1980-as évek elejétől állandósult, az előző fejezetben is említett válsághoz társíthatók, és a helyzet konszolidálására tett kísérletek az évtized végére már olyan jogi formát öltöttek, ami keretet adott a régi rezsim lebontásához és a radikális átalakuláshoz. A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény jogi lehetőséget teremtett a rendkívül eufemisztikusan spontán privatizációnak nevezett eseménysorhoz, amely során a köztulajdon a nyertesek szűk csoportjának magántulajdonává vált. Ennek újabb állomását jelentette az 1992. évi LIII. és LIV. törvény az állami vállalatok gazdasági társaságokká alakításáról, majd az 1995. évi XXXIX. törvény az állami tulajdonú társaságok részvényeinek értékesítéséről, vagyis a teljes folyamat 7 év alatt zajlott le. 1989. október 23-án lépett életbe az 1949. évi XX. törvény – az Alkotmány – módosítása, a politikai pártok működését az 1989. évi XXXIII. törvény legalizálta. A tanácsrendszert a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény adta át a múltnak, egyúttal a helyi önkormányzatokban új szereplőket szólítva a területfejlesztési döntések színpadára. A jogi változások eredményeképpen a monolitikus pártállami politikai berendezkedést felváltotta a plurális parlamenti demokrácia, a tervutasításos gazdaság helyébe pedig a piacgazdaság intézményei léptek. A szocializmusnak nevezett politikai és gazdasági berendezkedés összeomlása történelmileg ugyan rendkívül rövid idő alatt következett be, ráadásul az összeomlást a társadalomtudományok nem is prognosztizálták és a társadalmat is meglepetésként érte, ugyanakkor az azt megélő személyek számára egy elnyújtott, permanens változásokkal és az ehhez társuló bizonytalansággal terhelt időszakot jelentett.⁷ Így az átalakulásnak az urbanizáció menetére és irányaira gyakorolt hatásai is fokozatosan bontakoztak ki, az egyéneknek és családoknak az urbanizációs változásokat hordozó döntései az 1980-as évek második felétől az 1990-es évek első feléig tartó közel egy évtizedes időszakban kumulálódtak olyan kritikus tömeggé, ami szembetűnő változásokat hozott az urbanizáció mintázatában.

2. *A folyamatosság tényezői.* A társadalmi folyamatokat az individuumok magatartásai alakítják, akik a szocializáció során beépült, valamint az egyéni életútjuk során szerzett reakciókészséggel, magatartási mintákkal a jogi szabályok, a társadalmi intézmények, szervezetek, normák, hagyományok és a társadalom többi szereplője

---

⁷ Dolgozatunknak a legkevésbé sem tárgya a rendszerváltoztatás értelmezése és értékelése, csak az urbanizáció szempontjából megkerülhetetlen mozzanataira térünk ki, Jelezzük azonban, hogy a rendszerváltoztatás narratíváját közel sem tartjuk befejezettnek és lezártnak, inkább úgy véljük, értékelésében a jövőben új elemek fognak teret nyerni.

által alkotott mezőben működnek, erősítve, vagy éppen erodálva a fennálló viszonyokat. A jogi, intézményi és általában a társadalmi mező változásaihoz egyes csoportok gyorsabban és könnyebben, mások nehezebben és hosszabb idő alatt, megint mások esetleg egyáltalán nem tudnak alkalmazkodni. A magyar társadalom túlnyomó többsége a rendszerváltozás során tulajdonképpen „rendeleti úton” bevezetett politikai demokrácia és piacgazdaság intézményeivel kapcsolatban nem rendelkezett tapasztalatokkal, adekvát magatartási mintakészlettel, így az új jogi és szervezeti kereteket is alapvetően a régi magatartásformákkal és reakciókkal töltötte fel, működtette. Ilyen értelemben volt, illetve van jelen a folyamatosság, ami megkerülhetetlen a területi, urbanizációs folyamatok értelmezésekor. Más terminológiával itt ismét az útfüggőségre kell utalnunk, vagyis a magyar társadalom számára az addig bejárt út, a megszerzett tapasztalatok függvényében bizonyos célok és mintázatok elérhetetlennek bizonyultak. Az új feltételekhez való alkalmazkodás módjából alakult ki az elméletileg lehetséges változatokból a megvalósult forma, amihez a makro és mikro szinten hozott sikeres és rossz döntések során jutottunk el. Semmiképpen nem akarjuk azt sugallni, hogy a körülmények determináló erővel hatottak és a történet nem alakulhatott volna másképp, csupán a kontinuitás elemeinek erősségét kívánjuk hangsúlyozni, mivel az uralkodó narratívában – beleértve ebbe a területi tudományokat is – a figyelem inkább a megszakítottság elemeire koncentrálódik. A következő, az új elemekkel foglalkozó pontban térünk ki arra, hogy a rendszer átalakulása során ráadásul nem is a nyugati típusú társadalmak ismert működési módjához kellett alkalmazkodni, hanem gyökeresen új körülményekhez, amelyek alaposan felbolydították a nyugati társadalmakat is. Visszatekintve úgy látszik, hogy az államszocializmust felváltó intézményi és jogi keretek megalkotói ennek nem is voltak tudatában.

3. *Új elemek.* A szovjet birodalom szétesésével és a kelet-közép-európai országoknak a nyugati érdekszférába történő visszasorolódásával időben nagyjából párhuzamosan kiteljesedtek a globális gazdaság mechanizmusai. A magyar társadalomnak tehát nem egyszerűen a posztindusztriális piacgazdaság keretei közé illeszkedve kellett új működési módot keresni és találni, hanem a korábitól lényegileg eltérő jegyek szerint szerveződő globalizációra kellett egyidejűleg adekvát választ adni. Miközben a globalizációnak vannak lelkes hívei, bírálóinak tábora jóval népesebbnek látszik. Joseph Stiglitz véleménye szerint hasznai mesze elmaradnak az érte fizetett ártól, továbbá „a környezet pusztul, a politikai folyamatokban virágzik a korrupció, és a

rohamos változások nem engednek időt az országoknak kulturális alkalmazkodásra. A jelentős munkanélküliséget okozó válságokat a társadalom szövedékének hosszú távú roncsolódása követte...” (STIGLITZ 2003, p. 28.) Témánk szempontjából különösen fontos a társadalom szövetének roncsolódására vonatkozó kitétel, ezt Magyarország esetében alátámasztja és igazolja a rurális településcsoportok későbbi elemzése. Az új globális uralmi rend kiépüléséről és működéséről Pokol Béla (POKOL 2005), a Magyarországra gyakorolt hatásokról Bogár László (BOGÁR 2003) publikált nagyon tanulságos gondolatokat.

A településtudományok képviselőit már az 1990-es évek első felétől foglalkoztatták azok a kérdések, hogy a korábban a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-európai és kelet-közép-európai államok – köztük Magyarország – urbanizációjára, azon belül is elsősorban a városhálózat alakulására milyen hatást gyakorol, hogy politikai és gazdasági berendezkedésük a nyugati piacgazdaságokéhoz vált hasonlónak. Mint azt az előző fejezetben részletesen bemutattuk, Magyarország esetében az iparosítás által mozgatott térszerkezeti folyamatok jóval alacsonyabb népességkoncentrációval mentek végbe, mint a nyugati országokban, ennyiben az urbanizáció első szakasza is lényegében befejezetlen maradt és tovább élt egy erőteljes urbánus – rurális megosztottság. Elméletileg lehetett érvelni amellett, hogy a változások felgyorsítják és befejezetté teszik a népességkoncentrációt, teret nyitva az urbanizáció következő szakaszainak, de elképzelhető volt olyan gondolatmenet is, hogy a gazdaság, a szolgáltatások, a közlekedés új jellemzői, az aktorok aspirációi, céljai és vágyai rövid idő alatt reprodukálják a kortárs nyugati társadalmakéhoz hasonló urbanizációs mintázatot. Tulajdonképpen ezek körül a kérdések körül zajlott az a polémia is, hogy van-e posztiszocialista urbanizáció. Enyedi az átmenet három fő jellegzetességét emeli ki: a tervgazdaság és az egypártrendszer eltűnését, az ipari város átalakulását szolgáltató és információkoncentráló várossá, valamint az integrálódott világgazdaság közvetlen hatásait. Feltételezi, hogy a közép-európai régió az európai városhálózat sajátos aletését képezi. (ENYEDI, 1998. pp. 10-11.) Tímár Judit a posztiszocialista urbanizációval szemben különösen a szuburbanizáció és a dzsentrifikáció vonatkozásában azt emeli ki, hogy a kapitalizmus elválaszthatatlan részét képező egyenlőtlen területi fejlődés jelenségei, az államszocialista berendezkedés még fellelhető társadalmi viszonyai inkább felerősítik, mint csillapítják az egyenlőtlen területi fejlődést. (TÍMÁR 2010.) Kovács Zoltán emlékeztet rá, hogy Kelet-Közép-Európának a nyugathoz mért alururbanizáltsága az elmúlt évtizedekben érdemben nem változott, ami „a bejárt történelmi út, a településhálózat hosszú idők során létrejött jellemzőivel magyarázható”. (KOVÁCS 2010. p. 155.)

A nyugati és a hazai urbanizáció hasonló és különböző vonásaira vonatkozó nézeteket még hosszasan lehetne taglalni, végső soron tulajdonképpen nézőpont kérdése, ki hova helyezi a hangsúlyt. A városhálózat formai jegyei és gazdaságföldrajzi szempontok szerint valószínűleg a hasonlóság erősebb. Az is kétségtelen, hogy a rendszerváltozást követő évtizedben tovább erősödtek a magyar társadalomban korábban is meglévő nyugatos életvezetési és fogyasztási minták, egyebek között az itt megtelepedett vállalatoknak, a médiaiparnak, az amerikanizálódott tömegkultúrának köszönhetően. Ne feledjük el azonban, hogy ezek a hatások nagyon differenciáltan szivárogtak be a különböző társadalmi rétegekbe, így differenciáltan épültek be az emberek magatartását mozgató aspirációkba, magatartási mintákba, ami következményekkel bír az urbanizáció szempontjából releváns magatartásokra, így jelesül a lakóhelyválasztásra és a migrációs hajlamra.

A szakirodalomban egyértelműek az álláspontok abban, hogy a rendszerváltozást követően a magyar társadalmat érő hatások növelték a területi különbségeket. Erre részben az előző évtizedek korábban taglalt történései és öröksége is predesztináltak, amit a globalizáció törvényszerűségei tovább erősítettek. A globalizáció számos mechanizmuson keresztül egzaktul kimutathatóan növelte egyrészt a városokon belüli térbeli és társadalmi különbségeket, másrészt a globalizáció centrumaiként működő városgazdaságok és az azokon kívül eső területek közötti egyenlőtlenségeket. (SASSEN 1994, 2001.) Mint Szirmai Viktória a globalizációnak a nagyvárosi tér társadalmi szerkezetére gyakorolt hatásaival foglalkozó cikkében írja, a globalizáció által létrehozott modern városhálózat megadja a keretet a kapcsolódó társadalmi csoportoknak a globális folyamatokhoz történő sikeres integrációhoz. (SZIRMAI 2004. p. 5.) Másrésztől ez azonban azt is jelenti, hogy a településhálózat többi része és az ott élő népesség mindebből kimarad, és a kárvallottak táborát gyarapítja. Ráadásul a globalizáció színterei magukhoz vonzzák a periférikus településekről a számukra hasznos, vállalkozó kedvű csoportokat, roncsolva, torzítva azok társadalomszerkezetét. (Az általános működésmódnak ezeket a jellegzetességeit a település csoportok migrációs trendjeinek későbbi elemzése maradéktalanul visszaigazolja.) A globalizáció még a korábban jellegzetesen középosztályi nyugati társadalmakat is polarizálta, a középosztály egy kisebb részét a nyertesek közé sorolva, nagyobb részét pedig a bizonytalanná, instabillá váló munkaerő-piaci helyzetük által leszakította róluk.

A hazai területi, urbanizációs folyamatokat elemzők abban is egységesek, hogy az 1990-es években egyértelműen azonosítható Magyarországon az urbanizációs ciklusok közül a szuburbanizáció. A jelenségnek bőséges szakirodalma keletkezett. Tímár Judit rendkívül alapos áttekintést tett közzé a szuburbanizációs elméletekről (TÍMÁR 1999), rendszerezve

annak típusait, szakaszait, kiváltó okait és mozgatóit. Az empirikus kutatások zöme vagy egy kiválasztott város, illetve városok szuburbanizációjával foglalkozik (lásd pl. DÖVÉNYI - KOVÁCS 1999, KOVÁCS 1999, 2007, IZSÁKI 1999, BAJMÓCY 1999, KOCSIS 2007, KÓKAI 2007, SZEBÉNYI 2007, SZIRMAI. – A. GERGELY – BARÁTH – MOLNÁR. – SZÉPVÖLGYI 2002, CSANÁDI – CSIZMADY 2002.), vagy szuburbán településeket vizsgál (BAJMÓCY 2002.). Miközben a szuburbanizációt támogató társadalmi, gazdasági, kulturális, életmódbeli, környezeti okokról sincs érdemi vita, véleménykülönbségek mutatkoznak abban, hogy mi az elsődleges motorja a jelenségnek. Tímár a globális kapitalizmus egyenlőtlen területi fejlődést eredményező hatását emeli ki (TÍMÁR 2010.), Dövényi és Kovács Budapest esetében közel évszázados történelmi előzményeket és mintákat lát, amiknek a rendszerváltozást követő lakásprivatizáció következtében megjelenő anyagi források adtak új lendületet (DÖVÉNYI - KOVÁCS 1999.), az egyéni motívumok között pedig utalnak a klasszikus szuburbanizációs jellegű költözködési indokra, a jobb, egészségesebb lakókörnyezet utáni vágyra és a nagyváros taszító hatására. Érdeemes nevesíteni még azt is, hogy az 1990-es évektől vált tömegesen megvalósíthatóvá a nyugatról ismert kertvárosi életforma modellje. Fontosnak tartjuk azonban azt a tényt is, hogy mint a következő fejezetben részletesen bemutatjuk, a fő településtípusok, a főváros, a városok és a falvak közötti migrációnak az 1980-as évek közepétől határozottan mutatkozó trendjei töretlenül folytatódtak a rendszerváltozás során és azt követően is, és a fordulat, a falvak migrációs nyeresége éppen az 1990-es évtized első éveiben következett be. Vagyis a migrációs trendek változása a legkevésbé sem köthető a rendszerváltozáshoz.

Problematikus eleme a hazai szuburbanizáció kutatásának, hogy nincs egységesen elfogadott kritériuma annak, mikor tekinthető egy település szuburbán jellegűnek. Egyes kutatók ezt csupán a népességszám gyarapodásához kötik, mások a népességszám és a lakásépítések alakulását együttesen veszik figyelembe. Önmagában attól a tényről, hogy egy településre a közeli városból beköltözők érkeznek, a település még nem válik szuburbánvá. Ez függ a méretétől, a városhoz fűződő kapcsolatai erősségétől, a régi és az új lakók arányától és rétegjellemzőitől. Gyakorlatilag kutatóként határozzák meg, mely településeket tekintik szuburbánvá. A későbbiekben magunk is így fogunk eljárni, törekedve azonban a lehető legegyszerűbb tipológiára.

Álláspontunk szerint fontos kritérium, hogy a szuburbanizáció első szakaszában a szuburbánvá váló településre a központi városból érkezzen az új lakók döntő többsége, akik ráadásul nem lehetnek a várost szociális, megélhetési okokból elhagyó, alacsony státuszú csoportok. Ebben az esetben áll fenn az a körülmény, hogy a városi életvilág terjed ki egy új településre, veszi birtokba azt. Ha a rurális világ húzódik közelebb a városhoz, azzal szoros

funkcionális kapcsolatban álló településre, akkor legfeljebb agglomerálódásról beszélhetünk. Ha egy településnek a szuburbán státusza megerősödött, társadalomszerkezetében inkább urbánus jegyeket mutat, napi életében pedig szoros kapcsolatban áll a várossal, akkor a szuburbanizálódás következő szakaszában már bárholnan fogadhat új lakókat, amíg azokat képes a maga életvilágába integrálni. A szuburbániának tehát semmiképpen nem elegendő ismérve az, ha új házakba vagy lakásokba máshonnan telepednek le lakók, kisebb-nagyobb mértékben növelve a népességszámot. Akár szűkebben, akár tágabban húzzuk meg a szuburbanizáció által érintett települések és népesség körét, a népességnek ez a fajta relatív dekoncentrációja – legfőképpen a főváros vonzáskörzetében – az 1990-es évek egyik legmarkánsabb térszerkezeti változása. Ugyanakkor természetesen szó sincs arról, hogy a szuburbanizáció az egész társadalmat áthatotta volna, közvetlen hatása a településeknek és a társadalmi csoportoknak is egy relatíve szűk körét érintette. Közvetett hatása ennél szélesebb körűnek mondható, hiszen a kiköltözők helyébe érkeztek új lakók, a szuburbanizálódó népesség a céltelepülésekről pedig alacsonyabb státuszú csoportokat szorított ki.

A kutatók felfigyeltek az urbanizáció főáramával ellentétes irányú mozgásokra is, a vidéki gyökerű, jobbára szegény népességnek a városokból a falvakba történő visszatérülésére. (LADÁNYI – SZELÉNYI 1998. p. 69., KOVÁCS T. 2000. KOVÁCH I. – NAGY K. 2006., KOVÁCS K. 2010.) Ez véleményünk szerint is a térszerkezeti változásainak egyik leglényegesebb folyamata, amivel a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

Főleg a szociológusok érdeklődését keltette fel az elsősorban a főváros belső kerületeiben megfigyelhető alacsony státuszú, szegény cigány népesség koncentrációja, amit előszeretettel neveztek gettósodásnak és az urbanizációs folyamatok egyik jellegzetességének tartották. (LADÁNYI – SZELÉNYI 1997., LADÁNYI – SZELÉNYI 1998.) Bár a jelenség kétségtelenül kimutatható, Budapest migrációs jellemzőinek elemzésekor a számszerűsítésére is kísérletet teszünk, de – szemben az alacsony státuszú rurális térségek kialakulásával és rögződésével – semmiképpen nem tartjuk jellegadónak.

2.2 Migráció az 1990-es években a vándorlásstatisztikai adatok alapján

A társadalmi jelenségek többségéhez hasonlóan a migráció is rendkívül összetett társadalmi hatások befolyása alatt alakul. A költözködés vagy helyben maradás egyéni döntés kérdése, mint tömegjelenség azonban időszakonként határozott irányokat vesz. A vándorlások mögött álló individuális motívumok skálája rendkívül széles, a nagy társadalmi változások közvetlen leképeződése az egyéni élethelyzetekben éppúgy befolyásolja, mint az egyének,

családok életében előálló mindennapi döntési helyzetek, a gyermekek iskoláztatásától, az idős szülőkről való gondoskodásig, vagy a házasságkötések, a válások. Az 1990-es években a munkaerő-piaci változások, az évtized elején megszűnt mintegy másfél millió állás, egyesek számára a karrier lehetőségek elzáródása, mások számára éppen ezek megnyílása, a lakáspiac átalakulása a korábbi tanácsi bérlakások tömeges és piaci ár alatti privatizálásával feltétlenül a települések közötti vándorlásokat serkentő hatással bírtak. Kevésbé nevesíthetők a migrációt gátló körülmények, pedig ilyeneknek is kellett lenni, hiszen a számos, a migrációt erősítő feltétel mellett az évtized állandó lakhelyváltozásainak a volumene nem tért el az 1980-as években tapasztalttól.

2.1.. táblázat

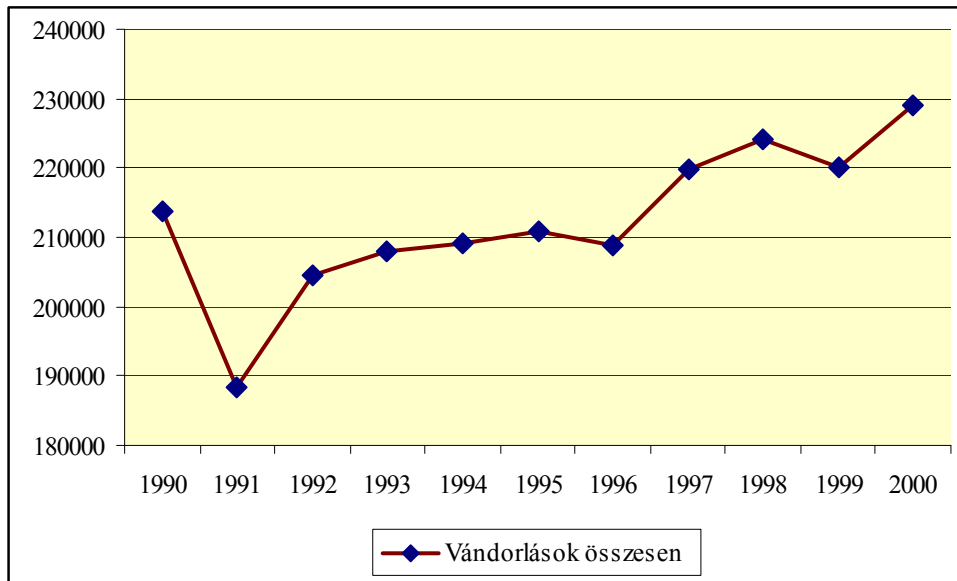
Az állandó lakóhely változtatások főbb településcsoportok szerint, 1990-2000

Év	Vándor- lások összesen	Budapest			Városok			Községek		
		oda-	el-	vándor- lási egyen- leg	oda-	el-	vándor- lási egyen- leg	oda-	el-	vándor- lási egyen- leg
		vándorlás			vándorlás			vándorlás		
1990	213625	25422	21798	3624	79285	86603	-7318	108918	105224	3694
1991	188381	20978	22048	-1070	72366	74561	-2195	95037	91772	3265
1992	204641	22455	26057	-3602	78954	80712	-1758	103232	97872	5360
1993	207839	22399	29033	-6634	80323	83491	-3168	105117	95315	9802
1994	209075	19564	30756	-11192	81056	86004	-4948	108455	92315	16140
1995	210909	19923	30061	-10138	80273	88223	-7950	110713	92625	18088
1996	208971	19593	30676	-11083	81486	86032	-4546	107892	92263	15629
1997	219837	21391	31524	-10133	86567	90095	-3528	111879	98218	13661
1998	224208	21910	33493	-11583	89863	93761	-3898	112435	96954	15481
1999	220185	20664	34718	-14054	88244	90892	-2648	111277	94575	16702
2000	229007	19318	37153	-17835	90560	96322	-5762	119129	95532	23597

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdezője.

Az 1990-2000 közötti időszakban a vándorlások összes száma soha nem érte el az 1987-es 232 636 fős mértéket, ugyanakkor tendenciájában az 1991-es mélypont után szolidan növekvő jellegű, az emelkedő trend csak 1996-ban és 1999-ben tört meg kisebb mértékben, bár az 1990-es szintet végül csak 1997-től haladta meg.

Az állandó vándorlások, 1990-2000

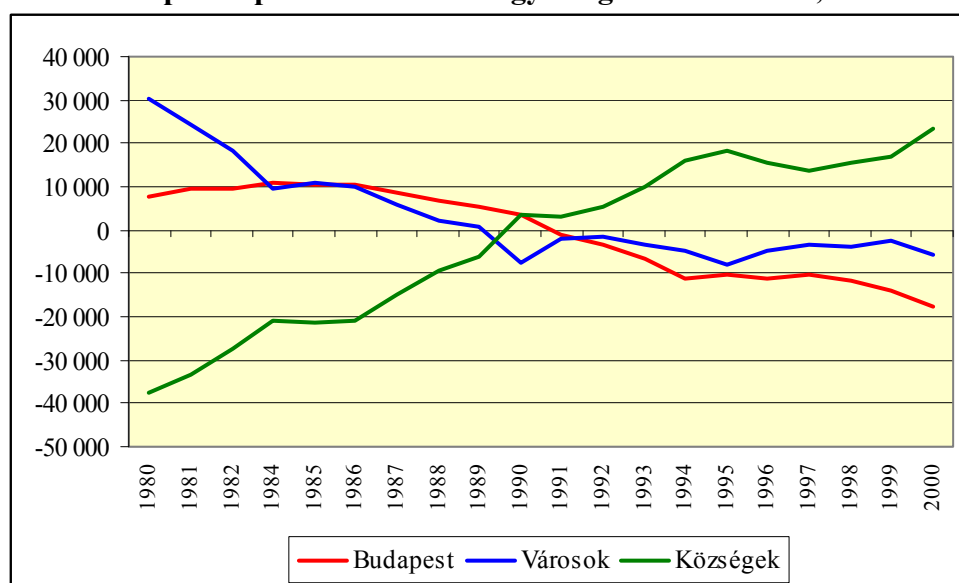
Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdezője.

Teljesen joggal vethető fel a kérdés, hogy a politikai és gazdasági átrendeződések közepette, majd azt követően az olyan – különösen témánk szempontjából – alapvető társadalmi jelenség, mint a migráció, a folyamatosságot vagy a megszakítottságot képviseli inkább. Dövényi véleménye szerint a belső mobilitás hosszú idősorainak a vizsgálatából egyenesen az a következtetés vonható le, hogy „az 1980-as évek több tendenciája úgy folytatódott, mintha semmi sem történt volna” (DÖVÉNYI, 2007). Ez a megközelítés ismét ahhoz a dilemmához vezet, hogy a rendszerváltozásnak nevezett eseménysor mennyiben hatotta át a társadalom mélyrétegeit, esetleg az új díszletek előtt továbbra is inkább a korábbi történetek folytatódtak? Az kétségtelen, hogy a legalapvetőbb demográfiai jelenségek fő tendenciáiban, a születésekben, a halálozásokban és így a migrációban sem hozott éles fordulatot, töréspontot a rendszerváltozás. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a társadalomtudományokban egy jelenség különböző időpontokban mért azonos értéke nagyon eltérő értelmet hordozhat, a cselekvők szándékai, motivációi és a magatartások kontextusa gyökeresen eltérő lehet. Nincs ez másképp a migráció esetében sem. Miközben az állandó vándorlások volumenében nem látunk markáns különbözőséget az 1980-as és az 1990-es évek között, a belső szerkezetében mégis alapvetően átalakul az 1990-es évtizedre a főbb településtípusok közötti mozgások irányát tekintve. Az is kétségtelen azonban, hogy ebben a már az 1980-as években kezdődött tendenciák öltének határozott alakot. A városok migrációs nyereségének mértéke az 1980-as években végig, Budapesté az évtized közepétől folyamatosan csökken, míg ugyanebben az időszakban a falvak migrációs vesztesége egyre

kisebb. Ezeknek a trendeknek a kivetítéséből is egyenes módon arra lehetett számítani, ami ténylegesen be is következett, hogy a főváros és a többi város vándorlási nyeresége elapad és negatívba fordul, a községek pedig pozitív migrációs egyenleget fognak elérni. Az 1980-as évek prognosztizálható demográfiai trendjeiben a rendszerváltozás természetesen nem szerepelt, mint ahogyan magukon a trendeken igazából nem is nagyon hagyott nyomot. Nem lenne talán elegáns átsiklani azon a kérdésem, hogy többé-kevésbé független események időbeli egybeesése csupán, hogy a városok vándorlási egyenlege 1990-ben fordult mínuszba, a községeké pedig pluszba, majd a következő évtől már Budapest mutatója is negatív, vagy feltételezhetünk valamiféle oksági hatást? Miközben a trendek töretlenül ezen migrációs fordulat irányába mutattak, majd folytatódtak is végig az 1990-es években, úgy véljük, a politikai és gazdasági változások teremtette új feltételek is kedvező keretet teremtettek ezen kontinuitásnak. Nem tudjuk persze, hogy a városi népesség kiáramlása miként és meddig tartott volna a politikai és gazdasági változások nélkül, de mint korábban is bemutattuk, az 1980-as évek végére kialakultak azok a társadalmi csoportok és ezeknek a csoportoknak azok az életvezetési mintái, amik a szuburbanizáció felpörgéséhez szükségesek voltak. Ehhez a szükséges pénzügyi háttérrel a kereskedelmi bankok és az új lakásépítési hitel lehetőségek mellett Budapesten és a vidéki nagyvárosokban a tanácsi lakásállomány messze a piaci érték alatti privatizációja, majd a lakások piaci áron való értékesítésének a gyakorlata teremtette meg. Kisebb részben szerepet játszott a felhalmozódott magánvagyonok ingatlanba fektetése is.

2.2. ábra

A főbb településtípusok vándorlási egyenlegének alakulása, 1980-2000

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdezője, amely 1983-ra nem tartalmaz adatokat.

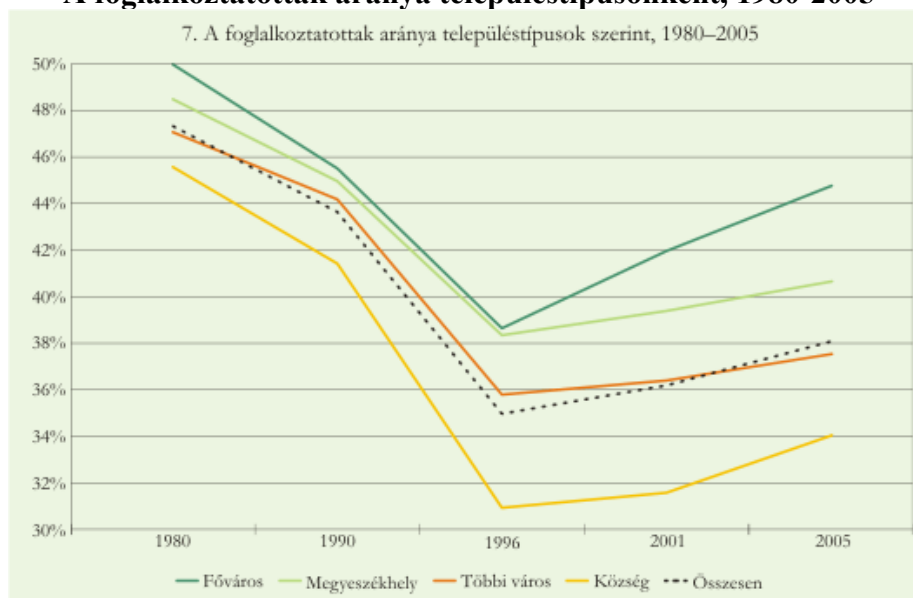

A községek 1990-től jelentkező vándorlási nyeresége és a városok vándorlási vesztesége egyrészt minden kétséget kítáróan a szuburbanizációval magyarázható, másrészt magában foglalja azt az egyébként kevésbé hangsúlyozott vándorlási pályát, amikor a városi ipar olcsó és alacsonyan képzett munkaerő iránti igényét korábban kielégítő, a falvakból a városba költözött emberek munkahelyüket elvesztve visszatértek a falvakba. Ez utóbbi a rendszerváltozás utáni térbeli társadalomszerkezeti változásoknak egyik markáns jellemzője, amivel a későbbiekben még részletesebben foglalkozunk. Látható a 2.2. ábrán, hogy a falvak migrációs nyeresége mielőtt 2000-ben 23 ezer fölé emelkedik, 1996-ban megtörik. Nem tartjuk erőltettnak, ha összefüggést feltételezünk az 1995-ben bevezetett elhíresült Bokros-csomag és a lakóhely változtatások között. 1996-ban mikrocenzus adatai szerint a teljes népességen belül a foglalkoztatottak aránya 34,2%-ra csökkent, a munkanélkülieké pedig 4,7%-ra emelkedett⁸ (FÓTI – LAKATOS, 2006.pp. 125). A foglalkoztatási krízis nem azonos mértékben érintette a különböző településtípusokat. Miközben Budapesten a teljes népességre vetített foglalkoztatási arány 1996-ban is 37,3%, a városokban pedig 36% volt, a községekben mindössze 30,4%-ot tett ki. Ezzel szemben a munkanélküliek aránya a községekben 5,7%, Budapesten 3,4%, a többi városban 4,2% volt. A következő évben, 1996-ban csökkent valamelyest az összes vándorlások száma (2.1. ábra), ezen belül időlegesen visszaesett a városok vándorlási vesztesége és a községek vándorlási nyeresége. Az adatokkal azt igyekeztünk érzékeltetni, hogy a lakóhely változtatások száma és iránya nem független a gazdasági klímától. Az 1995-ös megszorítások azokat a társadalmi csoportokat érinthették érzékenyebben, amelyek amúgy a fő mozgatói voltak a szuburbanizálódásnak, és a megszorítások, valamint a velük járó bizonytalanság fékezte, illetve halasztotta a vándorlási szándékokat.

---

⁸ Hangsúlyozzuk, hogy ez a teljes népességre vetített arányszám, nem pedig a gyakrabban használt munkanélküliségi ráta, amit a munkavállalási korú népességre vetítve számítanak.

A foglalkoztatottak aránya településtípusonként, 1980-2005

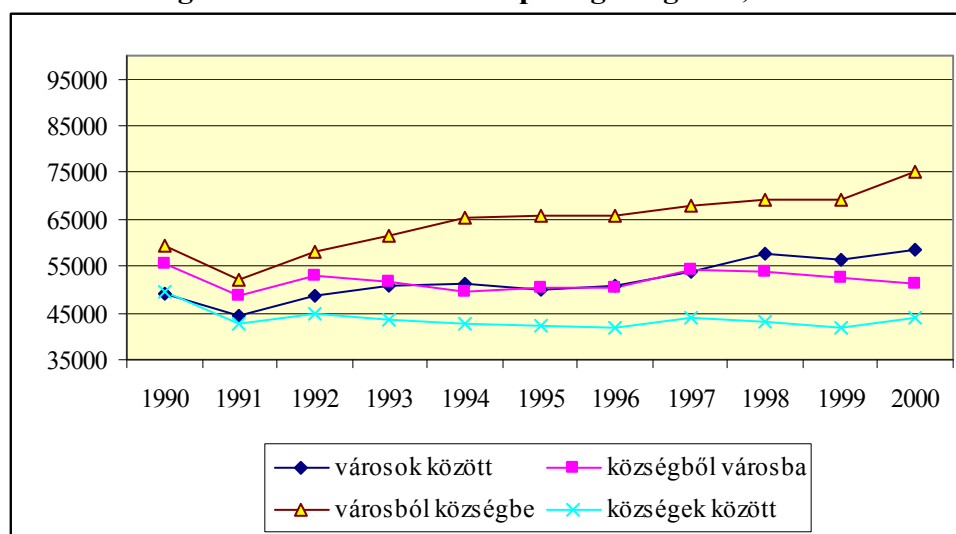

Az ábra forrása: FÓTI – LAKATOS: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. CD melléklet.

Az éves vándorlásstatisztikai adatok sajnos nem teszik lehetővé, hogy elkülönítsük a továbbra is a szuburbanizációs mintázat szerinti lakóhely változtatásokat a megszorítások miatt munkanélkülivé vált és a városokat emiatt elhagyó migránsokétól, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy a falvak kritikussá vált foglalkoztatási helyzetet elől hányan húzódtak a még mindig több lehetőséget kínáló városokba, ezért e tekintetben egyelőre csak feltételezésekre szorítkozhattunk.

Részletesebb bepillantást nyerhetünk az 1990-es években Magyarországon zajló urbanizációs folyamatokba, ha a településtípusok közötti mozgásokat emeljük ki. Az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért most csak a falvakat és a városokat különböztetjük meg.

A községek és városok közötti népességmozgások, 1990 - 2000

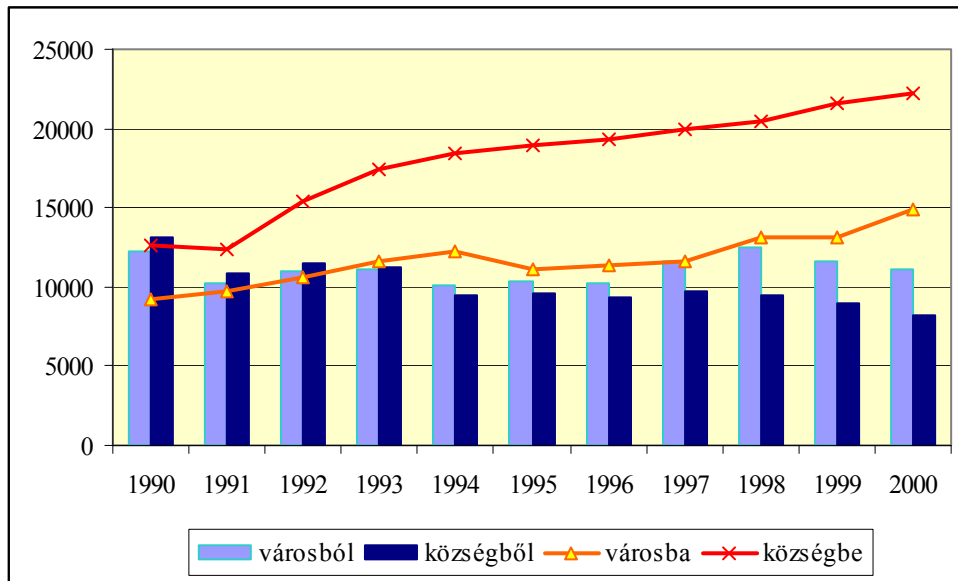

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdező

Az évtized első éveiben még nem voltak jelentős számbeli különbségek a négy lehetséges költözködési pálya között, hozzávetőleg azonos arányban részesedtek az összes vándorlásból. 1992-től aztán egyre dominánsabbá vált a városokból a falvak felé mutató mozgás, azt is mondhatjuk, hogy az 1990-es évek a szuburbanizáció évei voltak Magyarországon, még akkor is, ha nem feledkezhetünk el arról, hogy a falvakba visszatérő népesség is ezt a csoportot gyarapította. Az ellenkező irányú, községekből városokba történő vándorlás viszonylag szűk sávban, évi 50 ezer fő körül ingadozva az évtized végére vesztett az összes költözködésen belüli súlyából. 1990-től egy év kivételével folyamatosan emelkedett a városok között lakóhelyet változtatók száma és 1998-tól ők alkották a második legnagyobb csoportot. A községek között zajló vándormozgalom mindvégig a legkisebb arányt képviselte, és szintén nagyon szűk sávban mozogva nem emelkedett 45 ezer fölé. Az adatok értelmezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy azok minden évben a települések aktuális jogállása szerinti állapotot tükrözik. Mivel 1991 és 2000 között dúlt a várossá nyilvánítási hevület, aminek jegyében 74 község nyert városi státuszt, a 2.4. ábra adatai sajnos változó településszerkezetre vonatkoznak. A szóban forgó évtizedben a legintenzívebben szuburbanizálódó Budapest vonzaskörzetében, Pest megyében 13 települést nyilvánítottak várossá. Ha az ezekbe irányuló migráció is a városból faluba költözéseket szaporította volna, még meredekebben emelkedett volna az ábrán ennek a pályának a trendje, így azonban a városok közötti mozgást gyarapították, részben magyarázatot is adva a felfutására. A Pest megyén kívüli várossá nyilvánítások ekkor még nem érték el a vidéki nagyvárosok körüli szuburbanizálódó településeket.

A fővárosból kiáramló népességnek a szuburbanizációban játszott szerepe miatt érdemes Budapest vándorlásstatisztikai adatait külön is szemügyre venni. Budapest vándorlási egyenlege 1991-ben fordult negatívba és ez tartósan, közel két évtizeden át így is maradt.

Az elköltözők és a beköltözők számának alakulása Budapesten főbb településtípusok szerint, 1990-2000

Az adatok forrása: KSH DEMO lekérdező

A fővárosból községekbe költözők száma az 1990-es 12,5 ezerről 2000-ig 22 ezer fölé emelkedett, de az évtized közepén tapasztalható kisebb megtorpanás mellett emelkedő trendet mutatott a városokba vándorlók száma is. Mint fentebb említettük, a Pest megyei várossá nyilvánítások befolyásolják a településtípus szerinti adatokat, de a községekbe vándorlók számának töretlen emelkedése azt mutatja, hogy a szuburbanizálódás Budapest vonzáskörzetében újabb és újabb településeket ért el. Mindeközben természetesen nem szűntek meg a beköltözések sem, 1993-ig a községekben, onnantól a városokból választották maguknak többen új lakóhelyül a fővárost. Budapest erőteljes népességcsökkenése mellett a migráció másik fontos következménye, hogy az intenzív népességcserélődés hatására – 11 év alatt több mint 327 ezren költöztek el, és közel 234 ezren költöztek be⁹ – megváltozott lakóinak társadalmi összetétele is, azonban arra, hogy pontosan milyen mértékben és milyen irányba, a vándorlásstatisztikai adatok nem adnak választ. A főváros térbeli társadalomszerkezetének alakulására a városhatárt átlépő költözködések mellett természetesen nagy hatással voltak a városon belüli lakóhely változtatások is. A két tényező együttes hatására erős szegregálódás ment végbe, nagyon magas státuszú és súlyosan slumosodott városrészek alakultak ki (LADÁNYI–SZELÉNYI 1998. p. 83.).

Foglaljuk össze, hogy a migrációs adatokból milyen következtetések vonhatók le az 1990-es évek urbanizációjáról, az urbanizációs ciklusok alakulásáról. Az 1980-as évek végére lelassult és megrekedt a városi népességkoncentráció folyamata, és ez a következő évtizedben

⁹ A többször ide-oda költözők a használt adatbázisból az adatgyűjtés jellege miatt nem szűrhetők ki.

sem kapott új lendületet, sőt, annak ellenére, hogy egyrészt 1990 és 2001 között több mint 176 ezer fővel fogyott az ország népessége, másrészt a 74 várossá nyilvánított község mintegy félmillió fővel emelte a városi lakosság számát, 2001-ben 87 ezerrel többen éltek községekben, mint 1990-ben. Ennek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a relatíve alacsony városi népességkoncentráció állapota Magyarországon az 1990-es években átváltott az urbánus népesség dekoncentrációjába, ami két fő tényezőtől tevődött össze, az először Budapest, majd több vidéki város vonzáskörzetében gyors ütemben kibontakozó szuburbanizációból és a főként a munkahelyek megszűnése miatt a városi centrumoktól távol eső falvakba visszatorlódó csoportokból. A már korábban látszó trendek kibontakozásával a belső vándorlások fő irányává a városokból a községek felé mutató mozgás vált. A térbeli társadalomszerkezet átrendeződéséhez azonban hozzájárultak a főiránnyal ellentétes, illetve a városok csoportján belüli és a községek csoportján belüli költözködések is. Mutatnak-e jelek a két további urbanizációs szakasz, a dezurbanizáció és a reurbanizáció azonosíthatóságára? A vándorlási adatok információtartalma nem elégséges ahhoz, hogy a dezurbanizáció kérdését empirikusan vizsgálhassuk. A reurbanizációnak, vagyis a migrációs irány fordulásának és a városok újbóli népességnövekedésének az áttekintett időszakban a vizsgált adatokban nincs nyoma, erről azonban később új információkat fogunk közölni.

Az éves vándorlásstatisztikai adatokból ugyan sok minden kiolvasható az urbanizációval kapcsolatban, de jól kitapinthatóak ennek a forrásnak a korlátai is. A statisztika csak a vándorlások számát rögzíti, akik egy időszak alatt többször váltanak állandó lakóhelyet, esetleg oda-vissza költöznek, minden alkalommal önálló adatként jelennek meg. Ennél sokkal nagyobb hiányosság azonban, hogy semmit sem lehet tudni a lakóhelyet változtatók társadalmi, demográfiai jellemzőiről, így a rendelkezésre álló hosszú idősorok ellenére ez az adatbázis alkalmatlan az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásainak együttes vizsgálatára. A néhány jellemző trend megállapítását követően új módszert kell alkalmaznunk ahhoz, hogy mélyebb összefüggéseket tárhassunk fel és közelebb juthassunk vizsgálódásunk fő tárgyához. Az új, és kérdésfelvetésünkhöz illeszkedő módszerre annál is inkább szükség van, mert hipotézisünk szerint az 1990-es években a korábbinál is tagoltabbá váló, és az integrálódás helyett inkább a dezintegráció irányába mozduló magyar társadalomban a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázatok szerint viselkednek. A Budapest környéki szuburbanizáció, mint markáns jelenség leginkább a felső középosztályhoz és az elithez köthető, a vidéki városok környéki szuburbanizációban a középrétegek vesznek részt. Vannak társadalmi csoportok, akik még mindig a hagyományos urbanizációt képviselik, és feltételezésünk szerint a reurbanizációt képviselő magatartások,

migrációs pályák is azonosíthatók. Kulcsfontosságú elemnek tartjuk az ország térbeli társadalomszerkezetének átrendeződését, ami ugyancsak az eddig hiányzó társadalmi, demográfiai jellemzők bevezetésével válik felfedhetővé.

3. Az elemzésben használt főbb kategóriák és módszerek

3.1. A településcsoportok kialakítása

Az urbanizálódás és a térbeli társadalomszerkezet összefüggéseinek vizsgálata szempontjából kulcsfontosságú döntés, hogy milyen területi egységeket választunk az elemzéshez. Ez azonban dolgozatunk talán legrizikósabb és legtöbb vitára alkalmas rész is, hiszen ahány kutató és ahány kutatási cél, annyi féleképpen lehet a magyarországi településhálózat elemeit kategóriákba sorolni. Igyekeztünk nagyon sokféle szempontot figyelembe venni, és természetesen tanulmányoztuk az erre vonatkozó irodalmat. A legbiztonságosabb megoldás bizonyára az lett volna, ha átvesszünk, alkalmazunk egy meglévő tipológiát. Kutatási célunk azonban sajátos, az urbanizációs irodalom zömétől eltérően az urbanizációt és az azzal járó térbeli társadalomszerkezeti változásokat nem csupán a városhálózaton, hanem településhálózatunk egészén kívánjuk vizsgálni és bemutatni.

Megfontoltuk annak a lehetőségét, hogy elemzésünket a létező közigazgatási besorolási szintek valamelyikén hajtsuk végre. A több települést magukba foglaló közigazgatási egységek, a régiók, megyék vagy kistérségek látszólag kézenfekvően kínálkoznak ehhez, azonban könnyűszerrel belátható, hogy még a legkisebb területi egységek, a kistérségek is az urbanitás szempontjából nagyon különböző helyzetű településeket fognak egybe. Bármennyire is lehetségesnek látszik például a népsűrűségből, a foglalkoztatási jellemzőkből, az iskolázottságból, az infrastruktúra vagy a lakásállomány minőségéből kiindulva a kistérségek csoportosítása urbanizáltságuk alapján, a kistérségek inhomogenitása miatt minden erre építő eszmefuttatás kétes eredményekre vezetne. Különösen fennáll ez a veszély azokban az esetekben, ahol egy kistérségen belül megtalálható egy az urbanitás magas fokát képviselő, és a mutatókat, mutatókat ebbe az irányba kilendítő város, és mellette a kedvezőtlen demográfiai összetételű, alacsony iskolázottságú népességgel, rossz foglalkoztatási helyzettel, gyenge infrastrukturális ellátottsággal bíró falvak sora. A kistérségi elemzésekből ugyanakkor az is tudható, hogy még a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben is mérhetően eltérnek egymástól a központ és a többi település mutatói. Mindezek ellenére szóltak csábító érvek a kistérségi szint alkalmazása mellett is. Egyrészt bevetté vált és sokrétűen alkalmazott annak a kutatásnak az eredménye, amely a kistérségeket öt fejlettségi kategóriába sorolta (FALUVÉGI ...). Az első kategorizálás 2002-es adatok felhasználásával készült, ami kellőképpen közel esett a népszámláláshoz, így módszertanilag is védhető lett volna, ha erre támaszkodunk. Ráadásul az empirikus elemzés háttérét nyújtó népszámlálási személyi rekordokban szerepel a lakóhely kistérségi kódja, így bonyolult és rendkívül

hosszadalmas műveleteket váltott volna ki, ha egyszerűen elfogadjuk ezt a rendszert. További érvként megemlíthető, hogy amennyiben a kistérségek fejlettségi kategóriáit alkalmazzuk, ez kapcsolódást és átjárási lehetőséget biztosított volna mindazokhoz a kutatásokhoz, amelyek szintén erre építettek.

A megyékre és a régiókra még inkább vonatkozik az inhomogenitás. Bármennyire élesek is azok a különbségek, amelyek társadalmi, gazdasági jellemzőik alapján a megyék közötti egyenlőtlenségekre mutatnak rá, a kitűzött elemzési célokhoz ezt a területi szintet nem tartottuk alkalmasnak. Tisztában kell lenni ugyanakkor azzal is, hogy a létező közigazgatási területi egységeknek – a megyéknek és a kistérségeknek – az elemzésben használt csoportként való elvetése veszteséggel is jár. Ebben az esetben ugyanis gyakorlatilag lemondtunk arról, hogy földrajzi értelemben összefüggő, zárt és kompakt területi egységeket használjunk. Fennmaradt azonban továbbra is az elvi lehetősége annak, hogy a területi, földrajzi elhelyezkedés magyarázó tényezőként a későbbiekben is alkalmazható.

Végül egy vegyes megoldás mellett döntöttünk. A településcsoportok kialakításánál Beluszky Pál tipológiájából indultunk ki (BELUSZKY, 1999), azonban ezt számos módosítással igyekeztünk az elemzési célunkhoz legalkalmasabbá tenni. A fő törekvésünk az volt, hogy a településcsoportok az urbánus – rurális tengely mentén helyezkedjenek el. Kétségtelenül elegendő eszközöket alkalmazva törekedtünk ezen cél felé: a jogállást, a népességszámot, a funkcionális sajátosságokat, sőt helyenként a történeti tradíciókat is mérlegeltük, de mivel a települések urbánus és rurális jegyei is ezen tényezők erőterében alakulnak, úgy látjuk, a módszertani pluralizmus végül nem a zavart fokozta, hanem hozzásegített bennünket egy alkalmazható szisztémához. Fontos szempontként igyekeztünk érvényesíteni azt is, hogy a kategóriák száma ne legyen túl nagy, mert az nehézkessé és esetleg nehezen követhetővé tenné érvelésünket, ugyanakkor a csoportok homogenitásának követelményét is érvényesíteni kellett. Beluszky a városokat 11, a falvakat további 7 csoportba sorolta, ez az összességében a városok alcsoportjaitól eltekintve is 18 elemű tipológia már túllépte az elemzésben kezelhetőnek gondolt határt, ezért elkerülhetetlenek bizonyultak az összevonások, ezek következtében viszont az elnevezések változtatása is célszerűnek tűnt. Végül – megengedve, hogy létezhet ennél tökéletesebb tipológia is – 12 csoportba soroltuk a hazai településeket. Kritika tárgyává tehető természetesen számos esetben az is, melyik település melyik kategóriába tartozik, egyes esetekben ez nekünk is komoly fejtörést okozott. Amennyiben reményeink szerint az elemzés és következtetéseink visszaigazolják a településcsoportok helyénvalóságát, úgy gondoljuk, egy-egy település ide vagy oda sorolása ezen érdeemben nem változtat. A településcsoportok tehát a következők.

1. *Budapest*. Önálló típusként való szerepeltetése valószínűleg a legkevésbé vitatott, népességszáma, urbanitása, az országhatárokon is átnyúló centrum jellege, belső tagoltsága ezt mind indokolttá teszik.
2. *Budapest szuburbiái*¹⁰. Népességének mindennapi életviszonyaiban a fővároshoz nagyon erősen kapcsolódó települések csoportját mindjárt a központi települést követő helyre illesztettük be, kifejezve ezzel is, hogy itt a szó legklasszikusabb értelmében egy funkcionálisan tagolt, de feltétlenül egy rendszert alkotó település együttes jött létre, amely népességszámában és urbanizációs jellegében is egy Magyarországon korábban ismeretlen méretű és urbanizáltságú teret képez. Itt írjuk le részletesen, milyen módszerrel választottuk ki a hazai településállományból a szuburbán jellegű településeket. A magyarországi szuburbanizációval foglalkozó irodalom kifejezetten gazdag, nem találkoztunk azonban olyan írással, amely ebből a szempontból kategorizálta volna a magyar településeket és meghatározott kritériumok alapján lehatárolta volna azokat, amelyek szuburbán jellegűnek tekinthetők, márpedig ennek elvégzése a településcsoport kialakítása miatt számunkra elkerülhetetlennek bizonyult. Bár a szakirodalom többsége csak a népességszám változásával, konkrétan a növekedésével operál, egyetértettünk Dövényivel és Kováccsal (DÖVÉNYI - KOVÁCS 1999.) abban, hogy a szuburbán települések kiválasztásakor a népességnövekedés mellett a lakásépítések alakulásának is megkerülhetetlen jelentősége van. Megvizsgáltuk a teljes magyarországi településkörre az 1990 és 2005 közötti évekre az éves vándorlási és lakásépítési adatokat. Azért ezt az időszakot választottuk, mert mint azt korábban már több helyütt leszögeztük, 1990 előtt Magyarországon a szuburbanizáció mint társadalmi tömegjelenség nem volt azonosítható, azt követően azonban nagyon gyorsan felpörgött, 2005-től azonban megfigyelhető, hogy a nagyvárosok vándorlási vesztesége minimálisra csökken, vagy éppen nyereségbe fordul, tehát ez a másfél évtized az intenzív és látványos szuburbanizálódás kora. Először az 1990-2005 közötti évek vándorlási adataiból kiszámítottuk az időszak közepi (1997. év vége) népességre vetített vándorlási rátát és a 2005. évi lakásállomány százalékában a gyarapodás mértékét. Ezt követően a pozitív vándorlási mutatóval rendelkező településekre meghatároztuk a vándorlási mutató szórását, majd ugyanezt a lakásállomány változására. Ezen

---

¹⁰ A településcsoportok részletes összetételét az 1. számú melléklet tartalmazza.

lépések után tehát azok a települések maradtak fenn a szűrőn, ahol mindkét mutató értéke pozitív volt. Innentől már csak az volt a kérdés, hogy az átlagtól milyen szórássterjedelmen túli mutatókkal bíró településekben véljük megtalálni a szuburbanizáció sajátosságait magukon hordozókat. Arra törekedtünk, hogy az alkalmazott kritériumok alapján a lehető legszélesebben vonjuk meg a szuburbanizációval gyanúba hozható csoportot, ugyanakkor ne kerüljenek be nagy számban olyan települések, amelyeknek a földrajzi elhelyezkedése kizárja, hogy városi centrum szuburbiai legyenek, még akkor is, ha a mutatóik hasonlatosak azokéhoz. Számos próbálkozás után amellet a változat mellett döntöttünk, amikor a vándorlási és a lakásépítési mutató is meghaladta a 0,6 szórásnyi értéket. Ennek a feltételnek 148 település felelt meg. Ezekből kiválasztottuk a Pest megyeieket, így határolva körül Budapest szuburbán övezetét. Ide csatoltuk még a Fejér megyei Tordast, mert úgy láttuk, hogy a közlekedési kapcsolatok miatt inkább kötődik Budapesthez, mint Székesfehérvárhoz. A csoport a települések jogállását tekintve vegyes, nem szabtuk meg feltételként, hogy csak községek kerüljenek bele, mivel a városi címek is döntően a szuburbanizálódásnak köszönhető népességnövekedésen alapultak. Fejtörést okozó esetek persze itt is voltak, pl. Szentendre, ami bármennyire is hordoz egyéb vonásokat, úgy láttuk, a vizsgált időszakban a Budapest vonzáskörzetébe tartozás a leginkább jellegadó. Így végül 69 település került ebbe a csoportba.

3. *Megyei jogú városok.* Beluszkynál külön kategóriát alkotnak a regionális központok (amelyeken belül megkülönböztet teljes értékű és hiányos központokat), és a megyeközpontok (amelyeket teljes, hiányos és részleges központokra tagol) (BELUSZKY, 1999. p. 317.), csoportunk ezek összevonásával keletkezett, technikailag a KSH T-STAR adatbázisában az MT38 változó 2-es kóddal szereplő településeit soroltuk ide a 2001. évi állapot alapján¹¹, tehát a közigazgatási státuszt vettük alapul. Mivel 2001-ben Érd még nem volt megyei jogú város, nem itt szerepeltetjük, megspórolva az abból fakadó probléma kezelését, hogy a települések „rangkórsága” már nem csak a városi, hanem a megyei jogú városi címre is kiterjed. Így is felvethető, hogy megállja-e a helyét az a csoport, amely magában foglalja Debrecent és Szekszárdot is. Véleményünk szerint Szekszárdnak mint megyeszékhelynek a közigazgatási szerepköre és ennek

---

¹¹ Elemzésünkben mindvégig a településállomány 2001. évi állapotát használjuk, mivel ez illeszkedik a 2001-es népszámlálás adataihoz.

hatása a funkcióira, népességének összetételére az ellenérvek dacára indokolttá teszi a megyei jogú városokhoz sorolását, még innen lóg ki a legkevésbé, másutt is kakukktojás lenne.

4. *A vidéki városok szuburbiái.* A budapesti szuburbiák kiválasztása után fennmaradt településkört még tisztítani kellett. Kizártuk a csoportból azokat a falvakat, amelyek megfeleltek ugyan a lehatárolás kritériumainak, azonban nyilvánvalóan nem kapcsolódtak semmilyen városi centrumhoz (pl. Felsőregmec, Uszka, Sima, Gosztola). A csoportot 75 település alkotja. Ez első látásra talán kevésnek tűnik, az elemzési eredmények azonban visszaigazolták, hogy ezek a falvak együttesen valóban szuburbán jegyeket mutatnak. A kiválasztási kritériumok lazításával bizonyára lehetett volna még bővíteni a kört, de egyre növekedett volna a „zaj” is, vagyis nagyobb számban kellett volna egyedi megfontolások alapján kizárni településeket, ami a kidolgozott módszerrel nem volt összeegyeztethető.
5. *Középvárosok.* Ezek körét több, Beluszky tipológiájában önálló csoportba sorolt városból alakítottuk ki, így csökkentve a kategóriák számát. A redukálás szándékától vezetve tulajdonképpen el kellett térnünk Beluszky csoportképző elvétől is. Nála ez a városok funkcionális szerepköre volt, mi inkább a városiasság mértékét tartottuk szem előtt, jobb híján a népességszámot tekintve megkülönböztető ismérveknek a középvárosok és a következő csoport, a kisvárosok között. A keleti és a nyugati országrész városfejlődési folyamatainak történeti különbségei miatt a Dunántúlon alacsonyabb népességszámú, de meggyőző városi múlttal rendelkező helyeket is elismertünk középvárosként, míg az Alföldön valamivel magasabban tartottuk a belépési küszöböt. Átvettük Beluszkytól az „iparosított tradicionális középvárosokat” és az „iparosított középvárosi funkciókkal rendelkező egykori mezővárosokat” (BELUSZKY, 1999. p. 403.) a megyei jogállású Hódmezővásárhely és Nagykanizsa, továbbá a kisvárosokhoz rendelt Kalocsa kivételével. Népességszámuk alapján az „iparvárosok” (BELUSZKY, 1999. p. 413.) zöme is ide került.
6. *Kisvárosok.* Alapvetően a Beluszkytól „központi szerepkörű kisvárosok (többnyire) jellegformáló méretű iparral” (BELUSZKY, 1999. p. 409.) megnevezés alatt listázott városok köre. Komárom, Dombóvár, Nagykőrös népességszáma alapján a középvárosoknál, Hajdúszoboszló pedig az üdülővárosoknál szerepel, Tab és Vásárosnamény helyét inkább a városiasodó települések között láttuk. Ide kerültek viszont az alacsonyabb népességű iparvárosok.

7. *Üdülővárosok.* Önálló néven szerepeltetésüket indokoltnak tartottuk speciális, az idegenforgalomhoz kapcsolódó szerepkörük miatt, ami foglalkozásszerkezetük, társadalmi rétegződésük, a szolgáltatások köre, urbanizáltságuk foka, továbbá feltevésünk szerint vándorlási jellemzőik alapján megkülönbözteti őket a középvárosoktól és a kisvárosoktól is. Beluszky listája (BELUSZKY, 1999. p. 419.) azonban részben csökkent, részben kiegészült. Siófok üdülővárosból véleményünk szerint teljes szerepkörű középvárossá vált, ezért Keszthelyhez hasonlóan inkább oda illőnek tartottuk. Ide soroltunk viszont Hajdúszoboszlót, Büköt és Harkányt.
8. *Városiasodó települések.* Az elnevezés Beluszkyénál is szerepel (BELUSZKY, 1999. p. 427.), de a csoportot lényegesen kibővítettük. Nem csupán a maradékelv alapján, de ide soroltuk mindazokat a településeket, amelyek 1990 után nyertek városi jogállást és még jóindulattal sem voltak más kategóriába illeszthetők. A városiasodó jelző helyett használhattuk volna az alig-várost vagy a falu-várost is, hiszen a falvak zömétől leginkább csak a jogállásuk különbözteti meg őket, az urbánus – rurális tengelyen jócskán a rurális térfélen tartózkodnak. A Területi Statisztika című folyóiratban a várossá nyilvánításokról lefolytatott vita megerősített bennünket az önálló csoportba sorolásuk helyességéről (TÓTH, 2008/a).
9. *Városi agglomerációk községei.* A falvak halmazából már korábban kiemeltük azokat, amelyek eleget tettek a szuburbanizáció fentebb ismertetett feltételeinek. Közigazgatási, funkcionális szempontok alkalmazásával a fennmaradtakból elkülönítettük a nagyvárosi agglomerációkba vagy agglomerálódó térségekbe, nagyvárosi település-együttesbe soroltakat és az üdülőfalvakat, a maradékot pedig népességszámuk alapján két csoportra osztottuk. A városi agglomeráció községei azokból a településekből kerültek ki, amelyek a KSH területi számjel rendszerében (KSH 2004) a 18-21-es pozíción vidéki agglomeráció, agglomerálódó térség vagy nagyvárosi település-együttes kóddal, illetve a T-STAR adatbázisban a T99 változóban 1, 2, vagy 3 kóddal szerepeltek. Ha egy település megfelelt a szuburbanizálódás és az agglomerációs térség feltételeinek is, az előbbi érvényesült. Felmerült a vidéki nagyvárosok szuburbán övezetének és a városi agglomerációk településeinek összevonási lehetősége, amivel csökkenthetjük volna a csoportok számát, azonban az urbanizáció szakaszainak részletes bemutatási lehetőségét szem előtt tartva végül inkább mindkettőt meghagytuk.

10. *Üdülőfalvak.* Amiként a városok esetében az idegenforgalmi, üdülő funkciókkal rendelkezőket elkülönítettük, ugyanezt indokoltan tartottuk a falvak esetében is. A csoport bázisát a területi számjel rendszerben a balatoni agglomerálódó térségbe sorolt települések közül azok alkották, amelyek nem szerepeltek valamelyik városi csoportban. Miközben a szuburbanizáció kritériumainak való megfelelés eddig felülírta a többi csoportképző ismérvet, itt kivételt tettünk és a Balaton környéki településeket akkor is az üdülőfalvak közé soroltuk, ha egyébként a népességszámuk növekedése és a lakásépítési mutatóik elérték a szuburbanizációhoz megszabott szintet. Azért jártunk el így, mert egyrészt a népességgyarapodás és a lakásépítések üteme nem egy városi centrumként meghatározható településről kiáramló népességhez köthető, hanem a Balatonhoz, mint kiemelten preferált üdülőterülethez, másrészt elterjedt megoldás, hogy adózási okokból a balatoni üdülőket lakásként jelentik be és ide a tulajdonosok be is jelentkeznek, ugyanakkor megtartják és továbbra is használják a másutt levő lakásukat. Mindemellett a balatoni agglomerálódó térségnek kétségtelenül speciális helye van a hazai településhálózatban. Időről időre felmerül az önálló balatoni régió kialakításának gondolata is. Az urbanizációs folyamatban betöltött helyére és szerepére a későbbiekben még visszatérünk. A csoportot kiegészítettük meg a Dunakanyar, a Mátra - Bükk, a Mecsek és Villány, a Sopron - Kőszeghegység, a Tisza-tó és a Velencei-tó – Vértes kiemelt üdülőkörzetek azon településeivel, amelyek nem szuburbán jellegűek, és ahol 2000-2005 között a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma éves átlagban meghaladta az ezer főt¹², továbbá néhány kiemelten magas magánszálláshelyi forgalmat bonyolító településsel. Ha egy falu több csoportba is illett, akkor a szuburbanizáció a balatoni üdülőkörzeten kívül esők esetében erősebb csoportképző ismérv volt, viszont az agglomerációs típust felülírta az üdülőfalu jelleg. Így az üdülőfalvakat összesen 164 település alkotja.
11. *Falvak.* A falvak halmazáról eddig leválasztottuk funkcionális jegyek alapján a szuburbán és a jellegadó idegenforgalmi jelleggel bíró településeket és közigazgatási, geográfiai helyzetük szerint a vidéki agglomerációba tartozókat. A maradékból a 2001. évi népszámlálás idején legalább 500 fős népességgel

---

¹² A határt a felsorolt kiemelt üdülőkörzetek településeinek 2000-2005 közötti átlagos éves vendégforgalmának medián értéke fölött húztuk meg.

rendelkezők maradtak ebben a kategóriában, amely a legtöbb települést foglalja magában és a legnagyobb népességszámú.

12. *Aprófalvak.* A semelyik más kategóriába nem sorolható, 500 főnél kisebb népességű települések.

Tipológiánk bizonyára nem hibátlan, de a besorolást megelőző számítások és a később bemutatandó, az elemzésben használt adatbázisunk kísérleti futtatásai arról győztek meg bennünket, hogy ezek az urbánus – rurális tengely mentén elhelyezkedő csoportok alkalmasak egyrészt az urbanizációs változások megjelenítésére, másrészt a köztük végbement népességcsere a térbeli társadalomszerkezet átalakulásának bemutatására. Településtípusaink számos tekintetben ugyan nem homogének, fő vizsgálati szempontjaink szerint azonban jól elkülönülnek egymástól.

3.1. táblázat

A településcsoportok néhány jellemző adata

Településtípusok	A népesség		A települések		Átlagos	Legna- gyobb	Legki- sebb	A népes- ségszám relatív szórása
	száma	megosz- lása	száma	megosz- lása				
Budapest	1777921	17,4%	1	0,0%	x	x	x	x
Budapesti szuburbia	631725	6,2%	69	2,2%	9155	56567	835	95,1
Megyei jogú városok	2033919	19,9%	22	0,7%	92451	211034	36229	53,9
Nagyvárosi szuburbia	122695	1,2%	75	2,4%	1636	10677	99	107,5
Középvárosok	935748	9,2%	34	1,1%	27522	38405	16602	23,4
Kisvárosok	891756	8,7%	71	2,3%	12515	22883	4576	35,3
Üdülővárosok	74492	0,7%	11	0,4%	6742	23425	1345	94,2
Városiasodó települések	663449	6,5%	111	3,5%	5977	13526	1305	42,8
Agglomerációs falvak	317644	3,1%	172	5,5%	1847	10256	100	87,2
Üdülőfalvak	270152	2,6%	164	5,2%	1647	11034	75	85,3
Falvak	2227261	21,8%	1465	46,7%	1520	8590	500	69,6
Aprófalvak	251553	2,5%	940	30,0%	268	499	12	47,0
Magyarország	10198315	100,0%	3135	100,0%	3253	1777921	12	x

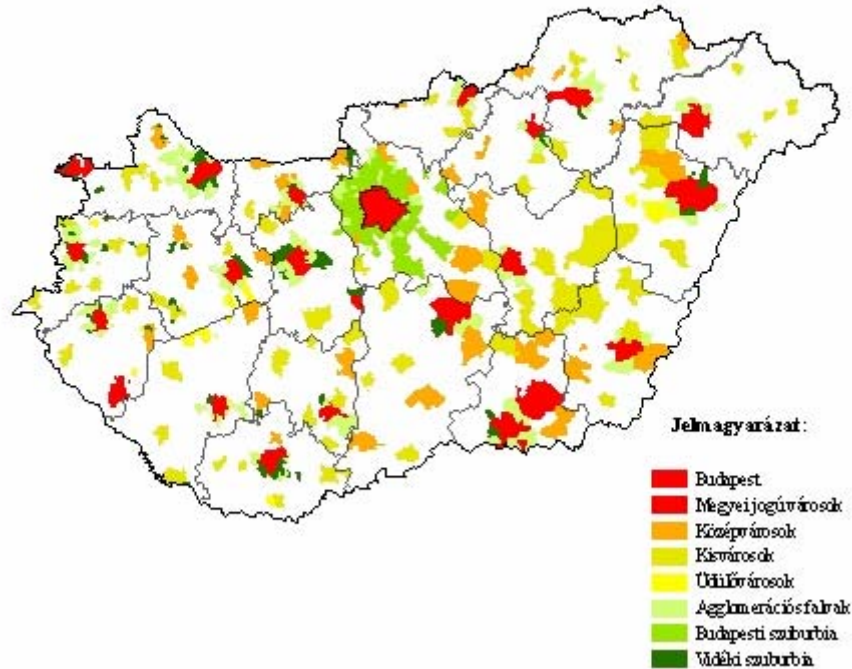
Forrás: A 2001. évi népszámlálás adataiból saját számítások

A csoportok közül a legnépesebb a falvaké, ezt a megyei jogú városok és a főváros követik. Az üdülővárosok népességszáma a legkisebb, mindössze az ország népességének 0,8%-a, önálló létét funkcionális sajátosságai indokolják. Az 1990-et követő másfél évtized erőteljes szuburbanizálódását jelzi, hogy 2001-ben a népesség 7,4%-a élt szuburbán jellegű településeken. Az urbanizáció magyar jellegzetességeivel összefüggésben azonban a túlnyomó többségük Budapest vonzáskörzetében, a vidéki nagyvárosok szuburbán településein mindössze 1,2% lakott. Ennek okát részben abban látjuk, hogy a vidéki nagyvárosokban főként a magas státuszú csoportok inkább a városhatárokon belül elhelyezkedő zöldövezeti, „belső szuburbán” lakóterületeket preferálták, másrészt a taszító tényezők is kevésbé működtek, nem vált kritikussá a környezet állapota, a középosztályi

lakóterületeket nem érte és nem fenyegette az alacsony státuszú csoportok inváziója, mint Budapesten, harmadrészt a közlekedési infrastruktúra fejletlensége is visszatartó erővel hatott. A két szuburbán típus átlagos népességszámában is tükröződik a Budapest környéki és a vidéki szuburbanizáció robusztusságának különbözősége, és persze a Dunántúl aprófalvas településszerkezet is megmutatkozik benne. A vidéki városokból álló településcsoportok átlagos népességszáma jól leképezi a nagyságkategóriákat, a középvárosoké több mint kétszerese a kisvárosokénak, a megyei jogú városoké pedig több mint háromszorosa a középvárosokénak. A városok népességszámában keletkezett némi átfedés a kategóriák között. Szekszárd esetével már foglalkoztunk, a középvárosok közül Cegléd Baja és Ózd is népesebb nála. A kisvárosok közül többnek a lakossága nagyobb a legkisebb középvárosokénál (pl. Balmazújváros, Békés, Csongrád, Karcag, Hajdúnánás, Mezőkövesd, Mezőtúr, Szarvas, Törökszentmiklós), de ezeknél az urbanitás foka messze elmarad a népességszámuktól, így legfeljebb a Dunántúlról Mohács és Tapolca kisvárosi besorolása lehet kétséges. Ezen problémásnak tekinthető esetek ellenére a középvárosok és a kisvárosok csoportjában a legkisebb a népességszám relatív szórása, (mindkettő alatta marad az aprófalvakénak), így elvetettük a további változtatásokat.

Településcsoportjainkat térképen is bemutatjuk, miként helyezkednek el az ország geográfiai terében.

Az urbánus tereket képező településcsoportok

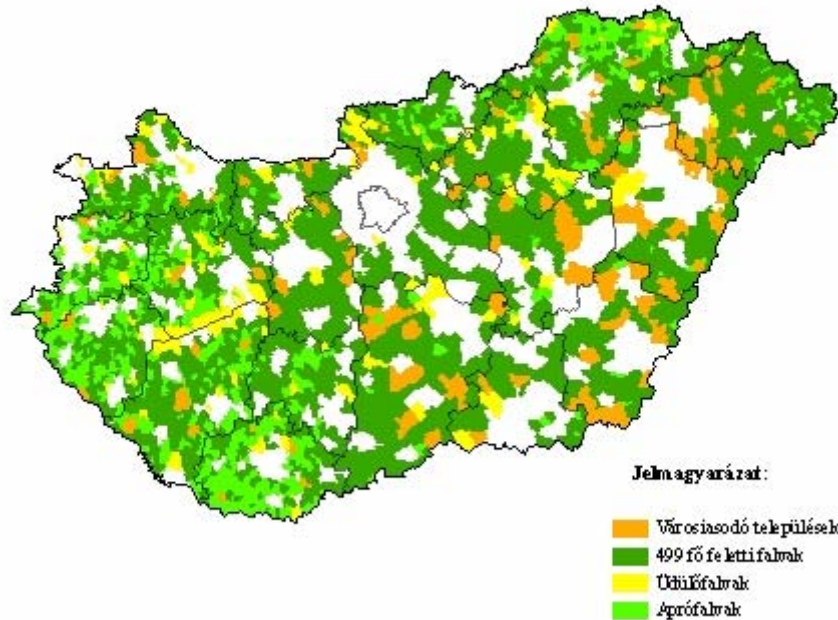

Az urbánus terekbe a szuburbán övezetek mellett belefoglaltuk az agglomerációs térségeket alkotó falvak csoportját is, viszont kihagytuk belőle a városiasodó településeket, mivel eddigi és későbbi elemzéseink tanúsága szerint is sokkal több hasonlóságot mutatnak társadalomszerkezetükben a falvakkal, mint bármelyik városi kategóriával. Budapest mellett elsősorban a Dunántúl nagyvárosainak környezetében figyelhetjük meg olyan, szuburbán és agglomerációs falvakból álló település-együttesek kialakulását, amelyeket összefüggő urbánus övezetként értelmezhetünk, legfőképpen Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szombathely, kisebb mértékben Veszprém és Zalaegerszeg központtal. Az Alföldön a legnagyobb összefüggő és tagolt urbánus térség Szeged és Hódmezővásárhely körül alakult ki.

Az ország területének nagyobb részét településcsoportjaink szerint továbbra is a rurális térségek alkotják (3.2. ábra). A városiasodó települések bizonyos értelemben átmenetet képezőnek tekinthető csoportjának tagjai inkább az Alföldre jellemzőek, a Győr – Szekszárd tengelytől délnyugatra fekvő országrészt az aprófalvak dominálják. Az üdülőfalvak a Balaton körül és az Északi-középhegységben nagyobb számban csoportosulnak, de megtalálhatók szétszórtan gyakorlatilag minden tájegységen, legkevésbé a Tiszántúlon.

A rurális tereket képző településcsoportok

3.2. A vizsgálati módszer

A következőkben áttekintjük, hogy az urbanus – rurális tengely mentén létrehozott és az urbanitás eltérő jezeit tükröző 12 településcsoporton miként vizsgáljuk az ország térbeli társadalomszerkezetének az átrendeződését. Az éves vándorlástatisztikai adatokról már elmondtuk, hogy mivel nem köthetők a migránsokhoz társadalmi – demográfiai jellemzők, finomabb térszerkezeti változások elemzésére nem alkalmasak. Ezért nyúltunk a 201. évi népszámláláshoz. Elméleti teljes körűsége mellett tartalmazza valamennyi fontos demográfiai változót, az iskolai végzettségre, a gazdasági aktivitásra vonatkozókat mellett azokat az információkat is, amik segítségével az emberek a tér különböző pontjaihoz köthetők, és számunkra valójában ezek voltak a legfontosabbak. Az állandó, az ideiglenes és a tényleges lakóhely, valamint a születési hely mellett összeírták a népszámlálást egy évvel megelőző lakcímet, és ami témánk szempontjából kulcsfontosságú, a népszámláláskorit megelőző állandó lakcímet. Ez az az információ, aminek segítségével dinamizálni tudtuk az egyébként egy eszmei időpontra, 2001. február 1-jére vonatkozó népszámlálási adatokat. Elemzésünk elvi kerete innentől tulajdonképpen nagyon egyszerű: azt vizsgáltuk, hogy 1990-től 2001-ig a településcsoportjaink között miként áramlott a népesség, milyen szociológiai karakterekkel bírtak a helyben maradók, az elvándorlók és a beköltözők. Természetesen vannak érzékeny

korlátai és fogyatékoságai ennek a módszernek azon kívül is, hogy mindig vannak olyanok, akik valamilyen okból kimaradnak a népszámlálásból.

- Értelemszerűen csak azok szerepelnek az adatbázisban, akik életben voltak 2001. február 1-jén. Így azt, hogy az 1990-es években elhunytak milyen mértékben járultak hozzá az urbanizációs és térszerkezeti változásokhoz, vagy milyen mértékben maradtak ki belőlük, továbbra is homály fedí. Ráadásul a különböző társadalmi rétegek halálozási valószínűsége nagyban eltér, emiatt a torzító hatás egyenlőtlenül oszlik el. Például a fővárosból a periférikus térségekbe kiszorul elesett rétegeket magas halálozási rátájuk és rossz életesélyeik miatt bizonyosan alulmértük.
- Akik 1990 után többször településcsoportot váltottak, illetve az új településcsoportjukon belül költöztek, azoknak is csak a legutóbbi lakóhely változtatása jelenik meg az adatainkban.
- Érzéketlen a módszerünk az intragenerációs mobilitásra, vagyis ha valaki már az új lakóhelyén szerzett magasabb iskolai végzettséget, vagy került a rétegbe tartozását is befolyásoló munkakörbe, csak ezen állapot szerint tudjuk kezelni. Más szóval a térbeli pozíció változását, a térbeli mobilitást tudjuk követni, a társadalmi pozíció változását, a társadalmi mobilitást nem.

Az értelmezési tartománynak a nevesített korlátok miatti szűkülése azonban nem kérdőjelezi meg a módszer használhatóságát, sőt, meggyőződésünk, hogy a segítségével sikerült alapvetően új információkat is feltárni.

Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesük, ki kellett alakítani a népszámlálási információ-tömegből a térbeli társadalomszerkezet változásának mérésére alkalmas változók körét.

3.3. A társadalmi rétegek kialakítása

Munkaállományunk tartalmazza a 2001. évi népszámlálásban összeírt személyek teljes körét egy szűkített változólistával¹³. A társadalmi rétegek kialakításánál is arra törekedtünk, hogy lehetőleg kis számú, a társadalom tagoltságát mégis megfelelően megjelenítő csoportokat hozzunk létre. Célunk a csoportképzésnél egybeesett Kolosi megfogalmazásával: „a társadalomban létező különböző fajta egyenlőtlenségek kapcsolódása alapján az

---

¹³ Az adatok leválogatásáért Pachmann Zsuzsának (KSH), az adatbázisba szervezéshez nyújtott informatikai segítségért Jónás Istvánnak (KSH) tartozom köszönettel.

individuumok (családok) státuszcsoporthoz rendeződnek, amely státuszcsoporthoz az egyenlőtlenségi rendszerben kialakult tipikus élethelyzeteket jelölik ki” (KOLOSI 1984. p. 7.)

A rétegződés vizsgálatok Magyarországon közel félévszázados múltra tekintenek vissza. Az ideológiailag súlyosan terhelt két osztály + egy réteg sémát már a KSH 1962-64-es társadalmi mobilitás vizsgálatában a munkajelleg csoportosítás váltotta fel (ANDORKA 1970), ami stabil, az elemzésekben évtizedekig használt formáját Fergénél nyerte el (FERGE 1969), aki a következő rétegeket különböztette meg: vezető és értelmiségi; középszintű szellemi; irodai; szakmunkás; betanított munkás; segédmunkás; mezőgazdasági fizikai; nyugdíjas. 1981-82-ben folytatott empirikus kutatáson nyugvó, nagyszabású vállalkozás volt a Kolosi vezette rétegződés-modell vizsgálat. Ennek során 13 társadalmi réteget (jómódú értelmiség; városi értelmiség; jómódú városi munkás; falusi felső; inaktív szellemi; szegény felső; városi munkás; falusi munkás; városi segédmunkás, inaktív fizikai; falusi segédmunkás, inaktív fizikai; falusi szegény munkás; városi szegény munkás; szegény alsó) és 12 státuszcsoporthoz (elit; városias felső; falusias felső; fogyasztói közép; városias jómódú „munkás”; rossz anyagi helyzetű közép; falusias közép; érdekérvényesítő alsó; jó anyagi helyzetű falusias alsó; városias alsó; enyhén deprivált; deprivált) alakítottak ki (KOLOSI 1984. p. 182.). Ez a klasszifikáció azonban a későbbi kutatásokban és elemzésekben nem vált alkalmazottá. A társadalmi és gazdasági változások, az új foglalkozások megjelenése és a munkamegosztási rend átalakulása megteremtette az igényt egy az új viszonyok leírására alkalmas rétegződési szisztéma kialakítására. A legsikeresebb és legelterjedtebb ezek közül a megalkotóiról (Erikson, Goldthorpe, Portocarero) EGP-sémának nevezett rendszer. Az általuk létrehozott 10 osztályt jól definiálták, ezért azok könnyen előállíthatóak voltak a fejlett társadalmakban végzett vizsgálatok során (ANDORKA 1997. p. 168., BUKODI 2006. pp. 117-118.). Az EGP-séma osztályai (tőkésék, felsővezetők, értelmiségiek; középvezetők és középszintű szellemi szakemberek; rutin szellemi foglalkozásúak; alkalmazottakat tartó kisiparosok, kereskedők; alkalmazottakat nem tartó kisiparosok, kereskedők; önálló parasztok; művezetők és üzemtechnikusok; szakmunkások; szakképzetlen munkások; mezőgazdasági munkások) az 1990-es években a hazai kutatásokban is elterjedtek. Egyre erősödtek azonban a kételyek, hogy az átalakult – nevezhetjük posztindusztriálisnak, információsnak, vagy globalizációsnak – nyugatias társadalmakban a munkamegosztási rendszerben elfoglalt pozíciók alapuló rétegződési modellek mennyiben alkalmasak a tényleges egyenlőségi – egyenlőtlenségi viszonyok leírására, és ezek a viták megjelentek nálunk is (KOVÁCH - KUCZI - JÓKUTHY 2006, KAPITÁNY 2007). Az életstílus csoportokra, fogyasztási csoportokra és miliőcsoportokra építő rétegződési kísérletek nem voltak előzmények nélküliek a hazai kutatásokban sem (UTASI

1984). A KSH 1999-2000. évi életmód-időmérleg felvételének adatbázisán Bukodi kialakította a fogyasztási csoportokat (konzisztensen magas státuszúak; konzisztens felső középréteg; fogyasztásorientált felső középréteg; felhalmozás-orientált középréteg; szabadidő-orientált középréteg; jó lakású kisegzisztenciák; szabadidő-orientált kisegzisztenciák; jó lakású szegények; konzisztensen szegények; leszakadók), majd ezeket megfeleltette az EGP-séma szerinti társadalmi-foglalkozási rétegeknek (BUKODI 2006. pp. 147-157.).

Az előttünk álló dilemma tehát az volt, hogy a társadalmi csoportjainkat inkább a hagyományos, de erős kritika alatt álló foglalkozási – rétegződési elméletekre, illetve annak legújabb ágára, az EGP sémára építve, vagy az átrendeződő társadalmi viszonyokat lereagáló életstílus- és fogyasztási csoportok figyelembevételével alakítsuk ki. Bizonyára járhattuk volna az utóbbi rögzös utat is, amely előzmények nélküli lett volna abban az értelemben, hogy a népszámlálási adatokból ilyen tipizálásra nem találtunk példát, annál inkább sem, mert a népszámlálás nem tartalmazott olyan kérdéseket, mint az életmód-időmérleg felvétel, amelyeket Bukodi használt a fogyasztási csoportok kialakításához. Ráadásul a népszámlálás kérdőíve és a publikált feldolgozások is az EGP-sémához igazodtak. A helyzetünk ennyiben determinálnak tűnt, de ugyanakkor meggyőződésünk, hogy a 2001. évi népszámlálás módszertanához szigorúan igazodva kreált társadalmi csoportok messzemenően alkalmasak a településkategóriáink között vándorló népesség szociális karakterének megrajzolására.

A 2001. évi népszámlálás adataiból közzétett „A társadalom rétegződése” című kötet módszertana tartalmazza azt a sémát, ami szerint a foglalkozás (nyugdíjasoknál az utolsó foglalkozás, az eltartotaknál pedig az eltartó foglalkozása) figyelembe vételével mindenkit egy munkaerő-piaci – foglalkozási csoportba soroltak (KSH 2003). A módszertan egyértelműen feltárja ennek elvi, elméleti hátterét is. „A rétegmodell célja az egyének/háztartások társadalmi struktúrában való helyének a meghatározása. A korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatok is azt bizonyították, hogy ez leginkább a jelenlegi – illetve az inaktívknál a korábbi – munkaerő-piaci/foglalkozási pozícióra alapozva történhet. Vagyis a kiadványban alkalmazott csoportosítás a munkaerőpiachoz fűződő kapcsolat és az ott elfoglalt státus alapján sorolja az egyéneket különböző kategóriákba. A társadalmi réteghelyzet mérésének ez a megközelítése azon a feltételezésen – és korábbi vizsgálati tapasztalatokon – nyugszik, hogy a munkapiaci/foglalkozási pozíció nagymértékben befolyásolja az egyének életesélyeit: lényeges mértékben összefügg az egészségi állapotukkal, a jövedelmi/anyagi viszonyaikkal, a szabadidő-eltöltési szokásaikkal, a gyermekek továbbtaníttatását célzó terveikkel stb. Ez viszont azt jelenti, hogy egyéb dimenziók mellett – iskolai végzettség,

életkori csoportok, férfi/női különbségek, etnikai hovatartozás, háztartásszerkezet – a társadalmi egyenlőtlenségek megragadásának az egyik legfontosabb eszköze lehet a munkaerő-piaci/foglalkozási helyzeten alapuló réteg-hovatartozás.” (KSH 2003) A munkaerő-piaci – foglalkozási séma a részletes, 36 elemű változatot előbb 15, majd 11, végül 7 kategóriába vonja össze. Végül mi is 7 társadalmi-foglalkozási réteg használata mellett döntöttünk, de változtattunk a kategóriák elnevezésén és valamelyest azok határain is annak érdekében, hogy a leghátrányosabb helyzetű csoportokat jobban meg tudjuk ragadni. A népszámlálás 7 kategóriás változata az alábbi:

1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és közép vállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők.
2. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusok, irányítói foglalkozásúak.
3. Egyéb technikusok, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak.
4. Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók.
5. Közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak.
6. Betanított, és egyszerű szakképzetlen munkát végzők.
7. Munkaerőpiacról kiszakadók, inaktívak, akik sohasem dolgoztak.

Az elemzésünkben továbbiakban használt foglalkozási csoportok a következők:

1. Elit csoportok.
2. Felső középrétegek.
3. Középrétegek.
4. Alsó középrétegek.
5. Alsó rétegek.
6. Depriváltak.
7. Inaktívak, akik soha nem dolgoztak.

Természetesen nem gondoljuk, hogy ezek a csoportok homogének lennének, különösen az életstílus, az életforma, a fogyasztási szokások tekintetében elképzelhető átjárások, vagy nehezen beilleszthetőek. A napjaink szociológiájának egyik legkurrensebb ágában, a társadalmi tőke kutatásokban felhalmozódott ismeretek (pl. ANGELUSZ – TARDOS 1991, UTASI 2002, SKRABSKI 2003) is arra intenek bennünket, hogy ne abszolutizáljuk a foglalkozási rétegre alapozott elemzésekből leszűrhető társadalomképet, mert azt pl. a kapcsolati hálók feltárása meglepően átrajzolhatja. Az eszközeink és az adatbázisunk azonban adottak és a továbbiakban ezek használatára szorítkozunk, nem elfeledve, hogy a fentebb idézett kutatási tapasztalatok szerint a munkaerő piaci - foglalkozási hovatartozás végső soron erősen összefügg a jövedelmi helyzettel, az életesélyekkel, a fogyasztási szokásokkal.

A társadalmi rétegek kialakításának módja a népszámlálási kategóriákból

Társadalmi csoportok a népszámlálási állományban	Összevont rétegek
1 Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	Elit csoportok
11 Nem mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók	
12 Mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók	
13 Felső- és középszintű vezetők	
14 Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	
15 Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek	
2 Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak	Felső középrétegek
21 Alsószintű vezetők	
22 Alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	
23 Szabadfoglalkozású alsószintű értelmiségiek	
24 Magasan képzett technikai foglalkozásúak	
25 Magasan képzett technikai foglalkozású önállók	
3 Egyéb technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	Középrétegek
31 Egyéb technikai jellegű foglalkozásúak	
32 Irodai foglalkozásúak	
33 Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	
34 Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	
4 Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	
41 Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	
42 Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók	
5 Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	
51 Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	
52 Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	
6 Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	Alsó középrétegek
61 Közvetlen termelésirányítók	
62 Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	
63 Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	
7 Betanított munkát végzők	
71 Betanított ipari foglalkozásúak	
72 Betanított gépezetlők, összeszerelők	
73 Betanított irodai foglalkozásúak	
74 Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	
76 Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	
8 Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	Alsó rétegek
81 Egyszerű ipari foglalkozásúak	
82 Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	
83 Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	
9 A munkaerőpiacról kiszakadók	Depriváltak
91 Tartósan munka nélkül lévők	
92 Nem tanuló, még soha nem dolgozó fiatalok	Inaktívak, akik soha nem dolgoztak
10 Inaktívak, akik soha sem dolgoztak	
93 Tanulók, gyerekek, akik az eltartójuk alapján nem besorolhatók	
94 Nyugdíjasok, akik sohasem dolgoztak	
95 Rokkantak, tartós betegek, akik sohasem dolgoztak	
96 Egyéb inaktívak, eltartottak, akik sohasem dolgoztak	

Miután kialakítottuk az elemzésben a továbbiakban használt település csoportjainkat és a társadalmi rétegeket, nézzük meg, ezek milyen kapcsolatban állnak egymással.

A társadalmi rétegek településcsoportonkénti megoszlása, 2001

Településcsoportok	Elit	Felső közép	Közép	Alsó közép	Alsó	Deprivált	Inaktívak, akik soha nem dolgoztak	Összesen
Budapest	11,6%	19,1%	44,2%	11,8%	6,1%	3,6%	3,5%	1777921
Bp szuburbiai	6,9%	12,7%	46,2%	18,5%	9,2%	4,0%	2,5%	647404
Megyei jogú városok	8,1%	15,1%	41,6%	17,6%	7,8%	4,2%	5,5%	2033919
Nagyvárosi szuburbiai	4,3%	9,5%	40,7%	27,0%	10,3%	4,4%	3,7%	122695
Középvárosok	5,7%	12,7%	40,9%	22,3%	9,5%	4,5%	4,4%	935748
Kisvárosok	4,1%	10,1%	39,1%	25,4%	11,0%	5,6%	4,7%	876077
Üdülővárosok	6,2%	12,4%	45,4%	17,9%	9,7%	3,9%	4,5%	74492
Városiasodó települések	2,7%	7,8%	36,2%	28,3%	12,5%	7,0%	5,4%	663449
Agglomerációs falvak	3,1%	8,4%	40,2%	28,3%	12,3%	4,7%	3,0%	317644
Üdülőfalvak	3,1%	8,3%	38,2%	29,0%	12,5%	4,8%	4,1%	270152
Falvak	1,8%	6,1%	33,0%	33,7%	14,0%	6,7%	4,7%	2227261
Aprófalvak	1,3%	4,2%	27,5%	38,0%	15,8%	7,3%	5,9%	251553
Összesen	5,9%	11,8%	39,4%	23,2%	10,2%	5,1%	4,5%	10198315

Forrás: A 2001. évi népszámlálás adatai, saját leválogatás.

Az elit a fővárosban koncentrálódik a legnagyobb arányban, ezt a megyei jogú városok és Budapest szuburbiai követik, legkevésbé az aprófalvakban, a falvakban és a városiasodó településeken, az alig-városokban található meg. Figyelemre méltó az üdülővárosok kedvező helyzete. Nagyon hasonló a felső közép és a középrétegek megoszlása is. A gyakoriságok az alsó középrétegnél fordulnak, amely a községi jogállású és a városiasodó településeken fordul elő a legnagyobb arányban, részesedésük Budapest népességéből – hasonlóan az ez alatti többi társadalmi csoporthoz – kifejezetten alacsony. Az alsó rétegek aránya is meglehetősen jól követi az urbánus – rurális tengelyt, hasonlóan a depriváltakhoz. Az inaktívak, akik soha nem dolgoztak ha szűk tartományban is, de hektikusabban oszlanak meg. A szuburbiaiakban és az agglomerációs falvakban a legkisebb az arányuk, az aprófalvakban, a megyei jogú városokban az üdülővárosokban és a városiasodó településeken pedig a legnagyobb.

Néhány gyors következtetést levonhatunk a 3.3. táblázat adataiból. Nyilvánvalóan látszik a tény, hogy a települési lejtő az évezred elején egyúttal társadalmi lejtőt is jelent, mint azt már az 1990-es adatokból is megállapítottuk. Ez az egész magyarországi urbanizáció minősítése is, az urbánus társadalomszerkezet nagyjából megrekedt a tradicionális városok körében, onnan csak a szuburbán övezetekre terjedt ki. A várossá nyilvánítási politika és gyakorlat (valamint a területfejlesztés) kudarcának is tekinthetjük, hogy a városiasodó települések társadalomszerkezete semmiféle urbánus jegyet nem mutat, sőt, az kedvezőtlenebb az agglomerációs falvakénál és az üdülőfalvakénál. Második

következtetésünk, hogy a társadalmi rétegek megoszlása visszaigazolja a településcsoportok kialakítását: elmondhatjuk, hogy valamennyi településkategóriánk sajátos karakterrel bír, és ezt a későbbiek is meg fogják erősíteni.

Harmadik megjegyzésünk módszertani természetű. Ebből az egy táblázatból és a hozzáfűzöttekből is látszik, hogy a hét társadalmi csoport kezelése nehézkes és a bonyodalmak mérhetetlenül fokozódnak, ha az elemzésbe bevonjuk a ki- és bevándorló csoportokat. Ha mindenütt figyelembe vesszük a vándorlók mellett a helyben maradókat is, az azt jelenti, hogy minimum harminchatféle csoportot kellene kezelnünk és mindegyikben hét réteget. Elméletileg mindösszesen 256 cella százalékos megoszlási adataiból kellene következtetéseket levonni. A tizedszázaléknyi eltérések latolgatása, az összehasonlítások követhetlensége fölöttébb gyengén megalapozott és kétes elemzési eredményekhez vezetne. Szükségünk van tehát egy olyan mutatóra, amely jól kifejezi az elemzésbe vont csoportok társadalmi rétegződését.

3.4. A társadalmi rétegződési index (TRI)

Hosszasan kutattunk a szakirodalomban egy olyan index után, ami kifejezi egy tetszőleges társadalmi csoport rétegződési sajátosságait, és összehasonlíthatóvá teszi más csoportokkal. Az egyik belátás az lehetett volna, hogy az adatbázisunk és a létrehozott kategóriák összetettsége miatt az elemzési célunkat csak matematikai-statisztikai módszerekkel, elsősorban modellezéssel érhetjük el. A modellezésben való járatlanságunk miatt ez az út számunkra zárva volt.

A területi egyenlőtlenségek mérésében, a módszertan kialakításában komoly érdemek fűződnek Nemes-Nagy Józsefhez és kutatócsoportjához. Az általuk vizsgált (NEMES-NAGY 2005), a területi egyenlőtlenségek méréséhez használható indexekről megjegyzik, hogy azok generális eszközök, nem csupán területi, hanem bármiféle egyenlőtlenség bemutatására alkalmasak, noha a regionális elemzésekben leggyakrabban a népesség és a jövedelem eloszlásának egyenlőtlenségeit mérik velük (NEMES-NAGY 2005. pp. 115-116.). A társadalmi rétegek településcsoportok közötti megoszlására (lásd 3.3. táblázat) két olyan indexszel is végeztünk kísérleti számításokat, amelyek a területi kutatásokban az egyenlőtlenségek mérésében elterjedtek.

- A Hirschman – Herfindahl koncentrációs index valamely naturális jellemző területegységek közötti koncentráltságát méri. Maximális értéke 1 (NEMES-NAGY 2005. pp. 111.). A koncentrációs index Magyarországra és a 12 településcsoportra számított értékei 0,2412 és 0,2789 között szóródtak, a legkisebb érték az országot,

a legnagyobb Budapest szuburbiáit jellemezte, miközben a 0,6 feletti érték tekinthető erős koncentrátságot mutatónak. Úgy láttuk, hogy az index kicsi elméleti szóróterjedelme és a számított értékek közötti rendkívül kis eltérések a következtetésekhez nem adnak kellőképpen stabil alapot, továbbá feltételezve, hogy a vizsgálatba vont csoportok között magas koncentrációs indexűek is előfordulhatnak, arra még mindig nem kapunk választ, hogy az mely társadalmi rétegek koncentrációására vezethető vissza. Ezek miatt az index használatát elvetettük.

- A Theil entrópia indexszel is kísérleteztünk (NEMES-NAGY 2005. pp. 113-114; MCKIBBEN – FAUST 2004. pp. 118-119.). Különösen reménykeltő volt, hogy McKibben – Faust területi egységek háztartástípusainak megoszlásán mutatták be az index használatát, ami nem esett távol a társadalmi rétegek vizsgálni szándékozott megoszlásától. Ugyancsak a 3.3. táblázat adataival végeztünk számításokat, amelyek szerint Magyarországra $H=0,026856818$. Mivel Magyarország társadalmi rétegződésével kapcsolatban nem találtunk olyan referencia számításokat a Theil entrópia indexszel, ami viszonyítási pontot jelenthetett volna az értékelésben és az elemzésben, továbbá a koncentrációs indexhez hasonlóan ez sem tárja fel, mire vezethetők vissza az eltérések, használatát nem tartottuk célravezetőnek.

Szegény ember vízzel főz. Hosszas próbálkozásokkal kísérletet tettünk egy saját, az elemzési célokhoz minden tekintetben illeszkedő index kialakítására. Az elvárásunk az volt, hogy a mutató fejezze ki, hogy egy társadalmi csoporton belül milyen a társadalmi rétegek belső megoszlása, egymáshoz viszonyított aránya. Végül a következő, társadalmi rétegződési indexnek (TRI) nevezett mutató felelt meg a leginkább a kívánalmaknak:

$$TRI = \sum_{i=1}^{K-1} \sum_{j=i+1}^K \left(\frac{x_i}{x_j} \right)$$

ahol $K=7$

Fontos volt az az elv, hogy a társadalmi rétegek hierarchikus rendben helyezkedjenek el, a számításnál az alapadatokban a magas státuszú csoportoktól haladtunk az alacsony státuszúak felé, és minden társadalmi réteg arányát kiszámítottuk valamennyi alatta elhelyezkedő társadalmi réteg relációjában, majd ezeket a belső arányokat összegezve jutottunk a TRI-hez. A hét társadalmi réteg esetében ez 21 belső értéket, hányadost jelent. A TRI legfontosabb tulajdonságai:

- minimum = 12, ezt abban az esetben veszi fel, ha a csoport minden tagja a legalsó társadalmi rétegben helyezkedik el, továbbá minden rétegbe legalább 1 fő tartozik. Extrém esetben, ha a magasabb státuszú rétegekben nincs senki, 12-nél alacsonyabb is lehet az értéke, mivel ekkor nem teljesül a $K=7$ feltétel;
- maximuma nincs, az a csoport elemszámának függvénye, és abban az esetben veszi fel, ha mindenki a legfelső társadalmi rétegbe (esetünkben az elitbe) tartozik;
- egyenletes megoszlás esetén, vagyis amennyiben valamennyi társadalmi rétegbe ugyanannyian tartoznak, értéke 15.

A TRI használatának lehetőségét bemutattuk és publikáltuk a megyék társadalomszerkezetének vizsgálatán, a 2001. évi népszámlálás adatain (NÉMETH 2008). Tapasztalataink és elemzéseink szerint a TRI jól kifejezi tetszőleges csoportok rétegződési sajátosságait, minél magasabb az index értéke, annál nagyobb a csoportban a magasabb státuszú rétegek súlya, és minél alacsonyabb az értéke, annál inkább az alacsony státuszú csoportok jelenléte dominálja a csoportot. Az alábbiakban néhány budapesti kerület példáján mutatjuk be a TRI működését.

3.4. táblázat

A népesség megoszlása társadalmi rétegek szerint Budapest néhány kerületében (%) és a TRI

Kategória	Bp II. ker.	Bp. I. ker.	Bp. XI. ker.	Bp. XIV. ker.	Bp. VIII. ker.	Bp. IX. ker.	Bp. VII. ker.	Budapest
Elit	27,1	23,0	15,9	11,8	8,0	9,7	9,1	11,6
Felső közép	26,2	26,7	23,0	20,7	15,4	17,4	17,2	19,1
Közép	33,3	34,8	38,2	43,8	42,8	41,7	43,0	44,2
Alsó közép	5,2	6,3	8,9	10,5	12,7	12,4	12,4	11,8
Alsó	2,3	3,0	3,8	5,0	10,5	9,3	9,0	6,1
Deprivált	2,3	2,6	3,0	3,0	5,4	4,3	4,7	3,6
Inaktívak, akik soha nem dolgoztak	3,6	3,7	7,2	5,3	5,2	5,1	4,5	3,5
Összesen	92520	25914	144441	123510	81787	62995	64137	1777921
TRI	127,4	109,2	76,1	74,8	48,4	54,9	56,3	75,1

Forrás: A 2001. évi népszámlálás adatai, saját számítás.

Az illusztrálásra a két legmagasabb, két átlag körüli és a három legalacsonyabb TRI értékű kerületet választottuk ki. Az I. és a II. kerület kiemelkedően magas TRI értéke annak köszönhető, hogy lakosainak többsége az elit, a felső közép és a közép rétegekbe tartozik. (Emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy az eltartottakat eltartójuk, az inaktívakat pedig utolsó aktív pozíciójuk alapján soroltuk be.) A két átlagos helyzetű kerület, a XI. és a XIV. esete szemlélteti a leginkább a TRI használatának előnyeit. Pusztán a társadalmi rétegek megoszlása alapján nehéz lenne eldönteni az egymáshoz viszonyított pozíciójukat, mivel a XI. kerületben az elit és a felső közép, a XIV. kerületben pedig a közép, az alsó közép és az alsó

rétegek reprezentáltsága az erősebb. A TRI azt mutatja, hogy rétegződési sajátosságaiuk összességében kevésbé eltérőek. A TRI visszaigazolja azokat a közkezen forgó ismereteket is, hogy a fővároson belül a VIII., a IX. és a VII. kerület társadalomszerkezete a legleromlottabb, a VIII. kerület TRI-je kevesebb mint négytizede a II. kerületének. Az adatok vizsgálatából az is kiderül, hogy a magasabb státuszú csoportok nagyobb és az alacsony státuszúak kisebb aránya növeli, a fordított helyzet pedig csökkenti a TRI értékét.

Összességében arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a településcsoportok társadalomszerkezetében a vándorlások hatására bekövetkező változások szociális tartalmának méréséhez és megértéséhez alkalmas eszköz a TRI használata.

4. A településcsoportok társadalomszerkezetének változása az 1990-es években

Ebben a fejezetben településtípusonként haladva először rövid jellemzést adunk a településcsoport demográfiai, társadalmi jellemzőiről, az életviszonyok néhány mutatójáról, majd a 3. fejezetben választott módszer segítségével részletesen áttekintjük, hogy az 1990-es években a vándorlások hatására milyen változások következtek be a társadalomszerkezetben, és ennek következtében miként alakult át Magyarország térbeli társadalomszerkezete. Mivel településcsoportjaink az urbánus – rurális tengely mentén helyezkednek el, ezzel egyúttal képet nyerhetünk az urbanizáció menetének társadalmi, szociális hátteréről, jellegéről is.

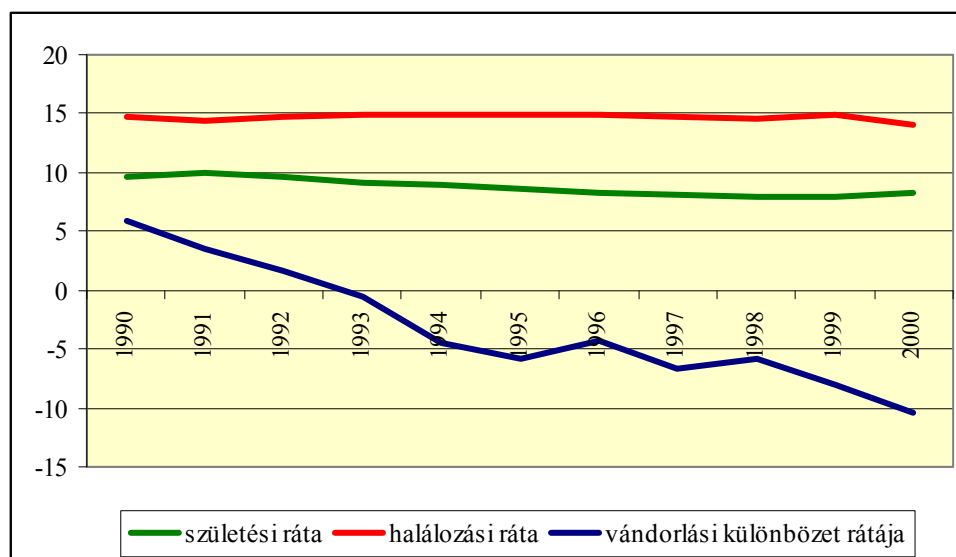
4.1. Budapest

4.1.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Az 1990-es években Magyarország népességének térbeli elhelyezkedésében az egyik, ha nem a legfőbb változás a főváros népességszámának radikális visszaesése volt. Az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között Budapest lélekszáma 2 016 744 főről 1 777 921 főre csökkent, vagyis mintegy 12%-kal lett kevesebb. A népesség visszaesése két fő okra, a természetes népességfogyásra és a vándorlási veszteségre vezethető vissza.

4.1. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása Budapesten, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa¹⁴

A vizsgált időszakban a halálzási ráta végig 14 ezrelék fölött mozgott, és a természetes fogyás ütemét gyorsította, hogy a születési ráta 1991-től csökkenő tendenciájú

¹⁴ A T-STAR adatbázis születési és halálzási adataiból csak a konkrét településhez rendelteteket tudtuk figyelembe venni, ezért az adatok eltérhetnek a KSH kiadványokban közöltektől.

volt. A vándorlási egyenleg – amiben itt az állandó és az ideiglenes költözéseket is számításba vettük – 1993-ban fordult negatívba, és onnantól két kisebb töréssel egyre nagyobb méretet öltött, a veszteség 2000-ben 1000 főre vetítve már a 10-et is meghaladta, ami közel 64 ezer fő elköltözésének, és több mint 45 ezer fő beköltözésének egyenlegéből alakult ki. Fontos rámutatni arra, hogy a tetemes vándorlási veszteség ellenére egyáltalán nem állt meg a beköltözés sem a fővárosba, sőt, évente egy középvárosnak megfelelő új lakó érkezett oda. 1990 és 2000 között állandó és ideiglenes jelleggel összesen 609 ezren költöztek be, és 671 ezren hagyták el Budapestet. A szembetűnő vándorlási veszteség mögött zajlott tehát egy másik folyamat is, az intenzív népességcserélődés. A kettő együttesen számottevő hatást gyakorolt a társadalomszerkezetre, amivel később részletesen foglalkozunk. Az összességében majdnem 240 ezer fős népességcsökkenésnek valamivel több mint a fele a természetes fogyás, a többi a vándorlási veszteség számlájára írható. A demográfiai kutatások szerint az egyre alacsonyabb születésszámok összefüggenek a házasság intézményének meggyengülésével. Budapesten 1990-ben mindössze 5,9 házasságkötés jutott 1000 főre és a településcsoportok között ez volt az egyik legalacsonyabb érték. Az időszak végére, 2000-re a házassági ráta 4,9-re csökkent, azonban érdekes fejlemény, hogy ekkor ez a megyei jogú városok és a középvárosok mellett már a legmagasabb érték volt, tehát a házassági kedv a többi településcsoportban még sokkal nagyobb ütemben esett vissza. A válási ráta Budapesten 1990-ben a második legmagasabb volt (3,0), 2000-re ez ugyan 2,5-re csökkent, de még mindig a legmagasabbak közé tartozott.

A természetes népmozgalom és a migráció hatására átalakult Budapest népességének korcsoportos megoszlása is. A 19 éven aluliak számának és arányának jelentős csökkenése, valamint a 60 éven felüliek kisebb mértékű emelkedése összességében egy idősödő korszerkezetet eredményezett, az öregedési index¹⁵ 124%-ról 179,5%-ra nőtt. A korszerkezettel összefüggésben Budapesten 2001-ben a népességen belül alacsony volt a gazdaságilag aktívak aránya és így relatíve kedvezőtlen volt az eltartottsági ráta is. 687,7 ezer aktív kereső és 58 ezer más ellátási forma mellett dolgozó mellett összesen több mint 1 millió inaktív kereső, eltartott tanuló, egyéb eltartott és munkanélküli élt a városban, vagyis 100 keresőre 138 eltartott jutott. A személyi jövedelemadó (szja) adatok alapján azonban a fővárosi keresők az ország többi részével összevetve kiemelkedően magas jövedelmeket élveztek, 2001-ben az egy lakosra jutó befizetett szja meghaladta a 184 ezer Ft-ot, ami közel kétszerese volt az országos átlagnak, és 4,8-szerese a legalacsonyabb értéket mutató

---

¹⁵ A 0-14 évesek és a 60 éven felüliek arányából számítva.

településcsoportnak, az aprófalvaknak. A jövedelmi viszonyok tükröződtek az 1000 főre jutó személygépkocsik számában is, ez a mutató is a fővárosban volt a legnagyobb, 331. Ezzel szemben 1000 főre vetítve a szociális segélyezettek száma a budapesti szuburbiát követően a második legalacsonyabbnak bizonyult (2,2), és ugyancsak a szuburbia mögött a második legkisebb volt a szociális segélyek egy lakosra jutó összege is (360 Ft).

A főváros lakásállománya a népességsökkenés ellenére az országos átlagtól elmaradó mértékben ugyan, de folyamatosan gyarapodott az 1990-es években, és 2001-ben 2,9%-kal haladta meg az 1990-es mennyiséget. Itt volt a legmagasabb a vezetékes vízzel (98,4%) és a közcsatornával (92,6%) ellátott lakások aránya a településcsoportok közül.

Budapesten a második legmagasabb a regisztrált vállalkozások és a legmagasabb a nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó száma. Az egészségügyi és az infrastrukturális ellátás adatai is kedvezőek. Világvárosias jellegéből fakadóan kereskedelmi szálláshelyei a Magyarországra látogató külföldieknek több mint a felét fogadják. A legkedvezőtlenebb mutatója a közbiztonságot jelző ismertté vált bűncselekmények mennyisége, a településcsoportok közül ezeknek az 1000 főre vetített száma a legmagasabb, 2001-ben 68,7 volt, ugyanakkor a helyben lakó bűnelkövetők aránya a harmadik legalacsonyabbnak bizonyult.

A népesség és a lakásállomány változása meglehetősen egyenlőtlenül érintette a budapesti kerületeket.

A budapesti kerületek népességének és lakásállományának változása, 1990, 2001

Terület	Népesség-	Lakásállomá-	Népesség-	Lakásállomá-	Népesség-	Lakásállomá-
	szám	mány	szám	mány	szám	mány
	1990		2001		1990=100%	
Budapest I.ker	34778	16406	25914	16447	74,5	100,2
Budapest II.ker	102758	42544	92520	45989	90,0	108,1
Budapest III.ker	149028	54140	131605	56790	88,3	104,9
Budapest IV.ker	108453	39824	103492	42998	95,4	108,0
Budapest V.ker	43937	19740	28948	19180	65,9	97,2
Budapest VI.ker	59477	26259	44137	25182	74,2	95,9
Budapest VII.ker	82864	35480	64137	34889	77,4	98,3
Budapest VIII.ker	92386	39992	81787	39946	88,5	99,9
Budapest IX.ker	78422	33128	62995	33042	80,3	99,7
Budapest X.ker	96843	34467	80852	34482	83,5	100,0
Budapest XI.ker	174509	68034	144441	70143	82,8	103,1
Budapest XII.ker	76495	31606	61763	32271	80,7	102,1
Budapest XIII.ker	131143	57952	114353	59159	87,2	102,1
Budapest XIV.ker	143501	60308	123510	63318	86,1	105,0
Budapest XV.ker	95593	35954	85232	36732	89,2	102,2
Budapest XVI.ker	69410	25158	71028	27703	102,3	110,1
Budapest XVII.ker	72317	25305	79989	28604	110,6	113,0
Budapest XVIII.ker	97700	35062	96353	38321	98,6	109,3
Budapest XIX.ker	72838	27048	63810	26772	87,6	99,0
Budapest XX.ker	90843	35265	65295	28337	71,9	80,4
Budapest XXI.ker	90197	31702	80982	32067	89,8	101,2
Budapest XXII.ker	53282	18648	52548	20090	98,6	107,7
Budapest XXIII.ker*	..	..	20697	8104	x	x
egyéb	x	x	1533	x	x	x
Összesen	2016774	794022	1777921	820566	88,2	103,3

*Budapest XXIII. kerületét 1994-ben hozták létre a XX. kerületből.

Forrás: Az 1990. és a 2001. évi népszámlálás adatai, saját összeállítás.

A területszervezési változással megosztott XX. kerület adataitól eltekintve a népességszám a belső fekvésű I., VI. és VII. kerületekben csökkent a legnagyobb mértékben, miközben a XVII. kerület lakossága több mint 10%-kal, a XVI. kerületé pedig bő 2%-kal nőtt, ez utóbbiakban gyarapodott a legnagyobb mértékben a lakásállomány is. A belső kerületekben a lakások száma minden bizonnyal az üzlethelyiségekké és irodákká alakítások miatt lett kevesebb.

4.1.2. A migráció hatása Budapest társadalomszerkezetére

A 2001. évi népszámlálás eszmei időpontjában, február 1-jén Budapest népességének 60,5%-a volt helybéli születésű, népességének 10%-a falvakban, 6,3%-a megyei jogú városokban született. A beköltözők harmadik legnépesebb csoportját több mint 90 ezer fővel a külföldről bevándoroltak alkották, akik egyrészt a határon túli magyarokból, másrészt a nem magyar, de életvitelszerűen a fővárosban élő külföldiekből tevődnek össze. 4,2% érkezett a kisvárosokból, 3,8% a középvárosokból és 3,4% a városiasodó településekből. A budapesti

szuburbán övezettel való kiegyenlített migrációs pályát mutatja, hogy onnan mindössze a lakosság 2,9%-a származott. Már ezekből az adatokból is felsejlik a magyarországi vándorlások egyik sajátossága, nevezetesen az, hogy a településcsoportok közötti „vándorutak” közel sem azonos szélességűek, vannak relációk, amik között a népességmozgás markáns, és vannak olyanok, amelyek között elenyésző. Az utóbbira példa, hogy az aprófalvakból mindössze a budapestiek 1,4%-a, az üdülőfalvakból pedig 1,1%-a származott, az agglomerációs falvakból, az üdülővárosokból és a vidéki városok szuburbán településeiről Budapest felé irányuló migráció is rendkívül csekély, egy százalék alatti volt. (Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy mekkora a kibocsátó településcsoport népességszáma.)

Mivel elemzésünk tárgya az 1990-2000 közötti időszak vándorlásainak a településcsoportok társadalmszerkezetére gyakorolt hatása, a továbbiakban csak az erre az évtizedre eső lakóhely változtatásokkal foglalkozunk. A települések népességére vonatkozó statisztikákban túlnyomó többségben a lakónépesség adatait használják. Mivel azonban a 2001. évi népszámlálás személyi kérdőíve csak az előző állandó lakóhelyre vonatkozóan tartalmazott információt, módszertani kompromisszumra kényszerültünk, és a migrációnak a településcsoportok népességének összetételére gyakorolt hatásait Budapest és a többi településcsoport esetében is csak az állandó népesség figyelembevételével tudtuk vizsgálni. Így, ha valakinek pl. a tényleges (ideiglenes) lakóhelye a fővárosban volt, az állandó lakóhelye azonban egy másik településcsoportban, akkor a költözködéssel kapcsolatos jellemzői az állandó lakóhely szerinti településcsoportban szerepelnek. Budapest népességéből 3,1%-nyit, valamivel több mint 55 ezer főt tettek ki azok, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban vagy külföldön volt. Ugyanakkor Budapest lakónépességének és az ott állandó lakcímmel rendelkezők összevetéséből is fontos következtetés vonható le. A főváros lakónépességének TRI értéke 75,1, míg az állandó budapesti lakcímmel rendelkezőké 89,6. A kettő közötti különbség azt mutatja, hogy az ideiglenes lakcímmel rendelkezők jóval alacsonyabb státuszúak, mint az állandó lakosok.

Az állandó lakosok legnagyobb hányada – háromtizede – Budapesten belül költözött, 15%-uk élt születéskori lakóhelyén és mindössze 6,7% (115 542 fő) érkezett az 1990-es években más településcsoportból. Ez utóbbi adat is azt igazolja, hogy bár nem szűnt meg a fővárosba irányuló migráció, azonban jelentősen elapadt, és a szóban forgó időszakban Budapest nem számított kitüntetett vándorlási célpontnak, a főváros szempontjából lezárult a népességkoncentráció időszaka. A gyors, lendületes szuburbanizálódás következtében beállt népességfogyás miatt azonban különösen fontos, hogy a távozók helyére milyen társadalmi

csoportok érkeztek és a két ellentétes irányú folyamat milyen hatást gyakorolt a társadalomszerkezetre.

A Budapestre beköltözők között jelentős a nőtöbbség, több mint hattizedük a gazdaságilag aktív, 25-60 évesek közül került ki, felük aktív kereső. A két utóbbi adat arra utal, hogy a beköltözőket elsősorban a fővárosi munkahelyek vonzották. Ennek a hatásnak az erősségét még fokozza, ha számításba vesszük, hogy az inaktív keresők 22%-os csoportjából és a 60 év felettek 12%-os részesedéséből sokan a vizsgált évtizedben lettek nyugdíjasok, illetve 60 év felettek, tehát közülük is sokan aktív pályájuk végén vállaltak munkát a fővárosban, majd azt követően is ott maradtak.

A budapesti szuburbán övezetbe kiköltöző, kifejezetten magas státuszú csoportok helyébe lényegesen alacsonyabb státuszú új lakók érkeztek. Így a főváros és annak szuburbán övezete a társadalmi rétegződés mutatója szempontjából teljesen kiegyenlítetté vált, TRI mutatójuk között mindössze 0,3 pontnyi a különbség – az utóbbi javára, és a településcsoportok közül ez a két érték messze kiemelkedik. (Budapest TRI-je 75,1, a szuburbán övezeté 75,4). Az, hogy Budapest társadalmi rétegződésének indikátora a magas státuszúak kiköltözése és az alacsonyabb státuszúak betelepülése ellenére még mindig kiemelkedik a településcsoportok közül, azt is mutatja, hogy az államszocializmus ideje alatt a magas státuszú csoportok rendkívül aránytalan mértékben koncentráálódtak a fővárosban. A szuburbanizáció következtében egy bő évtized alatt figyelemre méltó kiegyenlítődés történt Budapest és a vele szimbiotikus kapcsolatban élő szuburbia között. A későbbiekben megválaszolandó kérdés azonban az, hogy ez a kiegyenlítődés milyen hatást gyakorolt a többi településcsoportra.

**Az 1989 után Budapesten belül és más településcsoportból Budapestre költözők
társadalmi jellemzői**

Az előző állandó lakóhely településcsoportja	Társadalmi rétegek, fő								TRI	Kibocsátó tel-csop TRI
	elit	felső közép	közép	alsó közép	alsó	depriváltak	inaktívak, akik soha nem dolgoztak	összesen		
Budapest	68658	101101	230112	54694	28129	19720	11013	513427	95,0	75,1
Bp szuburbia	2238	4007	11719	3301	1664	856	553	24338	89,1	77,0
Megyei jogú városok	4644	6871	7420	1524	728	786	930	22903	93,3	53,8
Vidéki szuburbia	74	102	199	53	25	20	38	511	60,9	57,5
Középvárosok	1773	2975	4473	1056	518	396	456	11647	82,0	54,2
Kisvárosok	1007	1923	3455	893	509	398	313	8498	68,5	46,5
Üdülővárosok	285	433	807	154	84	48	83	1894	90,0	52,5
Városiasodó tel.-ek	509	943	2250	819	514	308	248	5591	52,4	38,5
Agglomerációs	191	453	1056	340	160	83	67	2350	79,4	60,8
Falvak	1187	2476	7083	2590	1631	720	641	16328	58,6	51,0
Üdülőfalvak	241	415	867	272	146	84	97	2122	63,2	40,6
Aprófalvak	112	226	605	246	171	96	67	1523	47,7	33,8
Külföld és egyéb	2623	2977	7989	1453	810	752	1233	17837	64,1	..
Összesen	83542	124902	278035	67395	35089	24267	15739	628969	87,7	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját leválogatás

Budapesten a magas státuszú csoportok városon belüli költözködési aktivitása magasan felülmúlta az alacsony státuszúakét. Az alsó rétegbe, a depriváltak és a soha nem dolgozott inaktívak közé tartozók közül összesen kevesebben váltottak a fővároson belül lakóhelyet, mint az elitből. Ez tulajdonképpen nagyon érthető, hiszen míg a nincstelenek mobilitását nem gátolja semmi, a lakással rendelkező, de szerény megélhetésű csoportok zömében nem rendelkeznek a mobilitáshoz szükséges forrásokkal, a magas jövedelműek anyagi háttere pedig ismét nem korlátozza a lakásváltoztatási szándékot. Így a fővároson belül költözködő csoportok TRI értéke a legmagasabb, mintegy 20 ponttal meghaladja a budapesti átlagot is. Nagyon érdekes Budapest és a szuburbiája közötti migrációs kapcsolat. Az elemzések és kutatások – különösen az 1990-es évekre vonatkozóan és tulajdonképpen érthető módon – alapvetően a kiköltözésekkel, a szuburbán övezet kialakulásával foglalkoztak, a figyelmet kevésbé keltette fel az ellenkező irányú, mondhatni, a főiránnyal ellentétes mozgás. Ennek pedig azért is különös jelentőséget tulajdonítunk, mert már itt megragadható a gyökere, a forrása annak a fordulatnak, ami 2006-ban következett be, amikor Budapest vándorlási egyenlege több mint egy évtized után ismét pozitívumot mutatott. Igaz, ez egyelőre elsősorban az ideiglenes vándorlásnak köszönhető, de az utóbbi években az állandó költözések egyenlege is csekély veszteséggel zárult. Erre még később részletesen

visszatérünk, de megelőlegezhetjük, hogy Magyarországon az urbanizációs ciklusok összetorlódva zajlanak, a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkednek. A legmarkánsabb és leggyorsabb szuburbanizációt mutató területen, Budapesten és vonzáskörzetében már a szuburbanizáció évtizedének nevezhető 1990-es években kimutathatóak azok a társadalmi csoportok, amelyek a reurbanizáció jelenségét hordozzák. Annak bizonyítékát, hogy itt nem csupán arról van szó, hogy a vándorlási egyenlegek mögött mindig megtaláljuk az el- és bevándorlókat, éppen a szuburbiából Budapestre visszaköltözők társadalmi jellemzőiben találjuk. A közel 25 ezer főnyi beköltöző többsége a középrétegből, a felső középből és az elitből került ki, TRI indexük magas, 89,1 pont. A szuburbiából beköltözőkről azt is elmondhatjuk, hogy a legmagasabb státuszú csoportjaik a magas státuszú budapesti kerületekben telepedtek le.

A szuburbiából beköltözők után az új állandó lakók legnagyobb csoportja a megyei jogú városokból érkezett a fővárosba. A közel 23 ezer fő többsége a közép és annál magasabb társadalmi rétegekbe tartozott, TRI értékük magas (93,3) és majdnem 40 ponttal haladja meg a megyei jogú városok átlagát. Ez arra utal, hogy Budapest továbbra is lefölözte a települési hierarchiában eggyel alatta elhelyezkedő csoportot és munkaerőpiaca, karrierlehetőségei változatlanul nagy vonzerővel bírtak. A megyei jogú városokból érkezetteknek háromnegyede volt 20-59 év közötti, további 14%-a pedig a valószínűsíthetően velük együtt költöző gyermek, gazdasági aktivitás szerint több mint felük aktív kereső, 15%-uk eltartott gyermek.

Az eddig említetteken kívül a településcsoportok közül még a középvárosokból, az üdülővárosokból és az agglomerációs falvakból beköltöztek TRI értéke haladta meg a fővárosi átlagot, vagyis javították annak rétegződési mutatóját. A többi településcsoportból, a vidéki városok szuburbiájából, a kisvárosokból, a városiasodó településekből, a falvakból, az üdülőfalvakból és az aprófalvakból, valamint a külföldről érkezettek átlagos TRI értéke elmarad a fővárosi átlagtól, ők tehát rontottak annak rétegződési jellemzőin. Különösen igaz ez azokra, akiknek az aprófalvakban és a városiasodó településeken volt az előző lakóhelye, bár az adatokból az is kiolvasható, hogy az aprófalvakból Budapestre vezető migrációs ösvény nagyon keskeny, alig 1500 főt érintett. (Ennél kevesebben csak a vidéki szuburbiából költöztek a fővárosba – 511 fő –, azonban a településcsoport eleve kis népességszáma mellett ez nyilván más okokkal magyarázható, mint az aprófalvak esetében.)

A Budapestre költözők településcsoportonkénti és rétegződési jellemzőiről tehát azt mondhatjuk, hogy az ország urbánus és magasabb státuszú térségeiből érkezetteket a fővárosi átlagnál magasabb, a rurális, alacsony státuszú térségekből érkezetteket alacsony társadalmi státusz jellemzi. Működni látszik tehát a városszociológiából ismert szukcesszió, illetve a

lakásszociológiában használt filtráció jelensége, vagyis a Budapestet elhagyó nagyon magas státuszú csoportok helyébe annál alacsonyabb státuszúak telepedtek be, akik ugyanakkor a kibocsátó településtípusok átlagánál magasabb státuszt képviselnek. Mindez összességében azt eredményezte, hogy nőtt a magas státuszú csoportok koncentrációja a Budapest és szuburbán övezete által alkotott összefüggő területen, miközben a többi településcsoport veszített a magas státuszú népességéből.

A rurális településcsoportok elemzésénél ki fogunk térni a Budapestről kiszorult, a falvakba visszatöröltött népesség jellemzőire. Az 1990 utáni városi átalakulással foglalkozó szerzőknél (LADÁNYI – SZELÉNYI, 1998. p. 83.) felbukkant az az álláspont is, hogy Budapest átalakuló társadalmának egyik jellemzője a szuburbán településekre távozók mellett a szukcesszió, vagyis a helyükre érkező falusi szegények megjelenése, beköltözése, akik ráadásul jobbára a cigány etnikumhoz tartoznak és városi gettószerű lakóövezetekben telepednek le. Kísérletet teszünk ennek a feltevésnek az ellenőrzésére. Mint korábban kimutattuk, az ideiglenes lakcímmel rendelkezők státusza alacsonyabb az állandó lakosokénál. Az ideiglenes lakcímmel rendelkezők esetében azonban nincs népszámlálási információ arról, hogy mikor és honnan érkeztek ideiglenes lakóhelyükre, viszont ismerjük az állandó lakcímmel rendelkezők településcsoportját. Azokat a „depriváltak” és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegeibe tartozókat választottuk ki, akik ideiglenes lakcímen éltek Budapesten és az állandó lakcímmel más településcsoportban volt, vagy 1989 után költöztek budapesti állandó lakcímmel a fővároson kívülről. Valamivel több mint 34 ezer fő, Budapest lakónépességének 2%-a felelt meg ezeknek a feltételeknek. A jelzett kritériumok szerint 24%-uk a megyei jogú városokhoz, 17%-uk a falvakhoz kötődött, a harmadik legnagyobb csoportot pedig a külföldről érkezettek alkották (16%). Összesen valamivel több mint negyedük, mintegy 9 ezer fő a rurális térségekből származott, vagy ott volt az állandó lakóhelye. Miközben a teljes vizsgált csoportból senki sem volt aktív kereső, mindannyian munkanélküliek, inaktív keresők vagy eltartottak voltak, a korcsoportos és az iskolai végzettség szerinti összetételük vegyesen alakult, sokuk rendelkezett érettségivel és a diplomások aránya sem volt elhanyagolható. Egyrészt tehát azt állapíthatjuk meg, hogy kétségtelenül létezik az a jelenség, hogy a legalacsonyabb társadalmi rétegekbe tartozók az ország más részeiből a fővárosba húzódva keresik megélhetésüket. A 34 ezer főnek azonban legfeljebb egy kisebb része eshet a hivatkozott szerzők által nevesített kategóriába, a falusi, cigány etnikumú bevándorlók közé. Ezért úgy véljük, hogy a jelenségnek nincs Budapest társadalomszerkezetét érdemben befolyásoló súlya, legfeljebb egyes lakóövezeteket érintő szociális (esetleg közbiztonsági) kérdésként értelmezhető. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy

az adatbázisunk ennek a problémának a taglalásához nem megfelelő, mivel nem szerepel benne változóként az etnikai hovatartozás. Továbbá azt is feltételezhetjük, hogy a Ladányi és Szelényi által nevesített csoportok mindenféle bejelentés nélkül élnek a lakóhelyükön, sőt, nem valóságtól elrugaszkodott azt vélelmezni, hogy a népszámlálás során sem írták össze őket teljes körűen. Így végső soron ezeknek a közösségeknek a létszáma nagyobb lehet annál, mint amit az adataink mutatnak, de továbbra is fenntartjuk, hogy a főváros társadalmának karakterét összességében kevésbé befolyásolják.

Budapest méreténél fogva természetesen rendkívül tagolt geográfiai és szociális teret alkot. Ezért kitérünk arra is, hogy a vándorlások milyen hatást gyakoroltak az egyes kerületek társadalomszerkezetére. A kerületek – bármennyire is más szempontok szerint kialakított közigazgatási egységek – rétegződési jellemzőikben nagyon eltérnek egymástól, a TRI értékek 48,4 és 127,4 között szóródnak. A legmagasabb státuszúak a II. (127,4), a XII. (119,9), az I. (109,2), a XVI. (106,5) és a XVII. (104,9) kerületek, míg a legalacsonyabb TRI értékeket a VIII. (48,4), a IX. (54,9), a VII. (56,3) és a VI. (63,9) kerületekre számítottuk. A VIII. kerület társadalmi szerkezete így alig különbözik a kisvárosokétól.

Különbségek mutatkoznak már abban is, hogy a lakónépeség milyen arányát teszik ki az 1989 után beköltözők. A legzártabbnak a legmagasabb státuszú kerületek mutatkoznak, ahol mindössze 4,8-5,2%-ot érnek el a más településcsoportokból az 1990-es években bevándorlók, míg a legalacsonyabb státuszúakban az arányuk 8,4-10,7% között mozog, a legmagasabb értéket a VIII. kerület képviseli.

A kerületeken belül költözőkre igaz az a korábbi megállapítás, hogy a mobilak társadalmi státusza kisebb-nagyobb mértékben meghaladja a kerület átlagát. Kivételt csak a VIII. kerület képez, ahol a két TRI érték között nincs különbség. Az 1989 után bevándorlóknak az egyes kerületek társadalomszerkezetére gyakorolt hatását vizsgálva azt láthatjuk, hogy az individuális döntések, amikor valaki Budapestre költözve lakóhelyet választ magának, összességükben rendszerré állnak össze. Tendenciájában a magas státuszú bevándorlók a hasonló jellemzőkkel bíró kerületekben telepednek le, az alacsony státuszúak pedig ugyancsak ennek megfelelő helyet keresnek.

A kerületek népességének jellemzői a vándorlások és a TRI értékek alapján

Kerület	Lakó- népesség, 2001. 02. 01.	A Budapesten belül 1989 után lakóhelyet változtatók		1989 után beköltözők		A kerület	Bp-en belül 1989 után lakóhe- lyet vál- toztatók	Az 1989 után vidékről beköl- tözők
		száma	aránya	száma	aránya			
I.	25914	5985	23,1	1333	5,1	109,2	116,3	103,1
II.	92520	25343	27,4	4845	5,2	127,4	160,9	103,1
III.	131605	38744	29,4	7777	5,9	84,4	115,6	91,1
IV.	103492	34073	32,9	7669	7,4	101,6	123,4	99,2
V.	28948	6114	21,1	1894	6,5	71,9	77,7	63,5
VI.	44137	11995	27,2	3698	8,4	63,9	67,7	67,6
VII.	64137	18082	28,2	6052	9,4	56,3	65,2	55,7
VIII.	81787	26560	32,5	8718	10,7	48,4	48,4	50,7
IX.	62995	17673	28,1	5327	8,5	54,9	67,4	51,3
X.	80852	23917	29,6	6297	7,8	83,7	103,3	81,9
XI.	144441	34856	24,1	8140	5,6	76,1	122,4	71,7
XII.	61763	15504	25,1	2951	4,8	119,9	138,8	90,0
XIII.	114353	32390	28,3	8762	7,7	70,9	88,5	66,7
XIV.	123510	34820	28,2	7684	6,2	74,8	103,0	81,2
XV.	85232	25607	30,0	4985	5,8	100,5	111,7	75,4
XVI.	71028	21255	29,9	3397	4,8	106,5	148,9	83,3
XVII.	79989	27565	34,5	4181	5,2	104,9	126,6	82,1
XVIII.	96353	29697	30,8	5539	5,7	100,6	115,0	73,0
XIX.	63810	18105	28,4	3355	5,3	91,5	114,6	84,6
XX.	65295	19479	29,8	3835	5,9	78,1	88,6	80,5
XXI.	80982	23338	28,8	5039	6,2	83,7	103,9	76,0
XXII.	52548	15576	29,6	2766	5,3	84,9	127,8	76,5
XXIII.	20697	6728	32,5	1281	6,2	102,8	123,5	85,5
Külföld és egyéb	1533	21	1,4	17	1,1	30,4	x	x
Összesen	1777921	513427	28,9	115542	6,5	75,1	95,0	69,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját leválogatás

Az öt legalacsonyabb státuszú kerület és a budapesti átlagot valamivel meghaladó XX. kerület esetében fordul elő az, hogy az 1989 után más településcsoportból beköltöztek TRI értéke magasabb a kerület átlagánál, a többi 17 kerület rétegződési mutatóján a vidékről érkezettek rontottak. A Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI-je minden esetben magasabb annak a kerületnek az átlagánál, ahol letelepedtek, különösen kiemelkedik ebből a szempontból is a II., a XVI. és a XII. kerület.

A kerületek csoportosítása a lakónépesség és a vidékről beköltözők TRI értékei alapján

Csoportok		A vidékről beköltözők TRI értéke		
		alacsony	átlagos	magas
A kerület lakónépességének TRI értéke	alacsony	V. VI. VII. VIII. IX. XIII.		
	átlagos	III.	XI. XIV. XX. XXI. XXII.	X.
	magas		XV. XVI. XVII. XVIII. XIX.	I. II. IV. XII. XXIII.

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját csoportosítás.

A 4.4. táblázat két folyamatra mutat rá: egyrészt a szukcesszió működésére, vagyis arra, hogy az elköltözők helyére tipikusan alacsonyabb státuszú új lakók érkeznek, másrészt arra, hogy a kerületek differenciált rétegződési vonásaihoz igazodik általában a beköltözők szociális karaktere.

Az ország egészére vonatkozóan jeleztük már a magas státuszú csoportok koncentrálódását. Ugyanezt figyelhetjük meg Budapesten belül is. A különböző lakóövezetek erőteljes szociális differenciálódása bizonyára még határozottabban kimutatható lenne, ha nem a kerületeket, hanem kisebb területi egységeket vizsgálnánk, ez azonban mesze túlmutat dolgozatunk keretein.

A következőkben a Melléklet I. és II. táblázata¹⁶ alapján áttekintjük, hogy a budapesti kerületekbe mely településcsoportokból milyen rétegződési jellemzőkkel bíró betelepülők érkeztek.

A legalacsonyabb népességű I. kerületben éltek a legkisebb számban olyanok (7318 fő), akik 1989 után költöztek a népszámláláskori lakóhelyükre. A legtöbbjüknek (közel 6 ezer főnek) az előző lakóhelye is Budapesten volt, rétegződési mutatójuk értéke magas (116,3), de még ennél is magasabb státusz (162,3) jellemzi a megyei jogú városokból érkezett 320 főt. Közel 300 főnek volt az előző lakóhelye külföldön, ők szintén magas státuszúak (97,1), bár ez már elmarad a kerület átlagától, és ugyanez mondható el a budapesti szuburbiából beköltözőkről is (252 fő, TRI = 95). A középvárosokból és a falvakból is valamivel több mint

¹⁶ A táblázatokat méretük miatt közöljük a mellékletben.

130 fő telepedett le az I. kerületben, az előbbieket TRI-je (118,7) meghaladja a kerületi átlagot és a kibocsátó településcsoport átlagát is, az utóbbiak a kerületre jellemzőnél ugyan alacsonyabb státuszt képviselnek (TRI = 87,3), de ez messze magasabb a falvakénál. Valamennyi többi településcsoportból 100 főnél kevesebben költöztek be, vékony tehát az a migrációs kapcsolat, ami az I. kerülettel összeköti őket, az aprófalvak esetében pl. mindössze 9 főt tesz ki, így éremben nem befolyásolták a kerület társadalomszerkezetét.

A II. kerületbe 92,5 ezres népességszámához képest relatíve kevés új lakó érkezett. A Budapesten belül lakhelyet változtatók aránya is elmarad az átlagtól, a más településcsoportból érkezettek pedig az egyik legalacsonyabb. Mivel ez a legmagasabb TRI értékkel rendelkező kerület (127,4), különösen érdekes, hogy honnan milyen státuszú csoportok érkeztek ide. Mint valamennyi kerületben, itt is azok létszáma a legmagasabb, akiknek Budapesten belül volt az előző lakóhelye is. 160,9-es TRI értékük jól mutatja azt a folyamatot, amelynek során a magas státuszú csoportok a főváros egyes lakóövezeteiben koncentráálódtak. A beköltözők legnagyobb csoportját azok alkotják, akiknek az előző lakóhelye külföldön volt (közel 1300 fő), státuszmutatójuk magas (121,6), megközelíti a kerület átlagát. Itt térünk ki arra, hogy a népszámlálás során Budapesten majdnem 18 ezer olyan személyt írtak össze, aki 1989 után külföldi lakóhelyről érkezett. A fővároson belüli eloszlásuk nagyon pontosan követi a kerületek rétegződési jellemzőit: a magas státuszúak a magas presztízsű, az alacsony státuszúak az alacsony presztízsű kerületekben telepedtek le. A II. kerületbe több mint ezer fő érkezett a megyei jogú városokból, 143,9-es TRI értékük meghaladja a kerületét és a kibocsátó településcsoportét is. A budapesti szuburbia is közel ezer főnek volt az előző lakóhelye, státuszjellemzőjük gyakorlatilag megegyezik a kerületével. Ennek a csoportnak több mint a felét olyanok alkotják, akik vagy Budapesten születtek, vagy a szuburbiában születtek, de tanuló korúak, így feltételezhető, hogy a szüleikkel együtt költöztek, tehát visszatelepülőnek minősíthetők. Mindezek alapján úgy véljük, hogy esetük a reurbanizáció példájának tekinthető. A középvárosokból, a kisvárosokból, az üdülővárosokból, a városiasodó településekből és a falvakból érkeztek még nagyobb számban beköltözők, az utóbbiak kivételével magas státuszú csoportok, amelyeknek a TRI-je csak a kisvárosok és a városiasodó települések esetében maradt el a kerületi átlagtól. A falvakból bevándorlók TRI-je mindössze 56,8. Az agglomerációs falvakból, az üdülőfalvakból, az aprófalvakból és a vidéki szuburbiából nagyon kevesen származtak, ugyanakkor következetesen alacsony státuszú csoportok. Ezekről a helyekről a migrációs pályák nem a II. kerületbe vezetnek. A kerület tehát mindenképp a kiemelkedő státuszú

csoportok számára bizonyult célpontnak az 1990-es években, a szelekció elsősorban az ingatlan- és lakásárak közvetítésével történik.

A III. kerület népességszáma a második legmagasabb, 84,4-es TRI-vel a közepes státuszú kerületek közé tartozik, ahova Budapesten belülről átlagos, vidékről átlag alatti arányban érkeztek új lakók, utóbbiak között azok voltak a legnagyobb számban, akiknek a budapesti szuburbiában vagy a megyei jogú városokban volt az előző állandó lakóhelye. A szuburbiát elhagyók közül a legtöbben ezt a kerületet választották, és ezt ugyancsak a reurbanizálódás jelenségét takarja. Mindkét csoport TRI-je magasabb volt a kerületi átlagnál. A középvárosokból és az üdülővárosokból érkezett még nagyobb számú és magas státuszú népesség, a többi településcsoportból bevándorlók TRI értéke elmaradt a kerületi átlagtól. Érdekes az aprófalvak esete, ahonnan ugyan csak 80 fő származott, de atipikusan magas TRI-vel (107). Mivel mind a Budapesten belülről, mind a vidékről betelepedett státusza meghaladta a kerületi átlagot, a vándorlások következtében egyértelműen az emelkedő státuszú kerületek közé tartozott.

A IV. kerület népessége 103 ezer fő fölötti, a Budapesten belül lakóhelyet változtatók aránya a második legmagasabb, a vidékről érkezettek pedig átlag fölötti volt. A Budapesten kívüli településcsoportok közül a legtöbben a fővárosi szuburbiából és a megyei jogú városokból költöztek a IV. kerületbe, előbbiből a kerületek közül a legmagasabb, utóbbiból a harmadik legmagasabb státuszú lakókat fogadta. A falvakból Budapestre települők harmadik leggyakoribb célterülete volt a kerület, akiknek a TRI értéke megfelelt a fővárosi átlagnak. A kisvárosokból és az agglomerációs falvakból kiemelkedően magas, a középvárosokból a kerületi átlagnak megfelelő, az üdülővárosokból és a városiasodó településekről pedig attól jóval elmaradó státuszú csoportok költöztek be. Különleges az aprófalvakból származók helyzete, a kerületek közül ide érkeztek a második legnagyobb számban (123 fő) és a legmagasabb TRI értékkel (114,8). Összességében vidékről a kibocsátó településcsoport átlagát lényegesen felülmúló, és a kerületi átlagot is megközelítő rétegződési jellemzőkkel bíró új lakók érkeztek.

Az V. kerület a népesség mérete szerint a második legkisebb, szám szerint Budapesten belülről a második, vidékről a harmadik legkevesebb beköltözőt fogadta. A kerület sajátosságai közé tartozik, hogy az ország igazgatási központja, sok igazgatási csúcspontnak ad helyet és ezért részben vonzó lakóhely is, ugyanakkor határos a főváros legproblémásabb szociális helyzetű kerületeivel, ami szintén nyomot hagy rajta. A vele geográfiai is szomszédos VI., VII., VIII., IX. és XIII. kerületekkel együtt a legalacsonyabb rétegződési jellemzőjű tömböt alkotja a főváros belsejében. A Budapesten

belül lakóhelyet változtatók TRI-je valamivel meghaladja a kerületi átlagot, a vidéki származásúaké ennél nagyobb mértékben elmarad attól. A fővároson kívülről a legtöbben külföldről és a megyei jogú városokból érkeztek, az előbbieket státusza átlagos, az utóbbiaké pedig az új lakók között az egyetlen magas státuszú csoportot alkotja. A budapesti szuburbiából csak a VIII. kerületbe költöztek alacsonyabb státuszú lakók, mint az V.-be, akik a meredeken emelkedő presztízsű szuburbiából éppen szociális jellemzőik miatt szorulhattak ki és telepedtek át a fővárosba, így ők nem sorolhatók a reurbanizáció kategóriájába. A középvárosokból az V. kerületet lakóhelyül választók státusza még magas (105,9), a többi településcsoportból jellemzően nagyon kevesen és alacsony státuszú csoportokat alkotva érkeztek. A bevándorlók összességében a kerület rétegződési jellemzőin nem javítottak, inkább stabilizálták relatíve alacsony státuszát.

A VI. kerület középvárosnyi népességű (44137 fő), lakóinak átlagos hányadának volt Budapesten belül az előző lakóhelye, a vidékről érkezettek aránya (8,4%) meghaladta az átlagot, a két bevándorló csoport státusza gyakorlatilag azonos (67) és alig haladja meg a negyedik legalacsonyabb értéket mutató kerületi átlagot (63,9), ennyiben rétegződési és szociális értelemben meglehetősen homogén népességet látunk. A VI. kerületet vándorlási szempontból leginkább az különbözteti meg a VII., VIII. és IX. kerületektől, hogy ide a megyei jogú városokból még magas státuszú csoport költözött be, a többiekéről ez nem mondható el. A szuburbiából, a középvárosokból, a kisvárosokból és a városiasodó településekből átlag fölötti, a falvakból és a határokon túlról az alatti TRI értékű lakók telepedtek le, megerősítve a kerület szociális karakterét.

A VII. kerület népessége meghaladta a 64 ezer főt, lakóinak átlagos része rendelkezett budapesti előző lakóhellyel, a más településcsoportokból érkezettek aránya azonban a második legmagasabb volt (9,4%). A kerület TRI értéke a harmadik legalacsonyabb, része a VI., VIII., IX. és XIII. kerületek által alkotott alacsony státuszú tömbnek. A Budapestről és vidékről beköltöztek is alacsony státuszú csoportokat alkotnak, előbbieket TRI értéke a második, utóbbiaké a harmadik legalacsonyabb a kerületek között. Kifejezetten magas státuszú lakók egyik településcsoportból sem érkeztek, a legmagasabb TRI érték a korábban a budapesti szuburbiában élőköt jellemezte (86,5). Közel 1400 fő érkezett a megyei jogú városokból, ahonnan Budapest többi kerületébe tipikusan magas TRI értékű csoportok költöztek, de a VII. kerület ebből a szempontból a kivételek közé számít, mivel a vidéki nagyvárosokból itt letelepedők rétegződési mutatója (66,6) a harmadik legalacsonyabbnak bizonyult. A határon túlról, a középvárosokból, a kisvárosokból, és a falvakból költöztek be nagyobb számban, mindenhol a kerület átlagától elmaradó státuszjellemzőkkel. A vidéki

szuburbia mindössze 25 főnek volt a megelőző lakóhelye, de ők alkotják a kirívóan legalacsonyabb TRI értékű csoportot (18,9) a melléklet II. táblázatában közölt adatok sorában. A vidékről a VII. kerületben letelepedők alacsony TRI értéke természetesen összetett népeiséget takar, amelyből nemhogy nem hiányoztak az elit és a felső közép társadalmi rétegekbe tartozók, de arányuk valamelyest meg is haladta a Budapestre jellemzőt, azonban a felső közép és a közép már kisebb, a többi, alacsonyabb társadalmi csoport pedig magasabb hányadot képviselt, ami jól érzékelhetően lefelé mozdította a státuszjellemzőt. Emiatt a vidékről származók összességében rontottak a kerület fővárosi viszonylatban amúgy is alacsony presztízű társadalomszerkezetén.

A VIII. kerület több mint 80 ezer ember lakóhelye, akiknek 32%-a változtatott az 1990-es években Budapesten belül lakóhelyet, a vidékről beköltözők aránya pedig a legmagasabb, 10,7%. TRI értéke egyértelműen a legalacsonyabb a budapesti kerületek között (48,4), ezzel pontosan megegyezik a korábban is fővárosi lakóhellyel rendelkezők, és csak árnyalatnyival magasabb (50,7) a vidéki településcsoportokból érkezettek státuszjellemzője. Fontos megjegyezni azt is, hogy mindkét utóbbi mutató ugyancsak a legkisebb a kerületek sorában. Bár szám szerint csak a XIII. kerületbe költöztek be többen vidékről, ez a több mint 8 ezer fő bármelyik településcsoportból is származott, vagy a legalacsonyabb TRI értékkel bírt, mint a budapesti szuburbia, az egyébként jellemzően magas státuszú csoportokat kibocsátó megyei jogú városok, az agglomerációs falvak és a falvak esetében, vagy a három legrosszabb közé tartozott, mint a középvárosokat, a kisvárosokat és az üdülővárosokat elhagyók. Kivételt még leginkább az aprófalvakból áttelepült valamivel több mint 100 fő jelentett, akiknek a TRI mutatója (67,9) meghaladta a településcsoportból Budapestre költözők átlagát. Társadalmi rétegek szerinti összetételükben természetesen a vidékről származók is heterogén képet mutattak, de míg az elitbe, a felső középbe és a középrétegbe tartozók alul-, a többi alacsonyabb réteg tagjai felülreprezentáltak voltak. A lakókörnyezet minősége és a lakásarak állnak annak a háttérében, hogy Budapesten belülről és vidékről is elsősorban a fővárosra jellemzőnél alacsonyabb státuszú csoportok választották lakóhelyül a VIII. kerületet. A szociológiai vizsgálatokban elsősorban a VIII. kerülettel kapcsolatban vetődik fel a gettók, ezen belül is a cigányság által lakott gettók kialakulásának kérdése. Az adatok kerületi szintű elemzésekor ezek az állítások a fentebb már említett okokból nem verifikálhatók, egyrészt mivel nem rendelkezünk információval a lakók etnikai hovatartozásáról, másrészt ehhez legfeljebb háztömb szinten kellene kezelni az adatokat. Az 1990-es években vidékről összesen 1751 olyan személy költözött be a kerületbe, akik az alsó, a deprivált, illetve az inaktív, akik soha nem dolgoztak társadalmi csoportokba tartoztak.

Nagyon kevés köztük a 60 év fölötti, mindössze 82 fő, ugyanakkor rendkívül magas a munkanélküliek (14%), és a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező (64%) aránya. Mindebből következtethetünk arra, hogy a leghátrányosabb helyzetű vidéki népességből húzódtak a fővárosba, lehetnek esetleg cigány származásúak is, de a kerületen belüli elhelyezkedésükről, arról, hogy szórtan vagy tömbben élnek, az elemzésnek ezen a szintjén nem tudunk semmit. Mindenesetre a főváros népességének 0,1%-át sem teszik ki.

A IX. kerület népességszáma néhány fő híján 63 ezer fő, a korábbi budapesti lakóhellyel rendelkezők aránya átlagos, a vidéki településcsoportokból beköltözőké pedig a harmadik legmagasabb. A kerület része a pesti oldal alacsony státuszú tömbjének, lakóinak TRI értéke a harmadik legalacsonyabb (54,9). Ugyanez jellemzi a Budapesten belül költözőket, a fővároson kívülről érkezettek státuszjellemzője a VIII. kerület után a második legrosszabb. A relatíve legmagasabb státuszú betelepülők a középvárosokból (TRI = 69,3), és a budapesti szuburbiából (TRI = 82,4) érkeztek, a megyei jogú városokból származók meghaladták bár a kerületi átlagot, ennek ellenére a kerületek sorában a második legalacsonyabb értéket (58,6) mondhatták magukénak, amit még a falvakból érkezettek is felülmúltak (TRI = 63,2). A városiasodó településeket a IX. kerületért elhagyók TRI értéke mindössze 46,3, de ettől is jóval elmarad azé a 466 főé (35,5), aki a kisvárosokból, illetve azé a 109 főé (28,6), akik az aprófalvakból származtak. A IX. kerület népességének és a vándorló csoportok társadalmi rétegződésének jellemzőiben nagyon hasonló a VIII. kerülethez, ezért itt is megvizsgáltuk a három alsó rétegbe tartozók néhány demográfiai sajátosságát. Kevés köztük a gyermek és az időskorú, együtt sem teszik ki az 1038 fő ötödét, tehát a túlnyomó többségük aktív korú. A foglalkoztatottak aránya mindössze 20, a munkanélkülieké pedig 11,5%, vagyis a többségük inaktív kereső és eltartott. Az iskolai végzettségük általában alacsony, több mint hattizedük legfeljebb 8 általánossal rendelkezik, ugyanakkor 6%-uk diplomás.

A X. kerület több mint 80 ezres népességének valamivel az átlag fölötti része rendelkezett korábbi budapesti, illetve vidéki lakóhellyel. Lakóinak státusza (83,7) magasabb a fővárosi átlagnál és ettől csak kevéssel maradt el a vidékről beköltözők TRI értéke (81,9). Ezret meghaladó új lakó érkezett a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból és a falvakból, utóbbiból alacsony (64,3), a szuburbiából a fővárosba költözők átlagának megfelelő (88,5), a megyei jogú városokból pedig az onnan a fővárosba vándorlók közül a harmadik legmagasabb (149,5) státuszjellemzővel. A falvakon kívül még a városiasodó településekből és a kisvárosokból érkeztek alacsonyabb TRI értékű csoportok, míg a

középvárosokból magas státuszúak választották a X. kerületet. A bevándorlók összességében inkább javították a kerület rétegződési jellemzőin.

A XI. kerület a legnépesebb közel 145 ezer lakóval, de a Budapesten belül lakhelyet változtatók és a vidékről betelepültek aránya is elmarad az átlagtól. A teljes népesség TRI értéke (76,1) nagyon közel esik a fővárosi átlaghoz, a fővároson belül költözőké (122,4) és a vidéki településcsoportokból érkezetteké (71,7) közül az előző jelentősen, az utóbbi kis mértékben meghaladja azt. A legmagasabb státuszú betelepülők az agglomerációs falvakból, az üdülővárosokból, a megyei jogú városokból és a városiasodó településekből érkeztek, kifejezetten alacsony státuszt csak az előzőleg külföldi lakóhelyen élők képviseltek. A kerületi átlagtól még a kisvárosokat és a falvakat elhagyók maradtak el. Az adatok szerint a kerület elérhető lakóhelyet jelentett az alacsonyabb státuszú településcsoportokat a fővárosra cserélők számára, státuszjellemzőin azonban érdemben nem változtattak.

A XII. kerület közel 62 ezer fős népessége TRI értéke alapján (119,9) a II. kerülettel együtt magasan kiemelkedik a kerületek sorából. Lakosaiból a Budapesten belül költözők a negyedik legalacsonyabb, a vidékről betelepülőké pedig (a XVI. kerülettel együtt) a legalacsonyabb hányadot (4,8%, 2951 fő) tette ki, vagyis ilyen szempontból mutatott egy relatív zártságot. Ez abban is megmutatkozik, hogy az 1990-es években a fővároson belül költözők TRI értéke (138,8) kiugróan magas, amit a hasonló csoportoké csak a II. és a XVI. kerületben múlt felül, de a vidékről származóké is (90) a legmagasabbak közé tartozik. Az üdülővárosokból, az agglomerációs falvakból, a vidéki szuburbiából, az üdülőfalvakból és az aprófalvakból, vagyis a településcsoportok majdnem feléből gyakorlatilag nem vezettek migrációs pályák a XII. kerület felé, ezekben ugyanis összesen kevesebb mint 200 főnek volt az előző lakóhelye. A kisvárosokból érkezett nem nagy létszámú csoport TRI-je volt a legmagasabb (164,3), a megyei jogú városokat és a városiasodó településeket elhagyók, valamint a határokon túlról származók státuszértéke ugyan magas, 100 fölötti, de a kerületi átlagtól elmarad. A budapesti szuburbiából érkezett ötszáz fő helyzete annyiban sajátos, hogy innen a magas státuszú kerületekbe jellemzően hasonló csoportok költöztek be. A XII. kerület esetében TRI értékük 94,4, ami általában magasnak számítana, azonban a kerület átlagától jócskán elmarad.

A XIII. kerület TRI értéke alapján (70,9) első látásra szintén a vele határos alacsony státuszú tömb részének tűnik. Népességszáma 114 ezer fölötti, lakói a Budapesten belüli migrációban átlagos arányban vettek részt, vidékről azonban szám szerint ide költöztek be a legtöbben, több mint 8700-an, az ötödik legalacsonyabb státuszú csoportot alkotva (TRI = 66,7). Bár a kerület státuszjellemzője a fővároson belül relatíve alacsony, a pesti belső

kerületekét meghaladja és teljes népességének, valamint a vidéki településcsoportokból beköltözőknek a rétegződési sajátosságai is elütnek azokétól. A Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI értéke (88,5) ugyan elmarad a kerületek átlagától, a fővárosi szuburbiából (112,2) és a megyei jogú városokból (99,2) már magas státuszú lakókat fogadott, ráadásul az utóbbi helyről ebbe a kerületbe érkeztek a legtöbben, közel 2 ezer fő. A többi településcsoportból érkezettek státusza már jóval elmarad az előző kettőétől, de csak a városiasodó települések, a kisvárosok, az üdülőfalvak és a külföldiek esetében nem éri el a kerületi átlagot. A kerület státuszát leginkább az a valamivel több mint 4400 fő rontja, akik ideiglenes lakcímen élnek ott, TRI értékük ugyanis mindössze 47,1. Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a XIII. kerület viszonylagosan alacsony státusz mutatója ellenére nem sorolható a VI., VII., VIII. és IX kerületek által alkotott csoporthoz, inkább köztes pozíciót foglal el, az említettekkel szemben magas státuszú csoportoknak is költözési célpontja. Státuszmutatóját csökkenti, hogy a 60 évnél idősebbek aránya magasabb a budapesti átlagnál, ugyanakkor TRI értékük elmarad a Budapest egészében ezt a korcsoportot jellemzőtől.

A XIV. kerület a harmadik legnépesebb volt több mint 123 ezer fővel, lakóin belül a Budapesten belül költözködők és a vidékről érkezettek is átlagos arányt tettek ki. Státuszjellemzője a fővárosi átlaghoz legközelebb eső (74,8), amit azonban mindkét fő betelepülő csoport értéke meghalad, aminek következtében rétegződési sajátosságai az 1990-es években egyértelműen javultak, státusza emelkedett. Valamennyi urbánus jellegű településcsoportból nagyobb létszámban érkeztek új lakók, mégpedig a kerületét meghaladó TRI értékkel, így jelentősen hozzájárultak az említett emelkedő státuszhoz, ellensúlyozva a rurális településcsoportokból betelepülők alacsonyabb TRI értékeit. Utóbbiak közül a falvakat elhagyók száma meghaladta az ezret (TRI = 62,3), az aprófalvakat elhagyók státusza volt a legalacsonyabb (49), számuk azonban nem érte el a százat. A kerület belső, nyugati része a pesti oldal alacsony státuszú tömbjével, keleti oldala pedig a második legmagasabb státuszú csoportba tartozó peremkerületekkel határos, karakterét is ez határozza meg. Részletesebb vizsgálattal minden bizonnyal eltérő jellegű területeket lehetne elkülöníteni a kerületen belül.

A XV., XVI., XVII., XVIII. és XXIII. kerületek a főváros pesti oldalát körülölelő, társadalmi és migrációs jellemzőiben nagy hasonlóságot mutató tömböt alkotnak, ezért összevontan tárgyaljuk őket. (Valójában a korábban elemzett IV. kerület is ide sorolható.) Lakóik között 30%-os, vagy azt meghaladó, tehát átlag fölötti a korábban más budapesti lakóhellyel rendelkezők aránya, míg a vidéki településcsoportokból beköltözők aránya minden esetben átlag alatti. Ez egyértelműen arra utal, hogy a terület a fővároson belül költözködő, kiemelkedően magas, 103 és 148,9 közötti TRI értékű csoportok célpontja volt az

1990-es években, amit rokoníthatunk a belső szuburbanizáció jelenségével. A folyamat következtében a kerületek státusza felértékelődött, amin az sem rontott, hogy a relatíve kis számú vidéki származású új lakók között voltak alacsony státuszú csoportok is. A megyei jogú városokból a kerületek átlagát elérő, vagy azt meghaladó TRI értékű lakók érkeztek, így pl. a XVI. kerületbe több mint 500 fő 182,2-es, kiugró TRI-vel. A budapesti szuburbiából áttelepülők státusza valamivel elmaradt a megyei jogú városokétól, de a XV. kerület kivételével még jól illeszkedett az új lakóhely jellegéhez. A középvárosokat elhagyók szélesebb skálán szóródtak, a XXIII. kerületi 73,2 és a XVI. kerületi 130 TRI között és ehhez hasonló képet mutattak a korábban kisvárosokban élők is. Az üdülővárosokból alig költöztek ezekbe a kerületekbe, míg a városiasodó településekről meglehetősen vegyes összetételű lakók érkeztek, TRI-jük a XVI. kerület esetében mindössze 39,9 volt, ellenben a XV. kerületben 122,8. Az agglomerációs falvakból beköltözők státuszértéke a XV. kerület kivételével, a falvakból áttelepülőké minden esetben számottevően elmaradt a kerületi átlagoktól, ők tehát nem járultak hozzá a terület státuszának emelkedéséhez, igaz, viszonylag kis számuk miatt arra valójában kevés hatást gyakoroltak. A vidéki szuburbia településeinek, az üdülőfalvaknak és az aprófalvaknak a kibocsátása olyan csekély volt ebbe az irányba, hogy érdemben ugyancsak nem befolyásolták a társadalmi rétegződés alakulását.

A XIX. kerület közel 64 ezres népességének a Budapesten belül lakóhelyet változtatók átlagos, a vidéki településcsoportokból beköltözők átlag alatti részét alkotják. Határos a az alacsony státuszú belső tömbbel és a magas státuszú peremkerületekkel is, ilyen értelemben átmeneti övezetnek tekinthető, TRI értéke is ennek megfelelően alakult 91,5-es értékkel. A kerületek többségéhez hasonlóan a fővároson belül költözködő több mint 18 ezres populáció státuszjellemezője magas (114,6), a vidéki származású mintegy 3 ezer főé pedig egyértelműen elmarad (84,6) a kerületi átlagtól. A budapesti szuburbiából beköltözők státuszjellemezője nagyjából megfelel a kerületének, a városi jogállású településekből képzett csoportokból érkezetteké annál szignifikánsan magasabb, a falvakból származóké pedig jóval alacsonyabb. Az új lakók összességében valamelyest javítottak a kerület rétegződési jellemzőjén.

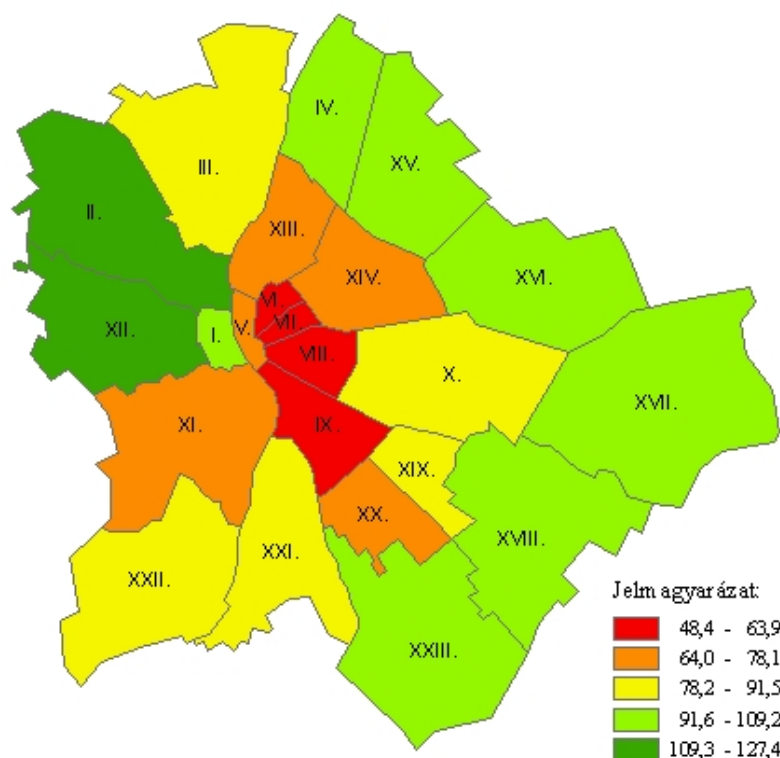
A XX. kerület is átmeneti övezet jelleggel bír, de míg a XIX. kerület TRI értéke inkább a peremkerületekéhez közelített, a XX.-é (78,1) a vele határos IX. kerületéhez esik közel. Lakóinak száma meghaladta a 65 ezret, a Budapesten belül lakóhelyet változtatók aránya kevéssel átlag feletti, a vidékről betelepülőké pedig átlag alatti, azonban mindkét csoport magasabb státuszt képviselt, mint a kerület teljes népessége, tehát az 1990-es években valamelyest javult a társadalmi rétegek szerinti összetétele. A nagyobb létszámú csoportokat kibocsátó településcsoportok közül a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból, az

agglomerációs falvakból és a városiasodó településekből magas, a kisvárosokból valamivel átlag fölötti, a középvárosokból és a falvakból alacsonyabb státuszú lakókat fogadott.

Az egymással határos XXI. és XXII. kerület státusza nagyon hasonló (TRI = 83,7 illetve 84,9), és gyakorlatilag egybeesett a vidékről betelepültek rétegződési mutatója is (76), a Budapesten belül költözők TRI értéke azonban a XXII. kerület esetében jóval magasabb volt (127,8 vs. 103,9). A vidéki településcsoportokból származók státuszjellemzői is többnyire hasonlóan alakultak, a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból és a középvárosokból mindkét kerületbe magas, a falvakból alacsony pontértékű lakókat fogadtak. A kisvárosokból és a városiasodó településekből származók státusza a XXII. kerület esetében átlag feletti, a XXI. kerület esetében átlag alatti volt.

A kerületek rétegződési, és lakóik vándorlási jellemzőiről elmondottakat térképen is ábrázoltuk. A rétegződési jellemzőiket a 4.1. térképen mutatjuk be. Annak ellenére, hogy a kerületek önmagukban is tagolt, összetett földrajzi és társadalmi egységek, amelyek népességszámuk alapján önálló városként is értelmezhetőek lennének, a térképen meglehetősen szabályos mintázat bontakozik ki. A belső kerületek régi, bérháznak épült lakásállományában egy tömbben él a legalacsonyabb státuszú népesség. Ehhez a területhez átmeneti övezet jelleggel köztes helyzetű kerületek kapcsolódnak, amelyeknek a lakásállományában jellemzően megtalálhatók a II. Világháború után épült lakótelepek. Mindezt a magas státuszú peremkerületek ölelik körül, tipikusan családi házas beépítéssel. A budai oldalon markánsan elkülönül a II. és a XII. kerület zöldövezeti, kiemelkedően magas státuszú tömbje. A III. kerület rétegződési helyzetét ugyancsak befolyásolják az oda épített nagy lakótelepek, a XI. kerület sok szempontból inkább a pesti oldal átnyúlásának tekinthető. Az attól délre elterülő XXI. és XII. kerület ismét eggyel magasabb kategóriába tartozik.

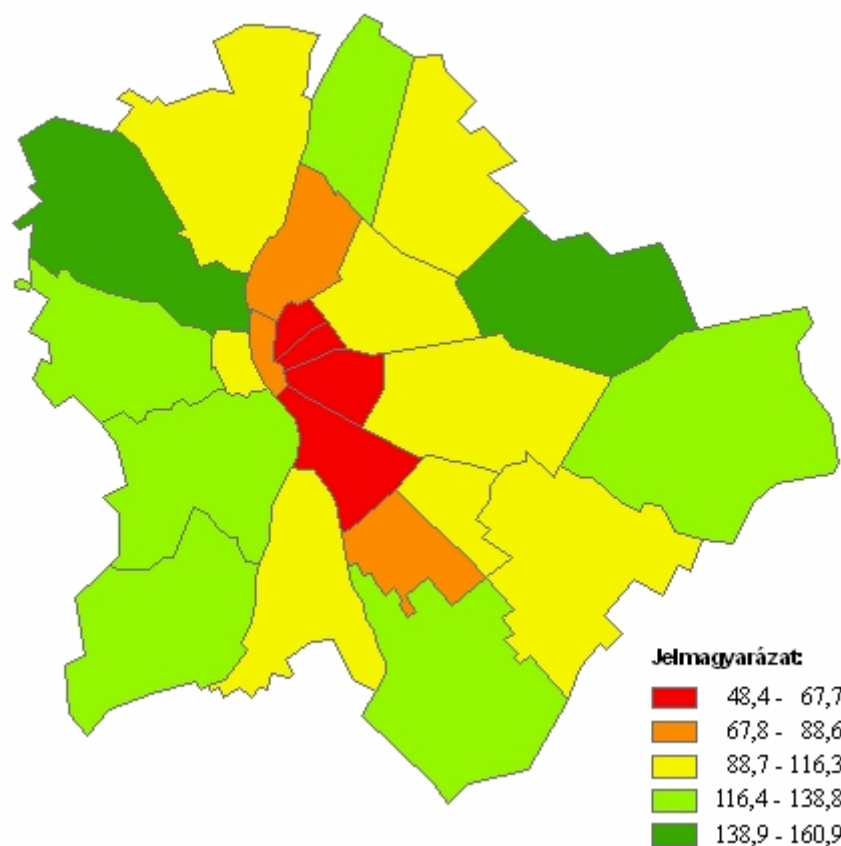

Budapest kerületei lakóik státuszjellemezője szerint¹⁷

A 4.2. térkép azt támasztja alá, hogy a fővároson belül lakóhelyet változtatók, akik kerületenként átlagosan a népesség közel háromtizedét tették ki, részben igazodnak az egyes kerületek népességének státuszához, részben pedig jelentősen befolyásolják azt. A pesti kerületek ebben a megközelítésben is konzisztens képet mutatnak, általános rétegződési jellemzőiknek felelnek meg a Budapesten belül költözők is. A másik póluson ugyanez mondható el a II. kerületről. A belső migráció a IX., a XIV. és a XVI. kerület státuszán érdemben emelt.

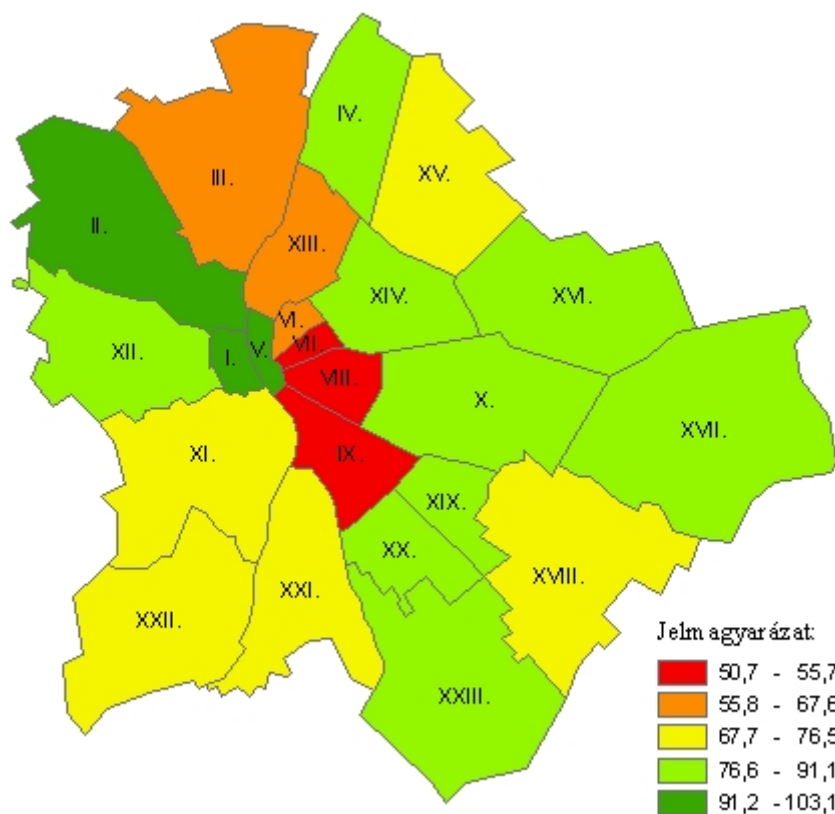
¹⁷ A töréspontokat a 4.1., 4.2. és 4.3. térképeknél is a Jenks-féle algoritmus alapján határoztuk meg.

A kerületek a Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI értékei szerint

A teljesség kedvéért ábrázoltuk a más településcsoportokból betelepülők kerületenkénti státuszát is. Mivel ők számszerűen kevesen voltak ahhoz, hogy érdemben hatást gyakoroljanak a kerületek rétegződésére, inkább azt igazolja a 4.3. térkép, hogy a vidékről származók meglehetősen nagy pontossággal és következetességgel találták meg a státuszukhoz leginkább illeszkedő lakóterületeket. Körükben az általános jellemzőkhöz képest felülértékelt az I. és az V. kerület.

A kerületek a más településcsoportokból beköltözők TRI értékei szerint

Többször megfogalmaztuk azt az állítást, hogy megfigyelhető a magas státuszú csoportoknak az ország egész területéről Budapesten – és mint látni fogjuk a szuburbiájában – végbemenő koncentrációja. Vizsgáljuk meg az elitbe és a felső középrétegbe tartozó beköltözők néhány jellemzőjét. Az 1990-es években a vidéki településcsoportokból fővárosi állandó lakcímen letelepedő 115542 főnek éppen a harmada, 38685 fő tartozott a két legfelső társadalmi rétegbe. Háromtizedük a megyei jogú városokat, 16%-uk a budapesti szuburbiát, 12%-uk a középvárosokat, közel 8%-uk a kisvárosokat hagyta el, vagyis összesen kétharmaduk az egyértelműen legvárosiasodottabb településcsoportokból érkezett. A legnépesebb településcsoport, a falvak 9,5%-uknak volt az előző lakóhelye. Azt látjuk tehát, hogy az erőteljes népességcsökkenés és szuburbanizáció ellenére a főváros továbbra is markáns „elit elszívó” hatást gyakorolt az ország többi részére. (Később, a budapesti szuburbiával együttesen térünk ki arra, hogy ez az elszívás milyen mértékben érintette a településcsoportok felső rétegeit.) Az elitbe és a felső középbe tartozó beköltözők 63%-a folytatott kereső tevékenységet, 16%-ot tettek ki az inaktív keresők (akikbe a nyugdíjszerű ellátásban részesülők mellett a gyes-en, gyed-en levők is beletartoztak), 15%-uk volt eltartott tanuló, 5% egyéb eltartott és mindössze 1%-uk munkanélküli. Munkaerő-piaci pozícióik tehát

messze az átlag feletti, amit az is alátámaszt, hogy tipikusan minden bizonnyal éppen a jól fizető, vagy kívánatos karriert biztosító állás kedvéért költöztek Budapestre. Korszerkezetük is az átlagtól eltérő, 74%-uk 20-59 év közötti és valamivel 10% alatti a 60 éven felüliek aránya. Azt már láttuk, hogy Budapesten leginkább a státuszuknak megfelelő lakóhelyet kínáló kerületekben telepedtek le.

4.2. A budapesti szuburbia

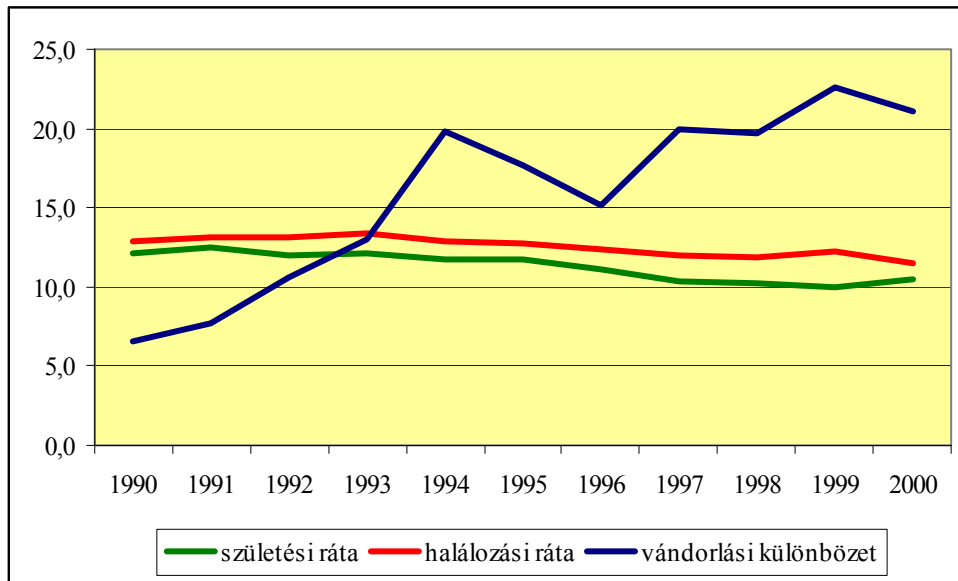
4.2.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A mindennapi életviszonyokban Budapesttel fennálló rendkívül sokrétű kapcsolata miatt az elemzést a szuburbiával folytatjuk.

A főváros és a vonzáskörzetében elhelyezkedő települések közötti migrációs kapcsolat egyáltalán nem az 1990-es évek dinamikus szuburbanizálódásának a terméke. Mint arra kutatók felhívják a figyelmet, a budapesti agglomerációs övezetbe tartozó településeknek alapvetően a vándorlási nyereségen nyugvó népességnövekedése már a 20. század első évtizedeitől meghaladta a fővárosét (DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. pp. 34-35.). A vándorlási nyereség forrása kettős volt: a vonzáskörzet települései egyrészt megszárták, lecsapolták a vidékről Budapest felé költöző csoportokat, másrészt már a 20. század első felében intenzív kivándorlás indult a fővárosból, elsősorban azokat a szegényebb rétegeket megmozgatva, akik a budapesti magas lakhatási és megélhetési költségek miatt költöztek a környező falvakba. Pontos statisztikai adatok hiányában is megalapozottnak tekinthetők azok a becslések, amelyek szerint az agglomerációs falvakba bevándorolt népességnek mintegy fele Budapestről származott (DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. p. 35.). A bevándorlók két eltérő jellegű csoportja miatt sajátos társadalomszerkezet alakult ki, amely sem a hagyományos falusira, sem a modern városira nem hasonlított. (THIRRING L., idézi DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. p. 35.). Nagy-Budapest 1950-es létrehozásakor az agglomerációs övezet belső, nagy migrációs nyereséget mutató települései a főváros részévé váltak, az újonnan szomszédossá vált községeknek pedig jóval kisebb volt a migrációs kapcsolata Budapesttel. Az adminisztratív korlátozások miatt az 1950-es évektől ebben a gyűrűben torlódtak fel azok, akik a fővárosi munkahelyek olcsó munkaerő iránti igényét elégítették ki, de nem kaptak betelepülési engedélyt ((DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. p. 37.)

Számos nyugati példától eltérően Budapest szuburbán övezete tehát nem zöldmezős lakásépítésekkel a semmiből kinövő kertvárosokból alakult ki, hanem az új lakók létező és működő települések közigazgatási területére érkeztek, tovább színesítve azok amúgy is sajátos társadalomszerkezetét.

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a budapesti szuburbiában, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A csoportot alkotó 69 település népessége az 1990. és a 2001. évi népszámlálások között az ország fogyó népessége ellenére közel 108 ezer fővel, 21%-kal gyarapodott és ez a bővülési ütem a településcsoportok között a vidéki szuburbiát követően a második legmagasabb volt. Természetes népmozgalmának mutatói a hazai körülmények között a vizsgált időszakban végig a legkedvezőbbek közé tartoztak, vagyis az átlagosnál magasabb volt a születések és alacsonyabb a halálozások arányszáma, az ezredfordulót követően pedig már mindkét mutatója a legjobb volt. Az 1000 főre vetített vándorlási különbözetét az 1990-es években csak a vidéki szuburbia múlta felül, s bár az évtized elején viszonylag alacsony értékről indult (6,6), 2000-re elérte a 21-et. A bevándorlások nem csupán pótolták a természetes népmozgalom relatíve csekély veszteségét, hanem tetemes népességnövekedést okoztak. A beköltözők évenként száma 30 ezer körüli értékről indult és 41 ezer fölé emelkedett, de a szóban forgó évtizedben elég nagy volt a népesség cserélődése, mivel az elvándorlók évenkénti száma is 21 ezer és 28 ezer között mozgott. Egyáltalán nem volt elhanyagolható például a visszaköltözés Budapestre, ami érintette a reurbanizálódás mintázatát követő magas státuszúakat, és a szuburbiából a lelepusztultabb kerületekbe húzódó alacsony státuszúakat is.

A két népszámlálás között változott a településcsoport korszerkezete, mindenekelőtt csökkent a 18 éven aluliak és valamelyest nőtt a 60 év feletti aránya, vagyis idősebbé vált a korstruktúra, az öregedési index 78,3%-ról 96,8%-ra romlott, bár ezzel még mindig a kedvezőbbek közé tartozott. A népesség 37%-a volt aktív kereső és további 2,9% dolgozott

valamilyen más ellátási forma mellett. A munkanélküliek 3,1%-ot tettek ki, az eltartott tanulók 17%-ot, az egyéb eltartottak 11-et, az inaktív keresők 29-et, így összességében 100 keresőre 150 eltartott jutott, és az eltartottsági ráta valamivel kedvezőtlenebbül alakult, mint a főváros esetében. Mivel a munkavállalók jelentős része Budapesten dolgozik – az aktív keresők 62%-a ingázik –, jövedelmi viszonyaik is a fővárosihoz hasonlóak, azt követően a második legmagasabb volt 2001-ben az egy adófizetőre jutó szja alap és a befizetett szja, valamint az egy lakosra jutó szja is. A szuburbiában volt messze a legalacsonyabb 1000 lakosra vetítve a szociális segélyezett aránya, mindössze 1,3, az aprófalvakra jellemző 24,5-tel szemben, és itt fizették ki a legkevesebb szociális segélyt, fejenként csupán 223 Ft-ot, míg az aprófalvakban ez az érték 3836 Ft volt. Ugyanakkor a második legmagasabb az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma (300). A budapesti gazdasághoz való erős kötődéssel magyarázható, hogy a szuburbia az 1000 lakosra jutó vállalkozások számában csak a negyedik helyen állt a településcsoportok között, a regisztrált nonprofit szervezetek mutatójában pedig az agglomerációs falvakkal holtversenyben az utolsó helyen. A településcsoport az ott élők jelentős része számára elsősorban lakóhelyként funkcionál és a szolgáltatások többségét Budapesten veszik igénybe. Ezért a kiskereskedelmi üzletek, az élelmiszerboltok, a vendéglátóhelyek 1000 lakosra jutó száma elmarad a városokra jellemző értékektől, ugyanezt mondhatjuk a postahivatalokra, amelyekből a 69 településen összesen 37 működött, a 10000 főre jutó házi orvosok száma pedig csak az aprófalvakban volt kevesebb.

A lakások száma a népességnövekedést is valamelyest meghaladó mértékben, 21,6%-kal emelkedett. A vezetékes vízzel és a közcsatornával ellátott lakások aránya elmarad az országos átlagtól, de ez minden bizonnyal a szuburbanizáció idejét megelőző építkezéseknek, a falusias jellegű régi településrészeknek köszönhető.

Az 1000 lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma megegyezik a megyei jogú városokéval és a harmadik legmagasabb, a helyben lakó elkövetők száma azonban már elmarad az országos átlagtól.

Ugyancsak a lakófunkció domináns volta és kialakulásának körülményei miatt a szuburbia nem idegenforgalmi célterület. A kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek 1000 lakosra vetített száma csak az aprófalvakban, a falvakban és a vidéki szuburbiában volt alacsonyabb, ráadásul a vendégforgalomnak több mint felét három település, Budaörs, Törökbálint és Szentendre bonyolította.

4.2.2. A migráció hatása a budapesti szuburbia társadalomszerkezetére

A fővárosi szuburbia népességének mindössze 47%-a született a településcsoporton belül, egyötödüknek Budapest, 12%-uknak pedig a falvak csoportja volt a születési helye, a

többi településcsoport részesedése nem érte el a 4%-ot, az üdülővárosokat és az agglomerációs falvakat nagyjából mindössze 1000-1000 fő reprezentálta. Bár a születési hely nincs feltétlenül szoros kapcsolatban az előző lakóhellyel, már ebből is érzékelhető a szuburbia funkcióváltása. Az államszocializmus évei alatt a falvakból a fővárosi munkahelyek felé áramlókat szűrte ki, azt követően pedig a hazai szuburbanizáció fő területévé vált.

A népességen belül közel 10 ezer főre (1,6%) rúgott azoknak a száma, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt a népszámlálás idején. Közülük 45%-nak Budapesten, 15%-nak a falvakban, 9%-nak a megyei jogú városokban, 7%-nak a középvárosokban volt az állandó lakcíme. Mivel több mint ötödük az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak”, 4%-uk pedig a depriváltak társadalmi rétegébe tartozott, a csoport TRI értéke is rendkívül alacsony volt, mindössze 35,2. Budapesthez hasonlóan tehát az ideiglenes lakcíműiek a magas státuszú településcsoporton belül kifejezetten alacsony státuszú népességet képviseltek.

Ha azt vizsgáljuk, hogy 1990 és 2000 között más településcsoportokból milyen ütemben érkeztek azok új lakók a budapesti szuburbiába, akik még a népszámláláskor is ott éltek, egyértelműen gyorsuló, felpörgő ütemet láthatunk. Az 1990-1993-as időszakban beköltöztek aránya 4,6 és 5,9% között mozgott, onnantól folyamatosan emelkedett, a 2000-ben beköltöztek már 16,5%-ot tettek ki. Ez a tendencia két okra vezethető vissza. Egyrészt minden jel szerint valóban egyre nagyobb méreteket öltött a Budapest körüli szuburbanizáció az 1990-es években, másrészt a később érkezettek között nyilvánvalóan kevesebben voltak olyanok, akik továbbköltöztek akár a településcsoporton belül, akár azon kívülre. Emlékeztetünk arra, hogy Budapest esetében már bemutattuk, hogy volt egy számottevő visszaáramlás a szuburbiából. Megvizsgáltuk évenként a beköltözők rétegződési jellemzőit is, és azt találtuk, hogy 1993-ig emelkedett a TRI érték (115-ig), onnantól inkább csökkenő tendenciájú volt, az utolsó évben 93,4. Ez a hullámváltozás azonban nem változtat azon a tényen, hogy összességében nagyon magas státuszú csoportok érkeztek a szuburbiába, mégpedig nagy számban, ennek következtében árnyalatnyival megelőzve Budapestet a legmagasabb TRI értékű (77) településcsoporttá vált, bár értelme és gyakorlati jelentősége nincs a köztük való különbségtételnek.

A más településcsoportokból 1989 után betelepülők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők			A kibocsátó telcsop.
	száma	aránya, %	TRI értéke	
Budapest	103786	74,0	125,7	75,1
Megyei jogú városok	5200	3,7	101,9	53,8
Vidéki szuburbia	193	0,1	125,8	57,5
Középvárosok	5973	4,3	81,4	54,2
Kisvárosok	2695	1,9	73,8	46,5
Üdülővárosok	224	0,2	176,4	52,5
Városiasodó települések	2311	1,6	56,7	38,5
Agglomerációs települések	2073	1,5	73,3	60,8
Üdülőfalvak	1280	0,9	60,8	51,0
Falvak	10217	7,3	57,2	40,6
Aprófalvak	614	0,4	53,8	33,8
Egyéb	5610	4,0	68,4	..
Összesen	140176	100,0	102,7	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A szuburbián belül az 1990-es években közel 98 ezer fő változtatott lakóhelyet, TRI értékük 91,6 volt. Mivel a népszámlálási adatokból csak az eggyel előző lakóhelyről rendelkezünk információval, nem tudjuk, hogy közülük kik érkeztek korábban más településcsoportból. Több mint 13 ezer fő azonban Budapesten született, továbbá alapos okkal feltételezhetjük, hogy a másutt születettek között is nagy számban fordultak elő olyanok, akik korábban már a fővárosba települtek, és onnan költöztek tovább a szuburbiába, ahol szintén már legalább a második lakóhelyükön írták össze őket. Ezzel csak arra szeretnénk rámutatni, hogy a 4.9. táblázat szerint majdnem 104 ezer főnek volt az előző lakóhelye Budapesten, de a fővárosból kitelepültek száma valójában ennél jóval magasabb lehet. Ha a szuburbián belül költözők között 60% körülire taksáljuk azokat, akik korábban Budapesten éltek, akkor óvatos becslés szerint is összességében 160 ezer között lehet azok száma, akik a fővárost elhagyva telepedtek le a szuburbiában.

Budapestről nem csupán nagy számban költöztek a városkörnyéki településekre, de TRI értékük (125,7) egyúttal impozánsan magas státuszú csoportot is alkottak. A fővárosiakat követően – éppen egy nagyságrenddel leszakadva – a falvakat elhagyók jelentették a második legnépesebb csoportot, akiket az eredeti településcsoportjuknál magasabb, de az új lakóhelyüknél jóval alacsonyabb státuszérték (57,2) jellemez. A többi rurális karakterű településcsoportból meglehetősen kevesen érkeztek a budapesti szuburbiába, amelynek átlagától valamennyiük TRI értéke elmaradt. Míg Budapestre a megyei jogú városokból közel kétszer annyian költöztek, mint a középvárosokból, a szuburbiában az utóbbiból telepedtek le

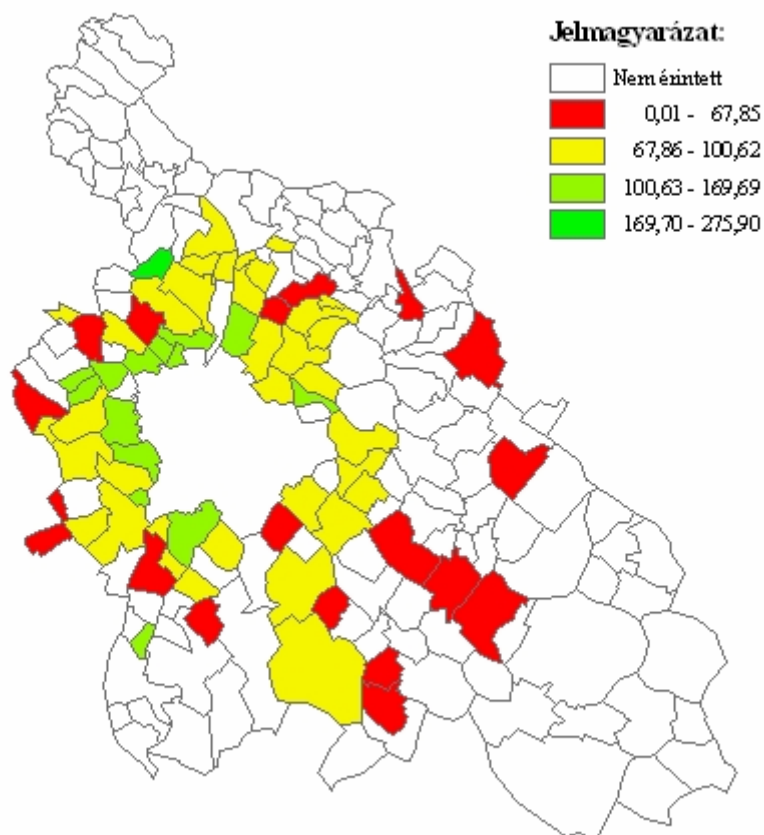
többben, valamivel átlag fölötti státuszmutatóval. A megyei jogú városokat elhagyó 5200 fő ez esetben is magas státuszértékű volt. A vidéki szuburbiából és az üdülővárosokból alig vezetett migrációs pálya a budapesti városkörnyékre, a kis létszámú csoportok azonban kiemelkedő státuszt képviseltek.

Valamennyi településcsoport esetében érvényesült az a trend, hogy a legmagasabb státuszú fővárosi szuburbiát megcélzó migránsok státuszjellemezője meghaladta a kibocsátó területét.

Annak ellenére, hogy a budapesti szuburbia a legmagasabb TRI értékű településcsoport, az egyes települések mutatója meglehetősen széles tartományban szóródott, 37,9 (Örkény) és 275,9 (Pilisszentlászló) között.

A településcsoportok kialakításánál Pest megye határát átlépve a Fejér megyei Tordast is a budapesti szuburbiához soroltuk, mivel népessége 27%-ának Budapesten volt az előző lakóhelye, ezzel szemben a Székesfehérvárról kitelepültek csak 7,5%-ot tettek ki. A település besorolásával kapcsolatban mégis felmerülhetnek kételyek, mert ugyan megfelelt a szuburbán kategória feltételeinek népességnövekedési és lakásépítési mutatói alapján, azonban nem csak a teljes népesség, hanem a Budapestről áttelepedettek státusza is olyan alacsony (29,9), hogy az nehezen illeszthető be a tipikus szuburbán csoportokról alkotott elképzelésekbe. Felmerült a gyanú, hogy esetleg a sokszor sajátos vándorlási útvonalakon mozgó, Budapestet elhagyó cigányságnak egy csoportja állhat a jelenség mögött, de Tordason a népszámláláskor néhány fő kivételével mindenki magyarnak vallotta magát és a településen nem működik kisebbségi önkormányzat sem, így ez a magyarázat sem volt igazolható.

A budapesti szuburbia települései TRI értékük alapján

A szuburbia települései földrajzi elhelyezkedésük és státuszjellemzőik alapján nem mutatnak egyértelmű és szabályos mintázatot. A magas TRI tartományba soroltak többnyire – de nem kivétel nélkül határosak a fővárossal, az alacsonyabb státuszúak inkább a külső gyűrűben helyezkednek el. Az utóbbira az adhat magyarázatot, hogy a kitelepülők létező, korábban inkább rurális karakterű községekbe érkeztek, és a régebb óta ott élők rétegződési tulajdonságait nem tudták teljesen felülmúlni. Azt azért ne tévesszük szem elől, hogy a szuburbia települései esetében az alacsony státusz csak viszonylagosan értelmezhető, hiszen néhány kivételtől eltekintve a kategórián belül alacsony TRI értéket képviselők is meghaladják az országos átlagot és egyedül Örkény marad el a rurális csoportok értékétől.

A budapesti szuburbia a magyarországi viszonyok között összességében a legjobb életfeltételeket nyújtotta. A főváros közelsége a munkahelyek és a legkülönbözőbb szolgáltatások bőségét kínálja, miközben lakói mentesülhetnek a nagyvárosi lét számos hátrányától – a közlekedési feltételek lehetetlenségét leszámítva. Ennek tulajdonítható, hogy Budapestről kiemelkedően magas státuszú csoportok választották lakóhelyül, és jelentős vonzást gyakorolt a megyei jogú városokból a főváros közelébe költöző, ugyancsak magas státuszú csoportokra, így vált az 1990-es évek során rétegződési jellemzőiben az ország első

helyen álló területévé. A szakirodalomban a nyugati társadalmak szuburbanizálódását a jómódú középosztály mozgalmaként írják le. Budapest szuburbanizálódásának megkülönböztető ismérve ezzel szemben sokkal inkább abban mutatkozik meg, hogy fő hajtóerejét az elit és a felső középosztály adta. A főváros és szuburbán övezete földrajzilag többé-kevésbé összefüggő, társadalmi viszonyaiban is kevés eltérést mutató térséget alkot, amely a többi településcsoportból kiemelkedve sokkal nagyobb távolságban helyezkedik el tőlük, mint azok egymástól. Mint rámutattunk, ennek megvoltak a történelmi alapjai és előzményei, Budapest az államszocializmus alatt is kitüntetett pozíciót foglalt el társadalmi, gazdasági, rétegződési, jövedelmi és egyéb jellemzőiben egyaránt. Az 1990-es évek egyik fontos fejleménye, hogy a szuburbán övezet is felzárkózott hozzá, az ország többi részétől ezt a két településcsoportot elválasztó területi különbségek azonban számottevően nőttek. A történelmi és urbanizációs előzmények mellett ebben feltétlenül közrejátszott a globalizáció is, ami az 1980-as évek elakadt és zsákutcába szorult urbanizációját egy addig ismeretlen irányba lendítette. Budapest gazdasági, politikai, igazgatási, kulturális túlsúlya korábban is nyomasztó volt, harmadrangú globalizációs alközpontként dominanciája aztán tovább növekedett, a globális gazdaság mechanizmusainak megfelelően erőforrás-szivattyúként működött, koncentrálna mindazt a vidéki térségekből, amit koncentrálni érdemes volt. Ennek a folyamatnak a gazdasági vonatkozásaival nem foglalkozunk, társadalmi következményeit azonban jól mutatja, hogy Budapesten és szuburbiájában összpontosult az elitbe tartozó személyek 42%-a, továbbá a felső középrétegnek több mint harmada. A magas státuszúak koncentrállódásának növekedését csak az gátolhatja, hogy a globális üzem működése nagy számban igényel alacsonyán képzett és képzetlen munkaerőt is, ami még mindig kívánatos perspektívát nyújt a vidéken labilis helyzetben élők számára, táplálva a vándorlási hajlandóságot. A két eddig tárgyalt településcsoport sajátos, bizonyos értelemben zártságot mutató kapcsolatán belül kimutattuk a reurbanizálódás megindulását, aminek keretében a szuburbiából magas státuszú csoportok áramlottak vissza Budapest magas és emelkedő státuszú kerületeibe.

A budapesti szuburbia településeinek egy része már túljutott azon a fázison, amikor csupán lakófunkciójukkal kapcsolódtak a központjukhoz. A nyugati nagyvárosi agglomerációkhoz hasonlóan megfigyelhető vállalkozásoknak, sőt multinacionális cégek központjainak a kitelepedése a fővárosból, ami további lendületet ad a szolgáltatások bővülésének, a helyi gazdaságnak, lazítva a fővárostól való függőséget. Annak eldöntéséhez, hogy Budapest vonzáskörzetének mely része jutott túl a szuburbanizáción, és hol indokolt inkább dezurbanizált térségről beszélni, nem elegendő a csupán demográfiai tényezőkkel

operáló megközelítés, hanem részletes gazdaságszerkezeti és intézményhálózati elemzést is kellene végezni. A reurbanizálódás megindulása azonban azt jelzi, hogy a szuburbia egyes részein az addigi folyamatok kiteljesedtek, elérkeztek egy olyan határhoz, ahonnan a kialakult, egységesülő nagyvárosi térben új szakasz kezdődik.

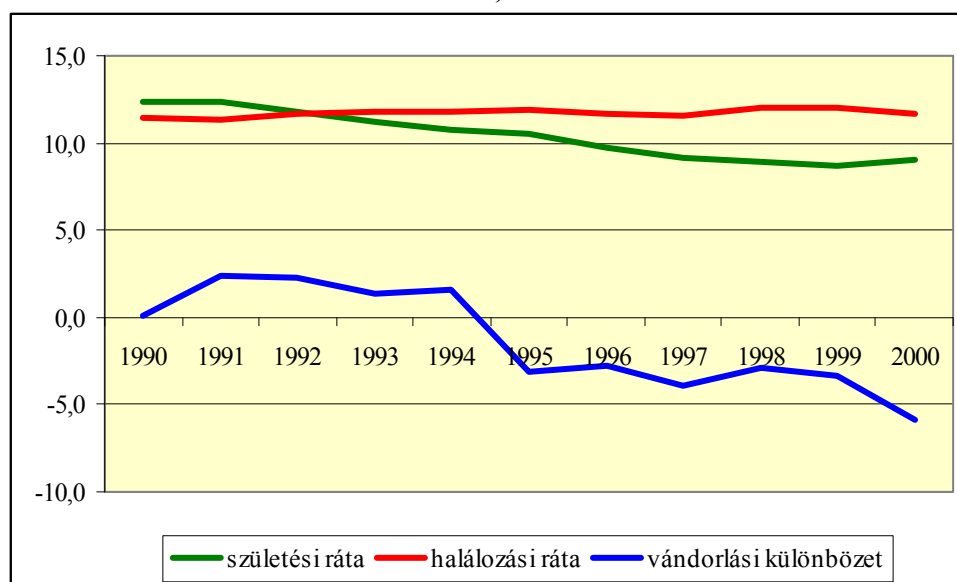
4.3. A megyei jogú városok

4.3.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A megyei jogú városok csoportját 18 megyeszékhely és további 4 város alkotja, népességszáma az ország lakosságának bő ötödét teszi ki annak ellenére, hogy az 1990-es és a 2001. évi népszámlálás között 2,1%-os csökkenés következett be. Népességszáma a második legnagyobb a településcsoportok között, 2033919 fő.

4.3. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a megyei jogú városokban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A vidéki nagyvárosok születési rátája az évtized első három évében nem csak az országos átlagot, de a halálozási rátát is meghaladta, így rövid ideig természetes szaporodást lehetett elkönyvelni. Ezt követően azonban az 1000 főre vetített születések száma visszaesett, és elmaradt az országá jellemzőtől csakúgy, mint a halálozási rátától, és felgyorsult a természetes fogyás tempója. Az évtized végére a születési ráta a településcsoportok között már a negyedik legalacsonyabb volt, miközben a halálozási ráta viszonylag kedvező maradt és a második legjobb értéket mutatta. (1990-ben e tekintetben még listavezető volt, 2000-re a budapesti szuburbia előzte meg.) A bevándorlók számának trendje csökkent, az évtized elejét jellemző 95 ezer feletti szintről 2000-re 68 ezerre fogyatkozott, s noha ingadozások mellett az elvándorlások is csökkentek, számuk és arányuk 1995-től meghaladta a bevándorlásét, így a

természetes fogyás beálltát két évvel követően a vándorlások egyenlege is negatívba fordult és kezdetét vette a népességvesztés időszaka. Ennek egyik fő oka az évtized közepétől a megyei jogú városok környékén is kibontakozó szuburbanizáció, ugyanakkor, mint korábban láttuk, Budapestnek is mérhető elszívó hatása volt, különösen a felsőbb társadalmi rétegekbe tartozókra.

A házasságkötések rátája a drasztikus visszaesés ellenére (6,9-ről 4,9-re) végig a legmagasabb maradt, azonban ugyanezt lehet elmondani a válási arányszámról is, ami 1000 főre számítva – szűk intervallumban mozogva – 3 körül ingadozott. Az 1990-es években a megyei jogú városok korszerkezete is öregedett, mintegy 6 százalékponttal csökkent a 14 éven aluliak, és 3 százalékponttal nőtt az időskorúak aránya, ezzel az öregedési index az 1990-es legkedvezőbb, 73,5%-os értékről drasztikusan, 121%-ra romlott.

2001-ben a népesség 31,7%-a volt aktív kereső, további 7,9% valamilyen más ellátási forma mellett dolgozott, vagyis a keresők aránya összességében valamivel a négytized rész alatt maradt, így 100 keresőre 152 eltartott jutott. A munkanélküliek aránya 3,6% volt. A foglalkoztatási helyzet mutatói rosszabbul alakultak, mint a fővárosban és vonzáskörzetében, és ez igaz a jövedelmi viszonyokra is. Bár 2001-ben az adófizetők aránya a népéségen belül a településcsoportok közül a megyei jogú városokban volt a legmagasabb, 47,3%, mivel a vidéki jövedelmek konzisztensen elmaradnak a fővárositól, az egy adófizetőre és az egy lakosra jutó szja alap, továbbá az egy adófizetőre és az egy lakosra jutó befizetett szja összegében is harmadik helyen álltak a településcsoportok között, Budapest és szuburbiája mögött. Az 1000 főre jutó szociális segélyezettnek száma az országos átlag alatt maradv a negyedik legkisebb volt, ugyanakkor itt fizették ki átlagosan a legnagyobb összeget egy segélyezettnek, ami arra utal, hogy a szociális támogatások rendszere a vidéki nagyvárosokban nyújtja a legmegbízhatóbb támogatást. Az 1000 főre jutó személygépkocsik számában – amit tekinthetünk a jólét egy hozzávetőleges mutatójának – a negyedik helyen állt. A regisztrált vállalkozások és a regisztrált nonprofit szervezetek népességszámra vetített mutatójában a harmadik, illetve a második helyet foglalta el.

Budapestet követően a megyei jogú városok kereskedelmi szálláshelyei fogadták a legtöbb vendéget, és ugyanez igaz a külföldi vendégekre is. Az idegenforgalmat elemzésünkben nem gazdasági ágként értelmezzük, hanem inkább azt akarjuk reprezentálni vele, hogy egy településcsoport mennyire nyitott a világra, illetve milyen mértékben bizonyul érdekesnek, vonzónak a külvilág számára. Emiatt különösen érdekes a külföldi vendégforgalom. A megyei jogú városokat 2001-ben több mint 377 ezer külföldi vendég kereste fel, ami átlagosan városonként naponta 47 látogatót jelent. Azt persze nehéz

megmondani, hogy ez sok vagy kevés. Egy tengerparti üdülőhelyhez, vagy Európa népszerű turisztikai célpontjaihoz viszonyítva elenyésző, de ahhoz talán elegendő, hogy ez a településkör ne minősüljön a külvilág szemében az Isten háta mögötti zárványnak.

Az ismertté vált bűncselekmények 1000 főre jutó száma megegyezik a budapesti szuburbiáéval, a bűnelkövetők aránya azonban a középvárosok mögött a második legmagasabb volt. A lakásállomány 1990 és 2001 között az országos átlagnál nagyobb mértékben, 5,2%-kal bővült, Budapest után itt a második legmagasabb a vezetékes vízzel és a közcsatornával ellátott lakások aránya.

A megyei jogú városok a városhálózat kiemelkedő fontosságú pontjai, amiket az ezredfordulón a népesség jellemzői, a foglalkoztatás, az intézményhálózat, a szolgáltatások és általában az életviszonyok szempontjából hazai mércével különösebb megszorítások nélkül urbánus helyeknek tekinthetünk

4.3.2. A migráció hatása a megyei jogú városok társadalomszerkezetére

A népesség 55%-a született azon a településen, ahol a népszámláláskor összeírták, az állandó lakóhellyel rendelkezők 61%-ának pedig a településcsoporton belül volt a születési helye. A beköltözők közül a legtöbben (13,5%) a falvakban, valamivel több mint 4% a kisvárosokban és a városiasodó településeken, 3% az aprófalvakban látta meg a napvilágot. Jelentős számú az a népesség (86 ezer fő, 4,2%), amelynek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt és ideiglenes lakcímen élt valamelyik megyei jogú városban. Státuszuk kirívóan alacsony (TRI = 23,9), gyakorlatilag függetlenül attól, melyik településcsoport állandó lakosai¹⁸.

Az 1990-es években a megyei jogú városok nem álltak migrációs nyomás alatt, más településcsoportokból valamivel több mint 141 ezer fő költözött be, akik a népességnek csupán 7%-át tették ki. Ehhez járult még 16 ezer fő, akik a megyei jogú városok között változtattak lakóhelyet, de ők a településcsoport népességszámát értelemszerűen már nem növelték, ugyanakkor státuszuk (80,6) az üdülővárosok kivételével meghaladta valamennyi kívülről érkezett csoportét.

---

¹⁸ Budapest és szuburbiája után hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy az ott tapasztaltaknál jóval alacsonyabb státuszmutatókkal találkozunk.

A megyei jogú városokba 1989 után más településcsoportokból beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	9292	6,6	72,2
Budapesti szuburbia	2136	1,5	74,0
Vidéki szuburbia	6166	4,4	78,5
Középvárosok	14467	10,2	70,2
Kisvárosok	16486	11,7	69,2
Üdülővárosok	2004	1,4	85,0
Városiasodó települések	14255	10,1	58,3
Agglomerációs falvak	14025	9,9	68,5
Üdülőfalvak	6781	4,8	71,2
Falvak	40009	28,3	57,1
Aprófalvak	6139	4,3	50,8
Egyéb	9638	6,8	60,3
Összesen	141398	100,0	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A megyei jogú városok a legtöbb betelepülőt – 40 ezer főt – a falvakból fogadták, akiknek a státuszmutatója (57,1) ugyan csak az aprófalvakat elhagyókékat múlta felül, de így is valamivel magasabb volt a megyei jogú városok átlagánál (53,8). A kisvárosokból, a középvárosokból és az agglomerációs falvakból számukban és TRI értékükben (68-70) is nagyon hasonló csoportok érkeztek, a városiasodó településeket elhagyók is 10%-ot tettek ki, de alacsonyabb státuszúak voltak. A Budapest és a vidéki nagyvárosok közötti migrációs csere mennyiségi és minőségi értelemben is a főváros nyereségével zárult. Míg a megyei jogú városokból a fővárosba 23 ezer fő vándorolt 93,3-as TRI értékkel, addig onnan csak 9,3 ezer fő érkezett 72,2-es TRI-vel. Ugyanez mondható el a budapesti szuburbiával kapcsolatban is: a távozók száma több mint kétszerese volt az érkezőknek, az előbbieket TRI értéke pedig 27 ponttal volt magasabb. A vidéki szuburbiából vélhetően a vonzáskörzet központjába vándorolt az a 6 ezer fő (TRI = 78,5), akik a beköltözőknek is csak kis hányadát tették ki, a településcsoport több mint 2 milliós népességének pedig csupán töredékét alkották.

Az urbanizáció szempontjából azt láthatjuk, hogy a vándorlás a rurális területekről a megyei jogú városokba nagyon lelassult, 11 év alatt mindössze 81 ezer fő mozgott ezen a pályán a 2001-ben is ott élők közül. A lakóhely változtatások többsége a településcsoport városain belül történt, ez 623 ezer főt érintett. A társadalmi rétegződés tekintetében a települési hierarchiában a főváros és vonzáskörzete után következő vidéki nagyvárosok a hierarchiában alattuk elhelyezkedő településcsoportokkal szemben – talán kevésbé drasztikus formában, de – ugyanazt a szerepet játszották, mint a fővárosi centrum terület az egész országgal szemben: a kibocsátó területekénél és a saját jellemzőjüknél is magasabb státuszú csoportokat vonzottak, folytatva a „lefölözést”.

A továbbiakban megvizsgálunk néhány városként adatot, mivel a megyei jogú városok köre szám szerint is átfogható, a településhálózatban betöltött szerepük kiemelkedő, továbbá ez a megközelítés nagyobb térszerkezeti következtetések megfogalmazására is lehetőséget kínál.

4.7. táblázat

A megyei jogú városok vándorlási jellemzői

Város	A népesség		A városon belül költözők		A településcsoport más városaiból beköltözők		A más településcsoportból beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	TRI-je	száma	TRI-je	száma	aránya	TRI-je
Békéscsaba	67968	56,9	20462	114,1	308	81,8	4926	7,2%	69,7
Debrecen	211034	46,5	74953	82,6	1392	65,2	13740	6,5%	53,7
Dunaújváros	55309	64,0	15423	132,8	362	78,0	4762	8,6%	81,6
Eger	58331	61,8	15998	135,7	564	136,8	4890	8,4%	80,2
Győr	129412	70,1	35256	115,9	1217	100,0	8284	6,4%	82,1
Hódmezővásárhely	49382	57,5	14881	73,3	542	64,0	2017	4,1%	64,1
Kaposvár	68697	51,0	19905	91,5	496	77,3	5598	8,1%	57,3
Kecskemét	107749	54,0	37142	84,1	843	119,1	7356	6,8%	56,9
Miskolc	184125	43,0	55428	77,1	816	71,0	11267	6,1%	50,3
Nagykanizsa	52106	60,2	14863	100,3	402	88,4	3172	6,1%	60,3
Nyíregyháza	118795	44,8	40389	86,4	724	76,4	9291	7,8%	58,5
Pécs	162498	51,2	52789	80,8	1513	71,7	10725	6,6%	55,1
Salgótarján	44964	52,7	12656	89,6	125	122,6	2791	6,2%	60,9
Sopron	56175	77,7	13809	140,7	800	108,4	3355	6,0%	77,4
Szeged	168273	49,9	53095	93,7	1710	70,8	11222	6,7%	55,3
Székesfehérvár	106346	84,4	29654	147,5	1144	149,0	8288	7,8%	92,6
Szekszárd	36229	56,3	11001	86,8	293	80,6	3641	10,0%	56,2
Szolnok	77631	58,0	26286	92,3	655	109,6	6085	7,8%	64,4
Szombathely	81920	84,9	22816	141,3	574	128,0	4478	5,5%	90,1
Tatabánya	72470	63,9	21865	85,4	518	83,3	6136	8,5%	71,3
Veszprém	62851	71,3	18550	132,0	815	121,5	5256	8,4%	104,0
Zalaegerszeg	61654	72,8	15625	120,0	499	89,3	4118	6,7%	61,0
Összesen	2033919	53,8	622846	92,8	16312	80,6	141398	7,0%	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A településcsoport státuszmutatójának átlaga 53,8, a legmagasabb Szombathely, Székesfehérvár és Sopron (amelyek a budapesti átlagot is meghaladták), a legalacsonyabb Miskolc, Nyíregyháza és Debrecen értéke. A TRI nagysága alapján az első nyolc helyen álló város mind a közép- és a nyugat-dunántúli régióban fekszik. Túlzottan leegyszerűsítőnek tartunk egy olyan magyarázatot, amely szerint természetszerűnek tekinthető, hogy a két gazdaságilag legfejlettebb vidéki régióban található a legmagasabb státuszú népességgel rendelkező városok. (Ráadásul az is igaz, hogy a két régió mind a kilenc megyei jogú városa az első tíz hely valamelyikén áll.) Álláspontunk szerint a gazdasági dinamizmus, teljesítőképesség, és a népesség társadalmi rétegződése között kiegyensúlyozott kölcsönhatás áll fenn, mégpedig olyan módon, hogy a megfelelően képzett, iskolázott és motivált népesség

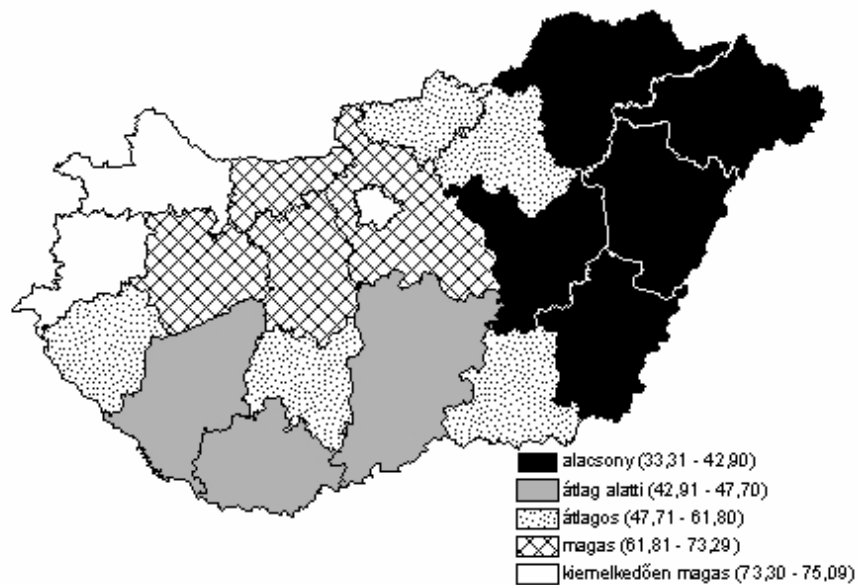
a kortárs viszonyok között előfeltétele a sikeres helyi gazdaságnak. Amennyiben ez működik, az további vonzerőt gyakorolhat az illeszkedő társadalmi, munkaerő-piaci jellemzőkkel bíró csoportokra. A Dunántúl északi felének sikeres gazdasága az ott élő népességnek a státuszban is kifejeződő képzettségére, munkakultúrájára épül, amit nagyban befolyásol az is, hogy relatíve kiegyenlített a városoknak és vidéküknek a társadalomszerkezete, a városok nem enklávéként emelkednek ki környezetükből, hanem azokkal együtt működőképeseget alkotnak. Ellenpéldaként az ország keleti felének és a Dél-Dunántúlnak a nagyvárosai hozhatók fel, amelyeknek nem csak a saját státusza alacsonyabb az előző csoporténál, de a környezetüké (megyénk) is ehhez hasonló, és a gazdasági mutatóik is szerények. Úgy látjuk, hogy ezek a városok az elmúlt időszak – nem előzmények nélküli – területei folyamatainak következtében elerőtlenedtek, nem tudnak megfelelni a városokkal szemben támasztott azon definitív kritériumnak, hogy a város felemeli a környezetét. Inkább a saját életfeltételeik, presztízsük fenntartásáért küzdenek, ennek során a települési környezetüket inkább kiszipolyozzák, mintsem előre húznák. A legjobb példaként erre Pécs említhetjük, amelynek környezetében az ország egyik leghátrányosabb helyzetű, lelegelettebb kistérsége, a sellyei található, de nincs ennél sokkal jobb helyzetben a szigetvári és a sásdi kistérség sem. Ha a városnak nincs elegendő szellemi, kulturális, gazdasági ereje vonzáskörzetének felemeléséhez, előbb-utóbb az fogja lehúzni őt.

A legmagasabb státuszú közép- és nyugat-dunántúli városok tömbjébe a keleti országrészből csak Eger ékelődött be. Mint az egy korábbi elemzésünkben már megállapítottuk (NÉMETH, 2008), Heves megye társadalmi jellemzőiben a Dunától keletre fekvő megyék közül kiválik és sokkal több hasonlóságot mutat a fejlett dunántúli megyékkel, ami magyarázza Eger pozícióját is a megyei jogú városok között. Az alföldi nagyvárosok listáját Szolnok vezeti, közvetlenül megelőzve Hódmezővásárhelyt és Békéscsabát. Talán meglepően hat, hogy a nagy vidéki egyetemi városok, Debrecen, Szeged és Pécs a lista alsó harmadában szerepelnek. Helyi társadalmuknak az egyetemekhez kötődő része nem tudja ellensúlyozni a depriváltak és az „inaktívok, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegek magas arányát (mindhárom város esetében 10% fölötti), ami a státuszindexet visszahúzza. A TRI alapján felállított listán a két vezető város, Szombathely és Székesfehérvár magasan kiemelkedik, Sopron tőlük és az utána következőtől is elválik. A hatodik helyen álló Győr és az utána következő Dunaújváros között 6 pontnyi a különbség, ezt követően a mezőny tömör, csekély különbséggel követik egymást a városok. A skála azonban összességében szélesre nyílik, az utolsó helyezett Miskolc TRI értéke valamivel kevesebb mint fele az élen állóknak.

A nagyvárosok és megyéjük rétegződési jellemzői közötti összefüggés alátámasztására közöljük a megyék státuszát bemutató térképet. Az egyetlen érdemleges eltérés a megyék és megyei jogú városaik státusza között Jász-Nyékun-Szolnok és központja, Szolnok esetében mutatható ki. A megye része a keleti határszél és BAZ hátrányos helyzetű tömbjének, ugyanakkor határos a magas státuszú Pest megyével – Szolnok is közel fekszik hozzá – aminek alapján okkal feltételezhető, hogy a Tisza jobb partja a megyén belül kedvezőbb helyzetű, és ez indokolja a megyeszékhely kiemelkedését.

4.5. térkép

A megyék csoportosítása népességük átlagos TRI értéke alapján

Forrás: NÉMETH (2008, p. 198.)

A városon belül költözők arányában a csoport tagjai között nincs érdemi különbség, 30% körül szóródik, viszonylag szűk tartományban, a szélső értékeket Sopron (24,6%) és Debrecen (35,5%) képviseli. TRI mutatóik már ennél változatosabbak. A vándorlási magatartásuk alapján elkülönített csoportok közül ennek az átlaga a legmagasabb, és minden esetben meghaladja a város teljes népességének az átlagát. Mivel több mint 600 ezer fő adatairól van szó, arra következtethetünk, hogy a tehetős és magas státuszú populáció elsősorban a lakóhelyén belül keresett új lakást, s bár nincsenek településrészi információink, ez mindenképpen magába foglalja az 1990-es évek belső szuburbanizációját. A megyei jogú városok egymás lakói számára csekély vonzerőt mutattak fel. Szeged, Pécs, Debrecen, Győr és Székesfehérvár fogadott ezernél több új lakót a település csoporton belülről, a legkisebb érdeklődés 125 fővel Salgótarján iránt mutatkozott. A legmagasabb státuszúakat Székesfehérvár, Eger és Szombathely, a legalacsonyabbakat Hódmezővásárhely, Debrecen és

Szeged fogadta, de tegyük hozzá, a kis létszámok miatt ezek érdemi hatást nem gyakoroltak a városok társadalomszerkezetére.

A településcsoporton kívülről 7%-nyi népesség, 141 ezer fő érkezett, a TRI átlaga 61,8. A városenkénti kép meglehetősen tarka. A legmagasabb státuszúak Veszprémben, Székesfehérváron és Szombathelyen telepedtek le, ami megfelel az előzetes várakozásoknak. Sopronba a településcsoporton kívülről a város átlagával megegyező, Zalaegerszegré pedig attól elmaradó lakók költöztek be, de hasonló volt a helyzet Nagykanizsa, Szekszárd és Pécs esetében is, így ezekben a városokban a betelepülők nem változtattak a rétegződési helyzeten, sőt Zalaegerszegnél inkább rontottak azon. A város teljes népességének és a beköltözőknek a státuszmutatója között a legnagyobb különbség Veszprém, Eger, Dunaújváros, Nyíregyháza, Békéscsaba és Győr esetében mutatkozott, amelyek így a leginkább profitáltak a migrációból.

4.8. táblázat

A megyei jogú városokba más településcsoportokból bevándorlók TRI értékei

Városok	Kibocsátó településcsoportok*											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Békéscsaba	65,5	x	x	86,4	90,2	x	69,5	80,4	x	68,5	57,0	70,4
Debrecen	83,1	73,6	65,9	73,0	58,6	77,4	56,1	50,3	90,4	48,2	48,6	56,4
Dunaújváros	82,8	x	120,0	91,2	83,3	x	73,5	x	x	82,2	x	60,4
Eger	124,4	x	161,7	72,3	109,8	x	72,5	134,9	95,3	73,9	86,9	87,2
Győr	74,4	104,5	143,8	115,4	120,4	152,7	91,5	86,1	135,6	70,9	61,2	76,6
Hódmezővásárhely	137,5	x	x	64,8	103,5	x	82,3	46,6	x	55,8	x	62,0
Kaposvár	55,1	89,9	87,2	63,6	54,3	123,2	77,8	73,6	41,0	54,9	74,5	80,6
Kecskemét	87,8	84,2	64,6	66,6	83,2	x	57,1	72,7	51,7	48,0	44,2	51,2
Miskolc	53,2	88,4	30,7	56,9	57,5	61,5	47,9	77,4	58,3	45,8	41,5	73,2
Nagykanizsa	95,1	x	x	76,4	101,1	x	87,2	x	64,6	62,9	47,2	74,8
Nyíregyháza	75,3	49,1	x	74,9	65,5	52,8	56,3	65,0	70,5	63,5	44,8	53,4
Pécs	54,9	76,3	79,3	70,1	60,9	60,5	74,3	38,8	62,3	50,7	49,9	54,0
Salgótarján	44,0	73,0	x	55,4	74,4	x	47,6	54,6	29,3	68,5	50,1	100,2
Sopron	100,6	183,0	65,7	66,3	84,3	x	155,2	81,5	94,6	118,9	69,1	66,7
Szeged	72,4	54,5	76,7	60,6	63,0	56,4	52,3	81,5	63,8	55,5	122,0	53,2
Székesfehérvár	123,8	x	110,5	140,3	123,1	x	66,0	110,6	83,6	82,3	73,4	129,2
Szekszárd	71,6	x	48,7	92,3	81,1	x	31,2	58,9	64,3	43,9	80,6	77,8
Szolnok	67,8	84,5	x	72,0	95,2	x	57,1	61,7	56,2	60,3	x	97,2
Szombathely	102,6	89,6	164,1	142,8	109,9	147,0	134,9	78,6	98,2	88,8	112,4	104,6
Tatabánya	94,9	91,4	106,9	68,6	108,2	x	142,3	80,6	93,7	57,2	53,6	73,2
Veszprém	154,6	x	97,1	139,6	150,2	167,9	79,2	161,2	155,5	75,6	87,1	96,2
Zalaegerszeg	94,8	x	67,7	65,7	101,2	58,8	64,2	67,1	103,7	55,6	49,8	168,4

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Jelmagyarázat: 1 – Budapest; 2 – budapesti szuburbia; 3 – vidéki szuburbia; 4 – középvárosok; 5 – kisvárosok; 6 – üdülővárosok; 7 – városiasodó települések; 8 - agglomerációs falvak; 9 – üdülőfalvak; 10 – falvak; 11 – aprófalvak; 12 – külföld és egyéb.

x – a cella kis elemszáma miatt a mutató számításának nem volt értelme.

A 4.12. táblázat egyik fontos információját az, hogy egyes városoknak bizonyos településcsoportokkal elenyésző a migrációs kapcsolata, leginkább a budapesti szuburbia és az üdülővárosok azok, ahonnan nem vezetnek pályák minden város felé. A vidéki szuburbia

esetében kézenfekvő, hogy amelyik városnak nincs saját szuburbiája, az kis valószínűséggel válik költözési céljává a szuburbiát elhagyóknak. Bizonyos értelemben magyarázatot találhatunk arra is, hogy a városoknak miért olyan a státuszmutatója, amilyen. A magas státuszú népeiséggel jellemzett városokba jószereivel minden településcsoportból kiemelkedő, gyakran 100 feletti TRI-vel rendelkező csoportok telepednek be, mint Szombathely, Székesfehérvár, Veszprém, Győr példája mutatja. Az alacsony státuszú városok pedig konzisztensen hasonló tulajdonságú lakókat fogadnak, legfeljebb egy-egy reláció kivételével. A különbségek érzékeltetésére hasonlítsuk össze Szombathelyt és Pécsset. Szombathelyre a legkisebb TRI-vel (78,6) az agglomerációs falvakból vándoroltak be, a Pécssett letelepedő, a vidéki szuburbiából érkezett legmagasabb státuszú csoport indexe (79,3) ezt alig múlja felül. De ugyanez lenne az összehasonlítás eredménye Miskolccal és Nyíregyházával is.

A vándorlásoknak a társadalmszerkezetre gyakorolt hatását olyan metszetben is megvizsgáltuk, hogy a megyei jogú városok a két alsó és a két felső társadalmi réteg tagjaival miként zárta az 1990-es éveket Budapesttel és a fővárosi szuburbiával szemben.

4.9. táblázat

A megyei jogú városok vándorlási egyenlege 1989 után egyes társadalmi rétegekre Budapesttel és a fővárosi szuburbiával szemben

Megyei jogú városok	Budapest	Budapest szuburbiája
Beköltöző elit és felső közép	3150	560
Elköltöző elit és felső közép	11515	2395
Vándorlási egyenleg	-8365	-1835
Beköltöző deprivált és inaktív, aki soha nem dolgozott	712	160
Elköltöző deprivált és inaktív, aki soha nem dolgozott	1716	308
Vándorlási egyenleg	-1004	-148

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Budapesttel és szuburbiájával szemben a megyei jogú városok az elitbe és a felső középbe tartozók rétegeiből a vándorlások következtében több mint 10 ezer főt veszítettek, a migrációs egyenleg ilyen tetemes mínuszt mutat. Ez ismét alátámasztja a magas státuszúak koncentrációjáról korábban kifejtetteket. A veszteség természetesen egyenlőtlenül oszlik el a megyei jogú városok között. Jóval kisebb, de egyértelmű a vándorlási egyenleg negatívuma a depriváltak és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” esetében is, ami jelzi, hogy ezen társadalmi csoportok tagjai közül is sokak számára vonzó a nagyváros világa, és talán beilleszkedniük is nehezebb a vidéki városok zártabb, kompaktabb társadalmába.

A megyei jogú városokban élt az ország lakosságának több mint ötöde, s bár a csoport társadalmi jellemzőiben közel sem homogén, a köztük levő különbségekben pedig nagy szerepe van földrajzi fekvésüknek, ezek urbánus, jó életfeltételeket nyújtó helyek. A

későbbiekben megkerülhetetlen szerepük lehet a később elemzendő, legtöbb problémával terhelt településcsoportok, a falvak és az aprófalvak helyzetének javításában.

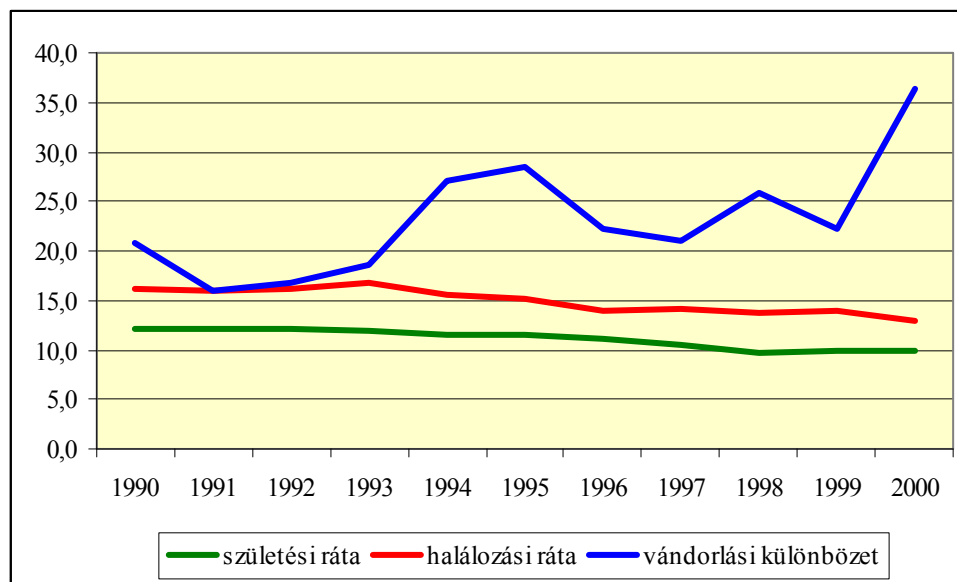
4.4. A vidéki szuburbia

4.4.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Ennek a településcsoportnak a népessége a második legkisebb, 2001-ben lakóinak száma 122695 fő volt, ugyanakkor a két népszámlálás között a legnagyobb arányú népességnövekedést tudta felmutatni (28,2%), meghaladva a fővárosi szuburbia dinamikáját is. Születési rátája az 1990-es évek során végig meghaladta az országos átlagot, halálozási rátája, amely 1990-ben még az aprófalvakat követően a második legmagasabbnak bizonyult (16,2 ezrelék), érdemben csökkent ugyan, de folyamatosan magasabb volt a születésinél, így a népesség gyarapodásának a forrása kizárólag a bevándorlás volt. A bevándorlók 1000 főre vetített száma már 1990-ben is a legmagasabbnak (66,4) bizonyult a településcsoportok között, 2000-re pedig tovább emelkedett (85,1). Az elvándorlási ráta soha nem közelítette meg ezt a szintet, így a vizsgált évtizedben évről évre tetemes vándorlási többletet könyvelhetett el, e tekintetben jóval felülmúlva a fővárosi szuburbiát is.

4.4. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a vidéki szuburbiában, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A bevándorlások hatására valamennyi fő korcsoport létszáma nőtt, azonban hasonló mértékben, így a korszerkezet csak keveset változott. Mivel a 0-14 évesek és a 60 éven felüliek részesedése is hasonló arányban csökkent, az öregedési index értéke sem változott, 1990-ben és 2001-ben is 90%-os volt, ami a magyar viszonyok között kedvezőnek mondható, a településcsoportot nem érintette az általános előregedés.

2001-ben a népesség háromtizede volt aktív kereső, további 7,5% dolgozott valamilyen más ellátási forma mellett, a munkanélküliek aránya 3,7, az eltartott tanulóké 18, az egyéb eltartottaké 12%-ot tett ki. 100 keresőre 167 eltartott jutott, ami rosszabb a megyei jogú városok mutatójánál. Lakóinak az országos átlaggal megegyező része, 42,6%-a volt adófizető. Az aktív keresők 71%-a nem a lakóhelyén dolgozott, hanem ingázott a munkahelyére. Joggal feltételezhetjük, hogy az ingázók munkahelye túlnyomórészt abban a városban volt, amelynek a szuburbiájában éltek. Jövedelmi viszonyaik azonban érzékelhetően elmaradtak a megyei jogú városok lakóiétól¹⁹, akár az egy adófizetőre vagy egy főre jutó szja alapot, akár a befizetett adót nézzük. Már ez is előrevetíti azt, hogy vidéki szuburbanizáció szociális karakterében teljesen más típust képvisel, mint a főváros környéki. A regisztrált vállalkozások és nonprofit szervezetek mutatója elmaradt az országos átlagtól, és még inkább a városokat jellemző szinttől, ami arra utal, hogy ezek a helyek elsősorban lakóhely funkciójukkal kapcsolódtak a központi településekhez, az a funkcionális kiteljesedés, ami látható a budapesti szuburbiában, egyáltalán nem mondható el róluk.

Személygépkocsiból az országos átlaggal éppen megegyezően 243 jutott 1000 főre 2001-ben. Kiskereskedelmi üzletekkel való ellátottsága a második legrosszabb, a 75 településen összesen 3 postahivatal, 29 benzinkút és 19 gyógyszertár működött, házi orvos 50-ben, házi gyermekorvos 12-ben praktizált, de általános iskola sem működött mindenhol. Alacsony volt viszont az 1000 főre jutó ismertté vált bűncselekmények száma (29,8), és a településcsoportok közül itt volt a legalacsonyabb a helyben lakó bűnelkövetők rátája.

A vidéki szuburbia települései nem számítanak népszerű idegenforgalmi célpontnak, 2001-ben mindössze 16 fogadott közülük kereskedelmi szálláshelyeken vendégeket, közülük 14 egyúttal külföldieket is. A vendégforgalom több mint nyolctizede azonban mindössze négy településhez, Cserszegtomajhoz, Gárdonyhoz, Velencéhez és Paloznakhoz kötődik, amelyek kerülhettek volna akár az üdülőfalvak kategóriájába is, de mivel eleget tettek a szuburbanizáció kritériumainak, ezt tartottuk meghatározóbbnak. A többi település a külvilág számára ugyan teljesen érdektelen, lakóit mégsem tekinthetjük zárványban élőknek, mivel mindennapi viszonyaikban intenzíven kapcsolódnak egy közeli nagyvároshoz.

A lakásállomány a vidéki szuburbiában bővült a legnagyobb mértékben, 27%-kal, ami még a népességnövekedés ütemét is felülmúlta. Minden bizonnyal a szuburbanizációt megelőző időkben épült lakások miatt a teljes állománynak csak a 87%-a csatlakozik a vezetékes vízhálózatához, a közcsatornával való ellátottság pedig mindössze egyharmados.

---

¹⁹ Azért ehhez a településcsoporthoz hasonlítjuk, mert a vidéki szuburbán települések szinte kivétel nélkül ezek körül alakultak ki.

Az ismertett jellemzőkből kiderül, hogy a szuburbán népesség jobbára városkörnyéki falvakban jelent meg, amelyek így kettős karakterűekké váltak, egymás mellett élt a korábbi falu és a kiköltözők családi házas telepe. Ismerünk persze olyan példát is, amikor az utóbbi karakter vált abszolút dominánssá, mint a Pécs környéki Kozármisleny esetében.

4.4.2. A migráció hatása a vidéki szuburbia társadalomszerkezetére

A településcsoport lakóinak mindössze 1,7%-a él ott ideiglenes lakcímen, TRI értékük (48,1) nem tér el olyan mértékben az állandó lakosokétól (59,3), mint a korábbi esetekben. A helyben születettek aránya 44%, közülük 96% ugyanazon a településen él, ahol született, ami a vidéki szuburbián belüli vándorlás csekély méretét mutatja. Nagyobb hányadot tesznek még ki azok, akik a megyei jogú városokban (21%), illetve a falvakban (12%) születtek.

A vidéki szuburbia vándorlási egyenlege az 1990-es években valamennyi eddig elemzett településcsoporttal szemben pozitív volt. A megyei jogú városok viszonylatában ez értelemszerű. Emlékeztetünk rá, hogy a szuburbán települések kiválasztása a lakásépítési és a migrációs mutatóik alapján történt. Az, hogy a betelepülők 63%-a a megyei jogú városokból érkezett, visszaigazolja a módszer helyességét. Budapest és szuburbiája, valamint a megyei jogú városok esetében a vidéki szuburbiából érkezettek a bevándorlóknak mindig csak töredékét tették ki. Ennek egyik oka a településcsoport eleve kis népességszáma, másrészt azonban arra utal, hogy az itt letelepedettek túlnyomó többsége döntését véglegesnek tekinti, ritkán szembesülnek olyan készlettel, vonzással, ami költözésre motiválná őket.

4.10. táblázat

A vidéki szuburbiába 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	2044	5,4	97,2
Budapesti szuburbia	368	1,0	109,9
Magyarországi megyei jogú városok	23931	62,6	91,3
Vidéki szuburbia	797	2,1	58,9
Középvárosok	2370	6,2	84,0
Kisvárosok	1087	2,8	57,0
Üdülővárosok	173	0,5	75,9
Városiasodó települések	1076	2,8	33,7
Agglomerációs falvak	1041	2,7	50,6
Üdülőfalvak	604	1,6	51,3
Falvak	3215	8,4	42,6
Aprófalvak	749	2,0	48,6
Egyéb	747	2,0	49,8
Összesen	38202	100,0	68,7

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A betelepülők TRI értéke 10 ponttal haladja meg a már korábban is állandó lakosként ott élőkét, és valamivel nagyobb mértékben a településcsoport teljes népességének átlagát

(57,5). A megyei jogú városokat az 1990-es években a szuburbia kedvéért elhagyók a lakónépesség ötödét teszik ki, ezért rétegződési tulajdonságaik nem csak a betelepülőkre, hanem az egész településcsoportra hatással bírnak. TRI értékük magas, 91,3, de érzékelhetően elmarad azokétól, akik a vidéki nagyvárosokból a budapesti szuburbiában telepedtek le (101,9). A falvak jelentették a beköltözők második legnagyobb forrását 3215 fővel és a falvakra jellemző státuszmutatóval, a középvárosokból származott közel 2400 fő, a vidéki viszonyok között magasnak számító TRI értékkel (84). A kisvárosokból, az agglomerációs falvakból és a városiasodó településekből is 1000-1100 fő közötti új lakó érkezett, előbbiekből a szuburbia átlagát alulról közelítő, utóbbiból pedig a legalacsonyabb státuszmutatóval (33,7), amely jócskán elmaradt a falvakétól és az aprófalvakétól is. Az üdülővárosok és az üdülőfalvak migrációs kapcsolata a vidéki szuburbiával elhanyagolható. Amellett, hogy Budapesttel és szuburbiájával pozitív vándorlási egyenleget mutatott fel, a legmagasabb státuszú lakókat is ebből a két településcsoportból nyerte a vidéki szuburbia, igaz, a fővárosi szuburbiát mindössze 368 fő képviselte.

A vizsgált évtized során a bevándorlás üteme erősödött, 1991-ben a betelepülők 5%-a, 2000-ben 15,6%-a érkezett. Mint említettük, a településcsoportból az elvándorlás nem jelentős, így az keveset torzíthat a tendencián. Az évenkénti státuszindex viszont nem mutat semmiféle érdemi szabályszerűséget, 58 és 75 között fluktuál.

A települések állandó népességük TRI értékei alapján nagyon széles skálán, a 32-től 224-ig terjedő tartományban helyezkednek el. 90 fölötti TRI-je 30 településnek volt, ezeknek a megyék közötti megoszlása már ismerős mintázat szerint alakul: 8 fekszik Győr-Moson-Sopron, 6 Vas, 4-4 Baranya és Veszprém, 3-3 Fejér és Zala, 1-1 pedig Csongrád és Heves megyében. A túlnyomó többségük tehát – hasonlóan a megyei jogú városokhoz, amelyeknek a vonzáskörzetébe tartoznak – a nyugat- és a közép-dunántúli régióban található, a keleti országrészből mindössze két község került ebbe a körbe. Győr, Szombathely, Veszprém és Székesfehérvár a legmagasabb státuszú vidéki nagyvárosok, így természetszerűnek tekinthető, hogy a vonzáskörzetükben olyan szuburbán falvak alakultak ki, amelyek státuszmutatójukban még a városközpontjukat is felülmúlják, és némi megszorítással ez tulajdonképpen még Zalaegerszegről is elmondható. A leginkább Baranya megye és Pécs tűnik kakukktójásnak, ahonnan Birján, Szemely, Nagykozár és Kozármisleny is az élbolyban szerepel, noha Pécs a státuszmutatójával csak a megyei jogú városok alsó harmadában szerénykedik. Ez egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy Baranya megyében érdekes, több figyelmet érdemlő térbeli társadalomszerkezeti folyamatok zajlanak. Pécs a legerőteljesebben szuburbanizálódó vidéki városok közé tartozik, erre aprófalvas települési környezete is különösen alkalmassá teszi.

Lakosságában nagyszámú a felsőbb társadalmi rétegek reprezentáltsága, akiknek egy része a lakóhellyel kapcsolatos elvárásai és preferenciái, vagy éppen anyagi lehetőségei miatt nem a város zöldövezeti, magas presztízsű részeit célozta meg, hanem a mindössze néhány km-es távolságban található községek valamelyikét. A szuburbán jellegű települések teljes magyarországi körére elmondható, hogy a városok belső területeihez hasonlóan társadalmi összetételük alapján különböző karakterű csoportokba rendeződnek, és a társadalom tagjaiban nagy a természetes hajlandóság arra, hogy a státuszuknak leginkább megfelelő helyen telepedjenek le. Pécs társadalma kellőképpen finoman rétegzett ahhoz, hogy a szuburbiaiba kiköltözők még heterogén csoportot alkossanak, amely a cél település kiválasztásakor rendeződik státuszban hasonló alcsoportokba, ennek megfelelő karaktert adva a falunak, ahol letelepednek. Ezt alátámasztja, hogy a vidéki szuburbia legalacsonyabb TRI értékű 20 települése között is vannak Pécs környékiek, mint Keszű és Pogány.

Felmerülhet az az ellenvetés, hogy túl szigorú feltételeket szabtuk a szuburbán települések kiválasztásakor, emiatt a lehetségesnél szűkebb kört emeltünk be ebbe a kategóriába. Mint a településcsoportok kialakításának módszereit ismertetve is leírtuk, az eddigi elemzések többségével szemben, amelyek egy-egy város szuburbanizálódására koncentráltak, igyekeztünk egzakt kritériumokra, a népesség és a lakásállomány bővülésének mutatójára támaszkodva kiválasztani a teljes magyar állományból a releváns településeket. Úgy véljük, településcsoportunk valóban magán viseli mindazokat a jegyeket, amelyek alátámasztják a besorolás helyességét. Természetesen elképzelhető, hogy megnevezhetőek olyan további települések, melyek esetében vitatható a kimaradásuk a csoportból, de a vidéki szuburbanizáció feltárult jellegén érdemben ez sem változtatna.

A kiválasztott 75 településre egy bő évtized alatt 38200 lakó költözött be, ők jelenítik meg a vidéki szuburbanizációt Magyarországon. Ez első látásra sovány réteg, ráadásul közülük egészen bizonyosan nem mindenki esik körülményei, a költözés motívumai szerint a szuburbanizáció kategóriájába. Ugyanakkor számos más településen alakulhattak ki olyan lakónegyedek, amelyek félreismerhetetlenül szuburbán jegyeket mutatnak, de alatta maradtak annak a kritikus tömegnek, ami a településcsoportba kerülésüket megalapozhatta volna. Mindenesetre a közel 40 ezer főt a vidéki szuburbanizációban résztvevők kemény alsó határának tekinthetjük, akik azonban kellőképpen számosak ahhoz, hogy rajtuk keresztül a társadalmi jelenség szociális karakterét körülrajzolhassuk.

A vidéki szuburbanizáció jellegzetességeiben, társadalmi tartalmában egyértelműen elkülönül a főváros környékétől. Először is szembetűnően alacsonyabb a benne résztvevők társadalmi státusza, ami abból következik, hogy a vidéki nagyvárosok, amelyek tipikusan

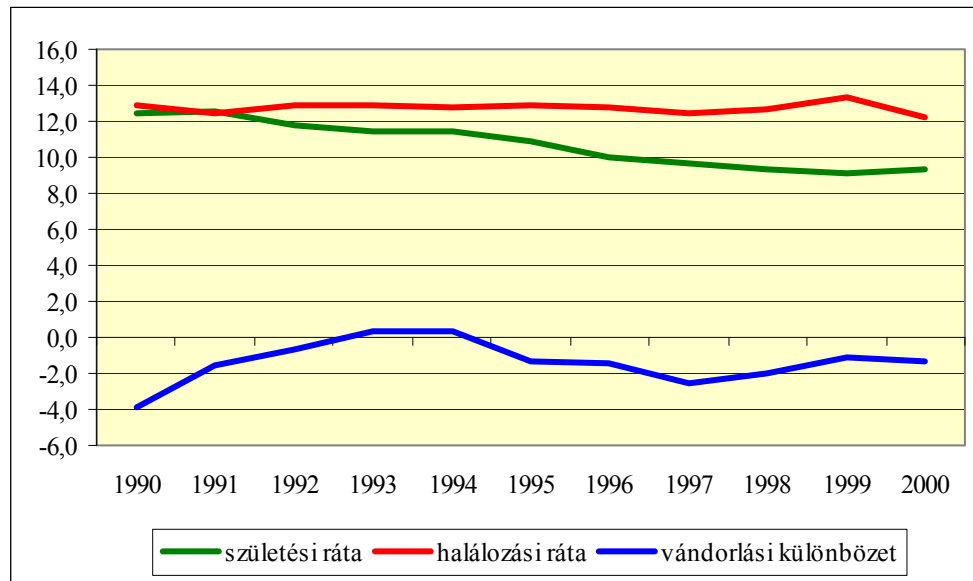
ennek a népességnek a forrását adják, markánsan elmarad státuszjellemzőiben a fővárositól, így szuburbán települései is inkább középosztályi jellegűek, míg a budapesti szuburbia az elit és a felső középosztály jegyeit viseli magán. Másrészt a vidéki szuburbán települések monofunkcionálisak maradtak, csak lakóhelyként szolgálják a betelepülőket, sem szolgáltatásaik színvonalában, sem helyi foglalkoztatás- és gazdaságszerkezetükben nem mutatják a további városiasodás jegyeit. (Kivételek persze akadnak, mint a Pécs közelében található Kozármisleny, ahol magasan az átlagot meghaladó a vállalkozói aktivitás és ezzel összefüggésben a helyi szolgáltatások skálája. Várossá nyilvánítása ennek ellenére kételyeket ébreszthet, a település a legklasszikusabb szuburbia rendezett képét mutatja igazi városi imázs nélkül.) A vidéki szuburbanizáció megindulásához az első lökést a nagyvárosok önkormányzati tulajdonú lakásállományának piaci ár alatti tömeges és gyors privatizációja adta (DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. p. 40.), amiknek a piaci áron történt továbbadása a családok számára megteremtette az anyagi fedezetet a vidéki lakásépítéshez. Ez azonban valóban csak a startot támogatta, hiszen mint láttuk, a kiköltözések mérete az évtized végéig fokozódott. A jelenség mértékét és milyenségét az is nagyban befolyásolta, hogy a vidéki nagyvárosok közigazgatási területén belül jócskán akadtak olyan helyek, amelyek vonzóak és alkalmasak voltak családi és társasházak felépítésére. Ezek a magas színvonalú lakóhelyek a városi élet minden előnyét kínálták annak hátrányai nélkül, ezzel lefölözték a potenciálisan szuburbanizálódó rétegeket, mégpedig úgy, hogy a legmagasabb státuszúakat tartották a városon belül. Persze ebben az is erősen közrejátszott, hogy a vidéki nagyvárosokban nem léptek fel olyan városi anomáliák, mint pl. Budapesten, és nem gyakoroltak taszító hatást a módos és igényes rétegekre.

4.5. A középvárosok

4.5.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A középvárosokat alkotó 34 település népessége 1990 és 2001 között az országos átlagnál nagyobb mértékben, 3,5%-kal, 935748 főre csökkent. A születési ráta 1993-ig kedvezőbb volt az országos átlagnál, onnantól az alatt stabilizálódott, de mivel a halálozási ráta rendre meghaladta (egy év kivételével, amikor „pozitív nullát” mutatkozott), a természetes fogyás jellemezte a természetes népmozgalmát. A bevándorlók száma 1990-ben volt a legnagyobb, azt követően évente 35 és 39 ezer között váltakozott, és két évben, 1993-ban és 1994-ben haladta meg az elvándorlókét, egyébként a vándorlási egyenlege kisebb-nagyobb veszteséggel zárult.

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a középvárosokban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A két utóbbi népszámlálás között korszerkezetében több mint 5 százalékponttal csökkent a 14 éven aluliak részesedése, a 15-59 évesek és a 60 év fölötti aránya nőtt, ennek következtében öregedési indexe a kezdeti kedvező 75%-ról 117,7%-ra romlott. A házassági kedv mindvégig meghaladta az országos átlagot, de ugyanezt lehet elmondani az 1000 főre jutó válásokról is.

Lakónépességéből az aktív keresők aránya megegyezett a megyei jogú városokéval (31,6%), a munkanélkülieké valamivel magasabb volt (3,9%) és az időskorúak magasabb hányada miatt az inaktív keresőké is közelített az egyharmadhoz. A települések (és a városok) hierarchiájában lefelé haladva érzékelhető, hogy ha nem is drámai mértékben, de egyre romlik a foglalkoztatási helyzet, 100 keresőre 165 eltartott jutott, ami rosszabb a megyei jogú városok mutatójánál, de árnyalatnyival kedvezőbb, mint a vidéki szuburbiáé. Az adófizetők aránya 44,8%-ot tett ki 2001-ben, a szja-ból számított valamennyi mutatóban rendre Budapest, a megyei jogú városok és a fővárosi szuburbia mögött állt, az egy lakosra jutó befizetett szja mértékében (97133 Ft) – ami alig haladta meg a fővárosi felét – már az üdülővárosok és a vidéki szuburbia is megelőzte, amiben a kedvezőtlen kereső – eltartott arány is közrejátszott. Az 1000 lakosra jutó szociális segélyezették száma az eddig elemzett településcsoportok közül itt volt a legmagasabb (7,8), de még mindig alatta maradt az országos átlagnak, hasonlóan az egy főre vetített kifizetett szociális segély összegéhez (1183 Ft). Budapesttől a kisebb települések felé haladva jól kitapintható a vállalkozói aktivitás gyengülése, a középvárosokban az 1000 lakosra jutó bejegyzett vállalkozások száma (104,8)

alig több a budapesti felénél, és e tekintetben a speciális funkciójú településcsoportok, az üdülővárosok és üdülőfalvak is megelőzik. Az üzlethálózat és a legáltalánosabb szolgáltatások annyiban megfelelnek a középvárosi szerepkörnek, hogy a településenkénti átlagos számuk kisebb, mint a megyei jogú városokban, de meghaladja a kisvárosokét. Így kiskereskedelmi üzletből 550, élelmiszerboltból 103, iparcikk üzletből 10, vendéglátóhelyből 168, postahivatalból 4, benzinkútból 6 található átlagosan egy városban. Az egészségügyi ellátásban és az iskolahálózatban is nagyon hasonló a helyzet, településenként 12 házi orvos, 6 házi gyermekorvos, 5-6 patika és 8 általános iskola jut. A számok önmagukban azonban még semmit nem mondanak az ellátás színvonaláról.

A lakásállomány szerény mértékben, 2,9%-kal bővült az 1990-es években, a vezetékes vízellátás és a csatornázottság valamivel meghaladja az országos átlagot. A csökkenő népesség mellett bővülő lakásállomány javuló lakhatási viszonyokra utal.

A középvárosban található kereskedelmi szálláshelyeket 2001-ben 625 ezer vendég kereste fel, akiknek a 40%-a külföldi volt. A megyei jogú városokat az 1000 lakosra jutó vendégek számában kevéssel, a külföldi látogatókban tetemesen megelőzték. Ráadásul Oroszlány kivételével valamennyi város részt vesz az idegenforgalomban, és csak Várpalotán és Nagykőrösön maradt a kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek száma ezer alatt. A mezőnyből magasan kiemelkedik Siófok, ahol a vendégforgalom majdnem négyszerese volt a második helyen álló Keszthelyének, de Gyöngyös, Mosonmagyaróvár és Gyula is jól teljesített. Az idegenforgalom indikátorként arra utal, hogy a településcsoport nyitott, élénk interakcióban áll a külvilággal és számot tarthat annak érdeklődésére, amiből nem a leromló és lecsúszó városok képe bontakozik ki. A közbiztonság azonban még hagy kívánnivalót maga után: az 1000 főre jutó ismertté vált bűncselekmények száma átlag feletti, a bűnelkövetők száma pedig a legmagasabb a településcsoportok között.

4.5.2. A migráció hatása a középvárosok társadalomszerkezetére

A középvárosok népességéből 2,6%-ot tettek ki azok, akik ideiglenes lakcímen éltek ott, státuszuk alacsony volt (TRI=35,4), míg a teljes népesség státuszmutatója (54,2) kevéssel meghaladta a megyei jogú városokét. Az állandó lakosokból a településcsoporton belül született 62%, a többi településcsoport szülötteiből a legnagyobb arányban a községekből (16%), a megyei jogú városokból (4,3%), a városiasodó településekből (3,5%) és a kisvárosokból (3,4%) származók voltak jelen a legnagyobb arányban. A születési hely szerint képzett csoportok társadalomszerkezete nagyon kiegyenlített képet mutatott, sem kirívóan alacsony, sem kiugróan magas index értékek nem fordultak elő, a TRI az előbb kiemelt településcsoportokban szűk tartományban, 63 és 73 között mozgott. Külön említésre méltó,

hogy ez igaz a falvakban (TRI=72,4) és az aprófalvakban (TRI=74,4) születettekre is, akik a korábban elemzett településcsoportokban alacsony státuszú népességként jelentek meg. A rend kedvéért jegyezzük meg, hogy a Budapesten születettek TRI értéke volt a legmagasabb (93,4), de ők a népességnek mindössze 2,6%-át tették ki.

A középvárosokba az állandó népesség 9,5%-a költözött be 1989 után, ez 2,5 százalékponttal meghaladta a megyei jogú városok rátáját, de nagy migrációs nyomásról nem beszélhetünk, inkább azt mondhatjuk, hogy normális mértékű bevándorlás zajlott, a betelepülők nem forgatták fel a kialakult helyi társadalmakat.

4.11. táblázat

A középvárosok vándorlási egyenlege 1989 után egyes társadalmi rétegekre kiválasztott településcsoportokkal szemben

Középvárosok	Budapest	Budapest szuburbiája	Megyei jogú városok	Vidéki szuburbia
Beköltöző elit és felső közép	2821	941	3699	152
Elköltöző elit és felső közép	4748	1826	4944	538
Vándorlási egyenleg	-1927	-885	-1245	-386
Beköltöző deprivált és inaktív	607	97	1002	97
Elköltöző deprivált és inaktív	852	403	1163	140
Vándorlási egyenleg	-245	-306	-161	-43

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A középvárosok 1989 után Budapesttel és szuburbiájával, a megyei jogú városokkal és a vidéki szuburbiával szemben is veszteséggel kerültek ki a két felső társadalmi réteg, az elit és a felső közép vándorlásából, vagyis valamennyi említett településcsoportnak nagyobb volt az elszívó hatása, mint amilyen vonzást a középvárosok jelentettek. Ugyanez igaz azonban a két alsó társadalmi rétegre, a depriváltakra és az „inaktívak, akik soha nem dolgozta”-ra is. Ez arra utal, hogy az 1990-es években a középosztályok súlya növekedett a helyi társadalmakban.

A középvárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	9238	10,7	84,8
Budapesti szuburbia	4699	5,5	76,8
Megyei jogú városok	12549	14,6	65,9
Vidéki szuburbia	1013	1,2	50,9
Középvárosok	4888	5,7	56,0
Kisvárosok	5711	6,6	66,2
Üdülővárosok	746	0,9	97,9
Városiasodó települések	6032	7,0	54,6
Agglomerációs falvak	1828	2,1	70,8
Üdülőfalvak	3711	4,3	74,9
Falvak	29094	33,8	56,6
Aprófalvak	2637	3,1	44,1
Egyéb	4032	4,7	64,0
Összesen	86178	100,0	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A fenti állítást erősíti a 4.16. táblázat is. A vizsgált évtizedben a beköltözők harmada a falvakból érkezett, a kibocsátó térség átlagát meghaladó és a középvárosokéhoz illeszkedő TRI-vel. A második legnépesebb csoportot a megyei jogú városokat elhagyók jelentették (14,6%), státuszmutatójuk a kiinduló és a cél településkategória átlagát is felülmúlta, és erről is azt mondhatjuk, hogy a középosztályi jellegű szerkezetet erősített. Szám szerint szinte ugyanannyian érkeztek ide is Budapestről, mint a megyei jogú városokba, de a beköltözőknek nagyobb hányadát tették ki, TRI-jük pedig magasabbnak bizonyult (84,8 szemben 72,2-vel). A településenkénti vizsgálat magyarázatot nyújt az első látásra furcsának tűnő jelenségre. A Budapestről középvárosba költözők 43%-a Pest megyén belül négy városban, Gödöllőn, Százhalombattán, Vácon és Cegléden jelent meg, ami egyértelművé teszi, hogy a főváros szuburbanizációja ezeknek a településeknek a közvetítésével valójában „belelóg” a középvárosokba. Így már az sem meglepő, hogy Százhalombattán (128,9), Vácon (102,1) és Gödöllőn (96,4) a más településcsoportokból betelepültek státuszmutatója a középvárosok átlagából messze kiemelkedik. (Cegléd az ellenkező póluson helyezkedik el, a betelepülők indexe a középvárosok közül a hatodik legalacsonyabb.) A településcsoportok kialakításakor ténylegesen fejtörést okozott Gödöllő, Százhalombatta, és kisebb mértékben Vác besorolása, végül úgy láttuk, a középvárosi karakterük az erősebb, még akkor is, ha ezen Budapest közelsége sokat halványít, arról nem is beszélve, hogy nem feleltek meg a szuburbán településekkel szemben támasztott feltételeknek. Mindent összevetve változatlanul helyesnek tartjuk, hogy a középvárosok között szerepelnek.

Hasonló nagyságrendű a városiasodó településekből és a kisvárosokból fogadott új lakóké, az előbbieket státuszmutatója meghaladja a középvárosok és az összes betelepülő átlagát is, az utóbbi csak az aprófalvakból származókéét múlja felül. A fővárosi szuburbiából, az üdülővárosokból, az üdülőfalvakból és az agglomerációs településekből kevesen választották otthonuknak valamelyik középvárost, és TRI értékük magas ugyan (70 és 98 közötti), de a rétegződési jellemzőket kevéssé befolyásolták.

A középvárosok száma még lehetővé teszi, hogy településenként is megvizsgáljuk néhány jellemzőjüket.

A regionális csoportosításból adódó első megállapítás, hogy a középvárosok hálózatának terjedelme eltérő, a Közép-Dunántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön egyaránt hét tagú, míg a Nyugat-Dunántúlon és az Észak-Alföldön csak két városból áll. Pest megyében található a legmagasabb státuszértékű középváros, Százhalombatta, de a megye átlagát Cegléd, Nagykőrös és Gödöllő tetemesen lerontja. A bevándorlóknak köszönhetően Vác és Gödöllő státusza emelkedőnek mondható, Nagykőrös és Cegléd e tekinteten is kilóg a sorból. A közép-dunántúli régió középvárosai meglehetősen egységes csoportot alkotnak, Komárom, Ajka és Várpalota TRI értékei a megyei jogú városok többségét is meghaladják, így ezen régió lakónépességének a rétegződési mutatója egyértelműen a legjobb. Úgy tűnik azonban, a további javulás forrásai elapadtak, mert az új lakók a régió egészében inkább stagnálás mutatnak, Komárom, Ajka, Oroszlány és Pápa esetében pedig TRI értékük elmarad a város egészétől. A Nyugat-Dunántúl két középvárosával a régiók között a megosztott második helyen áll, a bevándorlók státusza Pest megyével egy szinten a legmagasabb. A Dél-Dunántúl státuszmutatója azonos a közép-dunántúli régióéval, de négy középvárosának a karaktere teljesen elütő. Paks az atomerőműben kínált jól fizető állásoknak köszönhetően jó rétegződési jellemzőket mutat, és vonzza a magas státuszú beköltözőket. Siófok üdülőhelyből vált teljes értékű középvárossá, a betelepülők aránya az egyik legnagyobb, akiknek státuszuk is magasabb a város átlagánál. Dombóvár mezővárosi múltja és közlekedési csomópont funkciója a településcsoport átlagától kissé elmaradó TRI-ben mutatkozik meg, amihez pontosan illeszkednek az 1990-es években érkezett új lakók is. Komló küzd a szénbányászat megszűnéséből fakadó minden problémával, a beköltözők még az egyébkénti alacsony státuszmutatóját sem érik el, pályája süllyedő.

A középvárosok rétegződési és vándorlási jellemzői

Terület	A lakónépesség		A más település csoportból 1989 után beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	aránya	TRI-je
Cegléd	38055	47,9	3264	8,6%	49,7
Százhalombatta	16602	133,0	3206	19,3%	128,9
Nagykőrös	25543	43,6	1917	7,5%	49,2
Vác	34951	72,1	4172	11,9%	102,1
Gödöllő	31105	59,6	5242	16,9%	96,4
Pest megye	146256	56,5	17801	12,2%	78,2
Komárom	19616	85,0	1973	10,1%	80,4
Ajka	31805	79,9	1997	6,3%	75,3
Várpalota	21779	78,8	2543	11,7%	96,4
Tata	24598	75,4	3144	12,8%	81,1
Esztergom	29452	56,0	3392	11,5%	71,3
Oroszlány	20280	73,0	1592	7,9%	68,5
Pápa	33549	61,8	2865	8,5%	59,1
Közép-Dunántúl	181079	68,6	17506	9,7%	69,8
Mosonmagyaróvár	30432	73,9	2176	7,2%	86,0
Keszthely	22388	49,8	2803	12,5%	74,4
Nyugat-Dunántúl	52820	60,0	4979	9,4%	78,3
Paks	20855	78,9	1910	9,2%	88,5
Dombóvár	20852	51,8	2086	10,0%	51,1
Siófok	22684	66,7	2975	13,1%	77,1
Komló	27081	48,9	2787	10,3%	46,7
Dél-Dunántúl	91472	60,0	9758	10,7%	57,7
Sátoraljaújhely	18282	41,4	1370	7,5%	66,2
Gyöngyös	33548	56,1	3337	9,9%	73,6
Kazincbarcika	32356	46,7	3091	9,6%	52,1
Balassagyarmat	18474	54,0	1597	8,6%	63,8
Ózd	38405	42,8	2130	5,5%	39,1
Hatvan	22906	68,5	2179	9,5%	73,8
Tiszaújváros	17207	81,7	2278	13,2%	76,6
Észak-Magyarország	181178	59,1	15982	8,8%	50,1
Hajdúböszörmény	31993	40,6	1621	5,1%	41,3
Jászberény	28203	69,5	2046	7,3%	61,1
Észak-Alföld	60196	50,1	3667	6,1%	49,5
Baja	37916	52,0	3466	9,1%	57,4
Gyula	33041	54,7	2941	8,9%	68,3
Makó	25802	48,8	1888	7,3%	46,0
Szentés	31638	62,1	1719	5,4%	58,2
Kiskunfélegyháza	32632	49,9	1903	5,8%	54,4
Orosháza	31764	58,6	2264	7,1%	62,2
Kiskunhalas	29954	42,8	2304	7,7%	41,3
Dél-Alföld	222747	50,5	16485	7,4%	50,7
Összesen	935748	54,2	86178	9,2%	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Észak-Magyarország középvárosainak státuszindexe gyakorlatilag megegyezik Nyugat- és Dél-Dunántúléval, ami az amúgy számottevő regionális különbségekre tekintettel

meglepő. A vegyiparának köszönhetően egyik leggazdagabb magyar város, Tiszaújváros és a Budapest vonzáskörzetének határán található Hatvan érezhetően emeli az átlagot, ellensúlyozva Sátoraljaújhely és Ózd hatását, amelyeknél csak Hajdúböszörmény népességének státusza alacsonyabb. Úgy tűnik, Tiszaújváros rétegződési szempontból elérte lehetőségei határát, mert a beköltözők státusza már nem éri el a város átlagát, a többi városban a betelepülők TRI értéke átlag feletti. Kivétel ez alól – a középvárosi kategóriába egyedülként – szociális összeomlást mutató Ózd, ahova az egész településcsoportból a legalacsonyabb, mindössze 39,1-es státuszú lakók érkeztek. Az Észak-Alföld két települése csak népességszámában hasonlít egymásra. Hajdúböszörmény a legalacsonyabb státuszú középváros, amely ha nem is nagyszámban, de ugyanilyen tulajdonságú beköltözőket fogadott. Jászberény indexe sokkal magasabb ugyan, de a betelepülők ezen rontottak. A Dél-Alföld státusza megegyezik a másik alföldi régióéval, városainak többsége hasonló pozíciót mutat. Baján, Gyulán, Makón és Orosházán az új lakók státusza meghaladja a város átlagát, a többi város esetében elmarad attól. Kiskunhalas helyzete a legproblémásabb, amelynek rétegződési indexe Ózdéval azonos, de a beköltözőké még ezt sem érte el.

A középvárosok régiónkénti státuszindexe nem támasztja alá a régiók fejlettségéről alkotott általános képet, amit a megyei jogú városok még visszaigazoltak. A Közép-Dunántúl pozíciója a legjobb, Pest megye, a Nyugat- és Dél-Dunántúl valamint Észak-Magyarország egy tömbben helyezkedik el, és a két alföldi régió alkot még egy klasztert. Megjegyzendő, hogy Cegléd és Nagykőrös közigazgatásilag Pest megye része, de természetföldrajzi értelemben az Alföldhöz tartoznak, és vizsgált jellemzői is sokkal inkább oda sorolják őket. Mindenesetre a középvárosok a néhány kiugró és a pár látványosan leszakadó várost figyelmen kívül hagyva meggyőzően hasonló rétegződési képet mutatnak, felülírva a régiók között meglevő ismert és kétségtelenül létező társadalmi és gazdasági különbségeket. Elképzelhető azonban, hogy ez csak a 2001-es népszámlálás pillanatfelvételének a tükrében látszik így, az eltérő irányú mozgáspályák esetleg éppen ekkor metszették egymást. Ha feltételezzük – és erre látunk okot –, hogy a beköltözők rétegződési jellemzői mutatják azt az irányt, aminek mentén a város társadalma, annak összetétele változik, akkor új következtetésekre juthatunk. Az 1989 után beköltözők TRI értéke a Nyugat-Dunántúlon és Pest megyében a legmagasabb, és egyúttal itt haladja meg a legnagyobb mértékben a lakónépesség átlagát, vagyis a tendenciákat kivetítve azt mondhatjuk, ezeknek a területeknek a középvárosai emelkedő státuszúak, míg a Közép-Dunántúl inkább őrzi a régiók közötti vezető pozícióját. Mivel valamennyi többi régióknak a beköltözők által jelzett és előrevetített helyzete romlik, vagy alacsony szinten stagnál, tulajdonképpen visszajutunk az ismert

regionális mintázathoz. A legnagyobb süllyedés Észak-Magyarországon figyelhető meg, de beköltözők státusza a Dél-Dunántúl középvárosait is lefelé húzza, az alacsony szinten stagnálást pedig a két alföldi régió példázza.

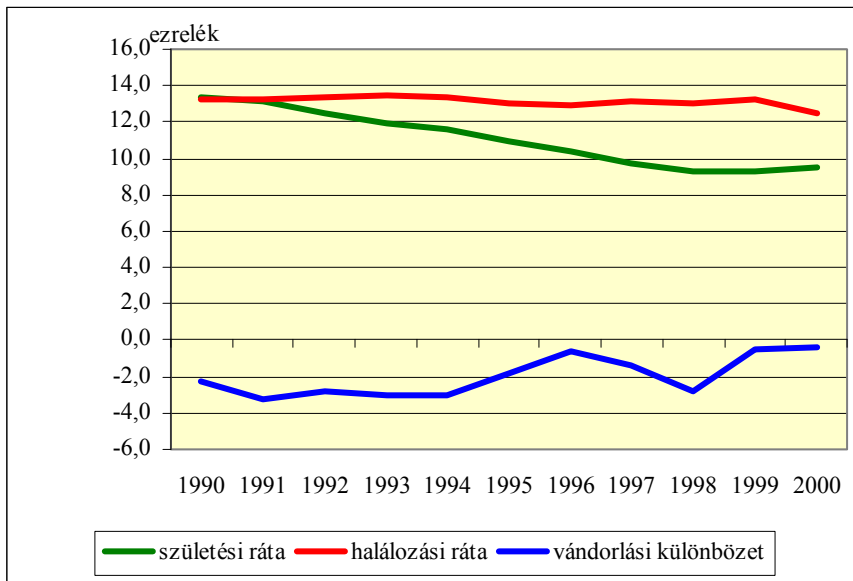
A történelmi előzményekre, az államszocializmus alatti területi politikának a középvárosok fejlődését megrekesztő hatásaira is tekintettel összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az ismertetett adatok szerint a rendelkezésre álló szolgáltatások köre megfelelőnek tűnik. Urbanizációs szempontból azonban az 1990-es években is tovább folytatódott a korábbi időszak megrekedtsége, fennmaradt egyfajta periférikus állapot. A két Budapesthez közeli város kivételével a szuburbanizáció nem érintette meg a csoport tagjait, annak sem célpontjai, sem gerjesztői nem voltak. A két felső társadalmi réteg tagjai között érzékelhető az elszivárgás, új lakók leginkább a falvakból érkeztek, de mivel ez sem volt igazán tömeges, integrálódásuk, beépülésük a helyi társadalomba legalább nem okozott problémát. Néhány kirívó példától eltekintve a társadalomszerkezetük tulajdonképpen jó. A középvárosok számára csendben eltelt 1990-es évek legalább lehetőséget kínáltak arra, hogy városiasodottságuk valamelyes elmélyüljön. Önmaguktól nem lesznek képesek a kialakult helyzeten módosítani, változásokat generálni, csak egy általánosan dinamizálódó magyar társadalom ragadhatja magával őket. A vonzáskörzetükbe tartozó településeken élők életviszonyainak javulásához, a területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez az egyik kulcs bizonyosan a középvárosokban rejtőzik.

4.6. A kisvárosok

4.6.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoportot 71 kisváros alkotja, népességszámuk 1990 és 2001 között 2,8%-kal, 891756 főre csökkent, vagyis az országos átlagnál nagyobb mértékben fogyatkozott a lakosságuk. Születési rátájuk 1990-ben még a második legmagasabb volt (13,3 ezrelék), ami monoton mérséklődéssel 200-re 9,5-re, az országos átlag szintjére esett vissza. Halálozási rátájuk két év kivételével 13 ezrelék fölött stabilizálódott, aminek következtében a természetes fogyás tempója egyre gyorsult. Az éves vándorlástatisztikai adatok szerint a beköltözők száma az évtized során 28 ezer és 38 ezer között ingadozott, és ugyan a beköltözések is hasonló nagyságrendet mutattak, de minden évben elmaradtak valamennyivel a bevándorlástól, így a migrációs veszteség is hozzájárult a folyamatos népességcsökkenéshez.

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a kisvárosokban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A korszerkezet változásában itt is a már ismert öregedési folyamat játszódott le. A gyermekkorúak aránya 22,6%-ról 17,6%-ra esett vissza, az időskorúaké 16,9%-ról 19,4%-ra nőtt, ennek megfelelően az öregedési index 74,6%-ról 109,9%-ra nőtt, ami a városok között még mindig kedvező értéknek számított.

Miközben a korszerkezete nem volt rosszabb a többi városi településcsoporténál, a települési lejtőn lefelé haladva szembetűnően erősödnek a foglalkoztatási problémák. Népségén belül csak 27,5%-ot tettek ki a foglalkoztatottak, további 8% dolgozott valamilyen más ellátási forma mellett, a munkanélküliek aránya 4,6%-ot ért el. A nyugdíjszerű ellátási formákban részesülők hányada 32%, az eltartott tanulóké 18%, az egyéb eltartottaké 10% volt, így összességében 100 keresőre 183 eltartott jutott. A rosszabb foglalkoztatási helyzet és kereső – eltartott arány ráadásul alacsonyabb jövedelmekkel is társult. A személyi jövedelemadóból számítható valamennyi mutató elmaradt a középvárosok szintjétől is, így az egy adófizetőre jutó befizetett adó 163583 Ft-ot, az egy lakosra jutó befizetett adó pedig 70877 Ft-ot tett ki. (Emlékeztetünk, a megfelelő összegek a fővárosban 404743, illetve 184287 Ft-nak feleltek meg.) A szociális segélyezettek 1000 főre számított mutatója (11,6) a negyedik, az egy lakosra átlagosan kifizetett szociális segély összege (1773 Ft) pedig a harmadik legmagasabb volt a településcsoportok között. A vagyoni helyzet indikátoraként használható 1000 főre jutó személyautók számában (213) is csak 3 településcsoport állt rosszabbul. (Érdekes lenne, és a különbségekre még inkább rámutatna az autók típusának és évjáratának településtípusonkénti összehasonlítása, de ehhez nem

rendelkeztünk adatokkal.) A vállalkozói aktivitás mutatója sem alakult jól, 1000 főre csupán 84 regisztrált vállalkozás esett.

A lakosság alapellátását biztosító üzlethálózat teljesnek mondható, városonként 237 kiskereskedelmi üzlet, 47 élelmiszerbolt, 5 iparcikkbolt és 70 vendéglátóhely működött, postahivatalt kettőt, benzinkutat hármat lehetett találni átlagosan, utóbbi kettőből valóban volt mindenütt legalább egy. Háziorvosból 5, gyermekorvosból 3 praktizált településenként és ugyanennyi a gyógyszertárak száma. Átlagosan 4 általános iskolát tartottak fenn egy kisvárosban.

A kereskedelmi szálláshelyekre 2001-ben 220 ezer vendég érkezett, köztük több mint 71 ezer külföldi. A vendégek száma a 10 ezret Kőszegen, Sárváron, Sárospatakon és Tiszafüreden haladta meg, ez a négy város a településcsoport idegenforgalmának háromtizedét adta. 9 városban, Martfűn, Siklóson, Pásztón, Edelényben, Sajószentpéteren, Sárbogárdon, Kunszentmiklóson, Kunszentmártonban és Mezőkovácsházán nem regisztráltak egyetlen vendéget sem, vélhetően a kereskedelmi szálláshelyek hiánya miatt, Abonyban és Tiszavasváriban pedig csak hazai vendégek jártak. Ennek ellenére a kisvárosokról általában azt mondhatjuk, hogy szerepelnek az idegenforgalmi térképen, a leglátogatottabbak kifejezetten idegenforgalmi attrakciónak tekinthetők.

A lakásállomány itt bővült a legkisebb mértékben, mindössze 1,3%-kal, ezt még az aprófalvak is felülmúlták. Az ismertté vált bűncselekmények 1000 lakosra jutó száma az országos átlag alatt maradt, a helyben lakó bűnelkövetőké pedig megfelelt annak.

4.6.2. A migráció hatása a kisvárosok társadalomszerkezetére

A lakók közel kétharmada a településcsoporton belül született, 15% a falvakból, 4% az aprófalvakból, 3% a megyei jogú városokból származott, származott, a többi településcsoport szülőttei még ennél is kisebb arányban voltak jelen. A helyben születettek magas arányából az következik, hogy a migráció sem elköltözések, sem beköltözések miatt nem rázkódtatta meg a kisvárosok társadalmát. A falvakból, az aprófalvakból és a városiasodó településekről elszármazottak státuszmutatója volt a legmagasabb (61 és 67 közötti), ami azt mutatja, hogy a többi településcsoport magasabb státuszú lakói számára nem igazán jelentettek vonzerőt ezek a helyek. A kisvárosokat Budapest és szuburbiája, a megyei jogú városok és a középvárosok irányába is a saját átlagánál magasabb státuszúak hagyták el, és helyükbe alacsonyabb státuszúak érkeztek. A relatíve stabil népesség rétegződési jellemzőin a bevándorlók nem sokat javítottak.

A kisvárosok lakónépességéből már csak 1,8%-nak volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, státuszmutatójuk alatta maradt a kisvárosok átlagának (46,5), amely az

eddig vizsgált településcsoportok közül a legalacsonyabb. Az elitbe tartozók a teljes népességnek csupán 4,1%-át tették ki, ami elmaradt a depriváltak hányadától (4,7%).

4.14. táblázat

A kisvárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	6049	7,6	53,2
Budapesti szuburbia	1972	2,5	44,3
Megyei jogú városok	11947	15,0	54,4
Vidéki szuburbia	551	0,7	59,3
Középvárosok	5275	6,6	48,2
Kisvárosok	5398	6,8	49,4
Üdülővárosok	789	1,0	40,8
Városiasodó települések	4736	6,0	42,7
Agglomerációs falvak	1453	1,8	46,0
Üdülőfalvak	2682	3,4	61,3
Falvak	30172	38,0	46,6
Aprófalvak	5305	6,7	42,3
Egyéb	3153	4,0	61,2
Összesen	79482	100,0	48,1

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az 1989 után más településcsoportokból beköltöztek aránya a kisvárosok lakónépességének 8,3%-át tette ki. A legtöbben a falvakból (38%), a megyei jogú városokból (15%) és Budapestről érkeztek (7,6%). A kisvárosok közötti, valamint a középvárosokkal és az aprófalvakkal lebonyolított migráció gyakorlatilag azonos nagyságrendű volt (6,6 - 6,8%), a vidéki szuburbia és az üdülővárosok szerepe elhanyagolható. Kiemelendő a betelepülők státusz szerinti viszonylagos homogenitása, TRI értékük a településcsoport átlaga körül szóródik relatíve szűk tartományban, sem feltűnően kiugró, sem leszakadó értékek nem mutatkoznak egyik kibocsátó településcsoport esetében sem. Azt mondhatjuk, hogy a kisvárosok a szociális karakterükhöz jól illeszkedő új lakóknak adtak otthont. Ez összefügg a helyi társadalom méretével, átlátható voltával, ahol az emberek nagy része személyesen ismeri egymást. Aki itt telepedik le, annak nem csak lakóhelyet kell találni, hanem a lokális társadalmi hálóba is be kell illeszkedni a rokoni, szomszédosági, munkahelyi kapcsolatokon keresztül. Mivel a befogadó nem egy település, hanem a sok szálon összefonódó helyi társadalom, ami nem preferálja az anonimitást és a kívülállást és erős szűrőt jelent, a befogadás és a beilleszkedés is a társadalmi hasonlóságot részesíti előnyben. Ez mutatkozik meg a kisvárosok és az oda költözők státuszának illeszkedésében.

A Budapestről és a falvakból betelepülőket külön is megvizsgáltuk. A Budapestet elhagyó 6 ezer főből 986 a születési helyére költözött vissza. Több mint harmaduk 60 év fölötti, további 27% pedig 40-59 év közötti, 58%-uk nő. Jól kimutatható tehát az a mintázat,

hogyan az aktív kor befejeztével sokan szívesen térnek vissza a születési helyükre és annak közelébe. Ráadásul ez a vándorlási típus az urbanizáció szempontjából is külön megítélés alá esik, hiszen a migráció által mozgatott urbanizációs folyamatokhoz nem kapcsolódik, attól független típus képvisel. A falvakból a kisvárosok irányába mozgóak a kis távolságú migrációt jelentik meg, 85%-uk nem hagyta el az eredeti lakóhelye megyéjét, sőt, valószínűsíthetjük, hogy a közeli kisvárosban telepedett le, vagyis a kisváros és a közeli falvak által alkotott életvilágon belül maradt, így sem a befogadás, sem a beilleszkedés előtt nem álltak akadályok, és nem változott a kisváros miliője sem.

Erre a településcsoportra is megvizsgáltuk a népesség és a vándorlók státuszának regionális jellemzőit²⁰.

4.15. táblázat

A kisvárosok rétegződési és vándorlási jellemzői régióként

Terület	A kisvárosok				Az 1989 után beköltözők			
	száma	népessége	népességének aránya	TRI-je	száma	aránya		TRI-je
						a terület	az összes vándorló	
						százalékában		
Pest megye	3	36927	4,1%	48,3	4074	11,0%	5,1%	39,6
Közép-Dunántúl	7	80728	9,1%	69,1	8968	11,1%	11,3%	66,7
Nyugat-Dunántúl	10	103230	11,6%	74,0	8333	8,1%	10,5%	79,5
Dél-Dunántúl	13	141904	15,9%	53,0	15396	10,8%	19,4%	50,2
Észak-Magyarország	11	125227	14,0%	42,7	12584	10,0%	15,8%	39,0
Észak-Alföld	17	261314	29,3%	38,8	18857	7,2%	23,7%	43,7
Dél-Alföld	10	142426	16,0%	42,9	11270	7,9%	14,2%	48,4
Összesen	71	891756	100,0%	46,5	79482	8,9%	100,0%	48,1

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az összevont adatokból a kisvárosokról egy meglehetősen homogén kép bontakozott ki, ami a regionális metszetben erősen differenciálódik. Pest megyében található a legkevesebb, az észak-alföldi régióban pedig a legtöbb kisváros, előbbieken a településcsoport népességének 4, az utóbbiakban majdnem 30%-a él. A többi régió közötti eloszlás sokkal egyenletesebb. Pest megye kisvárosai közül Abony és Nagykáta Jász-Nagykun-Szolnok megyével határos, fekvésük mellett rétegződési jellemzőik is az alföldi településekkel rokonítják őket, helyzetükön a főváros közelsége javít valamennyit. TRI értékük kevéssel haladja meg a településcsoport átlagát. A közép- és a nyugat-dunántúli régió kisvárosai kiemelkednek a többiek közül. A Közép-Dunántúl kisvárosai közül négynek²¹, a nyugat-dunántúliak közül ötnek²² a státuszindexe 90 fölötti, míg a többi régióban egyetlen ilyen sem található. A Vas-megyei, fürdőváros jelleggel is bíró Sárvár pozíciója egészen

²⁰ A kisvárosok nagy száma miatt csak a regionálisan összevont adatokat közöljük, a kisvárosok teljes listáját az 1. számú melléklet tartalmazza.

²¹ Dorog, Kisbér, Mór, Zirc.

²² Sárvár, Kapuvár, Vasvár, Körmend, Csorna.

különleges, 121,7-es TRI értéke a 2001-ben városi jogállású települések közül a legmagasabb, a budapesti kerületek közül is csak a II. kerület múlta felül. A közelében fekszik a legmagasabb státuszú megyei jogú város, Szombathely, ami egy kiemelkedő rétegződési jellemzőkkel leírható térség kibontakozását vetíti előre. A Dél-Dunántúl kisvárosai a Dunántúl többi részétől jóval leszakadtak, a keleti országrészt viszont megelőzik státuszukban. A legmagasabb TRI értékű Tolna (81,7), a legalacsonyabb Barcs (40,8), a köztük levő 40 pontnyi különbség azt mutatja, hogy a régió kisvárosi hálózata önmagában is heterogén. Észak-Magyarországon többségében alacsony a kisvárosok indexe, a mezőnyből Szécsény (84,3) és Mezőkövesd (69,6) emelkedik ki, míg Edelényé az egész településcsoport legkisebb mutatója (30,1). Az Észak-Alföld kisvárosainak a státusza a legalacsonyabb (38,8), gyakorlatilag megegyezik a városiasodó települések csoportjának átlagával (38,5). A körből csak Martfű emelkedik ki (82,2), 9 település indexe a 40-et sem éri el. A Dél-Alföld pozíciója Észak-Magyarországéval azonos, de kisvárosainak TRI indexei szűk sávban, 36,3 és 48,4 között szóródnak, tehát nincs köztük sem kiemelkedő, sem erősen leszakadó.

A költözések hatása nem egyformán érintette a különböző régiók kisvárosait. A bevándorlók népességen belüli arányai szerint két csoport különíthető el: ezek Pest megyében, a Közép-Dunántúlon, a Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon 10-11, a többi régióban 7-8% közötti arányt tettek ki. Státuszuk az amúgy is élen álló Nyugat-Dunántúlon volt a legmagasabb (79,5), ami további emelkedést vetít előre. Az itteni kisvárosok többségében, hatban, az új lakók TRI-je 100 fölötti volt, Kapuvár esetében 240,6-ot, Csornán 189,6-ot tett ki (Kapuváron a beköltözők között az elit társadalmi rétegbe tartozók száma több mint duplája volt a két alsó társadalmi rétegbe tartozók együttes számának), de Sárváron és Celldömölkön is hasonló tendencia mutatkozott. Felmerülhet a gyanú, hogy ezek a városok a magas státuszú településcsoportokat elhagyók vándorlásának a célpontjai, ebből fakad a betelepülők toronymagas TRI-je. De nem ez a helyzet, Sárvár és Celldömölk esetében pl. a falvakból és az aprófalvakból származott az új lakóknak több mint a fele. A két alföldi régióban haladta meg az 1990-es években a bevándorlók státuszmutatója a településcsoport átlagát, valamelyest javuló helyzetet ígérve, de természetesen egyetlen kisváros esetében sem találhatunk olyan robusztus mutatót, mint a Nyugat-Dunántúlon. Kisebb mértékű a beköltözők indexének elmaradása az átlagtól a Közép-Dunántúlon, a Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon. A Dél-Dunántúl esetében ebben a régió általános süllyedésének tendenciája tükröződik, Észak-Magyarország esetében pedig az adhat okot aggodalomra, hogy a csökkenés egy amúgy is alacsony szinthez képest következett be. A Pest megyei kisvárosoknál marad el az új lakók TRI-je a legnagyobb mértékben a teljes népesség átlagától, ami arra utal, hogy a főváros és

szuburbiaja által alkotott kiemelkedő státuszú és dinamikájú térség szomszédságában a belső periféria funkciójába szorulnak.

A kisvárosok kettős szorításban élnek. Egyik oldalról a nagyvárosok és a középvárosok határozzák meg térségük társadalmának, urbanizáltsági szintjének, gazdaságának a fazonját, másik oldalról szűkebb környezetük falvainak népessége – ahonnan új lakóik zömét nyerik – determinálja társadalomszerkezetük változásának irányát. Míg a középvárosok esetében láttunk példát arra, hogy pl. egy országos, vagy éppen nemzetközi jelentőségű vállalkozásnak köszönhetően lerázzák a környezetük visszahúzó erejét és kiemelkednek abból, a kisvárosok menthetetlenül összenőttek szűkebb térségükkel, az elszakadásra nem találtunk precedenst. A regionális metszetű vizsgálódás is alátámasztotta, hogy amilyen a megye és a régió általános társadalmi és gazdasági helyzete, éppen olyanok a kisvárosai. A kisvárosok urbanizációs szerepköre, jelentősége ugyanakkor egyáltalán nem lebecsülhető, azok voltaképpen a városiasodás manufaktúrái. A környezetük falvaiból nyert népességet helyi társadalmuk erős, személyességen alapuló szociális hálózatába fogadva életvitelükben, szokásaikban, értékválasztásukban városiassá alakítják. Ez még akkor is működhet, ha a kisvárosok egy részében – főként a Dunától keletre – az elmúlt 20 évben megállt az idő, és a szétomlott helyi gazdaságért, a foglalkoztatási gondokért és létbizonytalanságért cserébe legfeljebb valamelyik multi áruházát kapták cserébe²³.

4.7. Üdülővárosok

4.7.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A legkisebb létszámú településcsoport, amelyet 11 város alkot. Lakónépessége 1990 és 2001 között a városi jogállású településtípusok között Budapest után a legnagyobb arányban, 4,3%-kal csökkent, és 2001-ben 74492 főt tett ki. Tegyük ugyanakkor hozzá, hogy a fogyás szám szerint mindössze 3347 főre rúgott. A csoport önálló szerepeltetését azért tartottuk indokoltnak, mert tagjai – amelyek lakóik száma alapján amúgy a kisvárosok közé tartoztak volna – olyan, az idegenforgalomhoz kapcsolódó, társadalomszerkezetükben és vándorlási jellemzőikben is megmutatkozó sajátosságokkal bírtak, amiket kár lett volna hagyni elveszni a kisvárosok átlagában, ráadásul egyúttal torzító hatást gyakoroltak volna. Többnyire a Balaton-parti városok kerültek ide (Balatonalmádi, Balatonfüred, Fonyód, Balatonföldvár, Balatonboglár és Balatonlelle), illetve mellettük még hagyományos fürdővárosok (Bük, Hévíz, Hajdúszoboszló, Zalakaros és Harkány). A pontos elnevezés is

---

²³ Azt sem a saját jobbulásukra, hanem azért, hogy a szerény jövedelmeiket elszípkázzák.

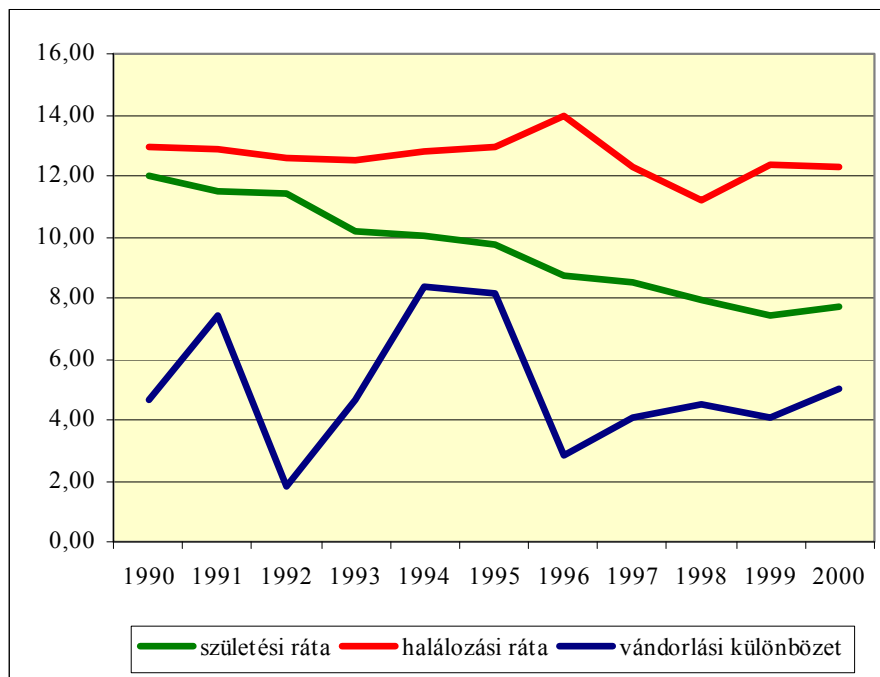

inkább „jelentős idegenforgalmi szerepkörrel bíró kisvárosok” lehetett volna, amit rövidebb, kezelhetőbb formában fejeztünk ki az üdülővárosok névvel.

A születések száma 1990-ben még valamivel 900 fölötti volt, az évtized végére ez nagyon jelentősen visszaesve 600 alá csökkent. A halálozások száma és rátája 1996-ig növekvő tendenciát mutatott, 1998-ban érte el a minimumot, majd beállt a 12-13 ezrelék közötti sávba. A bevándorlók száma az éves vándorlásstatisztika szerint 3700 és 4500 között mozgott, a rátájuk egyes években a budapesti és vidéki szuburbiáét is megközelítette, az évtized második felében stabilan az utánuk következő harmadik helyet foglalta el. Az elvándorlások szintje folyamatosan ez alatt maradt, így a vándorlási különbözetük végig a pozitív tartományban ingadozott 2 és 8 ezrelék között.

4.7. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az üdülővárosokban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A természetes népmozgalom mutatói is megkülönböztetik az üdülővárosokat a kisvárosoktól, a legtöbb hasonlóságot a halálozási ráta mutatja, a vándorlási egyenleg pedig inkább az agglomerációs településekkel rokonítja őket, bizonyos szuburbán jegyeket kölcsönözve nekik.

A korszerkezet a határozott öregedés jeleit mutatja, 1990 és 2001 között a 0-14 évesek aránya 5,4 százalékponttal csökkent, és a megyei jogú városokéval hasonló hányadot tett ki (15,2%), a 15-59 évesek részesedése 3 százalékpontos emelkedéssel 63,4%-ra, a 60 év

fölöttieké 2,4 százalékponttal, 21,4%-ra nőtt, vagyis markánsná vált az időskorúak részaránya, az öregedési index is 92%-ról 140%-re emelkedett.

A foglalkoztatottság mutatói sok hasonlóságot mutatnak a kisvárosokkal. Az aktív keresők aránya 32%-ot tett ki, ehhez járult még 5%-nyi egyéb ellátási forma mellett dolgozó, 4,3%-ot ért el a munkanélküliek hányada. A nyugdíjszerű ellátásban részesülő inaktív keresők (32%), továbbá az eltartott tanulók és egyéb eltartottak népességén belüli aránya (27%) is gyakorlatilag megegyezett a kisvárosokéval, a 100 aktív keresőre jutó eltartottak száma (172) is csak valamivel bizonyult kedvezőbbnek.

A hasonló foglalkoztatási mutatók ellenére az üdülővárosok helyi gazdaságának egyéb jellemzői élesen elválnak a kisvárosokétól. A vállalkozói aktivitás a településcsoportok közül itt a legmagasabb, 2001-ben az 1000 főre jutó regisztrált vállalkozások száma elérte a 220-at, meghaladva a fővárosi értéket is, de a harmadik legmagasabb volt a nonprofit szervezetek népességre vetített száma is. Településenként átlagosan 215 kiskereskedelmi üzlet, 40 élelmiszerbolt és 6 iparcikkbolt működött, a vendéglátóhelyek száma (129) pedig közel kétszerese volt a kisvárosok átlagának. Minden településnek volt postahivatala és benzinkútja.

Az üdülővárosokban a vendégek fogadására kiépült szálláshelyi infrastruktúra szerkezete különbözik az összes többi városi településcsoportétól, itt ugyanis a kereskedelmi szálláshelyek mellett a magánszálláshelyek is jelentős forgalmat bonyolítottak. A kereskedelmi szálláshelyeken 2001-ben 650 ezer vendéget regisztráltak, akiknek majdnem a fele külföldi volt. Ehhez járult még a magánszálláshelyeken további 208 ezer látogató. Az összes rendelkezésre álló szálláshelyen megfordult vendégek száma alapján (859 ezer) az üdülővárosok Budapest, a megyei jogú városok és az üdülőfalvak után a negyedik helyen álltak, a külföldi vendégek számában (515 ezer) azonban már csak a főváros előzte meg őket. Az üdülővárosok idegenforgalmának a szerkezetét – lévén szó részben melegvizes fürdőhelyekről – a hosszabb tartózkodási idő jellemzi, szemben a városnéző turisták rövidebb tartózkodási idejével. Ez mutatkozik meg a vendégéjszakák számában (4,8 millió), amelyben megközelítették Budapestet, és messze megelőzték az összes városi településcsoportot, ehhez hasonló volt a helyzet a külföldiekhez köthető vendégéjszakák (3,6 millió) tekintetében is.

Az élénk – és mint láttuk, külföldiek által dominált – idegenforgalom hatása megmutatkozik a jövedelmi adatokban is, annak ellenére, hogy a statisztikák szerint a vendéglátás a főbb gazdasági ágak közül az alacsony jövedelmet biztosítók közé tartozik. Mindenekelőtt a településcsoportok közül itt volt a legmagasabb 2001-ben a népességből az adófizetők aránya, 50%. Az egy adófizetőre jutó adóalap (809 ezer Ft) ugyan még csupán a nyolcadik volt a településcsoportok sorrendjében, de az egy főre jutó szja alap, az egy

adófizetőre jutó befizetett szja és az egy lakosra jutó befizetett szja mértékében (90 ezer Ft) megelőzte a kisvárosokat, a vidéki szuburbiát és az agglomerációs falvakat is, és az ötödik helyre lépett előre. A jövedelem és a fogyasztás indikátoraként használható 1000 főre jutó személygépkocsik számában (298) Budapest és szuburbiája mögött a harmadik helyen állt, és ugyanez a sorrend alakult ki az 1000 főre jutó szociális segélyezettekben és az egy lakosra eső kifizetett szociális segély összegében is, vagyis mindkét területen a harmadik legalacsonyabb mutatóval rendelkezett. Az átlagosnál szélesebb adófizetői kör és a segélyre szorulóknak csekély aránya együttesen jellemzi a kisvárosok helyi társadalmát.

A házi orvosok és házi gyermekorvosok településenként átlagosan ugyan nem magas (3,5 illetve 1,5), azonban ebben a számban nem szerepelnek a gyógyfürdők körül kiépült egészségügyi szolgáltatások, amelyek magánpraxisként üzemelnek. Viszonylag kevés – alig kettő feletti – az üdülővárosoként az általános iskolák száma.

A lakásállomány gyarapodása 1990 és 2001 között a szuburbán jellegű településcsoportokat és a agglomerációs falvakat követően itt volt a negyedik legmagasabb arányú, 9,8%. A 2900 lakás mellett azonban itt még közel ezer üdülő is épült, ami még robusztusabbá teszi az ingatlan beruházások mértékét.

A virágzó idegenforgalom persze vonzott egy másik „iparágat” is, a bűnözést. Az 1000 lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma (69) itt volt a legmagasabb, kevéssel felülmúlta a budapesti mértéket is. Más oldalról megközelítve ez üdülővárosoként naponta átlagosan 1,3 bűncselekményt jelentett. A helyben lakó elkövetők népességarányos mutatója azonban már elmaradt az országos átlagtól.

4.7.2. A migráció hatása az üdülővárosok társadalomszerkezetére

Az üdülővárosok népességének 48%-a született a településcsoporton belül, arányuk Hajdúszoboszlón volt a legmagasabb (68%) és Harkányban (26%) a legalacsonyabb. Születési hely szerint még a falvakból (15,6%) és a megyei jogú városokból (7,7%) származók hányada bizonyult jelentősebbnek. A lakónépesség TRI értéke (57,6) meghaladta a kisvárosokét (46,5) és a megyei jogú városokét (53,8) is. A lakók 2,9%-ának volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, ők ezúttal is egy alacsonyabb státuszú (39,5) csoportot alkottak, nélkülük az állandó lakók indexe 70,3-ra emelkedett.

Az üdülővárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	1268	11,5	74,1
Budapesti szuburbia	170	1,5	102,4
Megyei jogú városok	2674	24,3	87,5
Vidéki szuburbia	128	1,2	64,0
Középvárosok	817	7,4	101,1
Kisvárosok	888	8,1	90,8
Üdülővárosok	537	4,9	96,3
Városiasodó települések	634	5,8	52,6
Agglomerációs falvak	232	2,1	106,6
Üdülőfalvak	789	7,2	97,3
Falvak	1882	17,1	56,5
Aprófalvak	452	4,1	59,8
Egyéb	519	4,7	67,9
Összesen	10990	100,0	69,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az üdülővárosok népességének 14,8%-a települt be 1989 után, átlagosan a településcsoport egészét több mint 13 ponttal meghaladó státuszmutatóval (69,9). A legtöbben a megyei jogú városokból érkeztek (24%), magasnak mondható státuszindexszel (87,5). A második legnépesebb csoport előző lakóhelye a falvakban volt (17%), TRI értékük (56,5) ugyan elmaradt az üdülővárosok és a betelepülők átlagától is, mégsem mondható kirívóan alacsonynak vagy visszahúzóknak. A harmadik legnagyobb kibocsátónak 11,5%-kal Budapest bizonyult, státuszuk valamivel meghaladta az összes beköltözőét. Sajátosságuk, hogy több mint háromtizedük a 60 év fölöttiekből, 46%-uk az inaktívokból került ki, így a fővárost elhagyók között kirajzolódik egy olyan migrációs pálya is, hogy az életük gazdaságilag aktív szakaszát befejezők valamelyik üdülővárosban választanak maguknak új lakóhelyet. Ez a típus az urbanizációs szakaszok klasszikus típusai közé megint nem illeszthető be, és azt jelzi, milyen differenciált vándorlási utakból alakul ki végül az urbanizációs ciklusok mintázata. A kisvárosokból kevesebb mint kilencszáz fő (8%) költözött az üdülővárosokba, magas státuszjellemezővel (90,8), a középvárosokat elhagyók ennél kevesebben voltak (7%), magasabb TRI-vel (101,1). A városiasodó településekből közel 6%-nyi, a falvakétól is elmaradó státuszú lakó települt át. A csoportot alkotó városok kis számához viszonyítva figyelemre méltó volt a köztük lezajlott, 5%-ot kitevő és magas indexű (96,3) vándorlás, ami túlnyomó többségében aktív korúakból és a velük költöző gyermekeikből, más megközelítésben gazdaságilag aktívokból és eltartottaikból tevődött össze. E mögött egy kifejezetten az üdülővárosok idegenforgalmához kötődő vállalkozói kört feltételezhetünk. Ugyanez vélelmezhető az üdülőfalvakból érkezettekről (7%), akik státuszukban, korcsoportos

és gazdasági aktivitási jellemzőikben is nagyon hasonlóak voltak az üdülővárosok között vándorlókhöz. Az aprófalvakból viszonylag kevesen költöztek be (4%), a falvakból és a városiasodó településekből származókat is meghaladó mutatóval (59,8). Az agglomerációs falvakból és a szuburbán településekről összesen alig több mint 500 fő települt át az üdülővárosokba, ezek a migrációs pályák nem számottevőek.

4.17. táblázat

Az üdülővárosok és az 1989 után beköltözők főbb jellemzői

Üdülőváros	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	aránya, %	TRI-je
Balatonalmádi	8055	63,9	1680	20,9	116,5
Balatonboglár	5928	45,9	850	14,3	50,5
Balatonföldvár	2094	98,6	394	18,8	97,9
Balatonfüred	12956	67,7	1711	13,2	92,0
Balatonlelle	4935	62,7	961	19,5	66,7
Bük	3084	79,1	437	14,2	160,9
Fonyód	5055	59,2	979	19,4	61,5
Hajdúszoboszló	23425	50,1	1806	7,7	48,9
Harkány	3305	66,0	792	24,0	66,1
Hévíz	4310	98,0	937	21,7	98,9
Zalakaros	1345	56,2	443	32,9	80,8
Összesen	74492	57,6	10990	14,8	69,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A településcsoportot alkotó városok mindenféle szempontból széles skálán szóródnak. A legnagyobb közülük Hajdúszoboszló, amely a csoport népességének több mint háromtizedét teszi ki, és ezáltal erős hatást gyakorol az egész kategóriai jellemzőire. A legkisebb népességű városka Zalakaros, alig 1300 lakossal, de Balatonföldváron is mindössze kétezren éltek. A státuszmutató értéke az átlagot a legnagyobb mértékben Balatonföldváron és Hévízen haladja meg, de még Bük is kiemelkedik a mezőnyből, a skála alján Balatonboglár és Hajdúszoboszló helyezkedik el. Balatonboglár és Balatonföldvár kivételével a többi Balatonparti kisváros rétegződési jellemzőiben hasonló képet mutat. Harkány TRI értéke átlag fölötti, Zalakarosé pedig kevéssel elmarad attól. Az 1990-es években a bevándorlás is eltérő intenzitású volt. Zalakaros népességének közel harmada ebben az időszakban települt be, a városok felében 20% körül mozgott az arányuk, ezzel szemben Hajdúszoboszlón 8% alatt maradt. Hajdúszoboszlót figyelmen kívül hagyva azt konstatálhatjuk, hogy a szóban forgó időszakban a beköltözők jelentősen gyarapították a lakosságszámot, jóval meghaladva a kisvárosok esetében tapasztalt mértéket, e tekintetben is inkább a szuburbán településekkel mutatva rokonságot.

A beköltözők státusza Bükön volt a legmagasabb, amihez hozzájárulhatott az is, hogy eleve magas státuszú térségben fekszik, de Balatonalmádi, Balatonföldvár, Balatonfüred és Hévíz is magas státuszértékű új lakókat fogadott, utóbbiakban egyúttal jelentős volt a

Budapestről elköltözők aránya is (4.22. táblázat). Fonyódon, Balatonlellén, Balatonbogláron és Harkányban a bevándorlók státusza nagyon közel esett a város átlagához, Hajdúszoboszló volt az egyetlen, ahol elmaradt attól.

A bevándorlók zöme rövid távú migrációs pályán mozgott az 1990-es években és az üdülővárosok megyéjén belülről érkezett, arányuk csak Hévíz és Balatonföldvár esetében nem érte el az 50%-ot. Harkány és Zalakaros kivételével a második legnagyobb csoport a Budapestet elhagyóké volt, de éppen ebben a két városban a legmagasabb a megyén belülről letelepedettek aránya.

4.18. táblázat

Az üdülővárosokba 1990 után bevándorlók az előző lakóhelyük megyéje szerint

Üdülőváros	A megyén belülről	A Budapestről
	beköltözők aránya az összes bevándorlón belül, %	
Balatonalmádi	62,6	13,8
Balatonboglár	58,1	14,9
Balatonföldvár	47,0	20,1
Balatonfüred	52,9	14,1
Balatonlelle	59,2	16,0
Bük	54,0	8,5
Fonyód	56,3	17,0
Hajdúszoboszló	62,5	5,6
Harkány	74,1	2,0
Hévíz	48,2	10,4
Zalakaros	72,0	3,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az üdülővárosokat a legtöbb fontos tulajdonságuk elkülöníti a kisvárosoktól, így csekély számuk és népességük ellenére is indokolt volt önálló típusba sorolni őket. Talán Hajdúszoboszló kivételével ugyanakkor mono-funkcionálisak, az életük és a helyi gazdaságuk is az idegenforgalom körül szerveződik. A jövedelmi viszonyokkal összefüggésben lakóik státusza jóval magasabb a kisvárosokénál, ehhez a beköltözések is nagyban hozzájárultak. A bevándorlás méretében hasonlóságot mutatnak a szuburbán településekkel. Urbanizációs szempontból is sajátos a helyük. Bár új lakóik döntő többsége a megyéjükből származott, a Budapestről érkezett jelentős arányú, többnyire idős és inaktív népesség felidézi a nyugati társadalmakban is létező nyugdíjas városok képét, ami főként a Balaton-parti településeknél szembetűnő. Feltételezhető, hogy sokan a gazdaságilag aktív életszakaszuk befejeztével a korábban is meglevő nyaralójukba költöznek állandó lakosként. Az üdülővárosoknak az urbanizációs szakaszokon belüli pozícióját leginkább talán a nagy urbanizációs központoktól távolabb eső dezurbanizációs jellegű szigetként határozhatjuk meg.

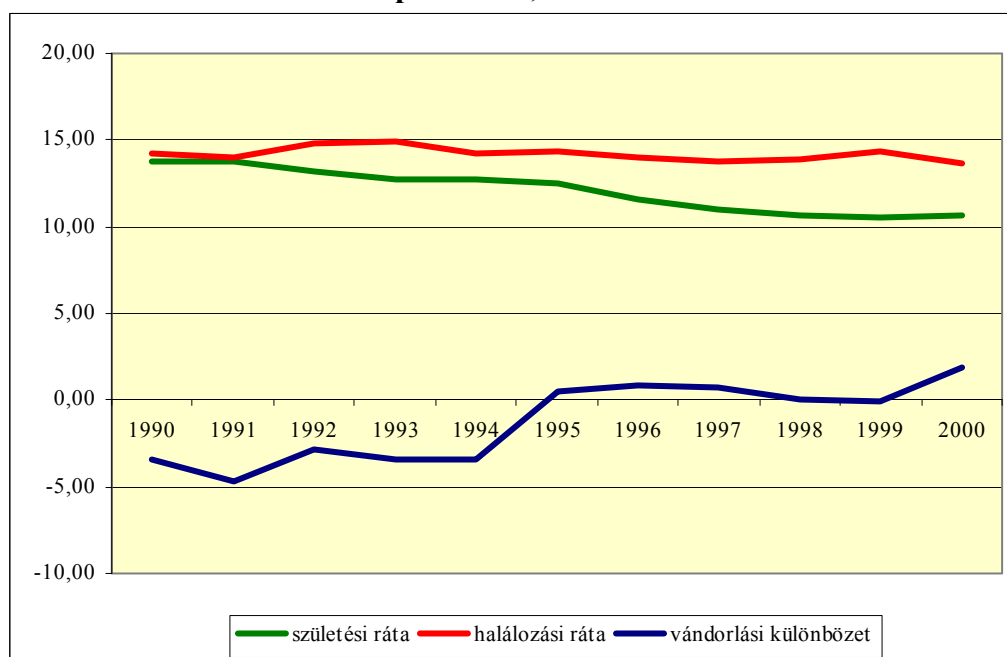
4.8. Városiasodó települések

4.8.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport népességszáma az 1990. és a 2001. évi népszámlálások között szinte változatlan maradt, mindössze 0,3%-kal, bő 2 ezer fővel csökkent és az utóbbi időpontban 663449 főt tett ki. A születések száma az évtized során néhány kisebb töréssel csökkenő tendenciát mutatott, a halálozásoké viszont két év kivételével stabilan e fölött maradt, így népességét a természetes fogyás jellemezte. A halálozási rátája a városi jogállású települések csoportjai között rossznak számított, csak Budapestétől maradt el, születési rátája ellenben a vizsgált időszakban valamennyi településcsoport közül végig a legmagasabb volt. A bevándorlások és az elvándorlások száma is 20 és 30 ezer között ingadozott, így a migrációs egyenleg 1994-ig veszteséget, 1995 és 1997 között minimális többletet, két évig nullához közeli értéket, 2000-ben ismét nyereséget mutatott, az évtized egészét nézve azonban negatívummal zárult.

4.8. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a városiasodó településeken, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A születések relatíve magas arányának köszönhetően a korszerkezet kevésbé mutatta az öregedés jeleit, mint a többi városi településcsoportban, az öregedési indexe 83%-ról mindössze 104%-ra emelkedett, vagyis a népésben belül közel azonos arányban voltak jelen a 14 év alattiak és a 60 év felettiak. Miközben a házassági ráta kevéssel az országos átlag fölött mozgott, a válási arányszám mindvégig alatta maradt, így a házasságok stabilitása valamivel nagyobb volt az általában jellemzőnél.

Ahogy közeledünk a vidéki Magyarország felé, a foglalkoztatási viszonyok romlása egyre érzékelhetőbb. A városiasodó településeken a népességnek 2001-ben már csupán 24%-a volt aktív kereső, ehhez még 6,5% járult, akik egyéb ellátási forma mellett dolgoztak, a munkanélküliek aránya pedig 5,4%-ot tett ki, az eddigi legmagasabb értéket. Mivel a nyugdíjszerű ellátásban részesülő inaktív keresők és az egyéb eltartottak hányada is meghaladta a középvárosokban és kisvárosokban tapasztalt szintet, az eltartott tanulóké pedig ahhoz hasonlóan alakult, az eltartottsági ráta a településcsoport átlagában minden eddiginél rosszabbnak bizonyult, 100 keresőre már 225 eltartott jutott. A népességben belül az adófizetők aránya (38,5%) csak a falvakét és az aprófalvakét haladta meg, és ugyanez mondható az szja adatokból becsülhető jövedelmi viszonyokról is. Az egy adófizetőre eső szja alap nem érte el a fővárosi felét, a befizetett adó pedig alig haladta meg annak harmadát. Mivel a kevés adófizető ráadásul tipikusan alacsony jövedelmű volt, az egy lakosra jutó befizetett szja (55604 Ft) alig háromtizedét tette ki a budapesti összegnek. 1000 lakosra átlagosan 16 szociális segélyezett jutott, annyi mint a falvakban, és a harmadik legmagasabbnak bizonyult az egy főre eső kifizetett szociális segély összege (2430 Ft), miközben az egy segélyezettre jutó segély összege csak az üdülőfalvakban volt alacsonyabb. A városi hierarchia alján elhelyezkedő településeken élők jövedelmi viszonyairól tehát meglehetősen lesújtó kép bontakozik ki: rossz kereső – eltartott arány, kevés adófizető alacsony jövedelmekkel, ehhez járul még sok segélyezett relatíve alacsony összegű segélyekkel. Ezek után az sem meglepő, hogy az 1000 főre jutó személyautók száma (189) csak háromnegyede az országos átlagnak.

A vállalkozói aktivitás alacsony, az 1000 lakosra eső regisztrált vállalkozások száma (66) jóval elmarad a többi városi településcsoportétól, és csak a falvakat és az aprófalvakat múlja felül. Hasonló a helyzet az üzlethálózattal és a helyben elérhető szolgáltatásokkal is. Településenként átlagosan 93 kiskereskedelmi üzlet található (kevesebb mint fele a kisvárosokénak), 25 az élelmiszerboltok, 2 az iparcikkboltok és 31 a vendéglátóhelyek átlagos száma. A 111 „városból” 2001-ben 6-ban nem üzemelt benzinkút, és 32-ben nem működött postahivatal. Az ellátás a legteljesebb még a gyógyszertárakból volt, ebből minden településen rendelkezésre állt legalább egy – de maximum kettő. Az egészségügyi ellátás sem mindenben éri el azt a szintet, amit a városi színvonalhoz gondolatban társíthatunk. Házi orvos településenként átlagosan 3 praktizál, tényleges számuk 1 és 6 között szóródik, ugyanakkor 19 falu-városban nem található házi gyermekorvos.

Mint már említettük, az idegenforgalmat nem gazdasági ágként értelmezzük, hanem annak indikátoraként, hogy egy településcsoport milyen mértékben vonzó, érdekes a külvilág számára. A 111 városiasodó település közül 2001-ben 33 sem kereskedelmi, sem

magánszálláshelyen nem fogadott egyetlen vendéget sem, 46-ban pedig nem fordult elő külföldi vendég. Az összes vendég ötöde két településen, Visegrádon és Abádszalókon koncentrálódott, a külföldieknek több mint négytizedét pedig Bicske, Tokaj, Kiskunmajsa és Visegrád vonzotta. A településcsoport tagjainak többsége tehát a külvilág számára érdektelen, periférikus helyzetű.

A lakásállomány 1990 és 2001 közötti gyarapodásának mértéke (2,6%) csak az aprófalvakban maradt el a városiasodó településektől. A lakások vezetékes vízzel való ellátottságának aránya nem érte el az országos átlagot, a szennyvízhálózatához pedig mindössze 28%-uk csatlakozott.

Az ismertté vált bűncselekmények 1000 lakosra jutó száma (31) jóval elmaradt az országos átlagtól, a helyben lakó bünelkövetőké (12) pedig a körül alakult.

4.8.2. A migráció hatása a városiasodó települések társadalomszerkezetére

A településcsoport lakónépességének státuszindexe mindössze 38,2 volt, lényegesen kisebb az országos átlagnál és a többi városi jogállású településtípusénál. Bár viszonylag kis hányadban (1,4%), itt is éltek olyanok, akiknek más településcsoportban volt az állandó lakóhelye, közel kétharmaduk az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegbe tartozott, így TRI mutatójuk (20,5) messze elmaradt a városiasodó települések átlagától is. A bevándorlások nem kavarták fel mélyen a társadalmat, az állandó lakosok több mint héttizede a településcsoporton belül született, a falvakból származott 13%, az ezt követő legmagasabb arányt (3,6%) a megyei jogú városok szülöttei képviselték, az üdülővárosokkal és a vidéki szuburbiával csak egészen elenyésző migrációs kapcsolat állt fenn.

Az 1989 után betelepülők 10,5%-os aránya magasabb a többi városi jogállású településcsoport esetében tapasztaltnál, csak az üdülővárosokétól marad el, amiket migrációs szempontból amúgy is inkább a szuburbiával rokonítottunk. Az összes bevándorló státuszának átlaga alacsony, 40,9, ami csak kevéssel múlja felül az egész településcsoportét. A különböző településcsoportokból érkezettek TRI értéke egy viszonylag szűk és alacsony tartományban szóródik, 34 és 50 között, vagyis kiugró érték nincs, és a legmagasabb index sem haladja meg a magyarországi átlagot.

A városiasodó településekre 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	6855	9,9	38,0
Budapesti szuburbia	2127	3,1	49,9
Megyei jogú városok	14352	20,7	45,1
Vidéki szuburbia	799	1,2	34,3
Középvárosok	6109	8,8	48,6
Kisvárosok	4455	6,4	39,6
Üdülővárosok	494	0,7	39,8
Városiasodó települések	4942	7,1	32,8
Agglomerációs falvak	1700	2,4	37,4
Üdülőfalvak	1823	2,6	43,6
Falvak	19998	28,8	40,3
Aprófalvak	2823	4,1	37,6
Egyéb	2983	4,3	47,1
Összesen	69460	100,0	40,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A legtöbben (20 ezer fő) a falvakból érkeztek 40,3-es státuszindexszel, ami kicsivel magasabb a kibocsátó falvak és a befogadó városiasodó települések átlagánál. A második legnagyobb forrást a megyei jogú városok jelentették az átlaguktól mintegy 10 ponttal elmaradó (45,1) csoporttal, akik azonban új lakóhelyük TRI átlagát még így is felülmúlták. Első látásra meglepőnek tűnhet a Budapestről érkezettek magas aránya (10%), akiknek a státuszmutatója (38) éppen megfelelt a városiasodó településeknek, de mélyen alatta maradt a fővárosra jellemzőnek. Hozzájuk hasonló a kisvárosokból betelepített 4,5 ezer fő rétegződési jellemzője is, míg a középvárosokat elhagyó 6 ezer fő a második legmagasabb státuszú (48,6).

Érdeemes részletesebben megvizsgálni, hogy a városi településcsoportokból kiket vonzottak a városiasodó települések. Mindenekelőtt nagyon alacsony volt közöttük az aktív keresők aránya, a Budapestről távozók csoportjában mindössze 18%, de még a középvárosokból származók 28%-os hányada is elmarad az új lakóhelyük amúgy szerény átlagától. Ezzel szemben magasnak bizonyult a munkanélküliek részesedése, a budapestiek között 7,3%, a fővárosi szuburbiát elhagyók között 8,1%-nyi. A fővárosból és szuburbiájából, a megyei jogú városokból és a középvárosokból beköltözők között 17-20 százalék között mozgott azok aránya, akik születéskori településcsoportjukba tértek vissza. A gazdasági aktivitás és a születéskori lakóhely ezen adatai arra világítanak rá, hogy az említett településcsoportokból bevándorlók között jelentős részt képviseltek azok, akiknek az életviszonyai, munkalehetőségei beszűkültek az előző lakóhelyükön, és visszatértek oda, ahonnan származtak. Adataink szerint ez több mint 5 ezer főt tett ki, de tényleges számuk ennél mindenképpen nagyobb volt, hiszen nem szerepelnek benne a népszámlálás előtt

elhunytak, és azok, akik ugyan hasonló pályán mozogtak, de többször is költöztek az 1990-es években, és információval csak az előző lakóhelyükről rendelkezünk. Megállapíthatjuk tehát, hogy – mint később látni fogjuk, a falvak és aprófalvak mellett – a városiasodó települések is gyűjtőhelyei a magasabb státuszú helyekről kiszoruló csoportoknak, ami szoros összefüggésben áll azzal – okként és okozatként is megnevezhetően –, hogy a falu-városok a településhálózat pangó, leszakadó részét alkotják.

A lakóhelyet változtatók között a legalacsonyabb státuszt a városiasodó települések között vándorlók alkották (32,8), közöttük is alacsony volt az aktív keresők aránya (24%), ellenben magas a munkanélkülieké (7,1%), közel kilenctizedük az aktív korúakból és a vélhetően velük költöző gyermekeikből került ki. Az agglomerációs falvakból és az üdülőfalvakból hasonlóan kis arányban érkeztek betelepülők, az előbbieké státusza kevéssel elmaradt a településcsoport átlagától, az utóbbiaké meghaladta azt is és a beköltözőkét is. Az aprófalvakból mintegy 2800 fő települt át, az agglomerációs falvak korábbi lakóihoz hasonló rétegződési jellemzővel.

Az eddig elmondottakból elég egyértelműen kiderül, hogy a városiasodó települések hiába bírnak városi jogállással, társadalm szerkezeti sajátosságaik és a vándorlásokból kibontakozó kép alapján is a falvakkal és az aprófalvakkal mutatják a legtöbb hasonlóságot és tetemes távolság választja el őket a városi hierarchia alján elhelyezkedő kisvárosoktól is. Az 1980-as évek végétől tart az a várossá nyilvánítási hevület, aminek köszönhetően ezek a települések városi jogállással bírnak. Megvizsgáltuk, hogy az 1994-ig, illetve azt követően városi rangra emelt települések rétegződési jellemzői különböznek-e egymástól.

4.20. táblázat

A városiasodó települések néhány jellemzője a várossá nyilvánítás ideje szerint

Várossá nyilvánítás ideje	A települések		A népesség	
	száma	átlagos száma	átlagos száma	TRI értéke
1990 előtt	29	217067	7485	38,5
1990 és 2001 között	50	298330	5967	38,3
2001 után	32	148052	4627	37,9
Összesen	111	663449	5977	38,2

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A településcsoport tagjainak legnagyobb része 1990 és 2001 között vált várossá. A városok átlagos népességszáma a három időszakban egyre csökkent, a 2001. évi átlagos TRI értékük között azonban gyakorlatilag nincs eltérés. A településenkénti különbségek azonban már tetemesek. 1990 előtt 3 kiugróan magas státuszú település is szerepel a sorban, Nyergesújfalu (159), Lábatlan (118) és Rétság (109,9), míg a legalacsonyabb értékűek Tokaj

(26), Battonya (31) és Nagykálló (31,5) voltak. 1990 és 2001 között zártabb volt a mezőny, a 100 pontot csak Visegrád érte el, mellette Fertőd (89,7) és Nagymaros (82,6) TRI-je haladta meg a 80-at, a másik pólust Baktalórántháza (22,8), Elek (26,9), Szendrő (27), Hajdúhadház (27,1) és Nyíradony (27,5) jelentette. Az utolsó időszak településeiből Répcelak (139,4) és Bábolna (107,3) emelkedett ki, és Komádi (22,7), Kenderes (23,3) és Balkány (24,9) szakadt le leginkább az átlagtól. Úgy látjuk tehát, hogy már az 1980-as évek második felére nagyon leszűkült azoknak a településeknek a köre, amelyek a társadalomszerkezetük urbanizáltságának fokában ténylegesen városias jellemzőket mutattak. Másrészt az is megmutatkozik, hogy az urbanizáció, a városiasodás folyamata elakadt, és legfeljebb a kisvárosok köréig ért el, a városiasodó településeknek csak egy nagyon kis része bír ténylegesen városias társadalomszerkezettel, a többi megőrizte rurális jellegét. Kitörési pontot csak az jelenthetett, ha a szuburbanizáció által érintett területen feküdtek, vagy az idegenforgalmi adottságaik lendítettek a városiasodásukon, de ezek a települések ennek megfelelő csoportba is kerültek. A várossá nyilvánítási gyakorlat, a városi jogállású települések számának mesterséges felduzzasztása következtében a hazai városhálózat nagyobb részét ma olyan települések alkotják, amelyek sem társadalomszerkezetükben, sem képükben nem tekinthetők urbánusnak. A városi jogállás megadása mellett gyakran elhangzó egyik érv, hogy voltaképpen ezzel esélyt, lehetőséget biztosítanak a településeknek a gyorsabb városiasodásra. A 4.20. táblázat tanulsága szerint a várossá nyilvánítás időszakától függetlenül ezzel tipikusan nem tudtak élni, pontosabban a címen kívül semmilyen feltétel nem volt adott ahhoz, hogy élhessenek vele. Az urbanizáció folyamatának ez a településkör súlytalan mellékszereplője, önmaguk annak alakulásához semmit nem tudnak hozzátenni. Mivel jobbra beleragadtak a ruralitásba, a várossá nyilvánítás gyakorlata mögött meghúzódó elméleti megfontolás, a városhiányos térségek lokális központjainak létrehozása, kialakítása sem bizonyulhatott sikeresnek.

A fentebb kiemelt legmagasabb és legalacsonyabb státuszú települések már azt is sejtetik, hogy a településcsoporton belüli különbségekben itt is szerepe van a regionális elhelyezkedésüknek.

A városiasodó települések régiókénti jellemzői

Régió	A települések	A népesség		Az 1989 után beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	aránya	TRI-je	
Közép-Magyarország	3	9007	80,1	1491	16,6	80,2
Közép-Dunántúl	11	70551	56,1	10406	14,7	52,3
Nyugat-Dunántúl	9	32778	57,9	3859	11,8	68,5
Dél-Dunántúl	10	38281	42,5	4626	12,1	39,8
Észak-Magyarország	17	77549	33,7	9992	12,9	42,1
Észak-Alföld	38	259359	33,6	23297	9,0	39,5
Dél-Alföld	23	175924	40,5	15789	9,0	36,0
Összesen	111	663449	38,2	69460	10,5	40,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli régiók és Pest megye városiasodó települései TRI értékeik alapján külön csoportot alkotnak. Pest megye 3 települése, Visegrád, Nagymaros és Szob kiemelkedik a mezőnyből, a népesség és a beköltözők státuszmutatója is elérte a 80-at. A Közép- és a Nyugat-Dunántúl városiasodó településeinek lakónépessége alig eltérő TRI-vel rendelkezik, de míg az előbbinél a beköltözők státusza elmarad ettől, az utóbbinál mintegy 11 ponttal meghaladja. Ez azért figyelemre méltó, mert a Nyugat-dunántúli régió, azon belül is különösen Vas és Győr-Moson-Sopron megye az ország legmagasabb státuszú területei közé tartozik, és itt még ennek a számos hátránnyal küszködő településcsoportnak a tagjai is tudtak javítani rétegződési pozíciójukon. A kiegyenlített, arányos, konzisztens, valamennyi településtípusra kiterjedő térbeli társadalomszerkezetnek olyan modellje bontakozik itt ki, amely elüt az össze többi régióétól. Pontosabban szólva a Dunától keletre nagy térségekben ennek olyan értelemben az ellenkezőjét látjuk, hogy szigetszerű kivételektől eltekintve valamennyi településtípust az alacsony státuszjellemző köti egymáshoz. Ez mutatkozik meg a városiasodó települések esetében is. Lakónépességük státusza Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön azonos, amit a beköltözőké meghalad, de az előbbi régióban jelentősebb mértékben. Itt az alacsony státuszú környezetben még a városiasodó települések is képesek valamivel jobb rétegződési jellemzőjű csoportokat vonzani. A Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld falu-városainak lakónépessége szintén hasonló indexű, de a betelepülőké mindkettőnél elmarad ettől, pályájuk tehát inkább süllyedő. A Dél-Dunántúl e tekintetben is több hasonlóságot mutat a keleti országrésszel, mint a Dunántúllal.

Ezt a típust tehát olyan települések alkotják, amelyek az 1980-as évek végétől nyertek városi jogállást²⁴. A várossá nyilvánításokról a Területi Statisztikában lefolytatott vitával korábban már foglalkoztunk. Már a vitaindítóban megfogalmazódott az az álláspont (TÓTH, 2008/a. p. 240.), hogy a különböző diszciplínák városdefiníciói ugyan nem esnek egybe, de ez nem is feltétlenül szükségszerű elvárás. A városiasodó települések életviszonyainak és a rendelkezésre álló szolgáltatások körének leírásakor kiderült, hogy tetemes távolság választja el őket a kisvárosoktól, így megkérdőjelezhető, hogy az ide tartozó települések többsége eleget tesz-e a központi szerepkörű hely kritériumainak, vagyis megfelel-e a földrajzi város definíciónak. Megengedve, hogy vannak kivételek, de a településcsoport egésze vonatkozásában a válaszuk inkább tagadó. A rétegződési jellemzőikben nem csupán a többi városi településcsoporttól való egyértelmű különbséget állapíthattuk meg, hanem arra is rámutattunk, hogy e tekintetben gyakorlatilag egybemosódnak a falvakkal, vagyis szociológiai értelemben sem igazolható városi karakterük. A globális világgazdaságnak a gazdaság és a tudás, a magasan képzett munkaerő, a rájuk épülő szolgáltatások koncentrációját kikényszerítő hatásával szemben egészen erőtlenné bizonyult a hazai területfejlesztési politika és gyakorlat, a területi különbségek csökkentésében nem sikerült eredményt felmutatni. Ezeknek a körülményeknek a városiasodó települések köre egyértelmű vesztesévé vált. Az urbanizáció, és különösen a városiasodás folyamata nem érte el őket, kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, periférikus helyzetük rögzült. Kivételt ez alól csak a városiasodó települések azon kis köre jelent, amelyek Budapest vonzáskörzetében, attól északra, vagy Vas és Győr-Moson-Sopron megyében fekszenek, vagy valamilyen jelentős, prosperáló vállalkozás székhelyei. A többiek nem csak kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, hanem kifejezetten ellentétes irányú mozgásnak, a reruralizálódásnak a színterei, ahol olyan bevándorló csoportok jelentek meg, amelyek kiszorultak a főváros és szuburbiaja, illetve a vidéki nagyvárosok átalakuló társadalmából. Mondhatni, hogy mindezért kárpótlásul a városi cím az, amit kaptak. Már itt hangsúlyozzuk, hogy az érintett településkör a kialakult állapotból saját erejéből nem tud kitörni. Az ország gazdasági helyzetében bekövetkező esetleges kedvező fordulat, és a területi egyenlőtlenségek csökkentését komolyan vevő politika is csak akkor hozhat fordulatot, ha a helyi társadalmakban megjelennek azok csoportok, amelyek képesek élni ezekkel az egyelőre csak

---

²⁴ A városiasodó települések csoportjának kialakításánál eltértünk attól a minden más esetben alkalmazott elvtől, hogy a 2001. évi jogállást vettük alapul, és ide soroltunk 2001 után városi rangot szerzett településeket is annak érdekében, hogy a csoportra jellemző problémákat a lehető legszélesebb bázison mutathassuk be.

képzeletbeli lehetőségekkel. Addig csupán – a Balkán és Európa viszonyából vett hasonlattal élve – a magyar városhálózat lágy altestét jelenítik meg.

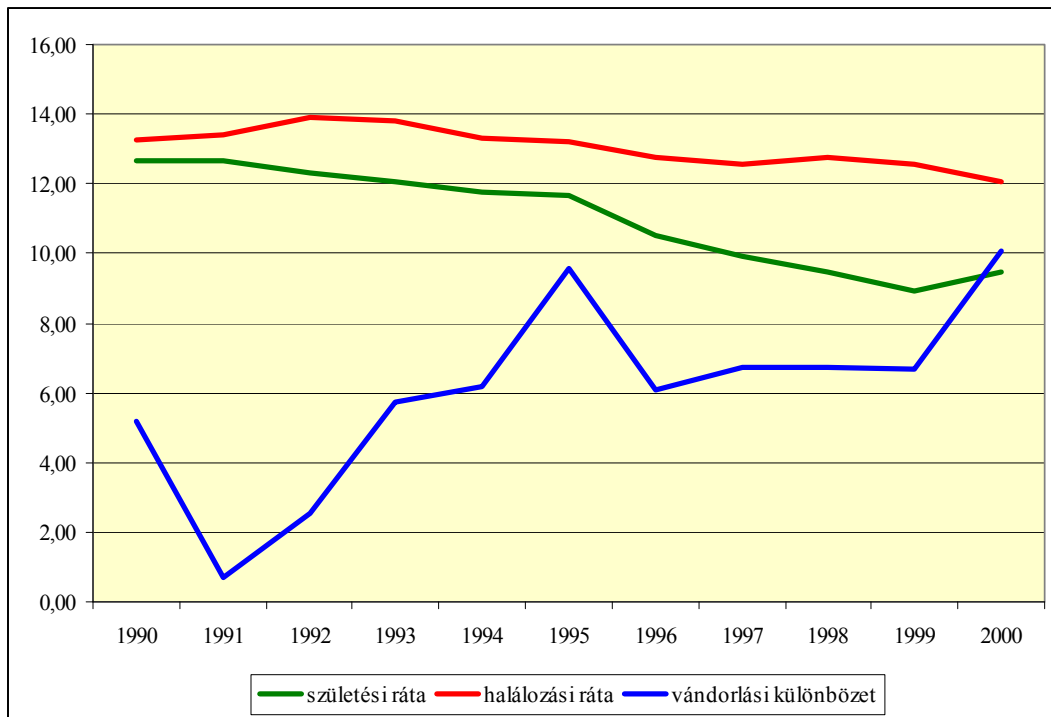
4.9. Agglomerációs falvak

4.9.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport önálló szerepeltetése kérdéseket vethet fel. Egyrészt az ide tartozó 172 falu kétségtelenül mutat szuburbán jegyeket, de szuburbán településekkel szemben a népességnövekedés és a lakásépítés mértékében meghatározott kritériumoknak nem feleltek meg. Mivel a szuburbanizáció jelenségét igyekeztünk a lehető legtisztább formájában bemutatni, nem láttuk célszerűnek keverni az agglomerációs települések vonzáskörzeteken alapuló besorolását a szuburbanizációval. Másrészt vidéki agglomeráció vagy agglomerálódó térség tagjaiként mindennapi életviszonyaikban olyan szorosan kapcsolódnak a központi városhoz, hogy ez mindenképpen megkülönbözteti őket a falvak és aprófalvak tömegétől, így azokról is le akartuk választani őket, okkal feltételezve, hogy esetükben az urbanizációs hatások más súllyal jelentkeznek, nyomot hagyva társadalomszerkezetükön is.

Az agglomerációs falvak népessége a két szuburbán típust követően 1990 és 2001 között a harmadik legnagyobb bővülést mutatta fel, a lakónépesség 289782-ről 9,6%-kal 314644 főre gyarapodott. Az ország népességfogyása és az általános demográfiai krízis viszonyai között ez mindenképpen figyelemre méltó teljesítménynek minősül. A születési ráta 1 év kivételével az országos átlag fölött alakult, a halálozási ráta pedig az egész időszakban valamivel kedvezőbb volt annál, a természetes népmozgalom ennek ellenére minden egyes évben negatívummal zárult, vagyis a népességnövekedést kizárólag a pozitív vándorlási egyenleg biztosította. A migrációs nyereség ugyan nem közelítette meg a szuburbán településeket, de az üdülővárosokét 1994 kivételével felülmúlta.

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az agglomerációs falvakban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A korszerkezetében a két legutóbbi népszámlálás között ugyan csökkent a 14 éven aluliak, és nőtt a 60 év felettek aránya, ezzel az öregedési index 81,9%-ról 101%-ra romlott, de a két szuburbán településcsoport mögött ez még mindig a harmadik legkedvezőbb érték volt. Az agglomerációs falvakban – hasonlóan a többi rurális településcsoportéhoz – a házasságok nagyobb stabilitást mutattak, a válási ráta az egész időszakban az országos jellemző alatt maradt.

A népességben belül az aktív keresők aránya 29,5%-ot tett ki, ehhez járult még 7,3%-nyi olyan személy, aki valamilyen más ellátási forma mellett dolgozott, 4% monda magát a népszámláláskor munkanélkülinek. Bár községekről van szó, ezek az adatok mind kedvezőbbek voltak, mint a városiasodó településeken, és közel estek a vidéki szuburbia értékeihez. Ugyanez mondható el az eltartottsági rátáról: 100 keresőre 171 eltartott jutott, ami közel esik a vidéki szuburbia mutatójához és sokkal kedvezőbb a városiasodó településekéénél. Az adófizetők aránya (43,4%) alig különbözött a kisvárosokétól és a szuburbán településektől, és magasabb volt valamennyi rurális településcsoporténál. Az egy adófizetőre jutó szja alap még meghaladta a kisvárosokét és az üdülővárosokét is, de az egy lakosra vetített szja alap és a befizetett adó már elmaradt ezektől, azonban a falusi településcsoportokat – beleértve ebbe a városiasodó településeket is – továbbra is felülmúlta. Az agglomerációs falvak lakóinak munkaerő-piaci esélyeit és jövedelmeik nagyságát

kedvezően befolyásolta, hogy valamelyik nagyváros közelében helyezkednek el, így helyzetük e tekintetben lényegesen jobb, mint a községeké általában. Alacsony az 1000 lakosra jutó szociális segélyezetté száma is (7,8), gyakorlatilag a középvárosokéval esik egybe, hasonlóan az egy lakosra eső kifizetett segély (1196 Ft) összegéhez. A személygépkocsik népességre vetített aránya (220) elmaradt az országos átlagtól.

Az agglomerációs falvaknál is a lakóhely funkció áll előtérben, a regisztrált vállalkozások 1000 főre eső száma az országos átlag háromnegyedét sem érte el, és csak a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak mutatóját haladta meg. Településenként átlagosan 17 kiskereskedelmi üzlet, 6 élelmiszerbolt és 7 vendéglátóhely működött, az ellátottság ilyen szempontból hasonló a falvakéhoz és a vidéki szuburbiához. Postahivatallal csak egyetlen település büszkélkedhetett, 42 helyen volt benzinkút, igaz, néhol több is. Házi orvos 114 faluban, házi gyermekorvos azonban már csupán 24-ben dolgozott, patika 52-ben volt helyben. Saját általános iskolát 56 falu tudott fenntartani. Az egészségügyi és az alapfokú oktatási ellátottság tehát közel sem mondható teljes körűnek, a hozzáférés lehetőségét azonban – csakúgy mint a vidéki szuburbiában – ez nem egészen fejezi ki, mivel a lakók rendelkezésére állnak az agglomerációs központ szolgáltatásai és intézményei is.

Megint csak a lakóhely funkció domináns voltával összefüggésben az agglomerációs falvak idegenforgalma egészen elhanyagolható, itt fordult meg a településcsoportok közül a legkevesebb vendég, számuk 2001-ben a 15 ezret sem érte el. Ez településenként egy évben átlagosan mindössze 85 vendéget jelent. A 172 falu közül csupán 61 bonyolított vendégforgalmat, de egyik sem volt jelentős. A nagyvárossal fennálló intenzív kapcsolat miatt a településeket ennek ellenére sem kell izoláltnak tekinteni.

A lakásállomány az 1990-es években 10,6%-kal, a népességnövekedést is meghaladó mértékben bővült, a településcsoportok között a szuburbiákat követően ez bizonyult a harmadik legmagasabb értéknek. 2001-ben azonban a lakásoknak mindössze 34%-a volt csatornázott, ami 20 százalékponttal elmaradt az országos átlagtól.

A közbiztonság a településcsoportok közül az agglomerációs falvakban mondható a legjobbnak, 1000 lakosra 2001-ben mindössze 22 ismertté vált bűncselekmény jutott, és a helyben lakók elkövetők aránya (9,2) is csak a vidéki szuburbiában volt kedvezőbb.

4.9.2. A migráció hatása az agglomerációs falvak társadalomszerkezetére

A településcsoport jellemzői között első helyen érdemel említést, hogy népességének státuszindexe (60,8) Budapestet és szuburbiáját követően a harmadik legmagasabb, e tekintetben megelőzi a megyei jogú városokat és a vidéki szuburbiát is. Kitüntetett pozíciójának kialakulása nem volt előzmények nélküli. Annak ellenére, hogy községekről van

szó, már az 1990 előtt ott éltek TRI-je (57,6) is jóval magasabb a falvakénál, az aprófalvakénál és a városiasodó településekenél, az 1989 után beköltözők pedig ezen tovább javítottak. Bármilyen vetületben vizsgáltuk az állandó lakosokat, így születési hely, korcsoport, vagy éppen az 1990 előtt beköltöztek előző lakóhelyének településtípusa szerint, nem találtunk olyan alacsony státuszú csoportokat, mint mondjuk a budapesti kerületek, a városiasodó települések vagy a kisvárosok esetében. A helyben születettek státuszindexe (57,8) ugyan elmaradt a más település csoportokban születettektől, de ez is fölülte van mind a magyar átlagnak, mind a rurális térségekének. Mindebből arra kellett következtetnünk, hogy az agglomerációs falvakban már a rendszerváltozás és a hazai szuburbanizáció tömegessé válása előtt a községektől lényegi vonásaiban elütő társadalomszerkezet alakult ki, ami az 1990-es években még markánsabbá vált.

Az állandó lakosoknak az 58%-a született a település csoporton belül, ami magasabb ugyan a szuburbán településekenél, mégis arra utal, hogy a migráció komoly szerepet játszott a népesség összetételének alakulásában. A megyei jogú városokban született 13% (TRI = 88,3), a falvakban 11% (TRI = 59,3), a többi település csoport szülötteinek aránya nem érte el a 3%-ot, a legkevesebben az üdülővárosokból és a vidéki szuburbiából származtak.

1989 után közel 63 ezer fő, a népesség 20%-a telepedett le az agglomerációs falvakban, akinek több mint fele a megyei jogú városokból 10-10%-a pedig a falvakból, illetve Budapestről érkezett, a harmadik legnagyobb, de az előzőektől jóval elmaradó méretű csoportot (5,6%) a településtípuson belül költözők alkották, az egyéb helyekről bevándorlók aránya 5% alatt maradt. Az összes betelepülő státuszjellemzője figyelemre méltóan magas volt, 93,8, elsősorban annak köszönhetően, hogy a megyei jogú városokból és Budapestről érkezettek indexe, akik az összes bevándorlónak több mint hattizedét adták, 129,1-et, illetve 123,5-öt tett ki. A budapesti szuburbiából és a középvárosokból áttelepülők mutatója is meghaladta a 100-at (128,3 illetve 104,4), de az agglomerációs falvakon belül költözőké (95,4) sem sokkal maradt el ettől. Az aprófalvakból származók csekély számának 48,4-es TRI-jét ezek bőségesen ellensúlyozták.

Az agglomerációs falvakba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	6335	10,1	123,5
Budapesti szuburbia	2521	4,0	128,3
Megyei jogú városok	32570	51,7	129,1
Vidéki szuburbia	777	1,2	79,5
Középvárosok	2736	4,3	104,4
Kisvárosok	1699	2,7	75,6
Üdülővárosok	280	0,4	68,7
Városiasodó települések	1656	2,6	54,8
Agglomerációs falvak	3556	5,6	95,4
Üdülőfalvak	1235	2,0	71,9
Falvak	6635	10,5	53,0
Aprófalvak	1308	2,1	48,4
Egyéb	1631	2,6	61,9
Összesen	62939	100,0	93,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A vándorlók döntő többsége rövid távú migrációs pályán mozgott, megyénkénti bontásban azt tapasztaltuk, hogy a megyén belül költözők aránya néhány kivételtől eltekintve meghaladta a 85%-ot. A kivételek közül Pest megyében mindössze 30%-ot, Bács-Kiskunban 66%-ot tett ki a megyén belül költözők aránya, ami annak tudható be, hogy mindkét esetben magasnak bizonyult Budapestről kiköltözők aránya (54 illetve 11%), Bács-Kiskunban további 13%-ot tettek ki a Pest megyét elhagyók. A megyék agglomerációs falvaiban az 1989 után betelepülők aránya átlagosan 20% volt, Baranya képviselte a legmagasabb értéket (29%), Békés pedig a legalacsonyabbat (13%). A bevándorlók státusza nagyon széles skálán szóródott, a Vas megyei 231,5-ös és a nógrádi 60-as TRI között.

Úgy gondoljuk, mindenképpen szükséges tisztázni az agglomerációs falvak és a vidéki szuburbia rétegződési és vándorlási jellemzői közötti viszonyt. Mint már utaltunk rá, a vidéki szuburbiaiba olyan településeket soroltunk, ahol a népesség és a lakásállomány növekedési rátája együttesen meghaladt egy rögzített szintet. Ennek a kiválasztási szempontnak a következménye, hogy az agglomerációs falvakban az 1989 után beköltözők aránya minden megyében elmarad a szuburbán településektől. (A keleti országrész négy megyéjében, Nógrádban, Szabolcs-Szatmár-Beregben, Jász-Nagykun-Szolnokban és Békésben nem található szuburbán település, a Pest megyei szuburbiák pedig önálló csoportot alkotnak.) Mindkét településtípus közös vonása, hogy nagyvárosi vonzásközpont közelében helyezkednek el, amelyhez mindennapi életviszonyaikban, a munkahelyeken keresztül, az oktatási, egészségügyi, kulturális szolgáltatások és az üzlethálózat igénybevételével kapcsolódnak. A fő megkülönböztető ismerv pedig az, hogy a bevándorlások és az ezzel

összefüggő lakásépítések milyen intenzitással érintették őket. A szuburbán települések jelentős része az amúgy agglomerációs besorolásúak közül került ki.

A Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli megyék státusza összességében kiemelkedik a többi megye közül, és nincs ez másképp az agglomerációs falvakba bevándorlók esetében sem, Komárom-Esztergomban az indexük 113,1, Győr-Moson-Sopronba, Fejérben és Veszprémben 130 fölötti, Vasban pedig meghaladja a 230-at. Az agglomerációs falvak új lakóinak státusza mind a négy megyében magasabb, mint a megyék szuburbán településeibe beköltözőké. Mivel magyarázható ez a jelenség? Említettük, hogy a már 1990 előtt is az agglomerációs falvakban élők státusza is magas volt, a migrációnak pedig az egyik legfőbb szociológiai jellemzője az, hogy a költözők a saját státuszuknak leginkább megfelelő, ahhoz közel eső területeket preferálják. Mint láttuk, a vidéki nagyvárosok magas státuszú csoportjainak egy része elsősorban a városon belül változtatott lakóhelyet, egy másik részük azonban az agglomerációs falvakat részesítette előnyben, mivel azok is a társadalmi helyzetüknek megfelelő miliőt tudtak biztosítani. Minél több magas státuszú család telepedett le egy faluban, az annál zártabbá vált más szociológiai karakterű csoportok befogadására, nem kis részben az ingatlanárakban jelenítve meg az exkluzivitását. Részben a „kereslet” ilyen értelemben vett behatároltsága, kisebb részben talán a falvak fizikai befogadóképességének korlátai miatt ennek a vándormozgalomnak a mérete alatta maradt annak, ami a vidéki szuburbiába irányult a szóban forgó megyékben, legalább is olyan értelemben, hogy a szuburbán településeken a beköltözők jóval nagyobb arányát tették ki a népességnek, mint az agglomerációs falvakban. A vidéki szuburbanizációt általában középosztályi jellegűnek mondtuk, szemben a fővárossal, amelyet sokkal inkább az elit és a felső középosztály mozgatott. A Dunántúl északi részén a vidéki nagyvárosok hasonló rétegei inkább preferálták az agglomerációs falvakat.

A két településcsoportba bevándorlók rétegződési különbségei egészen szélsőséges formában nyilvánultak meg Veszprém megyében. Nagyon hasonló volt a száma az agglomerációs falvakba és a szuburbiába költözőknek, 2770, illetve 2589 fő. De míg az előbbieket státuszindexe megközelítette a 150-et, az utóbbiaké csak 51,7-et ért el. Határozottan különváltak tehát az elit és felső középosztályi jelleggel leírható és az alsó közép, alsó társadalmi csoportok vándorlási irányai. Zala megyében kis létszámú, de a második legmagasabb státuszú (148,2) csoport költözött a szuburbiába, az agglomerációs falvak új lakóinak státusza (97,6) ettől jóval elmaradt, noha még mindig átlag feletti volt.

Az alföldi megyék közül Békésben és Jász-Nagykun-Szolnokban nem azonosítottunk szuburbán falvakat. Ennek az okai egyrészt településszerkezetiek, hiszen a nagy lélekszámú

településeken még akkor sem tudnak elérni a szuburbanizációs motívummal beköltözők egy kritikus tömeget, ha egyáltalán vannak ilyenek. Másrészt éppen a szuburbanizációnak az a motívuma veszik el, amikor a városhoz közeli, a városi szolgáltatások és infrastruktúra használatát továbbra is lehetővé tevő lakóhelyet keres valaki. Harmadrészt a szuburbanizációhoz elengedhetetlenek azok a jómódú rétegek, akik ezt az életformát fenn tudják tartani. Az utóbbi hiányával magyarázható, hogy két további, aprófalvas megye, Nógrád és Szabolcs-Szatmár sem rendelkezik szuburbán településekkel. Ebben a négy megyében az agglomerációs falvakba költözők száma sem volt magas, és státuszuk is elmaradt az átlagostól (leginkább Nógrádban, 60,1-es TRI-vel). Nem mondhatjuk tehát azt, hogy a szuburbán mozgalom az agglomerációs falvakba irányult, sokkal inkább a társadalmi alapok hiányáról beszélhetünk (véltetően a megyeszékhelyek belső szuburbanizációja felszívta a létező igényt).

Bács-Kiskun agglomerációs falvaiba a betelepülők kétharmada érkezett csak a megyén belülről, a rétegződési jellemzőket mégis ezek státusza határozta meg (TRI = 63,1), a Budapestről (TRI = 139,5) és Pest megyéből (TRI = 101,3) bevándorlók ezen csak keveset tudtak javítani, státuszuk összességében elmaradt a megye szuburbán településeit választókétól (81,3). Borsodban nem mutatkozott érdemi különbség az agglomerációs falvakban és a szuburbiában letelepedők státuszindexe között (67,1, illetve 64,9), bár előbbiekek száma meghaladta a 6 ezret, utóbbiaké pedig ezer alatt maradt. Mindebből ez esetben is a társadalmi feltételek hiányára következtethetünk: az alacsony státuszú falvak kevés vonzerőt jelentenek a jobban szituált rétegekre. Csongrád helyzete az Alföldön belül sajátos, mindkét településtípusba 100 fölötti indexű csoportok költöztek, az agglomerációs falvakba több mint 6 ezren, a szuburbiába mintegy 2500-an. Hajdú-Biharban az agglomerációs falvakba és a szuburbán településekre is valamivel több mint 5 ezren költöztek, státuszuk lényegesen elmaradt mindkét főcsoportétól, és közép-, alsó közép rétegű karaktert mutattak.

Heves megyében egyik településcsoportba sem költöztek sokan, de az agglomerációs falvakat választók státusza (129) is jóval meghaladta az átlagot, míg a szuburbán településekre költözőké (260,7) a legmagasabb volt a megyék sorában. Ez ismét megerősíti, hogy a keleti országrész megyéi közül Heves szociális karaktere közelebb esik a dunántúli megyékéhez, mint a közvetlen környezetéhez.

A dél-dunántúli régió megyéi közül Somogyban és Tolnában a szuburbán falvakba irányuló vándorlás lanyha volt, nem érte el az 500, illetve 800 főt, indexük viszont mindkét megyében gyakorlatilag azonos volt (97), határozottan felülmúlva a megyék átlagát. Az agglomerációs falvakba ugyan többen vándoroltak be, státuszuk viszont elmaradt az átlagostól

és a megyén belüli szuburbiát választókéttől is. Baranyában az agglomerációs falvakban letelepedők száma a megyék sorában a második legalacsonyabb volt, mindössze 1303 fő, státuszuk köztes értéket mutatott, elmaradt a Balaton vonalától északra eső dunántúli területekétől, és Heves és Csongrád kivételével meghaladta a többi megyéét. A szuburbiába vándorlók több mint 5 ezer fős száma csak Fejér megyétől maradt el, TRI értékük közelítet a százhoz (98,6). Székesfehérvár és Győr mellett a Pécs környéki szuburbanizálódás mutatkozott a vidéki nagyvárosok között a legkarakteresebbnek, amivel az agglomerációs falvak vonzereje nem vette fel a versenyt.

4.23. táblázat

A megyék agglomerációs falvainak és szuburbán településeinek jellemzői

Megye	A megye agglomerációs falvaiba(n)					A megye vidéki szuburbán településein			
	az állandó népesség száma	1989 után beköltözők				az állandó népesség száma	az 1989 után beköltözők		
		száma	aránya, %	a megyén belül költözők aránya, %	TRI- je		száma	aránya, %	TRI- je
Baranya	4440	1303	29,3	92,4	84,3	14037	5169	36,8	98,6
Bács-Kiskun	7259	1166	16,1	66,1	66,4	6529	2074	31,8	81,3
Békés	14841	1967	13,3	85,0	69,0	x	x	x	x
BAZ	31545	6115	19,4	94,2	67,1	2890	891	30,8	64,9
Csongrád	24599	6015	24,5	89,9	107,4	7346	2536	34,5	118,4
Fejér	15760	3957	25,1	85,4	131,3	27023	8590	31,8	93,3
Győr-Moson-Sopron	32693	5212	15,9	86,0	132,8	18363	5171	28,2	81,2
Hajdú-Bihar	9776	1853	19,0	88,6	61,1	16424	5057	30,8	46,6
Heves	8736	1859	21,3	87,7	129,0	2391	804	33,6	260,7
Komárom-Esztergom	15073	3499	23,2	82,1	113,1	4765	1202	25,2	88,5
Nógrád	11862	1857	15,7	88,2	60,1	x	x	x	x
Pest	45375	9788	21,6	30,0	122,5	x	x	x	x
Somogy	12630	2998	23,7	85,6	71,0	1570	457	29,1	97,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	16408	3048	18,6	87,5	68,6	x	x	x	x
Jász-Nagykun-Szolnok	15941	2991	18,8	85,6	82,9	x	x	x	x
Tolna	8132	1528	18,8	86,3	77,7	2250	747	33,2	97,7
Vas	15526	2752	17,7	87,9	231,5	6038	1726	28,6	105,9
Veszprém	11770	2770	23,5	87,9	149,1	6924	2589	37,4	51,7
Zala	11726	2261	19,3	87,9	97,6	4118	1189	28,9	148,2
Összesen	314092	62939	20,0	..	93,8	120668	38202	31,7	68,7

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Mivel az agglomerációs falvakba irányuló vándorlás túlnyomó része az ismertett kivételektől eltekintve rövid távú, megyén belüli költözködés, a migránsok státusza tipikusan a megye, illetve a megyeszékhely rétegződési jellemzőihez igazodik. A 4.27. táblázat adataiból az is kiderül, hogy az agglomerációs falvakba és a szuburbán települések felé irányuló vándorlások között kimutathatók összefüggések. A szuburbanizációnak vannak

földrajzi és társadalmi feltételei. Egyrészt a sűrű településhálózat kedvezőbb körülményeket teremt, másrészt elengedhetetlen, hogy a központi városban elérjen egy kritikus tömeget azoknak a száma, akik az életvitelük, életmódjuk, aspirációik szempontjából kedvezőbbnek, kívánatosabbnak tartanak egy városkörnyéki településen levő lakóhelyet a városinál, és rendelkeznek a szükséges anyagi forrásokkal is ennek a megteremtéséhez, az életforma fenntartásához. Magyarország különböző térségeiben az intenzív szuburbanizáció földrajzi és a társadalmi feltételei is nagyban eltérnek. Békés és Szolnok megyében egyik tényező sem kedvez a szuburbanizációnak, a jelenséget nem is sikerült azonosítani. Szabolcsban és Nógrádban a településföldrajzi feltételek adottak lennének, hiányoznak azonban a társadalmiak. Ez utóbbit támasztja alá, hogy ebben a négy megyében az agglomerációs falvakba bevándorlók aránya is átlag alatti maradt és létszámuk sem volt jelentős. Státuszjellemzőik ugyanakkor közel esnek a vidéki szuburbia letelepedők átlagához, vagyis közép-, alsó középosztályi karaktert mutatnak. Összességében azt mondhatjuk, hogy ezekben a megyékben az agglomerációs falvakba irányuló vándorlás kvázi szuburbán jellegű, a gyenge társadalmi háttér miatt nem érte el azt a súlyt, tömeget, ami valódi szuburbanizációhoz kellett volna. A szuburbán életmódot választók beérték az agglomerációs falvak kínálatával, nem hoztak létre valódi szuburbán településeket a központi város körül.

Az átlagosnál alacsonyabb státuszú lakók költöztek Baranya, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, BAZ, Somogy és Tolna agglomerációs falvaiba. Közülük Debrecen és Miskolc körül kialakult ugyancsak alacsony státuszú betelepülőket fogadó szuburbia is, itt tehát a különbség csak mennyiségi a két településtípus között. A Pécs, Kaposvár, Szekszárd és Kecskemét központokhoz kapcsolódó szuburbia az átlagosnál magasabb státuszú lakók költöztek, vagyis egyfajta szegregáció is megfigyelhető a két településtípus között. Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Zala, Heves és Csongrád megyékben mindkét településcsoportba magas státuszúak vándoroltak be, a szuburbanizáció társadalmi feltételeinek meglétét igazolva, ami Csongrád esetében felülírta a kevésbé alkalmas földrajzi kondíciókat is. Közülük Fejéren, Győr-Moson-Sopronban, Komáromban és Vasban a már említett okokból az agglomerációs falvakat választók státusza volt magasabb. Veszprém vonzáskörzetében élesen elvált az agglomerációs falvak és a szuburbia beköltözőinek státusza az előbbieik javára.

Meglehetősen színes és változatos tehát a kép, ami az agglomerációs falvak és a szuburbia megyénkénti összehasonlításából kikerekedik. Az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásokban kétségtelenül felfedezhetünk szuburbanizációs jegyeket, a társadalmi és a településföldrajzi feltételek mellett azonban a helyi viszonyok is közrejátszottak abban, hogy

hol alakult ki olyan településkör, aminek egyértelműen szuburbán karaktert tulajdoníthatunk. Hipotézisként felmerülhet, hogy az agglomerációs falvak esetleg potenciális tartalékot jelenthetnek a vidéki szuburbanizáció számára. Magyarországon igazából az 1990-es éveket nevezhetjük a szuburbanizáció évtizedének. Az új évtized első éveiben a szuburbanizáció hajtóerői – főként vidéken – kifulladásra kimerültek. 2008-ra a vidéki szuburbia migrációs nyeresége fokozatos csökkenés után megfordult, az éves vándorlásstatisztikai adatok szerint előbb a megyei jogú városok migrációs egyenlege fordult pozitívba, majd a következő évben a fővárosé is, ami egyértelműen a reurbanizáció kezdetét mutatja, így kevésbé valószínűsíthető, hogy újabb települések lépjenek be a szuburbán körbe.

Végső soron úgy látjuk, indokolt volt a szuburbiától elkülönítve kezelni az agglomerációs falvakat, a falvak és az aprófalvak csoportjától való különválása pedig teljesen egyértelmű, lakóinak társadalmi és demográfiai jellemzői miatt csakúgy, mint a központi várossal való szoros kapcsolatuk miatt. A vizsgált körülmények alapján az urbanizáció szempontjából azt is megalapozottnak tartjuk, hogy – noha talán határesetet képeznek – az urbánus térséghez soroljuk őket. A hazai urbanizáció töredezettsége és számos atipikus vonása mellett legalább is annyi bizonyos, hogy községi jogállásuk ellenére nem moshatók egybe a rurális területekkel.

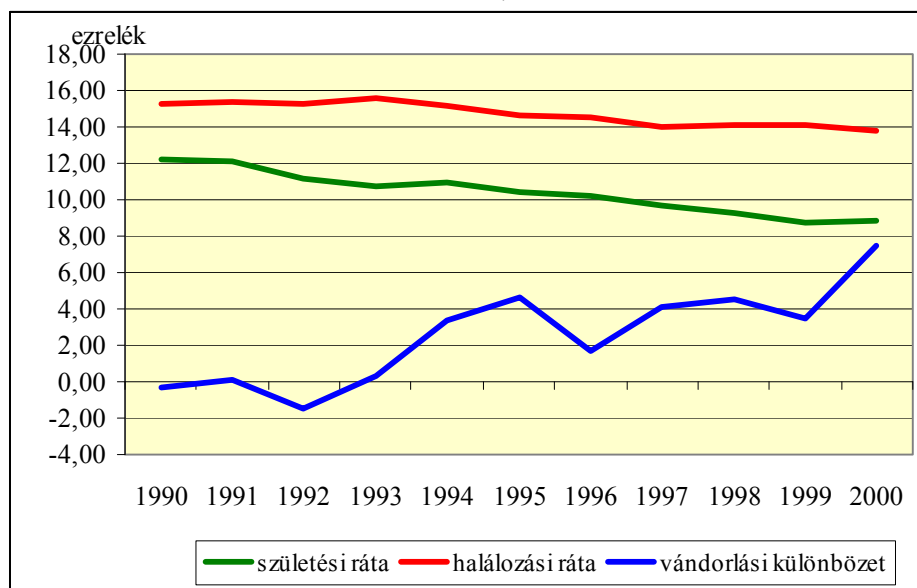
4.10. Üdülőfalvak

4.10.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport önálló létét tulajdonképpen ugyanaz indokolta, mint az üdülővárosokét. Jól elkülöníthető volt a falvak tömegén belül egy kör, ahol az életviszonyok egy konkrétan megragadható tényezőnek, az idegenforgalomnak köszönhetően másként szerveződtek, mint a többi helyen. Az üdülőfalvak népessége az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között 1,2%-kal, bő 3 ezer fővel gyarapodott és az utóbbi időpontban 270152 főt tett ki.

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az üdülőfalvakban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A születések száma az időszak elején még meghaladta a 3200-at, az időszak végére 2400 alá csökkent, a születési ráta az országos átlag alatt mozgott, 2000-ben már csak a fővárosit haladta meg. A halálozási ráta a születésinél és az országosan jellemzőnél is mindvégig magasabb volt, vagyis a természetes népmozgalom következtében a népesség csökkent, a lakónépesség kis mértékű emelkedését az 1993-tól jelentkező vándorlási többlet okozta. A korszerkezetében a két népszámlálás között a 14 éven aluliak aránya majdnem 3 százalékponttal csökkent, a 15-59 év közöttieké 2, a 60 év fölöttieké 1 százalékponttal emelkedett. Az öregedési indexe már 1990-ben is kevéssel meghaladta a 100-at, 2001-re 124%-ra nőtt. Itt is lejátszódott tehát az öregedés, ami eleve magasabb szintről indult és a településcsoportok többségét meghaladó mértéket ért el.

A korszerkezet következtében az aktív keresők aránya mindössze 29%-ot tett ki, amihez még 5,4%-nyi egyéb ellátási forma mellett dolgozó járult. A munkanélküliek aránya (4,1%) nem volt kiemelkedően magas, a nyugdíjszerű ellátási formában részesedő inaktív keresők azonban nagy súlyt (34,8) képviseltek a helyi társadalomban. A kedvezőtlen korszerkezet ellenére a 100 keresőre jutó eltartottak száma (191) elmaradt a városiasodó települések értékétől, ugyanakkor az üdülővárosokét meghaladta. Az adófizetők aránya 2001-ben (42,1%) közel esett az országos átlaghoz. Az egy adófizetőre jutó szja alap (791 ezer Ft) felülmúlta a falvakét, az aprófalvakét és a városiasodó településeket, de elmaradt az agglomerációs falvakétól és az országos átlagtól. A többi szja-ból képzett mutatónál is ugyanez a sorrend alakult ki, az egy lakosra jutó befizetett szja (65600 Ft) 1,7-szerese volt az

aprófalvakénak, a legmagasabb fővárosi értéknek azonban alig haladta meg a harmadát. A jövedelmi viszonyok tekintetében tehát az agglomerációs falvak mellett az üdülőfalvak is kiemelkedtek a falvak közül, sőt, a városiasodó településeknél is kedvezőbb helyzetben voltak. Ugyanez mutatkozott meg a 1000 lakosra jutó személyautók számában (233) is. A regisztrált vállalkozások 1000 főre eső arányában (109) még ennél is előkelőbb pozíciót foglalt el, nem csupán a községekből álló településcsoportokat és a városiasodó településeket, de a középvárosokat és a kisvárosokat is megelőzte.

A kiskereskedelmi üzletekkel, élelmiszerboltokkal, vendéglátóhelyekkel való ellátottságban jobban állt valamennyi községekből álló településcsoportnál, beleértve az agglomerációs falvakat és a vidéki szuburbiát is. Az egészségügyi ellátás márt jóval hiányosabbnak bizonyult, a 164 településközül 45-ben nem praktizált háziorvos, 138-ban pedig házi gyermekorvos, patika mindössze 69 faluban állt a lakók és a vendégek rendelkezésére. Általános iskolát is csak 135 helyen tartottak fenn. Míg benzinkút 48 faluban üzemelt, addig postahivatal csak kettőben volt. A vizsgált üzletek és szolgáltatások közül valamennyit csak két településen, Balatonfüzfőn és Lajosmizsén lehetett megtalálni.

Az üzlethálózat és a különféle szolgáltatások sűrűségénél figyelembe kell venni, hogy azoknak a helyieken kívül a vendégeket is el kellett látni. Az üdülőfalvak a településcsoportok közül Budapest és a megyei jogú városok után a harmadik legtöbb vendéget fogadták, 2001-ben több mint 1 milliót. A vendégéjszakák számában (több mint 4 millió) pedig a főváros mellett csak az üdülővárosok előzték meg őket. A vendégeknek több mint harmada volt külföldi, hozzájuk kötődött a vendégéjszakáknak több mint fele. Az üdülőfalvokról így elmondható, hogy a külvilággal intenzív, mondhatni mindennapi kapcsolatban állnak, sőt, jelentős szerepük van abban, hogy a külföldiekben az országról milyen kép alakul ki.

Az üdülőfalvak lakásállomány a két népszámlálás között 7,3%-kal bővült, ami intenzitásában a településcsoportok sorában a szuburbán területeket, az agglomerációs falvakat és az üdülővárosokat követte. A vezetékes vízellátás a lakások 90, a szennyvízelvezetés csupán 38%-ára terjedt ki. A lakások mellett azonban a vizsgált időszakban itt épült a legtöbb üdülő, majdnem 4600, az új üdülők népességarányos száma tízszerese volt az országos átlagnak.

Az élénk idegenforgalom nemkívánatos mellékhatásaként az 1000 főre eső ismertté vált bűncselekmények száma meghaladta az országos átlagot, a helyben lakó bűnelkövetőké azonban elmaradt attól. Egy üdülőfaluban 2001-ben átlagosan 84 bűncselekmény vált ismertté.

4.10.2. A migráció hatása az üdülőfalvak társadalomszerkezetére

Az üdülőfalvak lakónépességének 51-es státuszindexe majdnem egybeesett a magyar átlaggal és meghaladta az aprófalvakét, a falvakét, a városiasodó településeket és a kisvárosokét is. Az állandó lakosok közül 60% született a településcsoporton belül, státuszmutatójuk 51,5 volt, amit valamennyi más településcsoport szülöttei felülmúltak kisebb-nagyobb mértékben. Legmagasabb státusszal (76) a fővárosban született 7 ezer fő rendelkezett (megegyezve a budapesti átlaggal), ami azt is mutatja, hogy viszonylag homogénnek mondható a születési hely szerinti csoportok státusmegoszlása, sem kirívóan alacsony, sem kiugró értékkel nem találkozunk. A falvakban születettek 13%-os aránya nem mondható soknak, őket nagyságrendben a megyei jogú városok szülöttei követték (6%).

1989 után vándorolt be az üdülőfalvakba állandó népességük 16,5%-a, vonzerejük valamivel meghaladta az üdülővárosokét is, az új lakók státusza (66,3) pedig csak kevéssel maradt el azokétól, miközben 15 ponttal felülmúlta a teljes népesség átlagát, vagyis a migránsok érdemben javítottak a rétegződési jellemzőkön. A legtöbben (12 ezer fő, 27%) a megyei jogú városokból érkeztek 83,4-es TRI mutatóval, nagyságrendben őket a falvakból kivándorlók követték (18%) alacsonyabb, de nem visszahúzó státusszal (49). A betelepülők 12%-a a középvárosokat hagyta el, indexük a második legmagasabb (94). Fővárosi lakóhelyét az üdülőfalvakban levőre cserélte közel 4700 fő (11%) ugyancsak magas státusszal (88,1). A beköltözők fele, több mint 22 ezer fő a legurbanizáltabbak közé tartozó településtípusokat, a fővárost, a megyei jogú városokat és a középvárosokat hagyta el az üdülőfalvak kedvéért, akik ráadásul az előző lakóhelyük átlagánál magasabb státuszt képviseltek. A Budapestről kivándorlók összetétele speciális. Körükben volt a bevándorlók között a legmagasabb nemcsak a 60 év fölöttiek, hanem a 40-59 év közöttiek aránya is, a gazdasági aktivitás szempontjából pedig 43%-uk a nyugdíjasok közé tartozott, ami ugyancsak a legnagyobb hányadnak bizonyult. A többi településcsoportból jellemzően aktív korúak és aktív keresők érkeztek családtagjaikkal. Az üdülővárosok mellett tehát az üdülőfalvak is jól kimutathatóan célpontjai a Budapestről kiáramló nyugdíjas, jól szituált embereknek. A többi településcsoportból beköltözőket a korcsoportos és a gazdasági aktivitási adatokból kikövetkeztethetően inkább az élénk idegenforgalmú üdülőfalvak üzleti, vállalkozási lehetőségei vonzzák, kisebb arányban természetesen köztük is előfordulnak nyugdíjasok, mint ahogyan a fővárosiak közül sem hiányoznak az aktív korúak. Érdekes azonban megjegyezni, hogy míg a településcsoport teljes népességének 21%-a 60 év fölötti, Budapesttől eltekintve a többi településtípusból érkezettekben belüli arányuk nem éri el a 10%-ot.

Érdekes az üdülőfalvak és az üdülővárosok közötti vándorlás is. Az üdülővárosokból az üdülőfalvakba közel ezren költöztek, a másik irányba nyolcszázan, mindkét csoport magas státuszú (156,1, illetve 97,3), és jellemzően aktív keresőkből és családtagjaikból áll, ami arra utal, hogy a hasonló profilú, idegenforgalomra alapozott helyi gazdaságok között próbálják a kedvezőbb feltételeket biztosítót megtalálni. A kisvárosokból valamivel több mint 3 ezren telepedtek át az üdülőfalvakba, státuszuk a bevándorlók átlagának megfelelő. Kisebb hányadban és átlag alatti státusszal vándoroltak be a városiasodó településekről, az agglomerációs falvakból és az aprófalvakból, utóbbiak indexe volt a legalacsonyabb, mindössze 38,6.

4.24. táblázat

Az üdülőfalvakba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	4658	10,6%	88,1
Budapesti szuburbia	1631	3,7%	81,1
Megyei jogú városok	12022	27,4%	83,4
Vidéki szuburbia	526	1,2%	60,4
Középvárosok	5361	12,2%	94,0
Kisvárosok	3117	7,1%	66,2
Üdülővárosok	967	2,2%	156,1
Városiasodó települések	1699	3,9%	60,7
Agglomerációs falvak	1106	2,5%	47,0
Üdülőfalvak	1940	4,4%	63,0
Falvak	7712	17,6%	49,0
Aprófalvak	1697	3,9%	38,6
Egyéb	1504	3,4%	51,7
Összesen	43940	100,0%	66,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Mint már számos esetben láttuk, a települések országon belüli elhelyezkedése nagy hatással van rétegződési és vándorlási jellemzőikre. Mivel az üdülőfalvak egy része tömbben, más része szórtan fekszik, a megyénkénti megközelítés tűnt a legcélravezetőbbnek. A Balatonnal érintkező 3 megyében 56 üdülőfalva található. Népségük státusza Zalában és Somogyban átlagos, illetve afölötti, Veszprémben a negyedik legmagasabb (65,3). Bár ezekbe is a megyéjükön belülről érkezett a bevándorlók többsége, Veszprémben 12%, Somogyban 10% a budapestiek aránya, ezek tehát a fővárost elhagyó nyugdíjasok célterületei közé tartoznak. A településeken belül a beköltözők aránya átlag fölötti, rétegződési indexük Veszprémben magas (91,7), Somogyban átlag fölötti (72,3), Zalában pedig kevéssel elmarad attól. Veszprém megye és a Balaton-parti üdülőfalvak tehát nem csak nagyszámú, de egyúttal magas státuszú betelepülőket vonzottak. A két kiemelkedő rétegződési jellemzővel bíró dunántúli megye, Győr-Moson-Sopron és Vas üdülőfalvaiba az újlakók 80% körüli aránya

érkezett a megyén belülről, mindkét megyében 130-at meghaladó TRI-vel. A különbség közöttük annyi, hogy Vasban a teljes lakónépességük státusza csupán átlag fölötti volt, a másik megyében azonban a legmagasabb (89,3). Baranyában költöztek a legnagyobb arányban a megyén belülről az üdülőfalvakba, mégpedig átlag fölötti státuszú csoportok. Pest megyében mindössze 43%-a származott az üdülőfalvak beköltözőinek a megyéből, 36%-uk a fővárosból települt ki, rétegződési mutatójuk majdnem elérte a 100-at. A Budapestről kiáramló nyugdíjasok közül tehát sokan a főváros közelében maradtak. Bács-Kiskun megyében is jelentős, 14%-os a fővárosból kiköltözötték aránya, az össze bevándorló státuszuk azonban 20 ponttal elmarad az átlagtól. Nógrád és Hajdú-Bihar esete annyiban különleges, hogy üdülőfalvaik ugyan kevés új lakót fogadtak, azok státusza azonban alatta maradt a települések egyébként is átlag alatti értékének, Hajdú-Bihar különösen kirívó ebből a szempontból, de magyarázatot jelenthet, hogy a betelepülők nagyobb arányban érkeztek az alacsony státuszú Szabolcsból és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. A nógrádi üdülőfalvakban letelepedők negyede Budapestről, 17%-a Pest megyéből származott. Alacsony státuszukból arra következtetünk, hogy itt már azzal a jelenséggel találkozunk, amikor a magas rétegződési jellemzőjű területekről kiszorulók visszatérnének a falvakba. A megye üdülőfalvainak idegenforgalmi karaktere nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy gátat jelentsen az alsóbb rétegek beáramlása előtt. Szabolcsban és Borsodban az üdülőfalvak is a szegénység nyomait viselik, a teljes népesség és a beköltözők TRI-je is a legalacsonyabbak közé tartozik, ami nem meglepő, mert nyolctizedük a megyén belülről érkezett.

Az üdülőfalvak vándorlási jellemzői megyénként

Megye	A települések száma	A lakónépesség			A beköltözők			közül a megyén belülről érkezett, %
		száma	aránya, %	TRI-je	száma	aránya, %	TRI-je	
Baranya	7	9427	3,5	52,8	1701	18,0	72,1	86,2
Bács-Kiskun	5	27358	10,1	43,0	3366	12,3	46,2	58,1
BAZ	16	11853	4,4	37,9	1585	13,4	53,8	81,1
Csongrád	3	12318	4,6	41,5	2611	21,2	67,6	85,2
Fejér	4	10433	3,9	50,7	1802	17,3	62,6	79,5
Győr-Moson-Sopron	13	25131	9,3	89,3	4004	15,9	130,8	79,9
Hajdú-Bihar	1	1772	0,7	36,6	223	12,6	31,0	63,7
Heves	15	28815	10,7	49,5	4244	14,7	57,9	62,4
Komárom-Esztergom	4	5306	2,0	66,4	848	16,0	88,8	65,0
Nógrád	6	7745	2,9	44,0	936	12,1	36,9	42,4
Pest	12	22118	8,2	79,2	4118	18,6	98,2	43,4
Somogy	18	24184	9,0	54,5	4689	19,4	72,3	60,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	8655	3,2	36,2	993	11,5	57,0	80,0
Jász-Nagykun-Szolnok	6	12074	4,5	44,9	1674	13,9	55,6	63,0
Tolna	2	7451	2,8	47,1	901	12,1	53,7	77,5
Vas	10	9602	3,6	63,5	1483	15,4	135,8	83,3
Veszprém	29	33929	12,6	65,3	6019	17,7	91,7	65,7
Zala	9	11981	4,4	51,2	2743	22,9	65,4	72,9
Összesen	164	270152	100,0	51,0	43940	16,3	66,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A településcsoport egésze foglalkoztatási, jövedelmi jellemzőiben, az elérhető szolgáltatások választékában kiemelkedik a falvak sorából, és ugyanezt mondhatjuk népességük és a bevándorlók rétegződési tulajdonságairól is. A megyénkénti vizsgálat azonban azt erősítette meg, hogy környezetük determináló hatását még az idegenforgalmi karakter sem írja felül, összességében a helyzetük annak függvényében alakul, hogy hol található. Urbanizációs szerepkörükben legalább háromféle funkciót azonosíthatunk. Egyrészt a magas státuszú területeken a bevándorlások szuburbanizációs jegyeket is mutatnak. Másodrészt főként a fővárosból kiköltöző inaktív népességre gyakorolnak vonzó hatást, de még aprólékosabb elemzéssel ezt minden bizonnyal ki lehetne mutatni a vidéki nagyvárosokkal és középvárosokkal kapcsolatban is. Harmadrészt az alacsony státuszú területeken azonosítható célpontjai a magas státuszú helyekről kiszoruló szegény rétegeknek.

4.11. Falvak

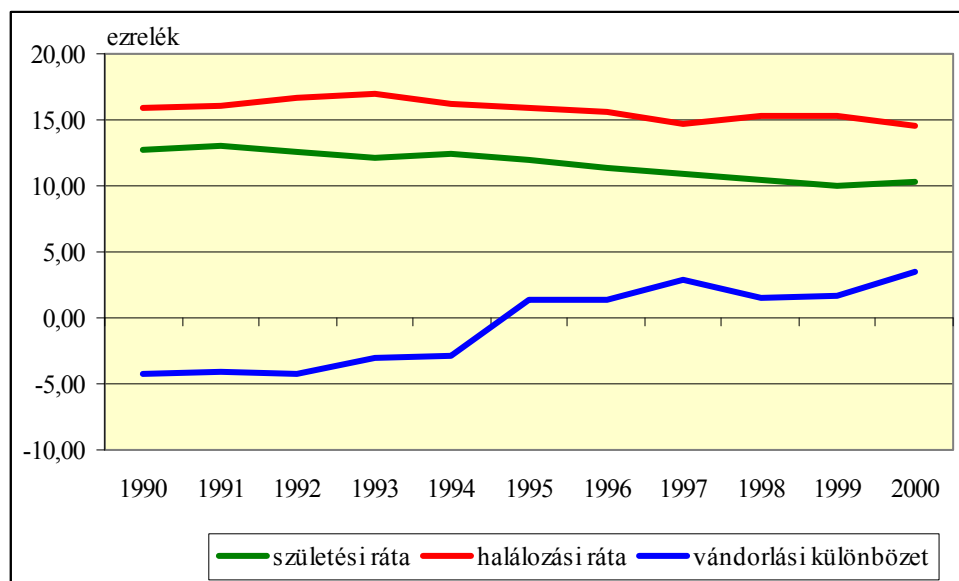
4.11.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Bár a falvokról leválasztottuk a szuburbán jellegűeket, az agglomerációs falvakat, az üdülőfalvakat és az aprófalvakat, így is ez maradt a legnépesebb és a magyar településhálózat egységeinek többségét magában foglaló településcsoport, 1465 faluval Mint ki fogjuk

mutatni, természetesen szó sincs homogén halmazról, a további darabolásnak mégsem láttuk értelmét. A falvak népessége 1990 és 2001 között 1,2%-kal, valamivel több mint 26 ezer fővel nőtt és 2001-ben 2227261 lelket számlált. A születési ráta ugyan mindvégig az országos átlag fölött mozgott, de a városiasodó településektől mindvégig, az évtized végén pedig már a budapesti szuburbiáétól is elmaradt. A halálozási ráta 17 ezrelékkal 1993-ban érte el a csúcst, onnantól ingadozásokkal 14,3 ezreléig csökkent, és mindvégig csak az aprófalvakétól maradt el.

4.11. ábra

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a falvakban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

Az éves migrációs statisztikák szerint a vándorlási egyenlege az évtized közepéig mutatott mínuszt, onnantól pozitívba fordult. A hagyományos értékek és családmodell továbbélésére utal, hogy a házasságkötések rátája az országos átlagnak megfelelően alakult, ugyanakkor a válásoké csak az aprófalvakban volt alacsonyabb. A korszerkezete az 1990-es években viszonylag keveset változott. A 14 éven aluliak aránya a népességben belül 2 százalékponttal csökkent, a 15-59 év közöttieké jobban, a 60 év fölöttieké csupán 0,5 százalékponttal nőtt. Az öregedési indexe ugyan már 1990-ben is meghaladta a 100-at, de 2001-ig a többi településcsoportéhoz mérten nem emelkedett magasra (115%).

A népesség gazdasági aktivitása szerény, csupán 24%-ot tett ki az aktív keresők aránya, más ellátási forma mellett 5,7% dolgozott és 5,1%-nak nem volt munkája. (Ez utóbbi hányad egyébként nem érte el a városiasodó települések szintjét.) A foglalkoztatási adatok településenként egészen szélsőséges képet mutatnak. Az aktív keresők aránya 44 faluban nem érte el a népesség 10%-át, köztük a 3500-as lélekszámú Hodászon (8,5%), a 2 ezer fő feletti

népességű Tiszabón, Kántorjánosiban, Encsencsen, Mérken és Tiszaburán, a másik póluson 8 faluban viszont meghaladta a 40%-ot. 100 keresőre a falvak átlagában 236 eltartott jutott, ami már önmagában is problematikus, de a jövedelmi viszonyok tovább súlyosbítják a helyzetet. A falvak lakóinak 37,2%-a tartozott az adófizetők sorába, e vonatkozásban csupán az aprófalvakat előzve meg. Az egy adófizetőre vetített szja alap alig haladta meg a fővárosi érték felét, az egy adózó által befizetett szja pedig a harmadát. Az egy lakosra számított szja adatokban az olló tovább nyílt és a különbség közel négyszeresre nőtt. Az adóval összefüggő valamennyi mutatókban a településcsoportok között kialakult sorrend nagyon stabilnak bizonyult abban az értelemben, hogy a falvak lakóinak értékei csak az aprófalvakénál voltak magasabbak. A rossz munkavállalási lehetőségek és az alacsony jövedelmek miatt a szociális segélyezettek népességszámra vetített aránya a második legmagasabb, hasonlóan az egy főre jutó kifizetett szociális segély összegéhez. A segélyezési – és a jövedelmi – adatokban nem számottevő a különbség a falvak és a városiasodó települések között, ami ismét az utóbbiak városias jellegét vonja kétségbe. Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik számába sem tartogat meglepetést, a falvak e tekintetben is csak az aprófalvakat múlják felül. A vállalkozói aktivitás is alacsony, mindössze 52 regisztrált vállalkozás esik ezer főre. Már ez a nagyon durva naturális mutató is méretes településcsoportok közötti különbséget jelez, ha összevetnénk a vállalkozások alkalmazottainak számát, árbevételét, tőkéjük nagyságát, netán figyelembe vennénk a külföldi tőke jelenlétét, a távolságok kontinensnyire nőnének.

A kiskereskedelmi üzletek és az élelmiszerboltok száma településenként átlagosan nagyjából annyi volt (16), mint az agglomerációs falvakban és a vidéki szuburbiában, a vendéglátóhelyekben sem mutatkozott igazán eltérés.

Az egészségügyi ellátás alapja, a házi orvos a falvak háromnegyedében megtalálható, a gyermekorvos azonban már 93%-ukban hiányzik, gyógyszerész is csak háromtizedükben működik. Postahivatal legalább egy sincs az 1465 faluban. Az egyik legpozitívabb dolog, amit a 2001-es állapotokról el lehet mondani, hogy mindössze 91 település nem tudott általános iskolát fenntartani, másutt mindenütt legalább egy biztosította helyben az oktatást a gyerekeknek.

A falvak idegenforgalmi szerepköre elhanyagolható, 2001-ben a szálláshelyeiket alig több mint 100 ezer vendég kereste fel, amivel csak az agglomerációs falvakat és az aprófalvakat sikerült felülmúlni, a lakosságszámra vetített vendégforgalom pedig itt bizonyult a legkisebbnek. Kereskedelmi szálláshely 86%-ukban nem is működött, magán szálláshelyen is csak negyedükben fogadtak vendégeket. A falvak döntő többsége a külvilág számára nincs

a térképen, tetemes részükben a lakosság elszigetelődött. Ne feledjük, az alacsony szintű foglalkoztatottság és az idős korszerkezet miatt az emberek többségének nincs oka naponta felkerekedni, a szegényes tömegközlekedés miatt nem is feltétlenül van mivel.

A lakásállomány az országos átlagtól elmaradó mértékben, 3,8%-kal bővült a két népszámlálás között, a szennyvízhálózathoz azonban a lakásoknak mindössze 14%-a csatlakozott. Ugyanakkor a településcsoportok között itt építették fel a harmadik legtöbb üdülőt, valamivel több mint kétezret.

A 2001-ben ismertté vált bűncselekmények száma itt volt a második legalacsonyabb. Ezt az adatot azonban kritikával kell kezelni, mivel az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy éppen a falvakban és az aprófalvakban nagyon magasra szökött a látencia, és a kis értékű, de nagy gyakorisággal elkövetett bűncselekmények, amik nagy rombolást végeztek a helyi társadalmak amúgy is gyenge szövetségén, nem kerültek a statisztikákba és jogkövetkezményekkel sem jártak.

Már az eddig ismerttetett adatokból is egyértelműen kiderült, hogy a falvak lakóinak életkörülményei, sőt, életesélyei, az ellátás színvonala tetemesen elmarad a többi településcsoport többségétől, pedig ott sem találtunk mindenütt eldorádót. Ez a magyar urbanizáció igazi bizonyítványa. Az urbanizációval, mint a társadalmat nagyban átható folyamattal, eseménysorral kapcsolatban minden különösebb merészség nélkül megfogalmazható az imperatívusz, hogy csökkentse a falu és a város közötti különbségeket. Az emberek életesélyei, a társadalom anyagi és szimbolikus javaihoz, szolgáltatásaihoz való hozzáférés lehetőségét, esélyét ne az determinálja elsőprő erővel, hogy valaki egy faluban vagy a fővárosi szuburbiában él.

4.11.2. A migráció hatása a falvak társadalm szerkezetére

A településcsoport lakónépességének státuszindexe 40,6-et tett ki, ami 2,4 ponttal meghaladta a városiasodó településeket. A falvakban élők 1%-ának volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, őket ebben az esetben is alacsony, 28,1-es mutató jellemezte. A falvakban élők 78%-ának a születési helye is a falvak csoportjában volt, a más településcsoportok szülőitei közül a megyei jogú városokból (3,5%) és a kisvárosokból (3,2%) származók képviselték a legnagyobb hányadot, az üdülővárosokból vezetett a legvékonyabb migrációs ösvény (0,1%) a falvakba. A születési hely szerinti csoportok státuszában nem volt érdemleges szóródás, a 36 és 47 közötti tartományból csak a fővárosi szuburbia szülőitei lógtak ki valamelyest (54), hányaduk azonban jelentéktelen volt, mindössze 0,8%-nyi.

Az 1990-es években több mint 300 ezer fő, a népesség 14%-a költözött be a falvakba. A legtöbben a falvak között vándoroltak (27%), de jelentős volt a mozgás a megyei jogú városok (16,5%), a középvárosok (12%), a főváros (11%) és a kisvárosok (10%) irányából is, vagyis a beköltözők majdnem fele a legvárosiasodottabb térségeket cserélte falusi lakóhelyre. Mindemellett a státuszuk is meghaladta a falvakra és a bevándorlókra jellemző átlagot is (a középvárosokból 64,2, a fővárosból és a megyei jogú városokból 54, a kisvárosokból 48,7 indexű lakók vándoroltak be). Mivel korábban a szuburbanizációs jellegű mozgásokat elkülönítettük, igyekeztünk kideríteni, milyen jellemzőkkel bírnak ezek a fő urbanizációs trendekkel ellentétes pályán mozgó csoportok. A hazai alacsonynak mondható migrációs hajlandóság egyik oka a családhoz, a rokonsághoz, a szülőhelyhez fűződő kapcsolatok erőssége. Az urbánus terekből a rurális térségek felé mutató áramlás egyik okaként azt feltételeztük, hogy sokan vagy aktív pályájuk befejeztével, vagy a városi életviszonyaik megnehezülése, ellehetetlenülése, munkahelyük elvesztése miatt visszaköltöztek a szülőföldjükre. Azt tapasztaltuk, hogy az 1989 után a falvakba bevándorlóknak átlagban 11%-a abba a faluba költözött vissza, ahol a születéskori lakóhelye volt. Némi meglepetéssel azt is megállapíthattuk, hogy ezen átlag körül valamennyi kibocsátó településcsoport értéke nagyon szűk tartományban, 9,1-12,8% között változik. A feltétel, hogy konkrétan a születési helyét vizsgáltuk, meglehetősen szigorú, hiszen valaki az erős kötődést igazán megalapozó gyermekéveit és ifjúkorát máshol is tölthette. Ha lazítunk a feltételeken, és azt vizsgáljuk, a falvakba bevándorlók milyen arányban választottak új lakóhelyül a születésük megyéjében fekvő települést, akkor egy nagyságrenddel nagyobb számhoz jutunk, ennek a kritériumnak a falvakba költözők 64%-a felel meg. Ez viszont azt a problémát veti fel, hogy mivel a magyarországi vándorlások tipikusan rövid távúak és csak az esetek kisebb részében lépik át a megyehatárt, akkor is többnyire legfeljebb a szomszédos megyéig jutnak, azok is belesnek a kiválasztott halmazba, akik születéskori megyéjüket el sem hagyták. A 11 és 64% közötti tartományban azokat, akik születéskori lakóhelyükre vagy annak közvetlen környezetébe költöztek vissza, az alacsonyabb értéknél mindenképpen nagyobbra, de ahhoz közelebb esőre becsüljük. A konkrétan a születéskori lakóhelyükre visszatérők státusza (54,8) magasabb az összes falvakba költözőénél, különösen a kisvárosokat, a középvárosokat és a megyei jogú városokat elhagyók esetében (TRI-jük 68 és 76 közötti). A szülőfaluba való visszatérés motívumai közül a gazdasági aktivitási adatok segítségével kettőt érdemes kiemelni. A Budapestet és szuburbiáját elhagyók között különösen magas a nyugdíjasok aránya (57, illetve 45%), ez tehát a már korábban, más településcsoportoknál is azonosított típus, az aktív kor végeztével a szülőhelyre visszatérőké. A másik típus a munkanélkülieké, akiknek az

aránya 9% fölötti, de minden kibocsátó településcsoportnál eléri a 8%-ot. Ők azok, akik a munkahelyük elvesztésével a legjobb megoldásnak a szülőhelyre, a szűkebb családhoz való visszatérést tartották. A legalacsonyabb, a falvak átlagától is elmaradó státuszú lakók a városiasodó településekből és az aprófalvakból költöztek be.

4.26. táblázat

A falvakba 1989 után beköltözők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	34115	10,8	54,1
Budapesti szuburbia	12176	3,9	63,8
Megyei jogú városok	51765	16,5	54,0
Vidéki szuburbia	2710	0,9	49,4
Középvárosok	38593	12,3	64,2
Kisvárosok	30348	9,7	48,7
Üdülővárosok	1758	0,6	58,8
Városiasodó települések	18999	6,0	38,9
Agglomerációs falvak	6696	2,1	46,5
Üdülőfalvak	7822	2,5	46,5
Falvak	85489	27,2	40,2
Aprófalvak	14720	4,7	36,0
Egyéb	9235	2,9	46,5
Összesen	314426	100,0	47,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Ha megyénként vizsgáljuk a falvak rétegződését és a vándorlások hatását, akkor abból kell ismét kiindulni, hogy a falvakba irányuló migráció forrását tipikusan, 90% fölötti arányban, a megyén belüli települések adják, említésre méltó hányadot legfeljebb a szomszédos megyék mutatnak fel. Emiatt a beköltözők státusza csak ott emelkedhet számottevően a megyei falvak átlaga fölé, ahol a megyén belül vannak magas státuszú kibocsátó területek. Az egyes megyék falvainak státuszindexében tetemes különbségek mutatkoznak, az értékek a 29,5 (Borsod) és 80,9 (Győr-Moson-Sopron) közötti tartományban helyezkednek el. A mintázat ismerős. A Balaton vonalától északra elhelyezkedő megyék (beleértve ebbe még Pest megyét is) tömbjének falvai a legmagasabb státuszúak. Ezt a csoportot Heves közelíti meg a legjobban, majd a 41 és 46,1 közötti szűk mezőben 6 megye tömörül (csökkenő TRI szerint: Nógrád, Zala, Csongrád, Bács-Kiskun, Tolna, Baranya), Somogy és Békés alkotja az átmenetet a legalacsonyabb státuszúak, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs és Borsod felé. A sereghajtó Borsod és a listavezető Győr-Moson-Sopron falvainak átlagos TRI-je között 2,7-szeres a különbség. A megyék sorrendje a bevándorlók indexe alapján kisebb mértékben átrendeződött és még inkább széthúzódott: a kiemelkedő Győr-Moson-Sopron és az utolsó helyezett Szabolcs között a távolság háromszorosra nőtt. Heves falvai bekerültek a legmagasabb indexűeket vonzó körébe,

amelyeknek megyéi így egy Győr-Moson-Soprontól Komárom-Esztergomon, Fejéren és Pest megyén át Hevesig tartó sávba rendeződtek, ehhez kapcsolódott valamivel alacsonyabb mutatókkal Veszprém és Vas, illetve északon Nógrád. Az utolsó hely az új lakók alapján Szabolcsnak jutott, az alsóházba került Somogy is, Borsoddal azonos indexszel..

4.27. táblázat

A falvak megyénkénti rétegződési és vándorlási jellemzői

Megye	A falvak száma	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők			
		száma	TRI-je	száma	aránya, %	TRI-je	közül a megyén belül vándorlók aránya, %
Baranya	71	72234	41,5	12360	17,1	41,4	91,6
Bács-Kiskun	85	165022	43,5	21620	13,1	44,1	91,4
Békés	48	99822	37,0	11520	11,5	37,1	92,5
BAZ	179	242296	29,5	32609	13,5	38,5	96,0
Csongrád	36	72589	44,3	10411	14,3	40,4	92,7
Fejér	69	144122	56,3	26161	18,2	73,3	85,2
Győr-Moson-Sopron	79	91795	80,9	10685	11,6	96,8	93,2
Hajdú-Bihar	49	92045	30,5	10651	11,6	33,5	93,6
Heves	77	132006	55,0	19584	14,8	67,5	90,0
Komárom-Esztergom	47	85820	67,7	13493	15,7	76,1	89,2
Nógrád	81	94712	46,1	11933	12,6	52,2	90,9
Pest	72	192026	58,2	34007	17,7	75,6	84,1
Somogy	100	101428	38,6	16521	16,3	38,4	90,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	163	251136	29,9	29698	11,8	32,8	94,3
Jász-Nagykun-Szolnok	44	100785	33,6	11281	11,2	43,5	92,5
Tolna	63	86946	42,2	12455	14,3	44,5	90,2
Vas	53	47291	67,1	6275	13,3	61,2	92,3
Veszprém	75	81709	62,6	13442	16,5	65,5	91,7
Zala	74	73477	45,6	9720	13,2	47,1	92,5
Összesen	1465	2227261	40,6	314426	14,1	47,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Budapest társadalma számottevő változásokon esett át az 1990-es években. Ennek jobb megértése céljából megnéztük, mely megyék falvaiba milyen jellemzőjű csoportok költöztek a fővárosból. Szám szerint a legtöbben a közeli megyéket, Pest megyét, Fejért, Komáromot, Bács-Kiskunt és Hevest választották. Ezeknek a státuszmutatója (Bács-Kiskun kivételével) jelentősen meghaladta a kiköltözők 54,1-es átlagát. Számunkra érdekesebb azonban, hogy a távolabb eső Szabolcsba és Somogyba vándorló 3 ezer fő státusza 32 volt, Zalában és Vasban ugyan összesen csak 800 fő jelent meg, de az indexük csupán 24, 6, illetve 34,6 volt, a Békésben és Borsodban letelepedőké is elmaradt az átlagtól (40,4 illetve 41,5). Ebben a mintegy 5600 főben megtaláljuk a fővárosból kiszorult, falvakba visszatorlódott alacsony státuszú, szegény csoportokat.

Megállapíthatjuk, hogy a falvak nem kitüntetett helyszínei a térbeli társadalomszerkezet átrendeződésének. Az urbanizáció pozitív hatásaiból csak a kedvező települési környezetben fekvők részesedhettek, leginkább a Balaton vonalától északra eső megyékben, a főváros közelében, illetve bizonyos mértékben Hevesben. A falvakba beköltözők motívumai között erős a szülőföldre visszatérés, vagy nyugdíjasként, vagy azért, mert az előző lakóhelyén munkanélkülivé vált valaki. A fővárosból kiszoruló szegények célterületei a távolabbi megyék.

Mivel a falvak túlnyomó többségét nem tekinthetjük urbanizált területnek, az a több mint 300 ezer fő, aki az 1990-es években a falvakban telepedett le, az urbanizáció képzeletbeli főáramával ellentétes irányba mozgott, reruralizálódott, ha korábban városban élt, illetve megmaradt rurális helyzetében. Természetesen nem gondoljuk, hogy mindenkinek hanyatt-homlok a városokba kellene tódulni azért, hogy a kutatók szépen fejlett urbanizációról értekezhesenek. A probléma gyökere abban áll, hogy nagyon éles, elvágólagos maradt a különbség Magyarországon az urbanizált és a rurális terek között, ami a társadalomszerkezetben is kifejeződik.

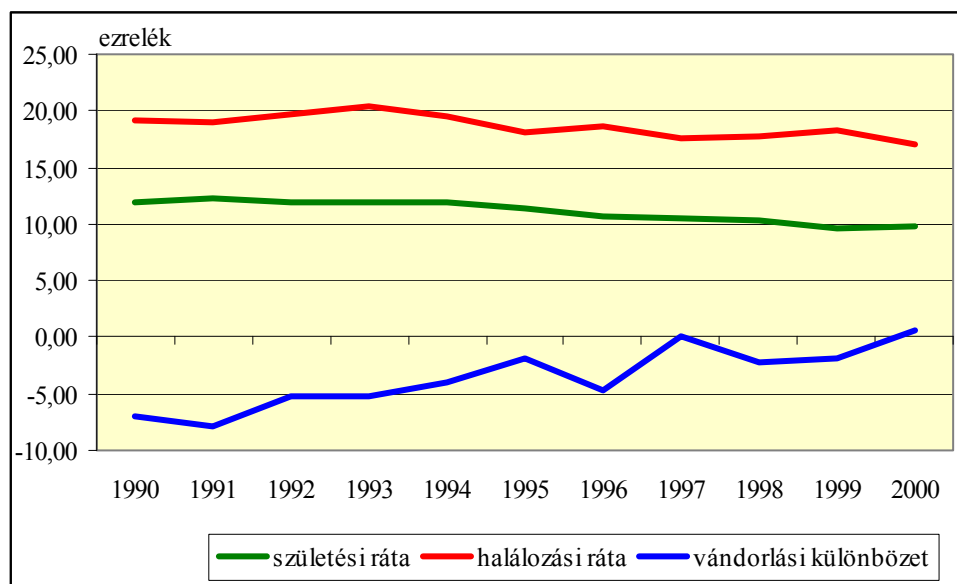
4.12. Aprófalvak

4.12.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Az aprófalvak típusa a többi községekből álló településcsoport kiválasztásakor nem érintett, 500 fős lélekszám alatti településből alakult ki. A csoport 940 faluból áll, ez a magyar településhálózatnak éppen háromtizede, népessége azonban az országénak mindössze 2,5%-a, 251553 fő. A két utóbbi népszámlálás között Budapest után a második legnagyobb, 7,4%-os népességvesztést szenvedte el.

A születési ráta ugyan kevéssel az országos átlag fölött alakult, de az általánosan rossz magyar halálozási adatokból is kiemelkedő, 1993-ban pl. a legkedvezőbb helyzetű megyei jogú városok 1,7-szeresére rúgó halálozási rátája miatt mindvégig jelentős természetes fogyást szenvedett el. Ehhez járult még a két év nulla körüli értékétől eltekintve ugyancsak jelentős veszteséget okozó negatív vándorlási egyenleg. 1990 és 2001 között valamennyi fő korcsoport létszáma csökkent, arányuk azonban kevéssé változott, a 60 év fölöttiek 0,7 százalékpontos csökkenése következtében az öregedési index – a településcsoportok között egyedülként – 146,2%-ról 142,5%-ra módosult. Mindemelllett a 60 év fölöttiek 25% fölötti részaránya meghaladja valamennyi többi településtípusét. (Az ugyancsak erőteljesen elöregedett korszerkezetű főváros öregedési indexe azért magasabb, mert jóval kisebb a 14 éven aluliak hányada.)

A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az aprófalvakban, 1990-2000

Forrás: a KSH T-STAR adatbázisa

A korszerkezettel is összefüggésben rendkívül rosszak a gazdasági aktivitás mutatói. Az aktív keresők aránya mindössze 21,8%, az egyéb ellátási forma mellett dolgozóké 4,7%, munkanélkülinek 5,5% vallotta magát. A nyugdíjasok 41%-os arányához járult még 12%-nyi egyéb eltartott és 15%-nyi eltartott tanuló. A 100 aktív keresőre 278 eltartott jutott, ami példátlanul rossz érték. Az adófizetők aránya mindössze 34,6%-ot tett ki, az szja adatokból számított valamennyi mutatója a legalacsonyabb, az egy lakosra jutó befizetett szja alig ötöde a fővárosinak. Mivel az alacsony foglalkoztatási szint és a rossz eltartottsági ráta alacsony jövedelmekkel párosul, joggal vetíthető előre az általános szegénység. Erre utal az 1000 lakosra jutó szociális segélyezett magas száma (24,4), ami több mint tízszerese a budapesti, és 18-szorosa a fővárosi szuburbia arányának. Egy lakosra vetítve 2001-ben átlagosan 3800 Ft szociális segélyt fizettek ki, ez 2,6-szerese az országos átlagnak.

Természetesen irreális lenne olyan elvárást megfogalmazni, hogy az aprófalvakban a kereskedelmi szolgáltatásoknak, az egészségügyi és az oktatási intézményeknek széles köre álljon a lakosság rendelkezésére. Erről persze nincs is szó. Az ellátottság még a kiskereskedelmi üzletekből a legszélesebb, ilyen a 940 faluból 907-ben működött 2001-ben, élelmiszerbolt 893-ban, de vendéglátóhely – nevezzük a tényyszerűség kedvéért egyszerűen kocsmának – már csupán 751-ben. Házi orvos 55 településen praktizált, gyermekorvos egyben sem, patika az egész településcsoportban 1 db árválkodott, általános iskolát mindössze 162-ben tartott fenn az önkormányzat. 28 olyan falut találtunk, ahol az eddigiekben felsorolt intézmények közül egyik sem volt fellelhető. Igaz, a többségük lélekszáma a száz főt sem éri

el, de akadnak köztük népesebb települések is, mint Gadna, Márfa, Varászló, Fűzvölgy, Gétye, Abaújszolnok, Magyaránadalja, Rinyakovácsi. A problémát nem csupán az ellátottságukban fellelhető hiány jelenti, hanem az is, hogy semmiféle közösségi tér nem létezik, ahol az emberek találkozhatnak egymással, ezt a funkciót pedig akár egy bolt vagy kocsmá is betöltheti. A kocsmá és a bolt hiánya másrészt azt is jelzi, hogy az emberek mérhetetlenül szegények, a helyi fizetőképes kereslet semmit nem bír eltartani.

Az aprófalvak kereskedelmi és magán szálláshelyei 2001-ben 35 ezer vendéget fogadtak, ezzel a számmal ugyan megelőzték az agglomerációs falvakat, az idegenforgalom mégis legfeljebb szórványosnak tekinthető. (A legtöbb vendég, több mint 2000, Rönököt kereste fel.) A helyzet e tekintetben hasonló a falvak csoportjához, jobbára a világtól elzárva élnek az életüket.

A lakásállomány 11 év alatt elenyésző, és a településcsoportok között a legkisebb mértékben, 1,6%-kal gyarapodott, a lakásoknak kevesebb mint 5%-a kapcsolódott a szennyvízhálózatához.

Miközben az 1000 lakosra jutó, a statisztikákban rögzített ismertté vált bűncselekmények száma a harmadik legalacsonyabb, meg kell jegyezni, hogy a falvakhoz hasonlóan ez alulbecsült értéknek tekinthető a magas látencia miatt. A helyben lakó bűnelkövetők népességarányos mutatója az országos átlagnak felelt meg.

4.12.2. A migráció hatása az aprófalvak társadalomszerkezetére

Az előző fejezetnek az ellátottságra és az életviszonyokra vonatkozó megállapításaiból egyenesen következően az aprófalvakban élők státuszmutatója a településcsoportok között a legalacsonyabb, mindössze 33,8. A lakónépességből 1,4%-nyit tettek ki azok, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt, ők még az aprófalvak lakóihoz képest is elesettnek mondhatók 22-es TRI-vel. Az állandó népesség kétharmadának a születési helye is az aprófalvakban volt. Ha ehhez hozzáadjuk a falvak csoportjában születettek 14%-os, és a városiasodó településekből származók 2%-os arányát, akiknek a státuszindexe egyébként még az aprófalvak átlagától is elmaradt ($TRI = 30$), azt láthatjuk, hogy a lakók több mint nyolctizede egy zártan mondható, rurális világban éli az életét. Az urbanizált településcsoportok szülöttei összességében csekély arányt képviselnek, státuszindexük 35 és 45 között változik.

Az 1990-es években beköltözött közel 42 ezer fő a népesség 16,7%-át tette ki, arányuk valamelyest meghaladta a falvakban tapasztalt mértéket. Az új lakók státuszindexe mintegy tíz ponttal múlta felül a teljes népességét. (Ez a városiasodó települések és falvak értéke között helyezkedett el, tehát a legalacsonyabb státuszúak nem az aprófalvakba, hanem a

városiasodó településekbe költöztek.) A falvak csoportjából beköltözők adták az új lakók negyedét, rétegződési mutatójuk (37) azonban csak az aprófalvak között költözőkéénél (33) volt magasabb, és megegyezett a városiasodó településekből származók 2 ezer fős csoportjával. A bevándorlók 16%-a a megyei jogú városokból érkezett, az ő indexük bizonyult a legmagasabbnak (61,2). A középvárosi és kisvárosi lakóhelyüket aprófaluban levőre cserélők 8, illetve 10%-ot tettek ki, majdnem azonos, 58 körüli mutatóval. Budapestről több mint 2 ezren vándoroltak be, az átlaghoz közel eső státuszjellemzővel. Az üdülőfalvakból, az agglomerációs falvakból és a fővárosi szuburbiából összesen valamivel kevesebb mint 3 ezer fő választotta az aprófalvakat, nagyon hasonló, az átlagtól kevéssel elmaradó indexszel. Az üdülővárosokból és a vidéki szuburbiából származók státusza ugyan átlag fölötti volt, azonban együttes számuk sem érte el az ezret.

Az aprófalvakba beköltöző közel 42 ezer főnek a fele a rurális térségeken belül vándorolt, a másik fele urbánus térséget elhagyva reruralizálódott.

4.28. táblázat

Az aprófalvakba 1989 után beköltözők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya, %	TRI értéke
Budapest	2170	5,2	44,7
Budapesti szuburbia	677	1,6	41,0
Magyei jogú városok	7984	19,1	61,2
Vidéki szuburbia	460	1,1	57,3
Középvárosok	3293	7,9	57,8
Kisvárosok	4408	10,5	58,2
Üdülővárosok	425	1,0	52,3
Városiasodó települések	1989	4,7	37,0
Agglomerációs falvak	1022	2,4	41,2
Üdülőfalvak	1199	2,9	43,1
Falvak	10591	25,3	37,2
Aprófalvak	6694	16,0	33,0
Egyéb	990	2,4	44,8
Összesen	41902	100,0	43,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az aprófalvakba bevándorlók között is (10%-os aránnyal) markánsan megjelent a szülőfaluba való visszatérés motívuma. A több mint 4 ezer fő negyede a falvakból, 17%-a a megyei jogú városokból, 12%-a a kisvárosokból, további 15% pedig egy másik aprófaluból költözött vissza szülőhelyére. A Budapestet elhagyók között (5%) több volt a munkanélküli, mint az aktív kereső, hattizedüket pedig nyugdíjasok tették ki, így a nyugdíjasok és a munkanélküliek aránya együttesen meghaladta a háromnegyedüket. Ennek megfelelően alakult korszerkezetük is. A többi településcsoportból a szülőfalujukba visszahúzódók között a két magyarozó ok, a nyugdíjassá vagy munkanélkülivé válás nem jelentkezett együttesen

ilyen súllyal, bár közöttük a munkanélküliek 10%-os aránya több mint kétszerese a településcsoport átlagának.

Az aprófalvak társadalomszerkezetét megyénként vizsgálva óriási eltéréseket találunk, amik a már korábban is azonosított területi mintázatot követik. A településcsoport egészének rendkívül alacsony státuszmutatója (33,8) a Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli megyékre egyáltalán nem jellemző. A lakónépeség TRI értéke 70 fölötti Győr-Moson-Sopron és Fejér megye aprófalvaiban, igaz, az utóbbi megyében mindössze 5, az előbbiben azonban 43 település tartozik ide, 10 ezer fölötti lélekszámmal. A listán Vas megye a következő, ahol a 115 falu több mint 31 ezer lakójának státuszmutatója 60,2, amitől csak kevéssel marad el Komárom-Esztergom megye 5 aprófalva (57,1). Az eddig említett megyék tömbjétől ugyan leszakadva, de a TRI értékében közvetlenül mögöttük állva Veszprém következik (43,9). Még mindig egyértelműen az átlag fölött helyezkedik el Nógrád 27 és Csongrád 3 települése, gyakorlatilag azonos TRI-vel (42,7 illetve 42,6). Mint látni fogjuk, Nógrád első pillantásra talán meglepő helyzete a bevándorlásokkal függ össze. A Dunántúlnak a Balaton vonalától délre elhelyezkedő megyéinek, Zalának, Somogynak, Tolnának és Baranyának az aprófalvas területei (455 falu) még átlag fölötti státuszú lakossággal rendelkeznek. A Dunától keletre fekvő országrész még nem említett megyéi közül csupán Heves 11 településének indexe haladja meg valamelyest az átlagot, az összes többi kisebb-nagyobb mértékben elmarad tőle. Hajdú-Bihar megyéből ugyan csupán 5 falu tartozik ebbe a csoportba, státuszmutatójuk azonban a legalacsonyabb (21,9), de Szabolcs-Szatmár-Bereg 34 és Borsod-Abaúj-Zemplén 126 falváé is alig magasabb ennél (24,9 illetve 25,5). Bács-Kiskun, Békés, Pest és Jász-Nagykun-Szolnok aprófalvainak indexe alulról közelít az átlaghoz.

Az aprófalvak megyénkénti rétegződési és vándorlási jellemzői

Megye	A falvak száma	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők			
		száma	TRI- je	száma	aránya, %	TRI- je	közül a megyén belül vándorlók aránya, %
Baranya	191	48557	34,5	10105	20,8	44,9	87,3
Bács-Kiskun	5	1563	32,4	291	18,6	71,3	68,4
Békés	4	1319	31,0	259	19,6	41,8	62,5
BAZ	126	32290	25,5	4527	14,0	39,2	83,4
Csongrád	3	1437	42,6	457	31,8	37,2	82,7
Fejér	5	1571	79,6	313	19,9	231,1	62,0
Győr-Moson-Sopron	43	11606	79,4	1494	12,9	62,0	77,4
Hajdú-Bihar	5	1485	21,9	288	19,4	32,9	57,3
Heves	11	4001	35,3	675	16,9	30,1	57,5
Komárom-Esztergom	5	1828	57,1	316	17,3	104,6	63,9
Nógrád	27	7467	42,7	957	12,8	86,8	64,5
Pest	5	1678	33,1	296	17,6	43,0	58,8
Somogy	99	27968	38,4	5522	19,7	38,0	71,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	34	10762	24,9	1481	13,8	24,0	68,7
Jász-Nagykun-Szolnok	5	1833	32,7	318	17,3	37,6	70,1
Tolna	29	10026	36,6	1590	15,9	43,8	62,6
Vas	115	31510	60,2	4312	13,7	98,5	69,7
Veszprém	92	24616	43,9	4506	18,3	48,8	73,3
Zala	136	30036	38,7	4195	14,0	40,2	74,0
Összesen	940	251553	33,8	41902	16,7	43,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az aprófalvak csoportjának társadalomszerkezete egészében a legproblémásabb a településcsoportok között. Ennek okait egyrészt népességük demográfiai jellemzőiben találhatjuk meg, mindenekelőtt az előregedett korstruktúrában. Ehhez járul még a rétegződési indexben is kifejezésre jutó, de külön említésre is érdemes alacsony iskolai végzettség. A legfeljebb 8 osztállyal rendelkezők aránya 70%, a diplomásoké mindössze 2. 101 településen nem él egyetlen felsőfokú végzettségű sem, 6 településnek pedig nincs érettségizett lakója. Gagyapátiban, Tornabarakonyban, Tornakapolnán és Iborfián sem érettségizett, sem diplomás ember nem él, igaz, mindegyikük népességszáma 30 alatti. Az idős kor és az alacsony iskolai végzettség összefüggését mutatja, hogy a 60 év fölöttiek 95%-a maximum 8 általánossal rendelkezik. A fiatalabb korcsoportokban jobb a helyzet, a 25-39 évesek között az érettségizettek aránya 16%, a felsőfokúaké 3,8%, a 40-59 évesek között pedig 13, illetve 3,4%. A településeknek alig több mint a felén, 767 helyen élt az elit társadalmi csoportba tartozó személy, de 41 helyen hiányzott a felső középbbe tartozó is. Az iskolázottabb, vagy más megközelítésben a magasabb társadalmi rétegekbe tartozók hiánya csonka, roncsolt társadalomszerkezetre utal, ahol éppen azok nincsenek jelen, akik integrálnák a helyi

közösséget, képesek lennének érdekeik megjelenítésére, a vegetáláson túlmutató célok kijelölésére és valamiféle fejlődés előmozdítására. A települések státusza közötti különbségek egyetlen településcsoportban sem olyan extrémek, mint amik az aprófalvak között kimutathatók. Itt található az ország legmagasabb státuszú települései (Kisgyalán, Farkasgyepű, Pinnye, Petrikeresztúr, Újbarok, Pusztacsánád, Hegyhátsál, Vaskeresztes, Vasalja, Magyarszentmiklós – 320 fölötti indexszel), ugyanakkor a másik véglet, a roncsársadalmak községei is ide tartoznak (Csenyéte, Tornanádaska, Bódvalenke, Tiszaberek, Rakaca, Gacsály, Bojt, Garbolc, Kántorjánosi, Tésenfa – valamennyi 15 alatti TRI mutatóval).

Az 1990-es években a népességnek nagyobb aránya (16,7%) vándorolt be az aprófalvakba, mint a falvak csoportjába. A másik lényegi eltérés a települési lejtő alján elhelyezkedő két településtípus között, hogy az aprófalvakban letelepedők minden megyében számottevően kisebb arányban érkeztek a megyén belülről (57-87), mint a falvak esetében (84-95). Ennek magyarázatát a helyi társadalmak szétesettségében, gyenge kohéziójában látjuk, amikor nem működnek szűrőként, az új lakóknak nem kell beilleszkedniük a helyi társadalomba olyan módon, ahogyan azt a kisvárosok példáján láthattuk, ezek a települések bárki előtt nyitva állnak. Emiatt a megyénkénti bontásban találhatunk szélsőségesen magas, és szélsőségesen alacsony státuszú betelepülőket fogadó aprófalvakat. Fejér és Komárom-Esztergom megyében ugyan kevés település szerepel a kategóriában és a betelepülők száma sem magas, de közel ötödét tették ki a népességnek 230, illetve 100 fölötti indexszel úgy, hogy kevesebb mint 64%-uk érkezett a megyén belülről. Vas megyében sok aprófal mellett is százhoz közelít a bevándorlók státusza, és nem éri el a 70%-ot azok aránya, akiknek az előző lakóhelye is a megyén belül volt. Az említett dunántúli megyékkel ellentétben Hajdú-Bihar és Heves aprófalvait nagyon alacsony státuszú csoportok választották, ráadásul több mint négytizedük a megyén kívülről. Nagy valószínűséggel térségi slum-ok szerepét betöltő, az alacsony státuszú népesség parkoló pályáiként működő helyek jöttek létre, méghozzá Hevesben egy a többi településtípus esetében feltörekvő jegyeket mutató térségben. Funkcionálisan a jelenség teljesen érthető, hiszen az elesett és szegény embereknek is élni kell valahol. Szabolcsban még tisztábban mutatkozik meg ez a képlet, majdnem 70% ugyan a megyén belülről bevándorlók aránya, rétegződési mutatójuk azonban csupán 24, ami – ha csak 0,9 ponttal is, de – elmarad a megye aprófalvainak teljes népességét jellemző értéktől. Borsodban a legszegényebbek nem az aprófalvakat, hanem a falvakat választották, bár az aprófalvak új lakóinak TRI-je is mindössze 39,2, miközben itt a második legmagasabb a rövid távon migrálók aránya. A Szabolccsal és Borsoddal földrajzilag is határos két alföldi

megyében, Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnokban kevés az aprófalvak száma, így kevesen is vándoroltak be azokba, ugyanakkor nagyon alacsony státuszú emberek. Hajdú-Biharban volt a legmagasabb (42%) a megyén kívülről betelepülők aránya, de Jász-Nagykun-Szolnokba is 30% kívülről érkezett. Míg tehát Borsodban volt elegendő belső forrás alacsony státuszú vándorlókból, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs aprófalvai szélesebb körből vonzották a szegény, periférikus helyzetű csoportokat. Ahogyan a Dunántúlon a Balaton vonalától északra fekvő megyéket rendre magas státuszú területként tudtuk azonosítani, ami jobbára az aprófalvak helyzetében is megmutatkozott, Borsod, Szabolcs, Hajdú-Bihar, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok szintén összefüggő, az aprófalvak rétegződési tulajdonságaiban is hasonló jellemzőket mutató tömbbé állt össze. Két további, ezzel a tömbbel szomszédos alföldi megye részben eltérő karakterű. Bács-Kiskun 5 aprófalvának népessége alacsony TRI értékű, viszont az 1990-es években betelepülők státusza magas. Csongrádban a 3 aprófalva lakónépességének rétegződési indexe átlag feletti, viszont a beköltözőké az alatt maradt, ráadásul utóbbiak a lakosság háromtizedét alkotják, tehát leszálló pályán mozogtak a vizsgált időszakban. A Dunántúlra visszatérve Győr-Moson-Sopron aprófalvainál azt figyelhetjük meg, hogy eltérően az össze többi településcsoporttól, ebben a nagyon kiegyenlített társadalomszerkezetű megyében a betelepülők státuszmutatója – bár jóval meghaladja az összes aprófaluba költöző értékét – elmarad a teljes népességétől. Ebben szerepe lehet annak is, hogy közel negyedüknek más megyében volt az előző lakóhelye, de arra is utal, hogy a települési hierarchia alján elhelyezkedő aprófalvakig érve egyszerűen kimerült a magas státuszú vándorlók forrása. Természetesen ez erősen viszonylagos értelmű, mivel a legtöbb megyében, főleg a Dunától keletre szinte bármelyik településcsoportban megfelelő lenne a 62-es mutató. Veszprém ugyan része az ország kiegyenlített társadalmi rétegződéssel jellemezhető területeiből álló tömbnek, és aprófalvai lakónépességének és új lakóinak státusza is átlag feletti, falvainak és aprófalvainak társadalomszerkezete azért sérülékenyebb, mint Győr-Moson-Sopron vagy Vas megye esetében. Zala megye egy része inkább a Nyugat-Dunántúlhoz, másik része inkább a Dél-Dunántúlhoz húz, ami megmutatkozik aprófalvai helyzetében is. A lakónépesség indexe még átlag feletti, a beköltözőké pedig ennél magasabb valamivel, de már elmarad az összes aprófalut választó vándorló átlagától. A Dél-Dunántúl megyei közül Baranyában volt a legmagasabb az aprófalvakba költözők száma, több mint 10 ezer, túlnyomó többségük a megyén belül vándorolt. A teljes népesség és a költözők státusza is kevéssel meghaladta a megfelelő csoportok átlagát. Tolna helyzete az indexek tekintetében hasonló, de 29 aprófalva az új lakóknak közel negytedét a megyén kívülről fogadta. Somogyban Baranyához hasonlóan az

aprófalvak népességének közel ötöde 1989 után vándorolt be, státuszuk azonban gyakorlatilag megegyezett a teljes népességével és elmaradt az összes aprófaluba költöző átlagától, ami arra mutat, hogy az 1990-es években Somogy ezen települései megrekedtek korábbi állapotukban, és nagyban különböztek a Dunántúl többségétől. Pest megyéből mindössze 5 település tartozott az aprófalvak csoportjába, a bevándorlók hattizede mozgott a megyén belül, 27%-uk a fővárost hagyta el. A teljes népesség és a beköltözők státuszmutatója is a megfelelő csoportok átlaga szerint alakult.

Budapestről az 1990-es években közel 2200 fő költözött az aprófalvak valamelyikébe. A szülőfalujukba visszatérőkről már szoltunk. Az össze kivándorló között magasnak bizonyult a nyugdíjasok és a munkanélküliek aránya, de ez az új lakóhely megyéje szerint változott. A Szabolcsot és Borsodot választók között 14% fölötti volt a munkanélküliek aránya, Győr-Moson-Sopronban kevesebb mint 2%. Státuszuk jól igazodott annak a területnek az aprófalvaiéhoz, ahova költöztek, így Borsod és Szabolcs esetében 36,3 illetve 41 volt, ellenben Győr-Moson-Sopronban száz fölötti, Vasban 74,3. Kivétel is akadt azért, a Baranyába vándorló 150 fő mutatója majdnem elérte a 90-et.

Az aprófalvak rétegződési és vándorlási jellemzőinek vizsgálata is a térségi determináció erősségéről és fontosságáról győzhetett meg bennünket. Az aprófalvak státusza jól illeszkedik ahhoz a térségéhez, ahol fekszenek, és ennek megfelelő betelepülőket vonzottak.

Urbanizációs szempontból az egyik fő megállapításunk az, hogy az aprófalvakat – amint az a helyben rendelkezésre álló szolgáltatásokból és a rétegződési jellemzőkből is kiderült, 1990 előtt és azt követően is elkerülte az urbanizáció, megmaradtak minden vonatkozásban rurális térségnek. Az egész magyarországi urbanizáció gyengeségének, töredékességének egyik bizonyítéka, hogy a településhálózatnak ez a része jószerivel érintetlen maradt tőle. Az urbanizáció erejéről az is rossz bizonyítványt állít ki, hogy az aprófalvakba vándorlóknak közel a fele városiasodottnak tekinthető településcsoportból érkezett, ahol vagy a munkaerőpiacról szorult ki, vagy nyugdíjassá válva hagyta el a várost. Ez utóbbi kör azt mutatja, hogy a városok azok egy részét sem asszimilálták, akik korábban a munkalehetőségek miatt oda költöztek, és a városi életmód, életforma kötőereje csak addig tartott, amíg aktív keresők voltak. Funkcionális nézőpontból sem szívderítő az aprófalvaknak a településhálózaton belül jutott szerep. Néhány dunántúli megye kivételével az alacsony státuszú, szegény, elesett társadalmi csoportok lakó- és gyűjtőhelyei, akik megtették azt a „szívességet”, hogy a világ szeme elől eltűntek a települési hierarchia alján elhelyezkedő aprófalvakban. Magyarország térbeli társadalomszerkezetének egyik sajátossága, hogy a világ

számos más helyétől eltérően a mélyszegénység nem tipikusan nagyvárosi jelenség, tömegesebben kötődik a falvak és aprófalvak vegetáló világához.

4.13. Az elvándorlások hatása a településcsoportok társadalomszerkezetére

A fentiekben mind a 12 településcsoportra megvizsgáltuk a bevándorlásoknak a társadalomszerkezetre gyakorolt hatását. A migráció egyik fontos velejárója, hogy értelemszerűen következményekkel bír annak a településnek – esetünkben településcsoportnak – a társadalmi jellemzőire is, ahonnan az emberek elköltöznek. A kibocsátó településcsoportokról is szerepel gyakorlatilag minden információ a fenti fejezetekben, a könnyebb áttekinthetőség érdekében mégis hasznosnak véljük, ha röviden összefoglaljuk ebből az aspektusból is, miként érintette a vándorlás a települések különböző köreit.

4.30. táblázat

A vándorlások településcsoportonkénti főbb jellemzői²⁵

Településtípusok	A népesség	Az 1989 után		A vándorlási egyenleg, fő	A népesség TRI értéke	A bevándorlók TRI értéke	Az elvándorlók TRI értéke
		bevándorlók	elvándorlók				
	száma, fő			TRI értéke			
Budapest	1777921	97705	185810	-88105	75,1	72,4	84,7
Budapest szuburbiája	631725	134566	51380	83186	77,0	105,3	72,8
Megyei jogú városok	2033919	131760	186641	-54881	53,8	62,3	65,9
Vidéki szuburbia	122695	36658	21821	14837	57,5	69,7	59,5
Középvárosok	935748	77258	86888	-9630	54,2	62,3	62,7
Kisvárosok	891756	70931	76485	-5554	46,5	47,7	53,9
Üdülővárosok	74492	9934	10210	-276	57,6	69,4	65,2
Városiasodó települések	663449	61535	69715	-8180	38,2	41,5	45,7
Agglomerációs falvak	317644	57752	55514	2238	60,8	96,6	56,9
Üdülőfalvak	270152	40496	37374	3122	51,0	67,7	56,1
Falvak	2227261	219702	152710	66992	40,6	51,0	49,2
Aprófalvak	251553	34218	37967	-3749	33,8	46,3	39,9
Magyarország	10198315	972515	972515	0	50,4		59,6

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A 2001. évi népszámlálás során összeírt népességnek az előző lakóhelyre vonatkozó adatai alapján a településcsoportok közötti vándorlások legnagyobb vesztese a főváros volt, amely több mint 88 ezer fős mínusszal zárta az 1990 és 2001 közötti időszakot. Miközben a bevándorlók száma is tetemesnek bizonyult, a többi településcsoportban több mint 185 ezer olyan személy élt, (a megmaradt népesség tizede) akinek Budapesten volt az előző lakóhelye. A népességcsere rontott a főváros rétegződési jellemzőin, mivel az új lakók státuszmutatója mintegy 12 ponttal elmaradt a kiköltözőkétől, ennek hatására a fővárosi szuburbia, ahol a fővárost elhagyók többsége, több mint 100 ezer fő, és különösen a magas státuszú népesség

²⁵ A táblázatban csak a településcsoportok között vándorlók adatait vettük figyelembe, a külföldről, az egyéb és ismeretlen helyről beköltözőkével nem számoltunk. Ennek köszönhetően Magyarország vándorlási egyenlege 0.

lecsapódott, TRI értékében meg is előzte. A két szuburbán jellegű településcsoport, továbbá az agglomerációs falvak és az üdülőfalvak kivételével a többi településcsoporttal Budapest a vándorlók státusza szempontjából nyereséggel jött ki a népességcseréből.

A főváros szuburbán övezete zárta a vizsgált időszakot a legnagyobb vándorlási nyereséggel, mégpedig oly módon, hogy a bevándorlók státuszindexe valamennyi településcsoport közül a legmagasabb volt és jóval meghaladta az elvándorlókét, így az ország legmagasabb státuszú térsége alakult ki, szorosan összefonódva a hasonló rétegződési jellemzőket felmutató fővárossal. A lakóhelyet változtató majdnem 150 ezer főből 98 ezer a szuburbán belül mozgott 91,6-os TRI-vel, de 23 ezren a fővárosba költöztek vissza ugyancsak magas (93,3) státusszal. Ezt a csoportot az urbanizáció negyedik fázisának, a reurbanizálódás képviselőinek tartjuk. A szuburbából alacsony státuszú csoportok távoztak az aprófalvakba, a kisvárosokba és a városiasodó településekbe, összesen mintegy 4700 fő. Rétegződési szempontból a településcsoportokból az agglomerációs települések, az üdülőfalvak és a falvak kivételével magasabb státuszú lakókat fogadott, mint amelyeket kibocsátott.

A második legnagyobb vándorlási veszteséget a megyei jogú városok produkálták, természetesen nem függetlenül attól a tényről, hogy a településcsoport népességszáma meghaladta a 2 millió főt. A 2001. évi lakosságszám 9%-át tették ki a más településcsoportban élő elvándoroltak. A népességcsere a társadalomszerkezetüket is hátrányosan érintette, mivel az elköltözők indexe valamivel felülmúlta a beköltözőkét. A megyei jogú városokból a legtöbben (több mint 50 ezer fő) a falvakba távoztak, a második legnépesebb csoportot (32 ezer fő) a fővárosi szuburbába áttelepülők alkották. Ezen a két fő vándorlási pályán gyökeresen eltérő karakterű népesség mozgott, az előbbieket státusza mindössze 45,1 volt, az utóbbiaké 129,1. A vidéki szuburbába 12 ezren vándoroltak ki 83,4-es TRI-vel, ami hozzájárult a már korábban is megállapított tényhez, hogy míg a főváros környéki szuburbanizáció szociális karakterét az elit és a felső középosztály, addig a vidékiét inkább a középosztály határozta meg.

A vándorlások talán a vidéki szuburbia településeinek társadalmát kavarták fel leginkább. Népességszámuk arányában ennél a településcsoportnál volt a legmagasabb az elvándorlók (18%) és a bevándorlók (30%) hányada is, utóbbiak rétegződési indexe azonban 10 ponttal magasabbnak bizonyult (69,7). Az elvándorlók közül a legtöbben Budapestre, a középvárosokba és a falvakba távoztak, közülük a középvárosokat választók státusza emelkedett ki (78,5), amit a Budapestre költözőké követett (68,5), a legalacsonyabb értéket (49,4) a falvakba húzódnak mutatták. Mivel a kétszázat sem érte el a megyei jogú városokba

áttelepülők száma, a kiemelkedően magas státuszuk (125,8) ellenére is merésznek tűnne rajtuk keresztül a reurbanizáció jelenségét azonosítani, legfeljebb ennek halvány jeléről beszélhetünk. A városiasodó településekre költöző 800 fő rétegződési indexe csupán 34,3 volt. A vidéki szuburbia élénk népességmozgása mögött határozott tendenciákat fedezhetünk fel: az ezen települések társadalomszerkezetéhez nem illeszkedő csoportok igyekeztek a státuszuknak megfelelő új lakóhelyet találni.

A középvárosok számára a vándorlások több mint 9600 fős veszteséggel zárultak, esetükben a be- és a kiköltözők státusza között gyakorlatilag nem mutatkozott különbség, és mindkét mutató felülmúlta az állandó népességét. A legszélesebb migrációs pálya a falvak felé mutatott közel 39 ezer fővel, akiknek a státusza meghaladta az átlagot (64,2), sőt, a falvakba más településcsoportokból letelepedők közül ez az érték bizonyult a legmagasabbnak. Majdnem 15 ezren távoztak a megyei jogú városokba 70,2-es TRI-vel. Összességében a tendenciák azt mutatják, hogy Budapest és szuburbiája, a megyei jogú városok, a vidéki szuburbia, az üdülővárosok, az agglomerációs falvak és az üdülőfalvak irányába átlag feletti, a kisvárosok, a városiasodó települések és az aprófalvak, valamint a többi középváros felé átlag alatti státuszú csoportok távoztak.

A kisvárosok 5500 főt vesztek a vándorlásokkal, a távozók státusza meghaladta az érkezőkét, így a mérleg nem csupán mennyiségi, hanem minőségi szempontból is veszteségesnek bizonyult. A magas státuszúak az agglomerációs falvak, az üdülővárosok és a megyei jogú városok irányába, míg az alacsony státuszúak a városiasodó települések, a falvak vagy másik kisváros felé távoztak. Az elemzés kisvárosokkal foglalkozó részéből azonban az is kiderült, hogy ezen településekre különösen erősen hat a térségi determináció, így a köztük levő különbségek rendkívül nagyok.

Az üdülővárosok vándorlási vesztesége 300 fő alatt maradt és az érkezők magasabb státuszt képviseltek, mint a távozók. A csoport kis népességszáma miatt az elvándorlók száma alig haladta meg a 10 ezret, a legnagyobb számban Budapestre, a megyei jogú városokba és a falvakba költöztek. Az urbánus karakterű településtípusok felé magas státuszúak áramlottak, kivéve a kisvárosokat, ahova a városiasodó településekhez hasonlóan alacsony, még a falvakétól és az aprófalvakétól is elmaradó rétegződési jellemzőjű csoportok vándoroltak ki. Az üdülővárosok társadalomszerkezete a migráció által is alkalmazkodott speciális funkciójához, és a negyedik legmagasabb státuszmutatójú településcsoportot alkották.

A városiasodó települések státuszindexe városi jogállásuk ellenére a falvakétól is elmaradt, ezért, egyéb jellemzőikre is tekintettel, rurális karakterüket láttuk erősebbnek és nem is soroltuk őket az urbanizált területekhez. A vándorlási mérlegük negatívummal zárult,

az elvándorlók státusza meghaladta a teljes népességét és a bevándorlókét is. A legtöbben a falvakba, Budapestre és a megyei jogú városokba telepedtek át. A népesség összetétele miatt a távozók legmagasabb státuszú csoportjának az indexe is mindössze 60 volt, a vidéki szuburbiába, a falvakba és aprófalvakba költözők a szegénység jegyeit viselték (33 és 39 közötti indexszel), csakúgy, mint azok, akik a településcsoporton belül mozogtak. Ezeknek a településeknek az állapotáról sokat elárul, hogy a bevándorlók rétegződési mutatója valamennyi településcsoport közül itt volt a legalacsonyabb, még az aprófalvakétól is elmaradt, a kilépőké pedig csak az aprófalvakét múlta felül. A városiasodó települések úgy működtek, mint a településcsoportok „kínai piaca”, ami csak a legszegényebbeket vonzotta, és kínálata is hasonló volt a többi településcsoport számára.

Az agglomerációs falvak vándorlási nyereséget produkáltak a vizsgált időszakban, teljes népességük státusza Budapest és szuburbiája után a harmadik legmagasabb volt, bevándorlóinak státuszát pedig csak a fővárosi szuburbiába költözőké haladta meg. A migráció a vidéki szuburbiához fogható mértékben változtatta a helyi társadalmat, 2001-es népességének 17%-át tették ki azok, akik innen költöztek más településcsoportba, a betelepülőké felülmúlta a 18%-ot. Az elköltözők több mint négytizede Budapesten telepedett le (TRI = 89,1), negyedük a megyei jogú városokban.(TRI = 68,5). A kisvárosokba és a rurális településcsoportok felé alacsony státuszúakat bocsátott ki. Az agglomerációs falvak népességcseréje rétegződési szempontból valamennyi településcsoporttal szemben nyereséggel zárult, vagyis a beköltözők státusza minden településcsoportból magasabb volt, mint az oda költözőké, és ezzel a jellegzetességével egyedül állt.

Az üdülőfalvak pozitív vándorlási egyenleget mutattak fel, az elvándorlók státusza elmaradt a bevándorlókétól, és ez az agglomerációs falvak kivételével valamennyi településcsoporttal szemben egyenként is igaznak bizonyult. A legintenzívebb elvándorlás a fővárosi szuburbiába, a falvakba és a megyei jogú városokba irányult, átlagos, alacsony, illetve magas státuszú csoportok formájában. Általában elmondható, hogy a szegénynek minősíthető csoportok a rurális térségekbe távoztak, a legmagasabb indexűeket az üdülővárosok vonzották, igaz, onnan még ezt is lényegesen felülmúló lakókat fogadott. Az üdülőfalvak markánsan elkülönülnek a falvaktól, a vándorlások hatására sajátos, az idegenforgalomra épülő karakterhez igazodó társadalm szerkezetük megerősödött.

A fővárosi szuburbiát követően a második legnagyobb, majdnem 67 ezer fős vándorlási nyereséget a falvak mutatták fel, a bevándorlók és az elvándorlók státusza közötti különbség nem érdemi. Az elköltözők tömegesen jelentek meg a megyei jogú városokban (40 ezer fő), a középvárosokban (29 ezer fő) és a városiasodó településeken (20 ezer fő). Az

előbbi két településcsoportot nagyon hasonló státuszúak célozták meg, a városiasodó településekre költözők indexe azonban csak az aprófalvakba költözőkét múlta felül. A falvak átlagához képest magasnak mondható státuszú csoportokat a főváros és szuburbiája vonzotta (TRI = 63,2, illetve 60,8). Fontos kiemelni, hogy a falvak 6 településcsoporttal szemben (a két szuburbán típus, középvárosok, kisvárosok, üdülővárosok, aprófalvak) státusznyereséggel jöttek ki a népességcseréből, igaz, ez alapvetően alacsony index értékek mellett valósult meg, az új lakók között a csúcsot az említett budapesti érték jelentette, a vidéki beköltözőknél pedig a középvárosokból érkezők 64,2-es TRI-je. A falvakat a többi településcsoport irányába elhagyó közel 153 ezer fő státuszának relatíve kis szórása azt mutatja, hogy nem rendelkeztek már magas státuszú mobil rétegekkel.

A vizsgált időszakban az aprófalvak vándorlási egyenlege negatív volt, a vidéki szuburbiát és az agglomerációs falvakat követően lakónépességükhöz viszonyítva a harmadik legmagasabb értéket mutatta az elköltözötték aránya (15%), igaz, ez abszolút értékben csak 38 ezer főt tett ki. A legtöbben a települési hierarchiában eggyel fölöttük lehelyezkedő falvakba költöztek, ezt követően a megyei jogú városok, a kisvárosok, a városiasodó települések és a középvárosok bizonyultak a legvonzóbbnak, míg a szuburbiák és az agglomerációs falvak felé alig vezettek migrációs pályák. A kivándorlók egyik csoportjának indexe sem érte el a 60-at, a városiasodó településekbe, az üdülőfalvakba és a falvakba vándorlóké pedig 40 alatt maradt. Ennek ellenére az aprófalvak a migrációs cseréből hat településcsoporttal szemben – a falvakhoz hasonlóan – nyereséggel jöttek ki. Ennek magyarázatát egyrészt a szülőhelyükre visszatérőkben látjuk, másrészt abban a szerkezeti okban, hogy a nagyon alacsony státuszú aprófalvakba (és ez tulajdonképpen igaz a falvakra is) a magasabb státuszú településcsoportokból ennek megfelelő bevándorlók érkeztek. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mint már kiemeltük, az aprófalvak népességének társadalmi jellemzői térségenként, megyénként minden más településcsoporténál jobban különböznek, és a Dunántúl északi részének aprófalvaiban megjelenő kiemelkedő státuszú csoportok az átlagot felfelé mozdították.

A településcsoportok vándorlási jellemzőinek és rétegződési tulajdonságainak az 1990-es évekbeli alakulását talán fűrésztó mennyiségű adat felhasználásával igyekeztünk bemutatni, de ezekkel is jószerével csak annak a trivialisnak és közhelyszerű tudásnak a megerősítéséhez jutottunk, hogy a társadalmi csoportok lakóhely változtatásukkor is a hasonlóak társaságát kedvelik és keresik. A vizsgált időszak migrációja és térbeli társadalomszerkezeti változásai is tulajdonképpen ennek a jegyében zajlottak. A hasonló társadalmi helyzetű csoportok mindennapi életében hasonló vonzások és taszítások, kihívások

és kényszerek jelentkeztek, amikre a lakóhelyük megválasztásával is hasonló válaszokat adtak. A földrajzi és a társadalmi térben való helykeresés jegyében teltek az 1990-es évek, és a folyamat természetesen nem zárult le 2001-ben, de adatainkkal csak eddig a pontig tudtuk követni őket. Más nézőpontú kutatást igényelne annak a jelenségnek a részletes feltárása, hogy egy településen, vagy településcsoportban egy társadalmi réteg jelenléte, súlya mikor éri el azt a kritikus tömeget, amikortól a karakterét olyan erővel határozza meg, hogy tömegesen a hasonló státuszúakra gyakorol vonzást, a társadalmi szerkezetben nagyobb távolságra elhelyezkedőket pedig taszítja. A vándorlásoknak ez a rendje és tendenciája azonban jól megragadhatónak bizonyult a településcsoportokon keresztül. Az urbánus – rurális tengely mentén kialakított településcsoportok közül különösen a speciális funkciók mentén elkülönítettekénél, így a szuburbán és az idegenforgalmi jellegűek esetében különösen tisztán kibontakozott, hogy rétegződési jellemzőik a vándorlások következtében a funkcióknak megfelelően formálódtak. Budapest mellett a megyei jogú városok méretükénél fogva a térben is kellőképpen tagoltak ahhoz, hogy a társadalomszerkezetük is ennek megfelelően alakuljon, helyet biztosítva a legkülönbözőbb, a térben is többé-kevésbé elkülönülő társadalmi csoportoknak. A budapesti kerületek példáján ezt részletesen be is mutattuk, de a megyei jogú városok esetében is hasonló tagoltság áll fenn. A kisebb népességszámú településeknél – elsősorban a falvak és az aprófalvak csoportjában – már tömegesen kimutatható a homogenitás irányába mutató társadalomszerkezet. A súlyos térbeli társadalmi egyenlőtlenségek pregnáns megjelenési formája ezeknek a térségi slum-oknak a léte, amikor nem településen belül, hanem a településhálózat elemei között bontakozik ki a különböző rétegződési helyzetű csoportok elkülönülése, szegregálódása. Ez egyébként nem csupán a falvak egy körében összetorlódó roncs-társadalmakra vonatkozik, hiszen mint láttuk, a legmagasabb státuszú települések is ebben a körben találhatóak. A területfejlesztési és a területi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló politikák kudarcát azonban mégis az teszi nyilvánvalóvá, hogy kialakultak és jól azonosíthatók a keleti országrészben, de a Dunántúlnak a Balaton vonalától délre elhelyezkedő részén is nagy összefüggő térségek, ahol a településhálózat elemei az aprófalvaktól a falvakon, a városiasodó településeken és a kisvárosokon át egészen a középvárosokig terjedően társadalomszerkezetükben erősen erodálódtak. Álláspontunk a településcsoportok és a régiók, megyék szintjén elvégzett elemzés tényeire alapozva egyértelmű és határozott: továbbra is kudarcra és eredménytelenségre ítélt minden olyan fejlesztési és a területi egyenlőtlenségek csökkentését célzó politika, amely nem az érintett térségek **társadalmának** rekonstruálásából indul ki. Az érintett és szóban forgó vidékek helyi társadalmainak roncsoltsága olyan mértékű, hogy

hiányoznak belőle azok az elemek, akik a fejlesztési törekvések hordozói lehetnének. Amíg a fejlesztési törekvések csupán pályázati pénzek elosztására és odaítélésére korlátozódnak, addig azok legfeljebb a „projekt osztályt” hizlalják, annak a megélhetését biztosítják, és esetleg a döntéshozók lelkiismeretét nyugtatják, hogy ők írtak ki pályázatot, adtak (valamennyi) pénzt, és tessék, a fránya területi különbségek mégsem akarnak csökkenni.

Aforizmaszerűen úgy összegezhetnénk, hogy felzárkózásra az a település képes, ahol össze tud állni egy tarokk (esetleg ulti) társaság. Ez ugye két elemet foglal magában: a megfelelő képzettséggel és képességekkel rendelkező emberek minimális körét, valamint a köztük fennálló szociális kapcsolatot.

Az adataink és az elemzés empirikus része ugyan 2001-gyel zárul, a tendenciák azonban kivetíthetők az ezt követő évekre is. A településcsoportok társadalomszerkezetének vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az áttekintett időszak Magyarországon a *zsugorodó társadalom* koraként fogható fel. Ez alatt azt értjük, hogy a társadalompolitika tudomásul vette (tudatosan vagy hallgatólagosan), hogy a legszegényebb, legelesettebb társadalmi rétegek a településhálózatban és a földrajzi térben is erőteljesen koncentrálnak, miközben a magasabb státuszú csoportok közül akik tehettek, elhagyták ezeket a térségeket, amelyeket a foglalkoztatási és munkaerő-piaci válság különös erővel sújtott, és ezt tetézte az állami intézmények kivonása, a tömegközlekedés, a közösségi szolgáltatások „racizása”, leépítése. Az állam de facto kivonult ezekről a területekről, feladva őket, és magukra hagyva az ott élőket, szemet hunyva a társadalom alatti létformák kialakulása fölött. Ilyen értelemben beszélünk zsugorodásról. Egy bizonyos: a keletkezett károk felszámolása nagyságrendekkel többbe fog kerülni, mint amennyit megspóroltak a költségvetési, pénzügyi okoskodással – ha lesz egyáltalán ilyen szándék.

A zsugorodó társadalom, a kor civilizációs lehetőségeitől, a közösségi szolgáltatások jelentős részétől megfosztott, ruralitásukban érintetlen térségek a hazai urbanizáció kritikáját is jelentik.

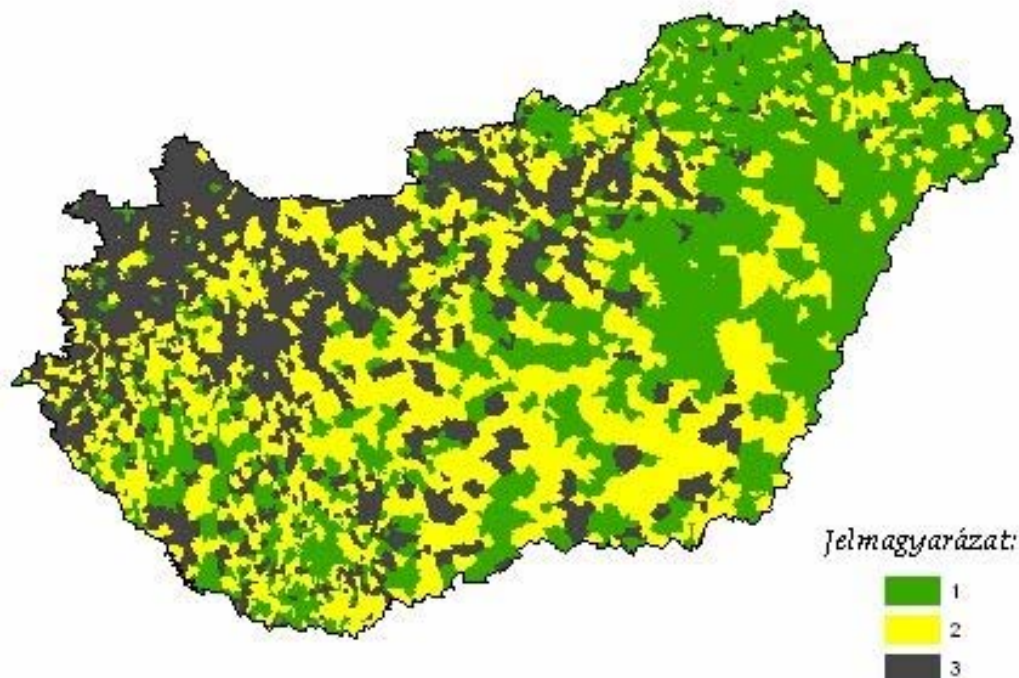
4.14. A térségi determináció

Dolgozatunkban elemzési egységként tematikánkhöz, az urbanizáció vizsgálatához illeszkedően az urbánus – rurális tengely mentén kialakított településcsoportokat használtuk. A vidéki településcsoportok részletes elemzésekor a budapesti szuburbia kivételével minden esetben megállapítottuk, hogy a településcsoportokon belül is markáns különbségek mutatkoznak úgy a TRI-vel mért társadalmi státusz, mint a migráció estében aszerint, hogy az

ország mely térségében helyezkednek el. A hazai területi kutatásokban jól ismert a regionális beágyazottságnak, vagy regionális determinációnak nevezett jelenség kötőereje. A vizsgálatok többsége a gazdasági teljesítményekből, a GDP-hez való hozzájárulásból, az egy főre jutó GDP mértékéből és annak változásából, az ipari termelés adataiból, a beruházások értékéből, a külföldi tőke jelenlétéből jutott ilyen következtetésekre. (Lásd például KSH 2010.) A különböző elemzések a régióktól a megyéken át a kistérségekig tárták fel a területi különbségeket, amelyeknek a mintázata alapvetően egybevágh azokkal az eredményekkel, amelyekre a fentiekben mi is jutottunk. (Pl. FALUVÉGI, 2000., CSATÁRI 2010.)

4.6. térkép

A településcsoportok településeinek TRI szerinti megoszlása

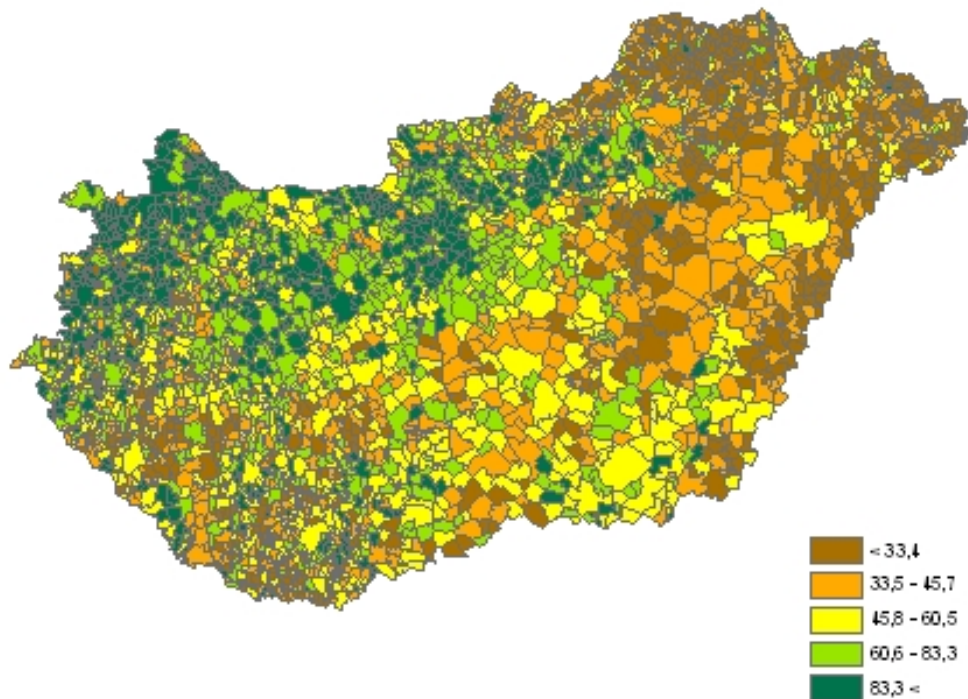
A településcsoportok településeit TRI értékeik alapján harmadokra osztottuk, az 1. csoportba kerültek a legalacsonyabb, a 2.-ba a közepes, a 3.-ba a legmagasabb TRI-vel rendelkezők. A településcsoportok felső harmadába tartozó települések többsége a már ismert mintázat szerint a Dunántúlon, a Balaton vonalától északra található. Győr-Moson-Sopron megye és Vas megye északi része meglehetősen egységes tömböt alkot, kevés a közepes, és elenyésző az alacsony státuszú települések száma. Megszakításokkal, beékelődésekkel Veszprém, Fejér és Komárom-Esztergom megyék is ehhez a tömbhöz csatlakoznak. A

budapesti agglomerációtól északra, Nógrád és Heves megyébe benyúlva rajzolódik még ki egy terület, ahol magas státuszú települések csoportosulnak, ezen kívül az ország többi területén csak szórványosan fordulnak elő. A Dunától, de különösen a Tiszától keletre, elsősorban Borsodban, Szabolcs-Szatmár-Beregben, Hajdú-Biharban és Szolnok megyében a legalacsonyabb státuszú harmadba tartozó települések nagy, homogén területeket alkotnak, ennél csak valamivel kedvezőbb a helyzet a Dél-Dunántúlon.

A településcsoportokon túllépve a teljes magyar településállományt ötödökbe soroltuk lakónépességük TRI értékei alapján, ez látható a következő térképen.

4.7. térkép

A települések TRI érték szerinti ötödei

Az ötödök alapján az előzőhöz nagyon hasonló, de talán még plasztikusabban megjelenő képet nyertünk. Nagytájként elkülönül a Dunántúlnak a Balaton vonalától északra elterülő része, azon belül is kiemelkedik Győr-Moson-Sopron és Vas megye északi része, Veszprém és Fejér megyék Veszprém és Székesfehérvár körül csoportosuló része, a budapesti agglomeráció, illetve ahhoz csatlakozva egyik nyúlványként Komárom-Esztergom északi része, illetve egy másik nyúlványként az M5-ös autópálya mentén egy sáv. Borsod, Szabolcs és a Tiszántúl belső területeit, valamint a Romániával határos sávot masszívan alacsony

státuszú települések uralják. A Dél-Dunántúlon Baranyában és Tolna déli részén valamennyi ötöd reprezentált, Somogyot a Balaton-parti települések kivételével Tolna északi és Fejér déli részéhez hasonlóan a közepes vagy annál alacsonyabb státuszú települések jellemzik.

Következtetésünk az, hogy a térségi determináció kétséget kizáróan létezik, azonban nem regionális, nem is megyei szinten, hanem annál kisebb körzetekben ragadható meg. A területi különbségeket az elemzések többsége gazdasági mutatók segítségével mutatja be. Társadalmi jelzőszámként leggyakrabban az iskolázottsági szintet, illetve a foglalkoztatottsági jellemzőket alkalmazzák. A kérdés az, hogy a területi különbségek fenntartásában a gazdasági teljesítőképesség differenciáltságának, vagy a társadalomszerkezeti jellemzőknek tulajdoníthatunk primátust? Egyrészt ezek nyilván szorosan összefüggenek. Részletesen és hosszadalmasan bemutattuk, miként áramlanak a magas státuszú rétegek a státuszuknak megfelelő, és egyúttal gazdaságilag fejlettebb térségek felé. Azt is látni kell azonban, hogy a térszerkezeti kötöttségek évtizedeken és rendszereken átívelően hatnak, sokkal inkább a stabilitással, mint a változékonysággal írhatók le. A későbbiekben még hangsúlyosan visszatérünk arra, hogy meggyőződésünk szerint a kialakult helyzeten az eddig alkalmazott területfejlesztési eszközökkel és gondolkodásmóddal nem lehet változtatni, olyan szemléletbeli megújulásra van szükség, ami a társadalomszerkezeti különbségek csökkentését tartja céljának. Csak a drámai térbeli társadalomszerkezeti szakadékok „feltöltése” vezethet területi kiegyenlítéshez. Tudni kell azonban azt is, hogy a globalizáció erői ehhez a legkisebb mértékben sem kedveznek.

5. Urbanizációs és térbeli társadalomszerkezeti mintázatok

A 2001. évi népszámlálásból rendelkezésre álló adatok alapján 1989 után a településcsoportok között 972515 fő vándorolt, ami valamivel kevesebb mint az ország népességének 10%-a, de kellőképpen nagy sokaság ahhoz, hogy az urbanizáció folyamatáról és a térbeli társadalomszerkezet változásairól megalapozott következtetéseket vonhassunk le. A lakóhely változtatások száma összességében ennél természetesen jóval nagyobb volt, hiszen a fenti közel 10%-ba nem számoltuk bele az ugyanazon településcsoportba tartozó települések közötti, illetve a településeken belüli költözködések. Az alábbiakban először azt foglaljuk össze, hogy a feltárt migrációs mozgások az urbanizáció ismert szakaszai közül melynek, melyeknek felelnek meg.

5.1. Szuburbanizáció

Az államszocializmus alatti magyarországi urbanizációval foglalkozó irodalom áttekintésekor úgy foglaltunk állást, hogy a városi agglomerációs övezetek népességnövekedése elsősorban intenzitásában, de szociális karakterében sem tekinthető valódi szuburbanizációnak. A politikai, gazdasági és jogi változások, a családok tömegei számára teremtettek olyan feltételeket, hogy az 1990-es években nagy hullámokban hagyták el elsősorban a fővárost, de a jelenség jól azonosíthatóvá vált a vidéki nagyvárosok környezetében is. Okkal nevezhetjük az 1990-es éveket a magyarországi szuburbanizáció évtizedének, amit a vándorlási adatok is jól alátámasztanak. Az összes településtípus közötti lakóhely változtatatók mátrixában a legnagyobb arányt, 10,7%-ot a fővárosból annak szuburbán övezetébe költözők alkották, és az összes vándorlás 13,8%-a irányult ebbe a településcsoportba. Ha hozzávesszük a vidéki szuburbában lecsapódott további 3,8%-nyi vándorlást, akkor a településcsoportok közötti migrációnak a hatodát tekinthetjük explicit módon szuburbanizációs jellegűnek, még akkor is, ha a két településcsoportba beköltözők közül nyilvánvalóan nem mindenki ilyen motivációtól vezetve érkezett. Ugyanakkor a – főként vidéki – városok vonzáskörzetében számos további településre költöztek olyan családok, akik minden tekintetben beilleszthetők a szuburbanizálódók kategóriájába, de ezen települések népességének és lakásállományának gyarapodási üteme alatta maradt a szuburbán lakóhelyekkel szemben támasztott kritériumoknak. Jól megkülönböztethetően elvált egymástól a főváros környéki és a vidéki szuburbanizáció szociális karaktere. A fővárosi szuburbán övezet kialakulásának, felfutásának motorját az elit és a felső középosztály adta: mint kimutattuk, kiemelkedően magas státuszú az itt megjelent népesség, szemben a vidéki szuburbia határozott középosztályi jellegével. A szociális karakter különbözősége a kibocsátó

területek rétegződési sajátosságaival magyarázható. A fővárosi szuburbiában letelepedettek több mint háromnegyedének az előző lakóhelye az átlagában is magas státuszú Budapesten volt, ahonnan ezt az átlagot is magasan felülmúló csoportok választották új lakóhelyükül a szuburbiát. Ennek a mozgásnak a településhálózatra és az ország térszerkezetére gyakorolt hatása óriási. Kialakult egy földrajzilag is jobbára összefüggő, magas urbanizáltsági szintet mutató térség, amely rétegződési jellemzőiben messze kiemelkedik valamennyi többi településcsoportból. A térbeli társadalomszerkezetre gyakorolt hatásaira alább még visszatérünk. A vidéki szuburbiában letelepedők közel kétharmada származott a megyei jogú városokból, amelyek lakóinak átlagos státusza lényegesen elmarad a fővárositól, így a kivándorlók társadalmi csoportok szerinti összetétele is ennek megfelelően alakult. A megyei jogú városokból vidéki szuburbiába átköltözők rétegződési indexe ugyan tetemesen meghaladta a kibocsátó településcsoport átlagát, de nagyjából ugyanennyivel maradt el a Budapestről annak szuburbiájába vándorlókétól. (A vidéki szuburbiának a fővárositól messze elmaradó státuszát még az is befolyásolta, hogy oda többen és alacsonyabb rétegződési indexszel érkeztek a falvakból.)

Kétségtelenül szólhatnak érvek mellett is, hogy az agglomerációs falvakba irányuló vándorlást is a szuburbanizáció körébe soroljuk. Ha így tennénk, az még robusztusabbá, tenné, 23,5%-ra emelné az összes településcsoportok közötti vándorláson belül a szuburbán jellegűek arányát. A megkülönböztetésnek azért láttuk és látjuk továbbra is értelmét, mert így sokkal tisztábban áll előttünk a vidéki szuburbanizáció szociális karaktere, középosztályi jellege. Az agglomerációs falvak népességének és bevándorlóinak rétegződési jellemzői nagyban eltértek a Dunántúl északi részén és az ország többi területén. Az előbbi térségben vidéki viszonylatban, és különösen a községi jogállásra tekintettel, a korábban ott élők és az 1990-es években bevándorlók státusza is figyelemre méltóan magas, ami exkluzivitásában gátolta az alacsonyabb státuszú csoportok tömeges beköltözését, egyúttal limitálva a bevándorlás mértékét is, ami így nem érte el a szuburbanizációval szemben támasztott szintet. A Dunától keletre fekvő országrészben általában jóval gyengébbnek mutatkozott a szuburbanizáció, kialakulását és intenzívebbé válását az Alföldön településföldrajzi okok és a társadalmi feltételek hiánya együttesen, az aprófalvas megyékben az utóbbiak önmagukban gátolták, több megyében nem is sikerült szuburbán települést azonosítanunk. Az agglomerációs övezetbe vagy városi település-együttesbe sorolás statisztikai-igazgatási szempontjának összekeverése a szuburbán jelleggel módszertani hibának bizonyulhatott volna, téves következtetések felé vezetve a szuburbanizáció erősségével, szociális karakterével kapcsolatban. Azokban a megyékben (így elsősorban a Dunántúl északi részén,

továbbá Hevesben és Csongrádban, esetleg Baranyában), ahol a szuburbanizáció társadalmi előfeltételei adottak voltak, vagyis kelőképpen számos volt a jómódú középosztálynak az a része, amelyik az életmódja szempontjából a városkörnyéki lakóhelyet tartotta megfelelőnek és kívánatosnak, az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásoknak tulajdoníthatunk kvázi szuburbán jellegűt. Az egyéb területeken az agglomerációs falvak felé mutató migráció inkább a városokból a falvakba történő költözések esete, amikor a városokhoz közel fekvő községek helyzeti előnyeit valamivel magasabb státuszú csoportok használják ki.

Összességében tehát úgy véljük, hogy a fentiek szerint az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásoknak egyes helyeken tulajdonítható egy sajátos szuburbanizációs jelleg, másutt nem. Ennek feltárásához azonban szükségesnek bizonyult az agglomerációs falvak önálló településcsoportként való kezelése.

A szuburbanizációs mozgásoknak a településcsoportok közötti vándorlásokon belül képviselt, határozott szociális karakterrel leírható aránya miatt mondtuk, hogy az 1990-es évek jelentették a magyarországi szuburbanizáció korszakát. Az éves vándorlásstatisztikai adatok azonban azt mutatják, hogy az új évezred első évtizedének végére a gyors felfutás után ez az időszak véget ért. 2006-tól a megyei jogú városok, 2007-től pedig Budapest vándorlási egyenlege is az egyre csökkenő veszteség után pozitívba fordult, amiből úgy tűnik, hogy a reurbanizálódás a Budapestről szóló fejezetben már egyértelműen kimutatott jelensége új szakaszba lépett, amire alább még visszatérünk.

5.2. *Dezurbanizáció*

A vonatkozó szakirodalomban az ellenurbanizációnak is nevezett dezurbanizáció a szuburbanizációt követő szakasza az urbanizációs ciklusoknak. Klasszikus formájában a központi város és szuburbán (agglomerációs) övezetének együttes népességvesztésében jelent meg, amikor a migráció és a népességnövekedés súlypontja áthelyeződött a településhálózatnak a nagyvárosoktól távolabbi részére, a korábban az urbanizációból kimaradt, vagy annak perifériájára szorult kisvárosokba, esetleg falvakba. Fontos fogalmi eleme a dezurbanizációnak – amint azt Észak-Amerikában és Nyugat-Európában tapasztalni is lehetett –, hogy a központi várost és közvetlen vonzáskörzetét elhagyó népesség továbbra is városi életformát folytat, sőt, megjelenésével az új térségek városiasodásának ad lendületet, vagyis a dezurbanizációval az urbanizáció kiterjed attól korábban kevésbé áthatott területekre. Nincs szó tehát az urbanizáció folyamatának visszafordulásáról, megrekedéséről, hanem az életforma szempontjából a városiasság minden korábbinál nagyobb területet hat át, és formál egységes urbánus térré. Éppen ezen jellegzetessége miatt okoz nehézséget a

dezurbanizáció azonosítása Magyarországon. Hiába áramlott az 1990-es években jelentős mennyiségű népesség a nagyvárosokból kifelé, egyrészt még nem szűnt meg sem a szuburbán övezetek, sem az agglomerációk népességyarapodása, a városhálózat kisebb tagjai, a középvárosok és a kisvárosok pedig továbbra is vándorlási veszteségeket szenvedtek el. Másrészt a tetemes migrációs nyereséget elkönnyvelő falvakról – amint azt be is mutattuk –, sok mindent el lehet mondani, de legkevésbé talán azt, hogy lakóik számára városi életfeltételeket és életminőséget biztosítanak, beleértve ebbe a foglalkoztatási lehetőségeket csakúgy, mint a rendelkezésre álló szolgáltatásokat.

Némi kényszeredettséggel esetleg az üdülővárosokat sorolhatnánk ebbe a kategóriába, hiszen vándorlási egyenlegük nyereségesnek bizonyult, az új lakók többsége városokból érkezett, és viszonylag magas státuszukban is tükröződött a gazdaságilag aktívak számottevő aránya. Azonban sem az üdülővárosok száma, sem 75 ezret sem elérő népességszámuk nem teszi magalapozottá, hogy egy urbanizációs ciklust terheljünk rájuk. Még ennél is fontosabb azonban, hogy a formai hasonlóságok ellenére szó sincs arról, hogy a korábbi urbanizációs ciklusok kiteljesedése és befejezettsége miatt mutatnák ezeket a jegyeket, hanem helyi gazdaságuk specialitásának, az idegenforgalomnak köszönhetően vonzottak nagyobb számban a településcsoportokba bevándorlók átlagánál magasabb státuszú új lakókat.

Felvetődhet esetleg az is, hogy a fővárossal alkotott egységes városi térre alapozva a budapesti szuburbia egyes részein keressük a dezurbanizáció jegyeit. Itt egyértelműen nem teljesül az a fogalmi elem, hogy együttesen hanyatlak a központi város és a vonzáskörzet népessége, amit a városi tér és az életforma egységesülésében láthatunk, az teljességgel magyarázható a népesség mellett a vállalkozások és a szolgáltatások szuburbanizálódásával.

További vizsgálódást igényelne annak eldöntése, hogy a Dunántúlnak a Balaton vonalától északra elhelyezkedő megyéiben, közülük is elsősorban Győr-Moson-Sopronban és Vasban az a településhálózatuk valamennyi elemére érvényes vonás, ami szerint úgy a lakónépességük, mind a bevándorlók státuszában kiemelkednek a kategóriájukból, miközben egymástól kevésbé szakadnak el, tekinthető-e dezurbanizációs vonásnak. Az mindenesetre különös volna, ha az egész hazai urbanizáció menetét hol szívó, hol taszító erejével domináló, és egyébként is túlsúlyos fővároson kívül, attól relatíve függetlenül nyerne teret a dezurbanizáció. Akár így, akár úgy, a Dunántúl ezen részének urbanizációs és társadalomszerkezeti sajátosságai önálló fejezetet, és mindenképpen több figyelmet érdemelnének.

Azt kell tehát rögzítenünk, hogy az urbanizációs ciklusok közül a dezurbanizáció Magyarországon igazából nem azonosítható, a reurbanizáció úgy kezd teret nyerni, hogy ez a

fázis kimaradt. Ezzel ismét muníciót nyernek azok az érvek, amelyek tagadják az urbanizációnak, illetve az urbanizációs ciklusoknak az univerzális jellegét, amelyeken minden társadalomnak előbb vagy utóbb hasonló módon kell átesni.

A dezurbanizáció hiánya ugyanakkor kritikája az egész hazai urbanizációs folyamatnak, mivel rámutat az urbanizációt mozgató hajtóerők gyengeségére, arra, hogy a településhálózatban és a geográfiai térben hagyományosan létező urbánus – rurális kétosztatúságot képtelenek voltak áttörni, sőt, a térben koncentráltan bár, de kétségtelenül létező városiasodás éppen a rurális területek kárára ment végbe, mint azt a térbeli társadalomszerkezet változásait összefoglalva is be fogjuk mutatni.

5.3. Reurbanizáció

A budapesti kerületek vándorlási jellemzőinek elemzésekor rámutattunk arra, hogy főként a magas státuszúakban megjelentek a szuburbiából a hasonló rétegződési jellemzőjű bevándorlók. A jelenség súlyát érzékelteti, hogy a Budapestre bevándorlók között ez a csoport bizonyult a legszámosabbnak több mint 24 ezer fővel, akik ráadásul az összes településcsoportok között vándorlónak is 2,5%-át tették ki. A más településcsoportból a fővárost választók között státuszuk a legmagasabb volt, így minden vonatkozásban megfelelték a reurbanizáció kritériumainak. Ha a budapesti reurbanizációhoz hozzáadjuk a vidéki szuburbiából a megyei jogú városokba vándorló több mint 6 ezer főt, akiknek a státuszindexe felülmúlta a vidéki szuburbiában lakókét és a megyei jogú városokét is, a reurbanizáció jelenségét mutató csoport mérete 30 ezer fő feletti, ami feltétlenül elegendő ennek az urbanizációs ciklusnak az azonosításához. A vizsgált időszakot követő vándorlásstatisztikai adatokból a reurbanizáció erősödésére következtethetünk, noha a rétegződési jellemzőkről nincsenek információk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a főváros és a megyei jogú városok pozitívba forduló migrációja ellenére a szuburbán területek nagy vándorlási nyeresége továbbra is fennmaradt.

5.4. A láthatatlan népességkoncentráció, avagy „einstand”

Mind az éves vándorlásstatisztikai adatok, mind a népszámlálási adatbázisunk azt mutatta, hogy a településhálózat hagyományos városi elemeiben, a fővárosban, a megyei jogú városokban, a középvárosokban és a kisvárosokban befejeződött a népességkoncentráció időszaka, és tartósak a migrációs veszteségeik, amik a bevándorlók és az elvándorlók egyenlegéből keletkeztek. A vándorlók rétegződését megvizsgálva azonban figyelemre méltó aránytalanság bontakozik ki, ami ugyanakkor jelzi azt is, hogy a településhálózat egységes rendszer, ha valamely pontján változás történik, az közvetlenül vagy közvetve, de érinti a

rendszer egészét. Budapestet a szuburbiájával folytatott népességcsere során 33,8 ezer elit és felső közép társadalmi rétegbe tartozó személy hagyta el, akik jobbára minden bizonnyal megőrizték a fővárosi munkahelyüket. A reurbanizáció jegyében folyt visszaköltözés is, de a nettó veszteség így is 27,5 ezer főre rúgott. A globalizáció által pörgetett helyi gazdaságnak pedig plusz igénye mutatkozott magasan képzett munkaerőre, akikre amúgy a politika és a központi közigazgatás is folyamatosan vevő. Ezek a hatások kvázi vákuumként hatottak a rendszerre, aminek következtében Budapestnek az elit és a felső középosztály tagjaiban masszív vándorlási többlete keletkezett a megyei jogú városokkal, a középvárosokkal, a kisvárosokkal, az üdülővárosokkal, a városiasodó településekkel és a falvakkal szemben, veszteséget csak a szuburbán övezetekkel, az agglomerációs falvakkal, az üdülőfalvakkal és az aprófalvakkal szemben kellett elkönyvelnie. (Az aprófalvak esetében az ellentmondás csak látszólagos. Ezeknek gyakorlatilag már nincs komolyabb mennyiségű kibocsátható magas státuszú lakója, így az elit fővárosból kivonuló tagjaival természetesen vándorlási nyereségre tesznek szert a magas státuszúak körében.) Budapestnek az elitet elszívó hatása a megyei jogú városokat érintette a legnagyobb mértékben, amelyek aztán a városhierarchia alsóbb csoportjaiból és a falvakból pótolták veszteségeiket. A középvárosok a kisvárosok, a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak, a kisvárosok pedig a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak elitjét és felső középosztályát csapolták meg. A két felső társadalmi réteg településcsoportok közötti vándorlásának a szuburbán övezetek, az agglomerációs falvak és – más okokból – az üdülőfalvak lettek a fő nyertesei, a falvak, az aprófalvak és a városiasodó települések pedig az abszolút vesztesek, utóbbiak csak az előbbi kettővel szemben jöttek ki nyereséggel.

Példánkkal azt szeretnénk volna igazolni, hogy a vándorlási egyenleg keveset árul el arról, hogy milyen társadalmi rétegek gyarapodtak, és melyek fogytak a migráció hatására. Mint láttuk, a városhálózat fő oszlopai, a főváros, a megyei jogú városok, a középvárosok és a kisvárosok hiába zárták vándorlási veszteséggel a vizsgált időszakot, a hierarchiában egyértelműen alattuk levőkkel szemben az elit és a felső közép vonatkozásában érvényesítették erejüket. A középvárosok pl. lefizették az „elit adót” a fővárosnak és a megyei jogú városoknak (plusz a szuburbiának, az agglomerációs- és üdülőövezeteknek), majd ezt igyekeztek beszédni a kisvárosoktól, a városiasodó településektől és a falvaktól. Példánk és a vázolt mechanizmus is jelzi, hogy a vándorlások a térségi társadalomszerkezet alakulására sokkal nagyobb hatást gyakorolhatnak, mint ami a vándorlási egyenlegekből következne. A tanulság az, hogy az 1990-es években a megváltozott és átalakuló viszonyok között is – elsősorban a fővárosban és szuburbán övezetében – folytatódott a legmagasabb presztízsű

társadalmi csoportok koncentrációja, ami más megközelítésben azzal járt, hogy ezek a csoportok a centrum felé mutató több lépcsős mobilitási pályán mozogtak felfelé a települési hierarchiában, végső soron azt eredményezve, hogy a városiasodó településekben, a falvakban és az aprófalvakban kumulálódott a hiány, ezek társadalomszerkezetének a roncsolódása gyorsult fel.

5.5. Reruralizáció

A klasszikus urbanizációs irodalom ilyen ciklust nem ismer, de hát a magyarországi urbanizáció is távol esik a tankönyvi példától. Településcsoportjaink közül a városiasodó településeket, a falvak és az aprófalvakat soroltuk a rurális típusba. (Jogállásuk szerint ugyan az üdülőfalvak is ide tartoznak, de az oda irányuló vándorlásokat nem tekintjük reruralizálódásnak.) Mint az elemzés megfelelő helyén kiderült, városi jogállásuk ellenére a városiasodó települések társadalmi és vándorlási jellemzőik alapján a legnagyobb jóindulattal sem tekinthetők urbanizáltak, számos tekintetben még a falvakétól is elmaradó mutatókkal bírnak.

A településcsoportok közötti vándorlásoknak 23%-a a falvakba, 6%-a a városiasodó települések, 3%-a az aprófalvak felé irányult. Ez összesen 315 ezer főt tett ki, ami megfelelt a vándorlók harmadának. Vagyis az 1990-es évek vándorlásainak mindössze kétharmada zajlott az urbánus karakterű településcsoportokon belül, illetve mutatott a rurálisból az urbánus terek felé, a harmada ezzel ellentétes pályán mozgott. Ezeknek az embereknek csupán 12%-a, közel 40 ezer fő változtatott a rurális településcsoportokon belül lakóhelyet, a többiek az urbanizált térségekből érkeztek. Mivel a településcsoportok kialakításakor igyekeztünk leválasztani a falvak nagy csoportjáról mindazokat a településeket, amelyek városhoz közeli fekvésük, a szuburbanizációba való bekapcsolódásuk, vagy éppen idegenforgalmi karakterük miatt népességük társadalomszerkezetében, a szolgáltatások elérhetőségében és színvonalában kiemelkedtek a ruralitásból, az urbanizáció képzeletbeli főáramával szemben haladó tömeges vándorlást nem tekinthetjük másnak, mint reruralizálódásnak. Ismét csak a magyarországi urbanizáció gyenge lábakon állását, a városi társadalmaknak a várakozásoktól elmaradó asszimiláló erejét mutatja, hogy azok, akik korábban olcsó munkaerőként oda vándoroltak, a teljes foglalkoztatás összeomlása és a munkaerő-piaci válság kitörése után a legkézenfekvőbb életstratégiaként a város elhagyását választották. Ebben szerepet játszik a hagyományos családi, rokoni kötelékek erőssége, ami sokkal biztosabb támasznak tűnik, mint pusztán az állami ellátórendszerekre hagyatkozni, vagy az új, megváltozott körülményekhez való bizonytalan kimenetelű, a kudarc lehetőségét is magában foglaló alkalmazkodási kísérlet.

Láthattuk, jelentős hányadát tették ki a falvakba költözőknek a szülőhelyükre visszatérők. Minderre rájátszott még az is, hogy a globalizáció szigorú szabályai koncentrálták mindazokat az emberi és anyagi forrásokat, amikre igényt tartottak, taszítva egyúttal azokat, akiknek nem jutott szerep ebben a világban. Megfogalmazhatjuk, hogy a reruralizálódás az esetek többségében kényszermigráció, a kisebbik rossz választása, ami a maga módján voltaképpen racionális, hiszen szerény források mellett a falusi lét olcsóbb és kiszámíthatóbb, mint egy nagyvárosi panellakásban a brutális közüzemi számlák okozta bizonytalanság.

A reruralizálódásnak urbanizációs szempontból létezik egy pozitív externáliája is. Bármennyire is nem asszimilálódtak a városi életvilághoz a falvakba visszatérők, az ott eltöltött idő – esetleg évtizedek – alatt óhatatlanul magukba szívtak egy sereg olyan szokást, magatartásformát, amit városiasnak tekinthetünk, és ezekkel penetrálhatják a falvak világát, akaratlanul is városias gondolkodásmódot, viselkedést terjeszthetnek.

A falvakban és aprófalvakban, főként a Dunántúlon, megjelentek magas státuszú lakók is. Részletesen ugyan nem jártunk utána ennek a jelenségnek, de köztük található a „kivonulókat”, művészeket, értelmiségieket, akik tudatosan fordítottak hátat a nagyvárosoknak.

5.6. Az urbanizáció mintázata

A statisztikákban és elemzésekben rendszeresen napvilágot látnak adatok és értékelések, amik szerint – elsősorban a várossá nyilvánításoknak köszönhetően – egyre nő Magyarországon a városi népesség aránya. A települések jogállása alapján ez kétségtelenül igaz, azonban úgy településföldrajzi, mind szociológiai értelemben megkérdőjeleződik ennek a folyamatnak az egyirányúsága és eredménye. Ha elfogadjuk településcsoportjaink kategorizálását urbanizált illetve rurális jellegük szerint, akkor a vizsgált időszak végén, 2001-ben az ország népességének éppen a kétharmada élt urbanizált, egyharmada pedig rurális területen, amit akár egy egészséges és szépen kiteljesedett urbanizáció eredményének is tekinthetnénk. Teljesen más megvilágításba kerülnek azonban ezek az eredmények, ha a települések területét vesszük figyelembe. E szerint az urbanizált kategóriába sorolt települések az ország területének mindössze 26%-át teszik ki, míg a rurális térségek 74%-át. Ráadásul elemzésünk során azt tapasztalhattuk, hogy a két fő kategória között az átmenet nem folyamatos, a különbségek nem árnyalatokban jelentkeznek, sokkal inkább éles, szakadékszerű választóvonalban. Akár a népesség társadalmi rétegződését, foglalkoztatási, jövedelmi jellemzőit, akár a települések infrastrukturális ellátottságát, a rendelkezésre álló és elérhető szolgáltatások mennyiségét is minőségét, az intézményi ellátottságot, vagy

morfológiai jellemzőket veszünk alapul, a különbségek nem is mennyiségi, sokkal inkább minőségi terminusokban fogalmazhatók meg.

Az 1990-es években az urbanizáltság és a ruralitás közötti éles határvonalat nagyon kevés település lépte át. Bízhatóan legfeljebb azt tekinthetjük, hogy nem beszélhetünk településeknek az urbanizált térféldről a rurálisba sodródásáról, de az ellenkező irányú mozgás is szűk körre korlátozódott, leginkább a városok közvetlen környezetében, a szuburbán és az agglomerációs térségekben, illetve az üdülővárosok esetében volt megfigyelhető. A két típus közötti határhoz a rurális oldalról még az üdülőfalvak kerültek legközelebb. Az államszocializmust követő első évtized zavaros és kaotikus viszonyai között – az említett kivételektől eltekintve – a településhálózat urbanizáltsági viszonyai az előző időszakból örökölt formában merevedtek meg. Nem kevesebbet állítunk, mint azt, hogy az urbanizáció a szóban forgó időszakban nem települések, településcsoportok emelkedésében (esetleg süllyedésében) mutatkozott meg, hanem a népességnek az urbanizáltság nagyon eltérő stádiumaiban levő térségek közötti mozgásában. Mintha az egyik fő szlogen az lett volna, hogy „ha az urbanizáció nem jön ide helybe, majd én teszem tiszteletemet nála”. De jelentős sokaságot alkottak azok is, akiknek az urbanizált térségekben zajló változások nyomasztónak bizonyultak, és inkább elmenekültek a rurális területek dermedt, nyugodtabbnak tűnő világába

Nem volt egy az egész társadalmat és az ország területének nagy részét átható urbanizáció, annak egyik ciklusát sem azonosíthatjuk dominánsként, ami rányomta bélyegét a korra, átformálta a társadalmat. Ugyanakkor párhuzamosan több urbanizációs ciklust is félreérthetetlenül azonosítani tudtunk, az 1990-es éveket a szuburbanizáció időszakának neveztük, kimutattuk a reurbanizációt, az urbanizáció klasszikus elmélete szempontjából atipikus, de Magyarországon markáns reruralizációt, és a magas státuszú csoportoknak a háttérben zajló erőteljes térbeli koncentrációját.

Mivel nincs a korra egyedül jellemzőként felragasztható urbanizációs címke, miközben félreérthetetlenül, egymással időben párhuzamosan, de ellentétes tendenciájú folyamatokat hordozva zajlottak a különböző urbanizációs ciklusok, csak más megközelítésben adhatunk választ a megkerülhetetlen kérdésre, hogy milyen is volt az 1990-es évek urbanizációja Magyarországon. A magyar társadalom meglehetősen töredezett, az integráltságában is súlyos szakadások keletkeztek éppen a vizsgált időszakban, korábban ismeretlen sebességgel és mértékben érintett jelentős csoportokat a dezintegráció, sokan sodródta a társadalom periferiájára, az elmaradott térségek falvaiban és aprófalvaiban a premodern időköt idézö mértékben gyengült meg a társadalmi integráció és kohézió szövete. Nem meglepö, ha a társadalmi egyenlötlen ségek adott állapotában a változó kor kihívásaira a

gyökeresen eltérő élethelyzetű társadalmi csoportok válasza az urbanizáció fogalmaival közelítve is különbözőnek bizonyult.

Dolgozatunknak a hazai urbanizáció mibenlétére vonatkozó, az empirikus adatok elemzéséből tulajdonképpen egyenesen következő fő megállapítása az, hogy nem volt egy az egész társadalmat átfogó, valamely urbanizációs ciklus keretébe illeszthető urbanizáció, hanem a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkedtek.

Magas és átlag fölötti státuszú csoportok

- A kiemelkedő státuszú fővárosi csoportok kiáramlása a környező településekre képviselte és jelenítette meg a szuburbanizáció egyik fajtáját.
- A vidéki nagyvárosok középosztályának vándorlása a szuburbán övezetbe a szuburbanizáció másik fajtája.
- Vidéken az előbbieknél magasabb státuszú csoportok költöztek az agglomerációs falvakba.
- Az üdülővárosokba és az üdülőfalvakba beáramló átlagosnál magasabb státuszú csoportok vándorlásának és az érintett települések urbanizációs karakterében bekövetkezett változásoknak tulajdoníthatunk enyhe dezurbanizációs jelleget, de a folyamat mérete és súlya nem közelítette meg azt a szintet, hogy megalapozottan identifikálhassuk ezt az urbanizációs ciklust, továbbá nem járt együtt a városnak és vonzáskörzetének együttes népességfogyásával.

Ezek voltak azok a mozgások, amikor szuburbanizációs karaktert mutatva az átlagosnál magasabb státuszú csoportok hozzájárultak a főváros, a vidéki nagyvárosok és középvárosok népességének térbeli dekoncentrációjához, továbbá ennek köszönhető az a rendkívül kis elmozdulás, amikor korábban falusias települések városias jegyeket öltöttek.

- Az erőteljes szuburbanizációval párhuzamosan kezdetét vette a reurbanizáció, a szuburbán területekről a magas státuszú csoportok visszaköltözése a központi városokba.
- A fővárosból és a megyei jogú városokból a falvakba és aprófalvakba költöző, magas státuszú „kivonulók”. A jelenség nem tömeges, inkább csak érdekességként említjük.
- A magas státuszúak, konkrétan az elitbe és a felső középosztályba tartozók koncentrációs folyamata.

Alacsony státuszú csoportok

- A településhálózat urbanizálódott részéből kiszoruló, a városiasodó településekbe, a falvakba és aprófalvakba visszahúzódó emberek, akik a reruralizációt markáns folyamattá teszik. A fő problémát az okozza, hogy hozzájárulnak a nagyobb térségekké összeálló deprivált települések alacsony státuszú népességének stabilizációjához, ami kizárja a magasabb státuszúak betelepülésének lehetőségét.
- A rurális területekről, valamint a kisebb városokból a fővárosba és a vidéki nagyvárosokba költöző szegények. Számuk nagyságrendileg elmarad az előző csoportétól, megjelenésük azonban duzzasztja a városi szegénységet.
- A városiasodó települések, a falvak és aprófalvak között vándorló szegények. Ők alkotják a vándorlók legalacsonyabb státuszú tömbjét, valószínűleg sem motivációjuk, sem lehetőségük nincs arra, hogy ebből a körből kitörjenek.

Átlag körüli státuszú csoportok

- Vándorlásaikhoz határozott, egyértelmű urbanizációs mintázat nem kapcsolható, kivándorlóként és bevándorlóként is megtalálhatók minden településcsoportban. A születési helyre, tipikusan a szülőfaluba visszatérés leginkább hozzájuk köthető, bár a motívum fellelhető az alacsony státuszú reruralizálódóknál is.

Eredményeink tehát úgy összegezhetők, hogy a különböző társadalmi (státusz-) csoportok eltérő urbanizációs mintázat szerint viselkednek és vándorolnak a településhálózaton belül, a településcsoportok között. Ennek okát és magyarázatát abban látjuk, hogy az 1990-es években is folytatódott az urbanizáció folyamatának erőtlensége, nem sikerült jelentős méretű új, rurális teret áthatni és bekapcsolni a városiasodásba, sőt, megnőtt az urbanizált és a rurális terek közötti különbség, fokozódott az egyenlőtlenségük. Magas urbanizáltsági szintű, összefüggő terület alakult ki a fővárosban és szuburbijában, elmélyült a Dunántúl északi részének városiassága, másutt enklávén szerűen emelkedtek ki ilyen területek, miközben a rurális térségek által kínált életminőség a korábbiakhoz képest is inkább visszaesett. A térbeli társadalomszerkezet változásait az gerjeszti, hogy a stabilizálódott státuszú területek a hasonló státuszú lakókat vonzzák (vagy marasztalják), a nagyobb szociális távolságban elhelyezkedőket taszítják.

Ha értékelni próbáljuk, és a helyére kívánjuk tenni az 1990-es évek magyarországi urbanizációját, kanyarodjunk vissza az elméleti gyökerekhez. Berg (BERG, 1987) az urbanizációs ciklusok elméletét kifejítő művének a címe úgy hangzott, hogy „Urban Systems in a Dynamic Society”, vagyis városi rendszerek egy dinamikus társadalomban. A magyar társadalom mint egész a korábban elvesztett dinamikáját a rendszerváltozást követő

évtizedben sem nyerte vissza. Azok a területei, amik társadalmi és gazdasági értelemben is dinamikát mutattak, tulajdonképpen jól elhelyezhetők az urbanizációs ciklusok közül a népesség térbeli dekoncentrációjának domináns, illetve a reurbanizálódás lassan teret nyerő fázisában, miközben erős vonzást gyakorolnak a másutt élő magas státuszúakra. A stagnáló vagy éppen erodálódó térségekben dinamika híján nincs jelleget adó urbanizációs tendencia sem, az alacsony státuszú csoportok irányt veszítve, bolyongva keresik a helyüket a szociális és a geográfiai térben.

Úgy véljük, a városiasodott és a rurális terek között tátongó szakadék eltüntetése eminens feladata lenne minden érdemleges területi és társadalompolitikának, erre azonban csak egy dinamikus társadalmi és gazdasági környezet kínál reális esélyt.

5.7. A térbeli társadalomszerkezet mintázata

Nézőpontunkon egy kicsit fordítva, a hangsúlyt az urbanizációról a térbeli társadalomszerkezet változásaira helyezzük át, amelyeket a migráció fűz össze egy rendszerré. Az ország térbeli társadalomszerkezetének változási iránya természetesen nem lehet más, mint amit az urbanizáció kapcsán ár taglaltunk.

A jól átlátható kép kedvéért az ország településeit 3 kategóriába vontuk össze, urbanizáltsági szintjük alapján: Budapestet és szuburbiáját, a vidéki urbanizált területeket és a rurális területeket különböztettük meg. Ezúttal figyelembe vettük a csoportokon belüli vándorlásokat is, így következtetéseinket 1487 ezer lakóhely változtatásra alapozzuk. Az 1990-es évek települések közötti, illetve Budapesten belüli költözködésének több mint harmada a fővároson belül történt. Nagyjából hasonló, 13% fölötti arányt képviseltek a vidéki urbanizált területeken belüli, illetve az innen a rurális térségekbe irányuló mozgások, ettől kevéssel maradt el a rurális területeken belüli vándorlás hányada, míg a vidéki urbanizált és a rurális térségből Budapestre és szuburbiájába irányuló egyaránt 4,3%-ot tett ki. A legcsekélyebb súlyúnak a Budapestre és környékéről a másik két csoport felé áramlás bizonyult.

5.1. táblázat

Az 1990-es évek vándorlásainak megoszlása

Terület		Hova		
		Bp és szuburbiája	vidéki urbanizált terület	rurális terület
Honnan	Bp és szuburbiája	34,4%	3,1%	2,7%
	vidéki urbanizált terület	4,3%	13,3%	13,5%
	rurális terület	4,3%	11,6%	12,8%

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítás

A három csoport vándorlóinak száma hasonló. Budapest és szuburbiája esetében közel 600 ezer fő, a vidéki urbanizált területeké 462 ezer fő, a rurális területeké 426 ezer fő. A táblázatból kiderül az is, hogy milyen szélességű migrációs pályák vezetnek a különböző irányokba. Budapestről és környékéről mozdultak a legkevésbéen kifelé, de ennél csak valamivel nagyobb eséllyel lehetett oda beköltözni. A vidéki urbanizált területről a rurálisba valamivel többen költöztek, mint az ellenkező irányba. A rurális területek vándorlóinak legnagyobb csoportja a térségen belül maradt. A költözők 55%-a a Budapestet és a vidéket is magában foglaló urbanizált területen belül maradt, amely mutat egyfajta zártságot: onnan ki és oda be is a migránsoknak kb. 16%-a lépett. Az már kevés meglepetést okoz, hogy az urbanizált és a rurális területek között mozgók rétegződési jellemzője eltér. Az urbanizált térségen belül, vagy a rurálisból urbanizáltba költözők státuszindexe 69 volt, míg a rurális térségen belül, vagy az urbanizáltból rurálisba költözőké csak 49,5.

Érdeemes a három terület között migrálók státuszmutatóját részletesebben is megvizsgálni.

5.2. táblázat

A három fő térség között az 1990-es években vándorlók státuszindexe

Terület		Hova		
		Bp és szuburbiája	vidéki urbanizált terület	rurális terület
Honnan	Bp és szuburbiája	99,7	73,6	56,3
	vidéki urbanizált terület	80,3	69,6	54,4
	rurális terület	53,7	52,5	39,4

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítás

Szociális értelemben közel sem azonos eséllyel lehet egyik térségből a másikba vándorolni. A legmagasabb státuszúak Budapesten és vonzáskörzetén belül költözködtek, a kilépőknek a célterület urbanizáltsági szintjének megfelelően csökkent a státusza. A vidéki urbanizált térségből a legmagasabb rétegződési mutatójú csoportot a főváros és környéke vonzotta, a rurális területekre valamivel alacsonyabb státuszúakat bocsátott ki, mint Budapest és szuburbiája. A rurális térségnek az urbanizálttal folytatott népességcseréjében nem csak hasonló számú és arányú, de státuszukban is hasonló csoportok vettek részt, bár a ruralizálódóké valamivel felülmúlta az urbanizált térségbe belépőket. A leginkább figyelemkeltő a rurális téren belül költözködő 190 ezer ember nagyon alacsony, mindössze 39,4-es TRI-je.

A három, különböző urbanizáltsági szintet mutató térség vándorlóinak rétegződési jellemzőiből szintén a szociális értelemben vett zártságra következtethetünk. Az urbanizált területek egyrészt kevés, a rájuk jellemzőnél jóval alacsonyabb státuszú új lakót fogadnak be, másrészt cserébe nagyjából ugyanennyit hasonló státuszút ki is bocsátanak. De azt is látni

kell, hogy a rurálisból az urbanizált térbe vándorlók státusza jelentősen felülmúlja a rurális terek átlagát.

Azt látjuk tehát, hogy a városias és a falusias tereket nem csupán urbanizációs, hanem szociális szakadék is elválasztja egymástól. Képletesen szólva a vándorlók rétegződési jellemzői alapján úgy fest a helyzet, mintha az urbanizált területek határán státusz útlevelet kellene felmutatni, ha az nem megfelelő, nincs belépés. Mindezt túlzás nélkül nevezhetjük abnormálisnak, az ország kiegyenlített területi fejlődése előtt álló legfőbb akadálynak.

A töredezett, alacsony hatásfokú, az ország területének csak negyedére kiterjedő urbanizáció konzervált egy avult, erős diszkriminatív elemekkel terhelt térbeli társadalomszerkezetet. A jelenlegi állapoton, a zsugorodó társadalom időszakán még csak nem is az amúgy rendkívül fontos és tiszteletre méltó karitás és a szociális érzékenység nevében kellene túllépni, hanem a legszigorúbb racionalításra apellálva. Ma az ország területének háromnegyedét és népességének harmadát kitevő rurális terekben rejlő erőforrások rendkívül alacsony hatásfokon kihasználtak. Kiaknázásuk előtt azonban éppen a társadalomszerkezet tornyosul akadályként. Az eddig alkalmazott területfejlesztési, a területi különbségek csökkentését célzó technikák és politikák megbuktak, mert konzerválták a kialakult állapotokat, 2001 óta ráadásul a helyzet meggyőződésünk szerint tovább romlott. A területi különbségek csökkentésére csak olyan politikának van esélye, amelyik alapvető prioritásként fogalmazza meg az érintett térségek, települések roncsolt, erodálódott társadalomszerkezetének rehabilitálását. Ennek pedig előfeltétele a társadalom és a gazdaság dinamizálása, a városiasodás felpörgetése, amibe viszont elengedhetetlenül be kell vonni a rurális térségekben szunnyadó emberi és más erőforrásokat. A kör ezzel bezárult.

Elismétlem, végszóként: a leglepeszultabb térségek roncsolt társadalmának rehabilitálása nélkül nincs területi kiegyenlítődés. Hazánk területének nagyobb felét szegényházként működtetni pedig egyszerűen rossz üzlet.

6. További kutatási irányok

Talán sikerült a fentiekben az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásainak összefüggéseiből rámutatni olyanokra, amik hasznosíthatóak lesznek további kutatásokban, hiszen az új évezred első évtizedében nem kevésbé érdekes folyamatok figyelhetők meg, mint az elemzésünkben vizsgált időszakban. A közelgő 2011. évi népszámlálás személyi kérdőívén is szerepelni fog az a kérdés, hogy hol volt a válaszadónak az előző állandó lakóhelye, vagyis a térbeli társadalomszerkezet változásaira vonatkozó vizsgálatot teljesen homogén módszertannal el lehet végezni a 2001 és 2011 közötti időszakra is.

Új dimenziót adhat a térbeli társadalomszerkezet elemzésének egy olyan megközelítés, ami a népszámlálás kemény változói mellett puhább, szubjektív elemeket is tartalmazó változókkal operál. Ilyenek állnak rendelkezésre a nagy mintán végrehajtott életmód-időmérleg felvételekben. A 2001. évi népszámlálást közvetlenül megelőzően, 1999-2000-ben hajtott végre a KSH több mint 10 ezer fős mintán életmód-időmérleg felvételt, amiből minden bizonnyal elő lehet állítani az urbánus – rurális tengely mentén elhelyezkedő 12 településcsoportot.. Az idővel való gazdálkodás mikéntje a legkeményebb társadalmi tények és a legmarkánsabb strukturáló tényezők közé tartozik, illetve jó indikátora az életmódbeli differenciák mentén elkülönülő társadalmi csoportok sajátosságainak. Az életmódon és az idővel való gazdálkodáson keresztül megragadható társadalmi különbségek feltárása megerősítheti következtetéseinket az urbanizált és a rurális terek éles szétszakadásáról. A KSH 2010-ben is végrehajtott egy nagymintás életmód – időmérleg felvételt, ami kellőképpen közel esik a 2011-es népszámláláshoz, így a jelzett elemzés a legfrissebb adatokon is elvégezhető.

Dolgozatunk legnagyobb módszertani hozadéka és a más kutatásokhoz való hozzájárulása az lehetne, ha a TRI – jelenlegi vagy továbbfejlesztett változatában – felhasználhatónak bizonyulna.

Mellékletek

1. számú melléklet

A településcsoportok összetétele népességszámokkal

2. Budapest szuburbiai

Albertirsa	11280	Hernád	3544	Szada	3174
Aszód	6428	Inárcs	4042	Szentendre	22747
Biatorbágy	8293	Kerepes	8269	Szentmártonkáta	4659
Budajenő	1291	Kistarcsa	9198	Szigethalom	12145
Budakalász	9476	Leányfalu	2412	Szigetszentmárton	1796
Budakeszi	12818	Maglód	9743	Szigetszentmiklós	23359
Budaörs	24282	Mogyoród	4755	Sződ	4330
Csobánka	2840	Monor	20560	Sződliget	4230
Csomád	835	Nagykovácsi	5244	Tahitótfalva	4462
Csömör	7266	Ócsa	8699	Tárnok	7596
Dabas	15841	Örbottyán	5323	Telki	1892
Délegyháza	2412	Örkény	4950	Tordas	1732
Diósd	5785	Páty	5264	Tököl	9559
Dunaharaszti	16561	Pécel	12696	Törökbálint	11278
Dunakeszi	29453	Pilis	10689	Tura	8043
Dunavarsány	5721	Pilisborosjenő	3077	Üllő	9825
Érd	56567	Piliscsaba	6425	Üröm	4523
Erdőkertes	5543	Pilisjászfalu	993	Vácduka	993
Fót	16276	Pilisszentlászló	958	Vecsés	18671
Göd	15224	Pilisvörösvár	12514	Veresegyház	10256
Gyál	21196	Pócsmegyer	1113	Zsámbék	4537
Gyömrő	13357	Pomáz	14404		
Halásztelek	7061	Pusztazámor	956		
Herceghalom	1372	Solymár	8912		

3. Megyei jogú városok

Békéscsaba	67968	Miskolc	184125	Szekszárd	36229
Debrecen	211034	Nagykanizsa	52106	Szolnok	77631
Dunaújváros	55309	Nyíregyháza	118795	Szombathely	81920
Eger	58331	Pécs	162498	Tatabánya	72470
Győr	129412	Salgótarján	44964	Veszprém	62851
Hódmezővásárhely	49382	Sopron	56175	Zalaegerszeg	61654
Kaposvár	68697	Szeged	168273		
Kecskemét	107749	Székesfehérvár	106346		

4. A vidéki városok szuburbiai

Ágfalva	2031	Cserkút	410	Gyöngyösfalu	1073
Ballószög	2672	Cserszegtomaj	1909	Győrladamér	1218
Birján	440	Csór	1659	Győrújbarát	4409
Bocskai kert	2410	Dáka	622	Győrújfalva	1097
Bogád	715	Domaszék	4166	Győrzámoly	1561
Boncodfölső	223	Drávatamási	399	Hajdúsámson	10677
Börcs	1006	Eplény	469	Hajmáskér	2900
Bükkaranyos	1393	Feketeerdő	398	Harc	896
Cák	242	Gárdonyi	8540	Harka	1530
Csénye	607	Gyód	584	Helvécia	3886

Hernádszentandrás	388	Nagylózs	910	Sóly	392
Iszkaszentgyörgy	1723	Nagypáli	315	Sukoró	838
Juta	1342	Ostoros	2399	Szederkény	1869
Kaposszekcső	1375	Paloznak	346	Szemely	433
Keszű	771	Pápakovácsi	582	Táplánszentkereszt	2342
Királyszentistván	394	Pécsudvard	620	Teskánd	953
Kispáli	225	Pellérd	1907	Tokores	273
Kozármisleny	4090	Pilismarót	1950	Töltéstava	1805
Kőszárhegy	1241	Pogány	1023	Úrhida	1596
Kulcs	1787	Rácalmás	3872	Vámosszabadi	1067
Máriakálnok	1445	Raposka	234	Velence	4979
Mikepércs	3465	Sajóörös	1138	Vértesszőlős	2859
Moha	401	Sajtoskál	448	Zalahaláp	1058
Nagykozár	1306	Sárkeresztes	1513	Zalasárszeg	99
Nagylengyel	448	Sé	1099	Zsombó	3233

5. Középvárosok

Ajka	31805	Kazincbarcika	32356	Paks	20855
Baja	37916	Keszthely	22388	Pápa	33549
Balassagyarmat	18474	Kiskunfélegyháza	32632	Sátoraljaújhely	18282
Cegléd	38055	Kiskunhalas	29954	Siófok	22684
Dombóvár	20852	Komárom	19616	Százhalombatta	16602
Esztergom	29452	Komló	27081	Szentes	31638
Gödöllő	31105	Makó	25802	Tata	24598
Gyöngyös	33548	Mosonmagyaróvár	30432	Tiszaújváros	17207
Gyula	33041	Nagykőrös	25543	Vác	34951
Hajdúböszörmény	31993	Orosháza	31764	Várpalota	21779
Hatvan	22906	Oroszlány	20280		
Jászberény	28203	Ózd	38405		

6. Kisvárosok

Abony	15679	Kapuvár	10659	Pásztó	10296
Bácsalmás	7650	Karcag	22574	Püspökladány	15946
Balmazújváros	17974	Kisbér	7483	Ráckeve	8674
Barcs	12316	Kiskőrös	15352	Sajószentpéter	13157
Bátaszék	6913	Kisújszállás	12726	Sárbogárd	13532
Bátonyterenye	15043	Kisvárd	17877	Sárospatak	14694
Békés	21663	Körmend	12802	Sárvár	15519
Berettyóújfalu	16116	Kőszeg	11844	Siklós	10338
Bonyhád	14375	Kunszentmárton	9707	Simontornya	4576
Celldömölk	11589	Kunszentmiklós	9103	Süme	6761
Csongrád	18787	Lenti	8495	Szarvas	18497
Csorna	10704	Marcali	12533	Szécsény	6634
Dorog	12609	Martfű	7261	Szeghalom	10198
Dunaföldvár	9145	Mátészalka	18553	Szentgotthárd	9043
Edelény	11084	Mezőkovácsháza	7006	Szentlőrinc	7202
Encs	6870	Mezőkövesd	17836	Szerencs	10019
Fehérgyarmat	8785	Mezőtúr	19329	Szigetvár	11353
Füzesabony	8300	Mohács	19223	Tamási	9775
Gyomaendrőd	15381	Mór	14728	Tapolca	18222
Hajdúnánás	18055	Nagyatád	12043	Tiszaföldvár	11975
Heves	11294	Nagykáta	12574	Tiszafüred	13747
Kalocsa	18789	Nyírbátor	13433	Tiszavassvári	14373

Tolna	12112	Vasvár	4699	Zirc	7393
Törökszentmiklós	22883	Zalaszentgrót	7876		

7. Üdülővárosok

Balatonalmádi	8055	Balatonlelle	4935	Harkány	3305
Balatonboglár	5928	Bük	3084	Hévíz	4310
Balatonföldvár	2094	Fonyód	5055	Zalakaros	1345
Balatonfüred	12956	Hajdúszoboszló	23425		

8. Városiasodó települések

Abádszalók	4598	Jánossomorja	5975	Pannonhalma	3907
Abaújszántó	3545	Jászapáti	9672	Pécsvárad	4147
Adony	3761	Jászárókszállás	8220	Pétervására	2539
Bábolna	3933	Jászfényszaru	5833	Polgár	8373
Baktalórántháza	4136	Kaba	6369	Polgárdi	6368
Balkány	6742	Kadarkút	2732	Putnok	7515
Battonya	6806	Kecel	9162	Rakamaz	5126
Bélapátfalva	3466	Kemecse	4944	Répcelak	2685
Berhida	5824	Kenderes	5462	Rétság	3015
Bicske	11673	Kisköre	3094	Sarkad	10818
Biharkeresztes	4230	Kiskunmajsa	12042	Sásd	3558
Bóly	3911	Kistelek	7491	Sellye	3213
Borsodnádásd	3592	Komádi	6015	Solt	7013
Cigánd	3193	Kunhegyes	8520	Soltvadkert	7679
Csenger	5231	Lábatlan	5397	Szabadszállás	6827
Csepreg	3546	Lengyeltóti	3461	Szendró	4253
Csorvás	5761	Létavértes	7045	Szikszó	6007
Curgó	5946	Letenye	4545	Szob	2965
Demecser	4487	Lőrinci	6206	Tab	4996
Derecske	9136	Máriapócs	2153	Téglás	6213
Déványa	8888	Martonvásár	5166	Tét	4163
Devecser	5106	Mezőberény	11389	Tiszacsege	4975
Dombrád	4155	Mezőcsát	6537	Tiszakécske	11771
Dunavecse	4187	Mezőhegyes	6399	Tiszalök	6095
Elek	5480	Mindszent	7317	Tompa	4828
Emőd	5414	Mórahalom	5472	Tótkomlós	6547
Enying	7126	Nádudvar	9074	Túrkeve	10047
Ercsi	8445	Nagybajom	3564	Újfehértó	13526
Felsőzsolca	7027	Nagyecsed	6797	Újszász	6824
Fertőd	3416	Nagyhalász	5865	Vámospercs	5465
Füzesgyarmat	6428	Nagykálló	10588	Vásárosnamény	9075
Gönc	2252	Nagymaros	4385	Vésztő	7571
Hajdúdorog	9463	Nyékládháza	4906	Visegrád	1657
Hajdúhadház	12709	Nyergesújfalú	7752	Záhony	4702
Ibrány	6787	Nyíradony	7701	Zalalövő	3236
Izsák	6097	Nyírlugos	3006	Tokaj	4988
Jánoshalma	9951	Őriszentpéter	1305	Villány	2753

9. Városi agglomerációk községei

Algyő	5862	Andornaktálya	2661	Baj	2761
Alibánfa	474	Arnót	2557	Bakonya	416
Alsónémedi	4829	Babosdöbréte	489	Balogunyom	1162
Alsózsolca	6044	Bagod	1318	Bánd	643

Baté	830	Kökény	547	Rákócziújfalu	2036
Bocfölde	1038	Környe	4336	Romonya	421
Bokod	2248	Kőszegdoroszló	252	Röszke	3166
Bozzai	328	Kőszegpaty	217	Sajóbábony	3137
Bucsu	604	Kőszegszerdahely	493	Sajókeresztúr	1513
Csabaszabadi	391	Kővágószőlős	1330	Sajópálfala	786
Csatár	549	Kővágótöttös	289	Sajóvamos	2235
Csempezkopács	304	Kunsziget	1183	Sándorfalva	7803
Csonkahegyhát	334	Kübekháza	1535	Sántos	593
Decs	4220	Ladánybene	1716	Sáránd	2310
Deszk	3238	Lébény	3164	Sárhida	782
Doboz	4547	Litér	1981	Sárkeszi	541
Dobronhegy	168	Lothárd	265	Sárszentmihály	2803
Dunabogdány	2934	Lukácsháza	978	Sióágárd	1407
Dunaszeg	1629	Majosháza	1211	Sorokpolány	821
Dunaszentpál	589	Maklár	2359	Sóshartyán	917
Ebes	4480	Mályi	4152	Sóskút	2843
Écs	1744	Márkó	1097	Söpte	800
Ecser	3250	Martonfa	202	Szabadbattyán	4502
Egerág	1010	Mecsér	619	Szabadkígyós	2951
Egerbakta	1550	Milejszeg	420	Szárliget	2143
Enese	1755	Mosdós	1096	Szentkirályszabadja	2387
Etes	1435	Mosonszentmiklós	2507	Szigetmonostor	1567
Felsőlajos	935	Murony	1449	Szirmabesenyő	4729
Felsőpakony	2938	Nagybajcs	888	Tác	1466
Gencsapáti	2611	Nagyberki	1546	Tanakajd	717
Gyórság	1459	Nagykutas	450	Taszár	2306
Gyórszemere	2986	Nagytálya	836	Tinnye	1288
Hagyárosbörönd	310	Nagytarcsa	2788	Tiszasziget	1700
Hajdúbagos	1972	Nárai	1067	Tószeg	4684
Hédervár	1111	Narda	509	Tök	1370
Herend	3330	Nemesböd	617	Újkígyós	5707
Ikrény	1552	Nemescsó	309	Újléta	1071
Isaszeg	10256	Nemesvamos	2549	Újszentiván	1650
Ják	2312	Novaj	1416	Vácrátót	1686
Kaposfő	1802	Nyárlőrinc	2392	Városföld	2271
Kaposmérő	2526	Nyírpazony	3148	Vát	695
Kaposszerdahely	964	Nyírtelek	7097	Vének	163
Karancsalja	1602	Nyírtura	1753	Vértessomló	1298
Karancsberény	991	Nyúl	3771	Vértestolna	532
Karancslapujtő	2878	Onga	4761	Veszprémfajsz	255
Kazár	2067	Orci	517	Vizslás	1391
Kecskéd	1919	Őcsény	2530	Vöckönd	100
Kemendollár	563	Pákozd	2672	Zagyvarékas	3719
Kisbajcs	753	Pátka	1673	Zalaboldogfa	361
Kisbucsa	460	Perbál	2029	Zalacséb	575
Kishartyán	630	Perenye	640	Zalaszentszörgy	401
Kiskutas	216	Pethőhenye	394	Zalaszentiván	1063
Kisoroszi	749	Pilisszántó	2120	Zalaszentlőrinc	294
Kistokaj	1868	Pilisszentiván	4014	Zámoly	2199
Klárafalva	485	Pókaszeptk	1024	Zselickislak	350
Kóny	2620	Pusztacsó	164	Zselicszentpál	402
Koroncó	1882	Rábapatoná	2479		
Kótaj	4474	Rákócziújfalu	5574		

10. Üdülőfalvak

Abaliget	658	Dunapataj	3588	Nagybörzsöny	865
Abaújlak	98	Egerszalók	1975	Nagyecenk	1829
Abda	2939	Egervár	1050	Napkor	3700
Ábrahámhegy	461	Erdőtelek	3545	Neszmély	1444
Aggtelek	647	Fadd	4397	Noszvaj	1670
Alsópáhok	1313	Felsőörs	1152	Orfű	698
Alsóörs	1231	Felsőtárkány	3209	Öttevény	2785
Aszófő	331	Fertőrákos	2205	Pálháza	1104
Balatongyörök	796	Füzérradvány	386	Parád	2172
Balatonszőlős	485	Galambok	1263	Parádsasvár	586
Ásotthalom	4379	Gánt	857	Peröcsény	393
Badacsonytomaj	2257	Gyenesdiás	2711	Pilisszentkereszt	2170
Badacsonytördemic	858	Gönyű	2929	Poroszló	3059
Bakonybél	1469	Gyöngyöstarján	2479	Porva	502
Balástya	3663	Háromhuta	165	Pusztafalu	270
Balatonakali	659	Hegyeshalom	3549	Répáshuta	551
Balatonberény	1169	Hegyhátszentjakab	299	Révfülöp	1055
Balatonederics	1117	Hegykö	1269	Röjtökmuzsaj	479
Balatonfenyves	1806	Hollókő	375	Sarród	1119
Balatonfüzfő	4271	Hortobágy	1772	Sarud	1329
Balatonkenese	3289	Hosszúhetény	3338	Seregélyes	4592
Balatonkeresztúr	1556	Hosszúpereszteg	779	Sirok	2076
Balatonmáriafürdő	505	Hőgyész	3054	Sitke	662
Balatonószöd	573	Igal	1336	Somlóvásárhely	1121
Balatonszabadi	2888	Jászszentandrás	2683	Somogyaszaló	798
Balatonszárszó	1973	Jósvafő	338	Sormás	926
Balatonszemes	1694	Kapolcs	446	Szajol	4021
Balatonszentgyörgy	1655	Kaposújlak	661	Szanda	730
Balatonszepezd	331	Kaszó	138	Szántód	322
Balatonudvari	307	Kehidakustány	1098	Szatymaz	4276
Balatonvilágos	1154	Kemence	1103	Szigliget	930
Bánk	678	Kerekegyháza	5995	Szilvásvár	1892
Bázakerettye	1003	Kétpó	815	Szirák	1199
Berekfürdő	858	Kishuta	351	Szokolya	1730
Beremend	2833	Komoró	1423	Szurdokpuszpöki	1981
Berente	1077	Kópháza	1882	Taksony	5869
Bikal	885	Kóspallag	793	Tarnaméra	1754
Bodajk	4047	Köröshegy	1694	Tatárszentgyörgy	1813
Bogács	2062	Kövágóörs	889	Telkibánya	687
Borgáta	165	Kunfehértó	2288	Tihany	1452
Bozsok	377	Lajosmizse	11034	Tiszaörs	1507
Bózsza	223	Lakitelek	4453	Tivadar	233
Bögöte	321	Levél	1710	Torony	1585
Bükkszék	839	Lipót	665	Tuzsér	3299
Bükkszentkereszt	1274	Magyarhertelend	670	Ugod	1554
Cserkeszlő	2190	Magyarpolány	1180	Vajta	937
Csokonyavisonta	1760	Mátraszentimre	557	Várgesztes	487
Csopak	1594	Mezőtárkány	1673	Városlód	1433
Diósjenő	2782	Mezőzombor	2545	Vasszécseny	1387
Domony	1958	Mocsa	2274	Velem	323
Döbrönte	271	Mogyoróska	75	Vép	3704
Dömös	1101	Monostorapáti	1115	Verőce	2817
Dunakiliti	1771	Nagyberény	1456	Verseg	1428

Villánykövesd	345	Zamárdi	2200	Zebegény	1179
Vonyarcvashegy	1821	Zánka	1015		

11. Falvak

Aba	4506	Ásványráró	1941	Baranyajenő	528
Abasár	3218	Aszaló	2008	Barbacs	760
Abaújkér	722	Átány	1576	Bárdudvarnok	1206
Ács	7196	Atkár	1724	Bárna	1151
Acsa	1501	Attala	872	Bársonyos	855
Acsád	732	Babarc	791	Báta	1919
Acsalag	512	Babócsa	1883	Bátmonostor	1735
Ácstesztér	732	Bábonymegyer	937	Bátorliget	788
Adács	2940	Babót	1199	Bátya	2272
Ádánd	2318	Bácsbokod	3045	Becsehely	2280
Adásztevel	879	Bácsborsód	1277	Becske	623
Ágasegyháza	1916	Bag	3969	Becsvölgye	880
Agyagosszergény	925	Bagamér	2418	Bedegkér	547
Ajak	3934	Bágyogszovát	1376	Bejczyertyános	523
Akasztó	3519	Bajánsenye	545	Bekecs	2503
Alacska	883	Bajna	2036	Békéssámson	2637
Alap	2131	Bajót	1518	Békésszentandrás	4107
Alattyán	2060	Bak	1767	Bekölce	808
Alcsútdoboz	1522	Bakonszeg	1240	Beled	2944
Aldebrő	793	Bakonybánk	526	Beleg	662
Almamellék	500	Bakonycernye	3189	Belezná	848
Almásfüzitő	2417	Bakonyjákó	670	Bélmegyer	1174
Almáskamarás	979	Bakonynána	1009	Beloianisz	1185
Álmosd	1694	Bakonyoszlop	553	Bénye	1170
Alsóberecki	801	Bakonyvárkony	960	Bérbaltavár	578
Alsónána	772	Bakonyzentkirály	972	Bercel	2057
Alsónemesapáti	778	Bakonyzentlászló	2035	Beregdaróc	845
Alsónyék	791	Bakonyzombathely	1541	Beregsurány	563
Alsópetény	770	Bakonytamási	698	Berekböszörmény	1849
Alsószentiván	684	Baks	2366	Berkenye	583
Alsószentmárton	1092	Baksa	761	Berkesd	843
Alsószuha	536	Baktakék	740	Berkesz	933
Alsóújlak	633	Balaton	1243	Bernecebaráti	944
Alsóvadász	1532	Balatonendréd	1386	Berzék	1029
Ambrózfalva	525	Balatonfőkajár	1433	Berzence	2729
Anarcs	1989	Balatonmagyaród	524	Besenyőd	699
Andocs	1175	Balatonújlak	630	Besenyőtelek	2953
Annayölgy	995	Balinka	947	Besenyözög	3489
Apagy	2328	Balotaszállás	1654	Besnyő	1853
Apaj	1274	Balsa	929	Beszterc	1129
Aparhant	1174	Bálványos	563	Bezenye	1695
Apátfalva	3287	Bana	1733	Bicsérd	983
Apc	2776	Bánhorváti	1592	Biharnagybajom	2936
Áporka	1143	Bánokszentgyörgy	742	Bihartorda	988
Apostag	2107	Bánréve	1449	Biharugra	1115
Aranyosapáti	2078	Bár	606	Biri	1398
Arló	4123	Barabás	828	Boba	822
Ároktő	1251	Baracs	3215	Boconád	1338
Árpádhalom	609	Baracska	3916	Bócsa	1854
Ártánd	550	Báránd	2692	Bodony	850

Bodrog	510	Csaholc	522	Dalmand	1485
Bodroghalom	1401	Csajág	892	Dánszentmiklós	2728
Bodrogkeresztúr	1286	Csákánydoroszló	1755	Dány	4219
Bodrogkisfalud	986	Csákberény	1225	Darány	1024
Bodrogolaszi	952	Csákvár	5201	Darnózseli	1580
Bódvaszilás	1256	Csanádapáca	2879	Darvas	650
Bogyiszló	2368	Csanádpalota	3235	Dávod	2244
Bogyoszló	661	Csány	2293	Dédestapolcsány	1639
Bojt	590	Csányoszró	722	Dég	2322
Boldog	3166	Csanytelek	3008	Dejtár	1499
Boldogasszonyfa	546	Csapod	581	Demjén	676
Boldogkőújfalu	581	Csárdaszállás	528	Dencsháza	617
Boldogkővőralja	1185	Csaroda	655	Dénesfa	504
Boldva	2422	Császár	1904	Derekegyház	1791
Bolhó	838	Császártöltés	2700	Detk	1241
Bordány	3145	Csátalja	1691	Dióskál	532
Borota	1591	Csávoly	2074	Diósvizlő	706
Borsfa	774	Csécse	1005	Doba	780
Borsodbóta	934	Csegöld	684	Dóc	823
Borsodivánka	757	Csemő	4186	Domaháza	1027
Borsodszentgyörgy	1365	Csengele	2037	Dombegyház	2396
Borsodszirák	1185	Csengersima	707	Dombiratos	753
Borsosberény	1043	Csengerújfalu	886	Domoszló	2148
Borzavár	785	Csengőd	2310	Dormánd	1004
Botpalád	583	Csépa	1902	Dorogháza	1293
Bó	690	Cserépfalu	1108	Döbrököz	2184
Bócs	2673	Cserépváralja	562	Döge	2178
Böhönye	2482	Cserhátsurány	986	Dömsöd	5624
Bököny	3283	Csernely	998	Dör	568
Bölcske	2976	Csesznek	562	Drávafok	512
Bóny	2208	Csesztreg	856	Drávaszabolcs	744
Bósárkány	2221	Csetény	2083	Drégelypalánk	1658
Bószénfa	599	Csévharaszt	1845	Dudar	1684
Bucsa	2518	Csikéria	975	Dunaalmás	1516
Búcsúszentlászló	885	Csikóstóttós	983	Dunaegyháza	1483
Bugac	3118	Csikvánd	528	Dunafalva	1044
Bugyi	5152	Csincse	626	Dunaszekcső	2224
Buj	2479	Csobád	705	Dunaszentbenedek	951
Buják	2374	Csobaj	812	Dunaszentgyörgy	2630
Buzsák	1498	Csókakő	1045	Dunasziget	1437
Bükkábrány	1801	Csokvaomány	1014	Dunatétlen	632
Bükkösd	1289	Csolnok	3406	Dusnok	3304
Bükkszenterzsébet	1197	Csolyospálos	1907	Ecséd	3529
Bükkszérc	1120	Csót	1096	Ecseg	1282
Cece	2813	Csögle	719	Ecsegfalva	1429
Cégénydányád	698	Csökő	2171	Egerbocs	642
Ceglédbercel	4583	Csököly	1111	Egercsehi	1590
Cered	1248	Csömödér	682	Egerfarmos	688
Cibakháza	4508	Csörötnek	953	Egerlövő	605
Cikó	983	Csösz	1036	Egerszólát	1122
Cirák	660	Csővár	689	Egyed	595
Csabacsúd	2077	Dabronc	504	Egyek	5535
Csabdi	1164	Dad	1083	Egyházasdengeleg	526
Csabrendek	2995	Dág	991	Egyházásfalva	906

Egyházasgerge	836	Fertőendréd	628	Görcsöny	1623
Egyházashollós	585	Fertőszentmiklós	3872	Görgeteg	1198
Egyházaskesző	611	Fertőszéplak	1173	Gulács	951
Egyházaskozár	899	Fityeház	721	Gutorföldre	1243
Egyházasrádóc	1363	Foktó	1713	Gyarmat	1306
Előszállás	3797	Forráskút	2295	Gyékényes	1075
Encsencs	2053	Forró	2355	Gyermely	1290
Endrefalva	1234	Földeák	3327	Gyömöre	1367
Eperjes	665	Földes	4338	Gyöngyöshalász	2591
Eperjeske	1230	Furta	1182	Gyöngyösoroszi	1603
Epöl	638	Füle	864	Gyöngyöspata	2761
Erdőbénye	1352	Fülöp	1895	Gyöngyössolymos	3153
Erdőhorváti	657	Fülöpháza	926	Gyönk	2240
Erdőkövesd	697	Fülöpjakab	1142	Győrasszonyfa	503
Erdőkürt	611	Fülöpszállás	2455	Györe	767
Erdőtarcsa	611	Fürged	693	Györgytarló	605
Erk	831	Füzér	579	Györköny	925
Érpatak	1768	Gáborján	928	Györsövényház	830
Érsekcsanád	2821	Gacsály	832	Györtelek	1697
Érsekhalma	700	Gádosros	4074	Győrvár	707
Érsekvadkert	3789	Galgaguta	738	Gyulaháza	2043
Értény	810	Galgagyörk	1062	Gyulaj	1070
Esztár	1367	Galgahévíz	2527	Gyulakeszi	709
Eszteregnye	758	Galgamácsa	1983	Gyúró	1209
Ete	600	Gamás	875	Gyüre	1263
Etyek	3546	Gara	2683	Hahót	1254
Fábiánháza	1858	Garabonc	806	Hajdúszovát	3149
Fábiánsebestyén	2278	Gátér	1062	Hajós	3544
Fácánkert	784	Gávavencsellő	3934	Halászi	2879
Fajsz	1903	Géberjén	573	Halimba	1141
Farád	1954	Géderlak	1083	Halmaj	1892
Farkaslyuk	2035	Gégény	2036	Halmajugra	1278
Farmos	3630	Gelej	701	Hangács	698
Fegyvernek	6949	Gelénes	608	Hangony	1781
Fehérvárcsurgó	1886	Gellénháza	1707	Hantos	994
Felcsút	1671	Gelse	1202	Harkakötöny	1018
Feldebrő	1132	Gemzse	856	Háromfa	860
Felgyő	1482	Gérce	1186	Harsány	2063
Felpéc	818	Gerde	558	Hárskút	619
Felsődobsza	939	Gerendás	1565	Harta	4542
Felsőmocsolád	519	Geresdlak	957	Hedrehely	531
Felsőnána	698	Gerjen	1333	Hegyfalu	688
Felsőnyárad	1057	Gersekarát	780	Héhalom	1048
Felsőnyék	1115	Geszt	877	Hejőbába	1934
Felsőpáhok	565	Gesztely	2901	Hejőkeresztúr	1122
Felsőpetény	766	Gesztteréd	1840	Hejőpapi	1237
Felsőrajk	814	Girincs	887	Hejőszalonta	798
Felsőszentiván	2012	Gógánfa	808	Helesfa	548
Felsőszentmárton	1050	Golop	678	Hencida	1318
Felsőszölnök	682	Gomba	2700	Hercegkút	733
Felsőtelekes	820	Gödre	977	Hercegszántó	2329
Felsővadász	530	Gölle	1177	Heréd	2052
Fényeslitke	2396	Göncruszka	713	Héreg	1042
Ferencszállás	659	Görbeháza	2641	Herencsény	713

Hernádkak	1431	Jánosháza	2834	Kék	1997
Hernádnémeti	3686	Jánoshida	2680	Kékcse	1646
Hernádvécse	900	Járdánháza	1933	Kelebia	2999
Hét	571	Jármi	1322	Kelemér	543
Hetes	1142	Jásd	835	Kéleshalom	557
Hetvehely	532	Jászágó	726	Kemeneshőgyész	572
Hevesaranyos	726	Jászsószentgyörgy	3836	Kemenesmagasi	987
Hevesvezekény	714	Jászboldogháza	1826	Kemenesmihályfa	589
Hévízgyörk	2975	Jászdózsa	2219	Kemenessömjén	643
Hidas	2312	Jászfelsőszentgyörgy	1803	Kemenesszentpéter	790
Hidasnémeti	1208	Jászjakóhalma	3150	Kémes	546
Hidvégárdó	694	Jászkarajenő	2992	Kenézlő	1395
Himesháza	1220	Jáskisér	5778	Kengyel	4362
Himod	726	Jászladány	6194	Kenyeri	969
Hobol	1046	Jászszentlászló	2623	Kerecsend	2198
Hodász	3503	Jásztelek	1775	Kereki	561
Hollóháza	1018	Jéke	723	Kerékteleki	724
Homokbödöge	715	Jenő	1241	Kerta	739
Homokmégy	1566	Jobaháza	559	Keszeg	720
Homokszentgyörgy	1249	Jobbágyi	2306	Kesznyéten	1854
Homorúd	731	Kács	644	Kesztölc	2556
Homrogd	1002	Kajárpéc	1382	Kétdobony	529
Hont	595	Kajászó	986	Kétegyháza	4354
Hort	3870	Kajdacs	1321	Kéthely	2440
Horvátzsidány	856	Kakasd	1743	Kétsoprony	1559
Hosszúpályi	5471	Kakucs	2592	Kétújfalu	710
Hugyag	904	Kál	3664	Kéty	758
Hunya	814	Káld	1188	Kevermes	2433
Igar	1095	Kálló	1477	Kimle	2842
Igrici	1260	Kállósején	4030	Kincsesbánya	1569
Iharos	511	Kálmánca	706	Királd	945
Iharosberény	1364	Kálmánháza	2097	Királyegyháza	1034
Ikervár	1878	Káloz	2538	Királyhegyes	734
Iklad	2135	Kamut	1161	Kisapostag	1199
Ilk	1171	Kántorjánosi	2230	Kisar	1046
Imrehegy	860	Kápolna	1598	Kisbárapáti	552
Ináncs	1194	Kápolnásnyék	3180	Kisdombgyház	599
Inke	1356	Kapoly	757	Kisdorog	888
Ipolytarnóc	531	Kapospula	1023	Kisfalud	834
Ipolyvece	853	Káptalanfa	864	Kisgyőr	1609
Iregszemcse	2905	Karácsond	3154	Kisharsány	570
Istenmezeje	1817	Karád	1716	Kisigmánd	526
Istvándi	643	Karancskeszi	1938	Kiskorpád	945
Isztimér	978	Karancsság	1168	Kiskunlacháza	8590
Iván	1365	Karcsa	1980	Kisláng	2645
Ivánc	716	Kardos	793	Kisléta	1903
Iváncsa	2788	Kardoskút	976	Kislőd	1307
Izmény	533	Karmacs	843	Kismarja	1400
Izsófalva	1899	Kartal	5711	Kismaros	1799
Jakabszállás	2619	Kaskantyú	1080	Kisnána	1122
Jákfa	557	Kaszaper	2110	Kisnémedi	658
Jákó	717	Katymár	2359	Kispalád	533
Jánd	1065	Káva	674	Kisszállás	2875
Jánkmajtis	1702	Kázsmárk	1002	Kisszekeres	571

Kisvarsány	981	Lakócsa	580	Mánfa	936
Kiszombor	4172	Lánycsók	2694	Mány	2250
Kocs	2651	Laskod	1068	Marcaltó	876
Kocsér	1990	Látrány	1394	Máriaalom	703
Kocsola	1420	Lázi	634	Máriakéménd	548
Kocsord	3008	Leányvár	1671	Márianosztra	1610
Kóka	4172	Legénd	585	Markaz	1904
Kokad	701	Legyesbénye	1646	Markotabödöge	502
Kolontár	813	Léh	511	Márok	550
Kompolt	2154	Lengyel	754	Maroslele	2182
Kondó	645	Lepsény	3227	Mártély	1339
Kondorfa	667	Lesenceistvánd	928	Martonyi	533
Kondoros	5921	Lesencetomaj	1135	Mátételke	643
Konyár	2263	Letkés	1196	Mátraballa	857
Kosd	2240	Levelek	2861	Mátraderecske	2266
Kovácsvágás	626	Lippó	559	Mátramindszent	949
Kökút	562	Litke	912	Mátranovák	2026
Kölcse	1386	Lókút	515	Mátraszele	1032
Kölesd	1609	Lónya	839	Mátraszőlős	1715
Kölked	1123	Lovasberény	2715	Mátraterenye	2024
Kömlő	1866	Lovászi	1324	Mátraverebély	2220
Kömlőd	1151	Lovászpata	1331	Mátyásdomb	809
Kömörő	600	Lökösháza	2040	Máza	1406
Kömpöc	824	Lövő	1424	Mecseknádasd	1664
Köröm	1245	Lövőpetri	505	Medgyesbodzás	1247
Körösladány	5129	Lucfalva	615	Medgyesegyháza	4098
Körösnagyharsány	670	Ludányhalászi	1605	Medina	1038
Köröstarcsa	2809	Ludas	839	Meggyeskovácsi	747
Köröstetétlen	909	Mád	2627	Megyaszó	3029
Körösújfalú	718	Madaras	3278	Méhkerék	2315
Körösszakál	911	Madocsa	1968	Méhtelek	731
Körösszegapáti	984	Mágocs	2696	Mélykút	5786
Kötce	535	Magy	988	Mende	4145
Kötegyán	1578	Magyaralmás	1537	Méra	1760
Kötelek	1817	Magyaratád	1005	Mérk	2268
Krasznokvajda	509	Magyarbánhegyes	2783	Mernye	1572
Kunadacs	1757	Magyarbóly	1104	Mersevát	581
Kunágota	2983	Magyarcsanak	1646	Mesterszállás	796
Kunbaja	1756	Magyaregregy	862	Mesztegyő	1417
Kunbaracs	678	Magyaregres	597	Mezőcsokonya	1203
Kuncsorba	750	Magyargéc	855	Mezőfalva	4951
Kunmadaras	5803	Magyargencs	633	Mezőgyán	1315
Kunpeszér	693	Magyarhomorog	917	Mezőkeresztes	4129
Kunszállás	1694	Magyarkeszi	1441	Mezőkomárom	1071
Kurd	1351	Magyarlak	817	Mezőladány	1040
Kurityán	1844	Magyarnándor	1227	Mezőlak	1116
Kustánszeg	584	Magyarszék	1126	Mezőnagy Mihály	1191
Kutas	1597	Magyarszerdahely	545	Mezőnyárad	1713
Külsővat	875	Majs	1106	Mezőörs	948
Küngös	536	Makád	1262	Mezőpeterd	586
Lábod	2223	Makkoshotyka	989	Mezősas	680
Lad	692	Malomsok	577	Mezőszemere	1266
Lajoskomárom	2361	Mályinka	574	Mezőszentgyörgy	1328
Lak	607	Mándok	4426	Mezőszilas	2222

Miháld	913	Nagykónyi	1275	Nógrádsáp	895
Mihálygerge	695	Nagykorpád	623	Nógrádsipek	758
Mihályháza	834	Nagykökényes	621	Nógrádszakál	645
Mihályi	1144	Nagykörű	1735	Noszlop	1112
Mike	702	Nagylak	597	Nova	882
Mikebuda	797	Nagylóc	1761	Novajdrány	1453
Mikófalva	831	Nagylók	1124	Nőtincs	1213
Mikóháza	565	Nagymágocs	3435	Nyárad	922
Milota	855	Nagymányok	2501	Nyáregyháza	3604
Mindszentgodisa	1023	Nagynyárad	871	Nyársapát	1755
Miske	1867	Nagyoroszi	2512	Nyírabrány	3952
Mogyorósbánya	882	Nagypeterd	675	Nyíracsád	3982
Mohora	980	Nagyrabé	2367	Nyírád	1902
Molnári	798	Nagyrada	563	Nyírbétek	2967
Monok	1809	Nagyrécse	1066	Nyírbogát	3284
Monostorpályi	2191	Nagyréde	3352	Nyírbogdány	2974
Mórág	801	Nagyrev	824	Nyírcaholy	2198
Móricgát	593	Nagyrozvagy	738	Nyírcaászári	1218
Mórichida	865	Nagysáp	1510	Nyírdersz	664
Mosonszolnok	1570	Nagysimonyi	1000	Nyírgelse	1158
Mozsgó	1106	Nagyszakácsi	511	Nyírgyulaj	2073
Mucsi	543	Nagyszekeres	537	Nyírbrony	1123
Múcsony	3495	Nagyszénás	5704	Nyírkákó	930
Muhi	540	Nagyszentjános	1865	Nyírkarász	2407
Murakeresztúr	1957	Nagyszokoly	994	Nyírkáta	1729
Muraszemenye	647	Nagytevel	516	Nyírkércs	828
Nábrád	967	Nagytóke	521	Nyírlövő	736
Nádasd	1344	Nagyút	744	Nyírmada	4615
Nádasdladány	1853	Nagyvarsány	1480	Nyírmártonfalva	2165
Nágocs	706	Nagyvázsony	1810	Nyírmeggyes	2709
Nagyacsád	710	Nagyveleg	699	Nyírmihálydi	1979
Nagyalásony	516	Nagyvenyim	4814	Nyírparasznya	953
Nagyar	719	Nagyvisnyó	1129	Nyírpilis	685
Nagybánhegyes	1490	Nak	690	Nyírtass	2133
Nagybaracska	2475	Naszály	2239	Nyírtét	1130
Nagybarca	1066	Nekézseny	919	Nyírvasvári	1960
Nagybárkány	689	Nemesapáti	501	Óbarok	791
Nagycsécs	897	Nemesbikk	1035	Ófehértó	2680
Nagycserkesz	1882	Nemesbük	591	Óhíd	638
Nagydobos	2315	Nemesdéd	771	Okány	2969
Nagydobsza	687	Nemesgörzsöny	795	Olasz	609
Nagydorog	2762	Nemesgulács	1030	Olaszfa	511
Nagyér	621	Nemesnádudvar	2062	Olaszfalu	1103
Nagyesztergár	1214	Nemesszalók	1029	Olaszliszka	1816
Nagyfüged	1832	Nemesvid	856	Olecsva	709
Nagygyimót	623	Németkér	1873	Ónod	2463
Nagyharsány	1703	Nemti	822	Ópályi	2983
Nagyhegyes	2665	Nézsza	1166	Ópusztaszer	2290
Nagyigmánd	3186	Nick	563	Ordacsehi	823
Nagyiván	1230	Nikla	736	Ordas	505
Nagykamarás	1686	Nógrád	1561	Orgovány	3502
Nagykapornak	975	Nógrádkövesd	697	Ormosbánya	1783
Nagykarácsony	1507	Nógrádmarcal	543	Osli	945
Nagykereki	1361	Nógrádmegyer	1763	Ostffyasszonyfa	832

Oszkó	680	Petőfibánya	3121	Réde	1570
Osztopán	854	Petőfiszállás	1707	Rédics	1009
Ozora	1826	Petőháza	1010	Regöly	1357
Öcsöd	3747	Piliny	648	Rém	1394
Ökörítófülöpös	2041	Piliscsév	2314	Rétalap	541
Ölbő	756	Pincehely	2557	Rétközberencs	1185
Őr	1374	Piricse	1835	Révleányvár	636
Öregcsertő	976	Pirtó	1011	Rezi	1102
Öreglak	1777	Pitvaros	1500	Ricse	1874
Órhalom	1064	Pocsaj	2733	Rigyác	509
Örményes	1185	Pócspetri	1826	Rimóc	1923
Örménykút	526	Pogányszentpéter	513	Rohod	1306
Órtilos	682	Porcsalma	2753	Romhány	2396
Ósi	2194	Pölöske	889	Rozsály	766
Öskü	2302	Pörböly	596	Rózsaszentmárton	2071
Öttömös	803	Prügy	2526	Rudabánya	2916
Ötvöskőnyi	976	Pusztadobos	1284	Rudolftelep	782
Pácin	1486	Pusztaföldvár	1967	Rum	1210
Pacsa	1883	Pusztahencse	1060	Ruzsa	2796
Páhi	1287	Pusztakovácsi	891	Ságújfalu	1004
Páka	1290	Pusztamagyaród	671	Ságvár	1763
Pakod	979	Pusztamérges	1352	Sajóecseg	1065
Pálfa	1781	Pusztamonostor	1684	Sajóhidvég	1094
Pálmonostora	2068	Pusztaszabolcs	6295	Sajóivánka	600
Palotabozsok	1085	Pusztaszentlászló	686	Sajókaza	3403
Palotás	1716	Pusztaszer	1620	Sajólád	2962
Pánd	1914	Pusztavacs	1521	Sajónémeti	604
Panyola	650	Pusztavám	2499	Sajópetri	1486
Pap	1770	Püski	656	Sajópüspöki	583
Pápateszér	1280	Püspökhatvan	1587	Sajószöged	2322
Papkeszi	1648	Püspökmolnári	959	Sajóvelezd	902
Papos	847	Püspökszilágy	721	Salomvár	571
Parasznya	1287	Rábacsanak	575	Sály	2013
Paszab	1297	Rábacsécsény	601	Sand	500
Patak	1019	Rábagyarmat	888	Sáp	1051
Pátroha	2931	Rábahídvég	1058	Sáregres	827
Patvarc	650	Rábakecöl	819	Sárisáp	2918
Pátyod	653	Rábapaty	1750	Sárszentlőrinc	1005
Pázmánd	1989	Rábapordány	1136	Sarkadkeresztúr	1844
Pázmándfalu	903	Rábaszentandrás	529	Sárkeresztúr	2457
Pecöl	822	Rábaszentmihály	521	Sármellék	1829
Pécsely	533	Rábatamási	1000	Sárosd	3445
Pély	1534	Ráckeresztúr	3203	Sárpilis	679
Penc	1373	Rád	1616	Sárrétudvari	3009
Penészlek	1068	Radostyán	658	Sárszentágota	1383
Penyige	777	Ragály	685	Sáta	1402
Pér	2388	Rajka	2625	Sátorhely	697
Peresznye	615	Rakaca	890	Sávoly	555
Pereszteg	1402	Ráksi	508	Segesd	2684
Perkáta	4105	Ramocsaháza	1499	Semjénháza	687
Perkupa	927	Rásonysápberencs	563	Sényő	1395
Péteri	1878	Rátka	1089	Serényfalva	1023
Pétfürdő	4996	Ravazd	1178	Simaság	702
Petneháza	1949	Recsk	3023	Siójut	538

Sokorópátka	1051	Szalmatercs	501	Szuhakálló	1026
Soltszentimre	1392	Szalonna	1063	Szuhogy	1225
Som	710	Szamosangyalos	591	Szulok	737
Somberek	1601	Szamossályi	763	Szücsi	1687
Somlószőlős	735	Szamosszeg	2043	Szügy	1417
Somogyapáti	567	Szank	2488	Tabajd	940
Somogybabod	527	Szany	2334	Tabdi	1195
Somogyfájsz	507	Szápár	543	Táborfalva	3292
Somogygeszti	564	Szár	1689	Takácsi	935
Somogyhárságy	534	Szár föld	865	Taktabáj	599
Somogyjád	1633	Szászberek	961	Taktaharkány	4074
Somogymeggyes	604	Szászvár	2658	Taktakenéz	1209
Somogysámson	799	Szatmárcseke	1525	Taktaszada	2046
Somogysárd	1379	Szátok	526	Taliándörögd	711
Somogyszentpál	812	Szebény	505	Tállya	2240
Somogyszil	837	Szécsényfelfalu	502	Táp	709
Somogyszob	1771	Szedres	2485	Tápióbicske	3311
Somogyudvarhely	1159	Szegvár	4913	Tápiógyörgye	3656
Somogyvámos	826	Székely	1087	Tápióság	2653
Somogyvár	2035	Székelyszabar	657	Tápiószecső	6370
Somogyzsitfa	911	Székkutas	2631	Tápiószele	5822
Sonkád	685	Szeleste	667	Tápiószentmárton	5287
Soponya	1927	Szelevény	1202	Tápiószőlős	3013
Sopronhorpács	880	Szende hely	1461	Tapsony	885
Sopronkövesd	1248	Szendrőlád	1700	Tápszentmiklós	948
Sorkifalud	663	Szenna	717	Tar	2015
Sótony	707	Szentdomonkos	574	Tarany	1279
Söjtör	1646	Szentgál	2814	Tarcal	3329
Súr	1360	Szentgáloskér	612	Tard	1464
Surd	672	Szentistván	2672	Tardona	1164
Sükösd	4031	Szentkirály	2032	Tardos	1629
Sülysáp	7674	Szentlászló	890	Tarhos	1079
Sümegecsehi	636	Szentlőrinc káta	1924	Tarján	2812
Sümegeprága	670	Szentpéterfa	1076	Tárkány	1593
Süttő	2034	Szentpéterszeg	1252	Tarnabod	692
Szabadegyháza	2220	Szentpéterúr	1041	Tarnalelesz	1831
Szabadhídvég	982	Szepetnek	1790	Tarnaörs	1838
Szabadszentkirály	806	Szerecseny	936	Tarnaszentmiklós	1037
Szabás	656	Szeremle	1575	Tarnaszadány	1355
Szabolcsbáka	1253	Szerep	1628	Tarpa	2371
Szabolcsveresmart	1717	Szigetbecse	1283	Táska	503
Szajk	797	Szigetcsép	2317	Tass	2955
Szajla	664	Szigetújfalu	2051	Tát	5508
Szakáld	563	Szihalom	2098	Tataháza	1476
Szakály	1686	Szil	1384	Tázlár	2014
Szakcs	1028	Szilsárkány	721	Telekes	592
Szadmár	1416	Szin	760	Telekgerendás	1647
Szakoly	2877	Szólád	600	Tengelic	2486
Szakony	521	Szomód	2003	Tengőd	580
Szákszend	1539	Szomolya	1814	Tenk	1207
Szalánta	1151	Szomor	1089	Tényő	1428
Szalaszend	1092	Szögliget	763	Tépe	1175
Szálka	596	Szőlősgyörök	1203	Terem	698
Szalkszentmárton	2997	Szuha	745	Tereske	716

Tés	972	Tolmács	761	Vámosmikola	1658
Tetétlen	1463	Tolnanémedi	1232	Vámosoroszi	536
Tevel	1648	Tomajmonostora	759	Vámosújfalú	916
Tibolddaróc	1540	Tornanádaska	656	Váncsod	1348
Tiborszállás	1073	Tornyiszentmiklós	688	Vanyarc	1384
Timár	1410	Tornyosnémeti	604	Vanyola	618
Tiszaadony	738	Tornyospálca	2698	Váralja	1038
Tiszaalpár	5048	Tótszentmárton	930	Váraszó	607
Tiszabecs	1049	Tótszerdahely	1329	Várbalog	501
Tiszabercel	2136	Tótvázsony	1183	Varbó	1174
Tiszabezdéd	1996	Tömörkény	1948	Várda	551
Tiszabő	2032	Törtel	4524	Várdomb	1194
Tiszabura	2749	Töttös	639	Varsány	1774
Tiszacsermely	608	Tunyogmatolcs	2567	Várvölgy	1113
Tiszadada	2432	Túristvándi	772	Vasad	1657
Tiszaderzs	1357	Túrriese	686	Vásárosdombó	1158
Tiszadob	3309	Türje	1844	Vasboldogasszony	656
Tiszaeszlár	2793	Tüskevár	574	Vaskút	3603
Tiszagyenda	1077	Tyukod	2130	Vasmegyer	1610
Tiszagyulaháza	828	Udvari	533	Vassurány	874
Tiszaigar	921	Újcsanáros	875	Vaszar	1626
Tiszajenő	1696	Újdombrád	686	Vatta	918
Tiszakanyár	1667	Újhartyán	2765	Vécs	734
Tiszakarád	2540	Újiráz	596	Végegyháza	1617
Tiszakerecseny	959	Újkenéz	1052	Véménd	1702
Tiszakeszi	2701	Újkér	1108	Vereb	772
Tiszakóród	824	Újlengyel	1682	Verpelét	4016
Tiszakürt	1604	Újpetre	1153	Versend	913
Tiszaladány	720	Újrónafő	830	Vértesacsa	1744
Tiszalúc	5614	Újszentmargita	1602	Vértesboglár	927
Tiszaogyorós	735	Újszilvás	2616	Vérteskethely	612
Tiszanagyfalú	1959	Újtelek	516	Vése	974
Tiszanána	2657	Újtikos	931	Veszkény	892
Tiszapalkonya	1553	Újudvar	965	Veszprémvarsány	1028
Tiszapüspöki	2106	Úny	646	Vezseny	634
Tiszarád	526	Ura	730	Vilmány	1399
Tiszaroff	1933	Uraiújfalú	935	Vilonya	625
Tiszasas	1227	Úri	2609	Visonta	1040
Tiszasüly	1777	Úrkút	2212	Viss	743
Tiszaszalka	931	Uszód	1090	Visznek	1239
Tiszaszentimre	2356	Üllés	3156	Vitnyéd	1409
Tiszaszentmárton	1272	Vácegres	826	Vízvár	682
Tiszatarján	1483	Váchartyán	1716	Vizsoly	914
Tiszatelek	1492	Vácszentlászló	1981	Vokány	952
Tiszatenyő	1837	Vadna	595	Vönöck	836
Tiszaug	903	Vág	561	Zabar	560
Tiszavárkony	1729	Vaja	3650	Zádorfalva	533
Tisztaberek	640	Vajdácská	1394	Zagyvaszántó	2124
Tóalmás	3198	Vajszló	1944	Zákány	1895
Tófalú	649	Vál	2348	Zákányszék	2801
Tófej	728	Valkó	2424	Zalaapáti	1712
Tokod	4344	Vállaj	1002	Zalabaksa	694
Tokodaltáró	3071	Vámosatya	613	Zalabér	747
Tolesva	1955	Vámosgyörk	2071	Zalacsány	947

Zalakomár	3132	Zalavár	915	Zsámbok	2372
Zalaszabar	633	Zemplénagárd	926	Zsana	861
Zalaszántó	1007	Zichyújfalu	971	Zsira	849
Zalaszentbalázs	932	Zimány	642	Zsurk	773
Zalaszentlászló	840	Zomba	2396	Zubogy	593
Zalaszentmihály	1037	Zsadány	1780		
Zalatárnok	793	Zsáka	1702		

12. Aprófalvak

Abaújalpár	103	Balatonhenye	145	Bonyhádvarasd	491
Abaújszolnok	151	Balatonrendes	117	Borjád	450
Abaújvár	323	Bánfa	214	Borsodgeszt	312
Abod	276	Baranyahídvég	234	Borszörcsök	432
Adorjánháza	470	Baranyaszentgyörgy	208	Bosta	146
Adorjás	183	Barlahida	160	Botykapeterd	396
Ág	197	Barnag	120	Böde	301
Aka	271	Basal	189	Bödeháza	82
Almásháza	57	Baskó	234	Bögöt	381
Almáskeresztúr	98	Bátaapáti	428	Börzönce	87
Alsóbogát	284	Bátor	437	Bucsuta	272
Alsóobsza	412	Batyk	428	Bugacpusztaháza	355
Alsógagy	104	Bazsi	478	Bükkmogyorósd	192
Alsómocsolád	323	Béb	252	Bükkszentmárton	375
Alsórajk	430	Becskeháza	53	Bürüs	102
Alsóregmec	222	Bedő	317	Büssü	475
Alsószenterzsébet	87	Békás	234	Büttös	256
Alsószőlők	424	Bélavár	463	Cakóháza	66
Alsótelekes	161	Belecska	368	Chernelházadamonya	220
Alsótold	270	Belsősárd	114	Csáfordjánosfa	259
Andrásfa	285	Belvárdgyula	424	Csákány	314
Apácatorna	189	Benk	492	Csanádalberti	475
Apátistvánfalva	404	Bér	436	Csánig	431
Apátvarasd	133	Beret	253	Csapi	392
Aranyosgadány	367	Besence	143	Csarnóta	157
Arka	117	Bezedek	283	Császló	383
Árpás	282	Bezeréd	210	Csataszög	330
Áta	231	Bezi	434	Csatka	317
Babarcszőlős	156	Bihardancsháza	218	Csebény	102
Bácsszentgyörgy	195	Bikács	483	Csehbánya	290
Bácsszőlős	441	Bisse	242	Csehi	312
Baglad	62	Bocska	372	Csehimindszent	429
Bakháza	246	Boda	416	Csém	465
Bakóca	337	Bodmér	253	Csenyéte	396
Bakonygyirót	183	Bodolyabér	307	Csép	364
Bakonykoppány	240	Bodonyhely	332	Csér	39
Bakonykúti	112	Bodorfa	152	Cserdi	352
Bakonypéterd	272	Bódvalenke	178	Cserénfa	244
Bakonypölöske	431	Bódvarákó	144	Cserhálhaláp	416
Bakonyság	98	Bogádmindszent	426	Cserhátszentiván	168
Bakonyszentiván	256	Bogdása	352	Csertalagos	46
Bakonyszücs	366	Bókaháza	351	Csertő	451
Baktüttös	360	Bokor	132	Csesztve	332
Balajt	427	Bolhás	489	Csibrák	423
Balatoncsicsó	172	Bonnya	315	Csipkerek	433

Csitár	461	Endróc	416	Gerényes	266
Csoma	482	Erdősmárok	103	Gétye	119
Csombárd	319	Erdősmecske	425	Gic	492
Csonkamindszent	166	Erzsébet	343	Gige	356
Csöde	85	Esztergályhorváti	472	Gilvánfa	375
Csömend	343	Fáj	289	Gomboszeg	39
Csönge	440	Fancsal	349	Gór	253
Csörnyeföld	499	Farkasgyepű	393	Gordisa	294
Csurgónagymarton	209	Fazekasboda	214	Gosztola	19
Cún	258	Fedémes	396	Gömörszőlős	95
Dabrony	432	Fehértó	493	Görcsönydoboka	443
Damak	276	Feked	246	Gósfa	367
Dámóc	438	Felsőberecki	326	Grábóc	215
Daraboshegy	108	Felsőcsatár	466	Gyalóka	75
Darnó	156	Felsőegerszeg	153	Gyanógergye	156
Debercsény	102	Felsőgagy	161	Gyepükaján	371
Debréte	30	Felsőjánosfa	209	Gyóró	402
Detek	304	Felsőkelecsény	403	Gyöngyfa	138
Dinnyeberki	112	Felsőmarác	324	Gyöngyösmellék	324
Diósberény	398	Felsőregmec	204	Győröcske	130
Dobri	226	Felsőszenterzsébet	19	Gyugy	273
Dozmat	192	Felsőtold	185	Gyügye	255
Döbörhegy	204	Fenyőfő	159	Gyűrűs	101
Döbröce	91	Fertőboz	273	Hács	416
Dörgicse	262	Fertőhomok	483	Hajmás	260
Döröske	113	Fiad	190	Halastó	136
Dötk	25	Filkeháza	120	Halogy	300
Dövény	314	Folyás	430	Harasztifalu	182
Drágszél	386	Fonó	374	Hásságy	290
Drávacsehi	250	Fony	415	Hegyesd	161
Drávacsepely	244	Főnyed	90	Hegyháthodász	180
Drávagárdony	165	Fulókércs	380	Hegyhátmaróc	218
Drávaiványi	242	Fülesd	470	Hegyhátsál	175
Drávakeresztúr	161	Fülpösdaróc	325	Hegyhátszentmárton	65
Drávapalkonya	277	Füzérkajata	165	Hegyhátszentpéter	194
Drávapiski	95	Füzérkomlós	395	Hegymagas	277
Drávaszerdahely	211	Fűzvölgy	144	Hegymeg	135
Drávasztára	477	Gáborjánháza	79	Hegyszentmárton	477
Dubicsány	337	Gadács	131	Hejce	278
Duka	295	Gadány	360	Hejőkürt	321
Dunaremete	241	Gadna	243	Hencse	409
Dunaszentmiklós	411	Gagyapáti	15	Heresznye	290
Dúzs	297	Gagybátor	283	Hermánszeg	287
Ebergőc	134	Gagyvendégi	240	Hernádbúd	167
Ecseny	312	Gálosfa	303	Hernádcéce	243
Edde	247	Galvács	110	Hernádkércs	347
Edve	149	Ganna	280	Hernádpetri	277
Egeralja	270	Garáb	79	Hernádszurdok	230
Egeraracs	359	Garadna	489	Hernyék	116
Égerszög	87	Garbolc	143	Hetefejércse	318
Egervölgy	398	Garé	342	Hetyefő	104
Egyházasharaszti	336	Gasztony	495	Hidegkút	394
Egyházashetye	440	Gecse	497	Hidegség	304
Ellend	229	Gelsesziget	275	Hirics	235

Hollád	327	Katádfa	165	Kisherend	208
Homokkomárom	251	Katafa	378	Kishódos	74
Horpács	191	Kátoly	346	Kisjakabfalva	169
Horváthertelend	103	Kávás	242	Kiskassa	298
Horvátlövő	195	Kazsok	362	Kiskinizs	354
Hosszúvíz	65	Kéked	244	Kislippó	319
Hosszúvölgy	167	Kékesd	218	Kismányok	392
Hosztót	96	Kékkút	60	Kisnamény	358
Hottó	334	Keléd	93	Kisnyárad	232
Hövej	310	Kelevíz	336	Kispirit	112
Hunyadfalva	232	Kemeneskápolna	120	Kisrákos	246
Husztót	67	Kemenespálfa	475	Kisrécese	164
Ibafa	248	Kemenesszentmárton	229	Kisrozvágy	212
Iborfia	20	Keménfa	113	Kissikátor	368
Iklanberény	41	Kemestaródfa	235	Kissomlyó	232
Iklódbördőce	353	Kemse	66	Kisszékely	429
Iliny	199	Kenéz	292	Kisszentmárton	301
Illocska	269	Kercaszomor	233	Kissziget	194
Imola	127	Kercseliget	463	Kisszölös	132
Ipacsfa	210	Kerecseny	302	Kistamási	144
Ipolydamásd	377	Keresztéte	28	Kistapolca	214
Ipolytölgyes	444	Kerkabarabás	296	Kistolmács	167
Irota	117	Kerkafalva	139	Kistormás	360
Ispánk	113	Kerkakutas	151	Kistótfalu	335
Iszkáz	409	Kerkaskápolna	101	Kisunyor	386
Ivád	448	Kerkaszentkirály	276	Kisvásárhely	64
Ivánbattyán	169	Kerkateskánd	172	Kisvaszar	337
Ivándárda	266	Kérsemjén	321	Kisvejke	460
Jágónak	299	Kertészsziget	457	Kiszidány	102
Jákfalva	482	Keszőhidegkút	261	Komjádi	345
Jászivány	433	Kétvölgy	140	Komlódtótfalu	98
Kacorlak	235	Kilimán	277	Komlósd	210
Kacsóta	287	Kisapáti	357	Komlóska	330
Kákics	233	Kisasszond	164	Koppányszántó	427
Kalaznó	209	Kisasszonyfa	230	Korlát	324
Kallósd	112	Kisbabot	243	Kórós	247
Kálócfá	197	Kisbágyon	485	Kovácsbida	295
Kám	478	Kisbajom	442	Kovácsszenája	69
Kamond	439	Kisbárkány	255	Kozárd	189
Kánó	207	Kisberény	211	Kozmadombja	55
Kány	86	Kisberzsény	111	Köblény	288
Kánya	469	Kisbeszterce	93	Köcsk	302
Kányavár	170	Kisbodak	382	Kövegy	467
Kaposgyarmat	124	Kisbudmér	134	Köveskál	431
Kaposhomok	415	Kiscséc	210	Kup	460
Kaposkeresztúr	371	Kiscsehi	209	Kupa	183
Káptalantóti	423	Kiscsősz	128	Kutasó	114
Kára	62	Kisdér	138	Külsősárd	103
Karakó	234	Kisdobsza	274	Lácacséke	431
Karakószöröcsök	327	Kisecset	214	Ládbesenyő	338
Kárász	396	Kisfüzes	169	Lakhegy	491
Karos	477	Kisgörbő	253	Lápaő	218
Kásád	377	Kisgyalán	251	Lapáncsa	208
Kastélyosdombó	320	Kishajmás	219	Lasztonya	95

Lénárdaróc	400	Meződ	166	Nemesnép	144
Lendvadedes	38	Mezőhék	396	Nemespátró	345
Lendvajakabfa	32	Mihályfa	402	Nemesrádó	329
Lesencefalva	325	Mikekarácsonyfa	274	Nemesrempehollós	293
Libickozma	47	Miklósi	259	Nemessándorháza	316
Lickóvadamos	247	Mikosszéplak	337	Nemesszentandrás	260
Liget	461	Mindszentkállya	353	Nemesvita	384
Ligetfalva	59	Misefa	303	Németbánya	81
Liptód	240	Miszla	347	Németfalva	215
Lispesztadorján	332	Molnaszecsőd	401	Nóráp	240
Liszó	456	Molvány	220	Nyalka	421
Litka	73	Monaj	295	Nyésta	70
Lócs	129	Mónosbél	423	Nyim	297
Lórév	307	Monosló	151	Nyíri	451
Lovas	376	Monyoród	192	Nyomár	334
Lovászhetény	329	Mőcsény	405	Nyögér	364
Lulla	241	Mucsfa	423	Nyugotszenterzsébet	226
Lúzsok	220	Murarátka	297	Óbánya	147
Maglóca	101	Murga	92	Óbudavár	58
Magosliget	245	Nadap	433	Ócsárd	428
Magyardombegyház	294	Nagybakónak	483	Ófalu	367
Magyarföld	42	Nagybudmér	255	Óföldrék	495
Magyarkeresztúr	493	Nagycsány	167	Okorág	187
Magyarlukafa	109	Nagycepele	422	Okorvölgy	97
Magyarmecske	336	Nagydém	417	Olcsvaapáti	336
Magyarnádaj	190	Nagygeresd	306	Old	414
Magyarsarlós	342	Nagygörbő	250	Ólmod	88
Magyarszecsőd	483	Nagyhajmás	438	Oltárc	312
Magyarszentmiklós	297	Nagyhódos	141	Orbánosfa	145
Magyarszombatfa	298	Nagyhuta	86	Orfalu	55
Magyartelek	235	Nagykeresztúr	294	Ormándlak	121
Mánd	275	Nagykinizs	350	Oroszi	158
Maráza	218	Nagykölked	146	Oroszló	329
Marcalgeryi	472	Nagymizdó	146	Orosztony	476
Márfa	241	Nagypall	443	Ortaháza	153
Márkháza	257	Nagypirit	325	Oszlár	429
Markóc	68	Nagyrákos	316	Ózdfalu	173
Maróc	131	Nagyszékely	467	Ozmánbük	234
Marócsa	117	Nagytilaj	183	Öcs	226
Márokföld	59	Nagytótfalu	368	Önböly	456
Márokpapi	455	Nagyváty	362	Őrimagyarósd	263
Matty	375	Nagyvejke	198	Örvényes	143
Mátyus	355	Négyes	331	Ósagárd	353
Mecsekpölöske	442	Nemesborzova	99	Pácsony	321
Megyehíd	323	Nemeshany	421	Padár	142
Megyer	45	Nemeshetés	332	Palé	117
Mekényes	330	Nemeske	290	Pálfiszeg	207
Mencshely	237	Nemeskér	236	Páli	398
Merenye	338	Nemeskeresztúr	329	Palkonya	303
Mértes	80	Nemeskiszfalud	58	Pálmajor	320
Mesterháza	167	Nemeskocs	374	Pamlény	54
Mesteri	295	Nemeskolta	371	Pamuk	275
Meszes	221	Nemesládony	140	Pankasz	490
Meszlen	236	Nemesmedves	21	Pányok	103

Pápadereske	268	Rakacaszend	416	Somogyviszló	262
Pápasalamon	396	Ramocsa	38	Sopronnémeti	276
Pápoc	409	Rápolit	158	Sorkikápolna	266
Páprád	200	Rátót	253	Sóstófalva	275
Pásztori	407	Regéc	105	Sósvertike	219
Pat	249	Regenye	174	Söréd	432
Patalom	378	Répceszemere	350	Sumony	495
Patapoklosi	397	Répceszentgyörgy	132	Szabadi	334
Patca	72	Répcevis	400	Szabolcs	401
Patosfa	313	Resznek	349	Szágy	194
Pécsbagota	106	Rigács	193	Szakácsi	141
Pécsdevecser	115	Rinyabesenyő	255	Szakadát	334
Pénzesgyőr	360	Rinyakovácsi	179	Szaknyér	71
Pere	404	Rinyaszentkirály	429	Szakonyfalu	366
Perece	29	Rinyaújlak	348	Szalfő	238
Pereked	189	Rinyaújnép	70	Szalapa	245
Peterd	205	Románd	322	Szalatnak	431
Péterhida	203	Rózsafa	405	Szamosbecs	375
Petőmihályfa	258	Rönök	491	Szamoskér	466
Petrikeresztúr	431	Sajógalgóc	367	Szamosatárfalva	350
Petrivente	413	Sajókápolna	438	Szamosújlak	429
Pettend	158	Sajólászlófalva	473	Szaporca	267
Pinkamindszent	159	Sajómercse	260	Szárász	97
Pinnye	349	Sajósenye	433	Szárasd	266
Piskó	284	Salföld	64	Szarvasgede	454
Pócsa	186	Salköveskút	422	Szarvaskend	252
Polány	232	Sámod	226	Szászfalu	176
Pornóapáti	393	Sámsonháza	308	Szatta	79
Porpác	147	Sárazsadány	279	Szava	356
Porrog	243	Sárfimizdó	119	Szécsénke	270
Porrogszentkirály	364	Sárok	165	Szécsisziget	274
Porrogszentpál	103	Sáska	285	Szegerdő	251
Pórszombat	374	Selyeb	479	Szegi	317
Pósfa	292	Semjén	436	Szegilong	242
Potony	289	Sénye	40	Szellő	178
Potyond	104	Sérsekszőlős	168	Szemenye	364
Pölöskefő	478	Sikátor	340	Szemere	393
Pördefölde	67	Siklósbodony	150	Szenta	466
Pötréte	326	Siklónagyfalu	428	Szentantalfa	387
Pula	233	Sima	19	Szentbalázs	346
Pusztapáti	43	Simonfa	395	Szentbékállá	219
Pusztaberki	121	Sobor	334	Szentborbás	135
Pusztacsalád	294	Somlójenő	312	Szentdénes	350
Pusztaderics	207	Somlóvecse	98	Szente	372
Pusztamiske	499	Somodor	455	Szente	372
Pusztatölgy	437	Somogyacsa	233	Szente	372
Pusztaradvány	199	Somogyaracs	244	Szente	372
Pusztaszemes	414	Somogybükkösd	114	Szente	372
Rábasebes	113	Somogyecsicsó	228	Szente	372
Rábaszentmiklós	146	Somogydöröcske	184	Szente	372
Rábatöttös	251	Somogyegres	229	Szente	372
Rábcakapi	178	Somogyhatvan	412	Szente	372
Rádfalva	225	Somogysimonyi	83	Szente	372
Rádóckölked	280	Somogytúr	418	Szente	372
				Szentegát	451
				Szentgyörgyvár	330
				Szentgyörgyvölgy	477
				Szentimrefalva	218
				Szentistvánbaksa	297
				Szentjakabfa	133
				Szentkatalin	137
				Szentkozmadombja	112
				Szentlisló	369
				Szentmargitfalva	116

Szentpéterföldre	158	Tornabarakony	28	Velény	177
Szenyér	317	Tornakápolna	12	Veszprémgalsa	284
Szergény	395	Tornaszentandrás	296	Vid	134
Szijártóháza	48	Tornaszentjakab	272	Vigántpetend	221
Szilágy	328	Torvaj	326	Vilyvitány	319
Szilaspogony	382	Tótszentgyörgy	193	Vinár	255
Szilvágy	239	Tótújfalu	265	Vindornyafok	135
Szilvás	178	Tömörd	281	Vindornyalak	95
Szilvásszentmárton	229	Törökkoppány	467	Vindornyaszőlős	409
Szinpetri	249	Trizs	280	Visnye	232
Szorosad	119	Túrony	251	Visz	217
Szóc	426	Udvar	196	Viszák	305
Szőce	410	Újbarok	341	Viszló	96
Szőke	159	Újireg	340	Völcsej	410
Szőkéd	399	Újlőrincfalva	312	Vöröstó	107
Szőkedencs	346	Újsolt	186	Vörs	492
Szőlősárdó	139	Újszalonta	131	Zádor	381
Szörény	80	Újvárfalva	402	Zajk	265
Szúcs	439	Ukk	360	Zajta	447
Szuhafő	208	Und	362	Zala	283
Szulimán	287	Uppony	405	Zalaerdőd	321
Szúr	318	Uszka	305	Zalagyömörő	487
Tagyon	94	Uzsa	379	Zalaháshágy	424
Tákos	445	Váckisújfalu	445	Zalaigrice	136
Tarjánpuszta	379	Vadosfa	88	Zalaistvánd	423
Tarnaszentmária	290	Vágáshuta	84	Zalaköveskút	30
Tárnokréti	217	Valkonya	70	Zalamegyes	56
Tarrós	119	Vállus	143	Zalamerenye	209
Tékes	275	Vámoscsalád	385	Zalaszegvár	148
Teklafalu	374	Várad	132	Zalasantjakab	357
Teleki	203	Varászló	186	Zalasantmárton	70
Tengeri	61	Varbóc	67	Zalaszombatfa	60
Terény	428	Várföldre	221	Zaláta	306
Teresztenye	26	Varga	141	Zalaújlak	129
Terpes	227	Várkesző	226	Zalavég	447
Tésa	105	Várong	214	Zalkod	308
Tésenfa	221	Varsád	433	Zaránk	485
Téseny	321	Vasalja	325	Závod	349
Tikos	132	Vásárosbéc	236	Zebecke	96
Tilaj	200	Vásárosfalu	143	Zengővárkony	415
Tiszababolna	496	Vásárosmiske	372	Zics	431
Tiszacsécse	278	Vasasszonyfa	399	Ziliz	440
Tiszadorogma	466	Vasegerszeg	398	Zók	284
Tiszainoka	442	Vashosszúfalu	454	Zsarolyán	457
Tiszatardos	275	Vaskeresztes	342	Zsebeháza	154
Tiszavalk	334	Vaspör	419	Zsédeny	219
Tiszavid	479	Vászoly	177	Zselickisfalud	276
Tófü	143	Vasszentmihály	364	Zsennye	99
Told	353	Vasszilvágy	382	Zsujta	195
Tomor	277	Vázsnok	155		
Tompaládony	331	Vejtí	209		
Tormaföldre	434	Vékény	154		
Tormás	361	Vekerd	167		
Tormásliget	367	Velemér	106		

2. számú melléklet

I. táblázat

A Budapesten belül lakóhelyet változtatók és az 1989 után beköltözők száma a budapesti kerületekben településtípusonként

Kerület	Bp	Bp. suburbia	Mjv-k	Vidéki suburbia	Közép-városok	Kisvárosok	Üdülő-városok	Városiasodó tel	Agglomerációs falvak	Falvak	Üdülő-falvak	Apró-falvak	Egyéb	Összesen
I.	5985	252	320	15	133	77	25	46	18	131	19	9	288	7318
II.	25343	964	1097	34	427	242	123	129	74	321	88	50	1296	30188
III.	38744	2031	1586	25	808	511	368	277	157	853	159	80	923	46521
IV.	34073	1800	1592	24	799	618	102	434	184	1219	93	123	681	41742
V.	6114	274	434	4	219	118	28	60	40	210	52	18	437	8008
VI.	11995	559	844	14	377	266	60	159	50	479	75	46	769	15693
VII.	18082	914	1389	25	634	469	72	340	98	902	107	74	1028	24134
VIII.	26560	1360	1829	39	893	639	115	519	124	1368	167	112	1553	35278
IX.	17673	856	1154	21	596	466	77	329	67	835	93	109	724	23000
X.	23917	1219	1080	26	683	526	71	364	184	1024	99	87	934	30214
XI.	34856	1694	1737	43	828	539	137	323	131	840	160	66	1642	42996
XII.	15504	499	693	7	268	126	79	131	34	223	46	30	815	18455
XIII.	32390	1504	1938	35	876	716	123	448	163	1301	155	132	1371	41152
XIV.	34820	1327	1763	34	885	720	112	335	133	1039	138	91	1107	42504
XV.	25607	1145	835	23	518	418	70	305	115	770	95	61	630	30592
XVI.	21255	763	550	18	366	225	61	157	95	531	55	43	533	24652
XVII.	27565	1235	535	27	374	254	58	137	182	744	82	62	491	31746
XVIII.	29697	1592	881	7	486	388	46	322	153	842	123	60	639	35236
XIX.	18105	745	606	25	335	276	34	121	56	546	44	40	527	21460
XX.	19479	889	681	13	292	277	50	207	105	703	87	64	467	23314
XXI.	23338	1572	766	19	446	384	36	261	100	811	114	102	428	28377
XXII.	15576	792	400	24	268	143	29	134	60	398	51	48	419	18342
XXIII.	6728	350	187	9	132	97	18	53	27	236	20	16	136	8009
Külföld és egyéb	21	2	6	0	4	3	0	0	0	2	0	0	0	38
Összesen	513427	24338	22903	511	11647	8498	1894	5591	2350	16328	2122	1523	17838	628969

A Budapesten belül lakóhelyet változtatók és az 1989 után beköltözöttek TRI értékei kerületenként és településcsoportonként

Kerület	Bp	Bp. suburbia	Mjv-k	Vidéki suburbia	Közép-városok	Kisvárosok	Üdülő-városok	Városiasodó tel	Agglomerációs falvak	Falvak	Üdülő-falvak	Apró-falvak	Egyéb	Összesen
I.	116,3	95,0	162,3	51,6	118,7	154,1	86,5	154,9	x	87,3	57,8	x	97,1	113,0
II.	160,9	128,8	143,9	84,6	148,5	100,0	249,2	91,3	74,2	56,8	47,5	67,1	121,6	147,2
III.	115,6	107,6	125,0	65,0	122,1	89,6	141,5	87,9	98,9	75,6	75,5	107,0	82,5	110,0
IV.	123,4	129,1	147,0	149,5	101,0	126,7	79,5	73,1	381,2	75,4	66,2	114,8	80,9	117,3
V.	77,7	79,4	127,5	x	105,9	62,3	x	54,4	99,7	63,3	77,7	54,7	81,9	72,3
VI.	67,7	86,5	141,5	x	80,4	106,0	98,4	81,8	79,7	59,1	125,8	28,2	62,8	65,0
VII.	65,2	82,7	66,6	18,9	58,2	53,2	83,5	62,8	76,6	50,2	65,6	42,0	61,4	60,2
VIII.	48,4	56,8	55,9	57,4	70,8	54,1	57,7	57,4	50,6	44,6	82,5	67,9	57,3	48,7
IX.	67,4	82,4	58,6	x	69,3	35,5	x	46,3	97,6	63,2	65,2	28,6	60,9	61,6
X.	103,3	88,5	149,5	x	104,1	79,8	112,1	69,2	102,6	64,3	86,7	69,1	77,5	95,4
XI.	122,4	84,7	115,9	100,5	94,7	69,8	117,4	103,6	175,3	72,1	78,5	68,6	49,0	106,5
XII.	138,8	94,4	114,9	x	76,5	164,3	125,9	111,9	723,3	65,8	85,6	69,0	110,3	127,5
XIII.	88,5	112,2	99,2	49,6	73,5	61,0	73,5	48,1	80,2	70,1	67,4	81,6	62,3	81,2
XIV.	103,0	97,7	108,7	67,5	88,1	89,1	195,0	74,1	136,3	62,3	57,8	49,0	76,4	96,4
XV.	111,7	84,3	95,3	x	82,0	99,1	70,4	122,8	149,4	65,7	167,2	92,3	61,0	100,8
XVI.	148,9	98,0	182,2	546,7	130,2	79,0	65,0	39,9	79,0	81,0	165,5	28,3	79,1	133,7
XVII.	126,6	122,4	108,0	64,9	95,2	205,9	106,2	97,9	81,8	63,0	84,0	57,8	72,3	63,9
XVIII.	115,0	100,3	102,3	x	109,8	96,5	970,4	47,5	67,3	52,0	68,7	x	68,3	102,4
XIX.	114,6	90,1	111,8	77,3	116,6	134,5	127,4	110,1	96,4	76,5	111,2	43,3	83,0	106,1
XX.	88,6	100,7	116,4	43,1	75,8	80,2	91,5	94,5	151,8	60,6	146,1	46,4	73,6	86,8
XI.	103,9	110,1	103,5	x	107,6	77,8	82,3	65,6	86,6	58,1	58,2	52,1	68,5	96,5
XII.	127,8	94,8	122,0	x	105,4	98,1	x	84,1	75,5	53,1	61,3	35,0	60,4	115,5
XIII.	123,5	128,4	182,4	x	73,2	75,4	x	54,6	x	137,5	x	x	106,4	115,1
Összesen	95,0	89,1	93,3	60,9	82,0	68,5	90,0	52,4	79,4	58,6	63,2	47,7	64,1	87,7

X-szel jelöltük azokat a cellákat, ahol az elemszám nem érte el a 30-at és az esetlegességek miatt nem láttuk értelmét a TRI számításának.

Irodalomjegyzék

- ANDORKA R. (1970) *A társadalmi rétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- ANDORKA R. (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ANGELUSZ R. (szerk.) 2004. *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- ANGELUSZ R. – TARDOS R. (1991) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- BÁCSKAI V. (2002) *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris Kiadó, Budapest
- BAJMÓCY P. (1999) *A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén*. Földrajzi Értesítő. 48. 1-2. pp. 127-138.
- BAJMÓCZY P. (2002) *A szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon*. Abonyiné Palotás J. – Becsei J. – Kovács Cs.(szerk.): *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ipszilon Kiadó és pedagógiai Szolgáltató Kft, Szeged. pp. 247-255.
- BAUMAN, Z. (2002) *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szukits Könyvkiadó.
- BECSEI J. (1999): *Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás*. Békéscsaba, Ipszilon Kiadó.
- BELUSZKY P.(1990) *A polgárosodás törékeny váza - Városhálózatunk a századfordulón*. Tér és Társadalom 1990/3-4 MTA RKK, Pécs
- BELUSZKY P. (1999) *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- BELUSZKY P. – GYÖRY R.(2003) „*A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés*”. *Magyarország városhálózata a 20. század elején*. Korall, 2003/11-12. pp. 199-238.
- BELUSZKY P. – GYÖRY R.(2004) *Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században)* Tér és Társadalom 2004. 1. (XVIII. évf.) pp. 1–41.
- BELUSZKY P. – GYÖRY R. (2006) *Ez a falu város! Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után*. Tér és Társadalom, 2006/2.
- BELUSZKY P. (2008) *Maradékok boltja*. Tér és Társadalom, 2008/1.
- BENEVOLO, L. (1994) *A város Európa történetében* Atlantisz, Budapest
- BERG, L. van den, és tsai (1982) *A Study of Growth and Decline*. Pergamon, Oxford
- BERG, L. van den (1987) *Urban Systems in a Dynamic Society*. Gower Publishing Company Limited
- BOUNDS M. (2004) *Urban Social Theory*. Oxford University Press.
- BOGÁR L. (2003) *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest
- BRAUDEL, F. (1985) *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV-XVIII. század*. Gondolat, Budapest.
- BUKODI E. (2001) *Társadalmi jelzőszámok*. KSH, Budapest.
- BUKODI E. – ALTORJAI SZ. – TALLÉR A. (2005) *A társadalmi rétegződés aspektusai*. KSH NKI, Budapest.
- BUKODI E. (2006) *Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból*. In.: Kovách Imre (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest. pp. 109-160.
- BURGESS, E. W. (1973) *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In: Szelényi I (szerk.) *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

- Csatári B. (2010) *Területi egyenlőtlenségek néhány régi-új tényezője*. In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- CHOLDIN, Harvey M. (1985) *Cities and Suburbs*. McGraw-Hill, Inc
- CSANÁDI G. – LADÁNYI J. (1992) *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSANÁDI G. – CSIZMADY A. (2002) *Szuburbanizáció és társadalom*. *Tér és társadalom*, 3. szám, pp. 27-56.
- CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (1997) *A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat Dunántúlon* *Tér és Társadalom*, 1997/1.
- CSAPÓ T. (2005) *A magyar városok településmorfológiája*. Savaria University Press, Szombathely
- CSAPÓ T. – KOCSIS ZS (2008) *A várossá válás reformja*. *Területi Statisztika*, 11. (48.) évf. 6. szám, pp. 645-650.
- DÖVÉNYI Z. - KOVÁCS Z. (1999) *A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén*. *Földrajzi Értesítő*. 48. 1-2. pp. 33-57.
- DÖVÉNYI Z. (2007) *A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon*. *Demográfia*, L/4. 335–359.
- DÖVÉNYI Z. (2009) „*Város az, ami magát annak nevezi*”. *Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán*. *Területi Statisztika*, 12. (49). évf. 1. szám, pp. 3-7.
- ENYEDI GY. (1980) *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. (1984) *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. (1996) *Urbanization under Socialism*. In: Andrusz, G. – Harloe, M. – Szelényi I. (ed.): *Cities After Socialism*. Blackwell Publishers
- ENYEDI GY. (1998) *Transformation in Central European Postsocialist Cities*. In.: Enyedi, Gy (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ENYEDI GY. (2003) *Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában*. PTE Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Habilitációs előadások. Pécs.
- ERDEI F. (1973) *Város és vidéke*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.
- ERDEI F. (1980) *A magyar társadalom a két háború között*. In. Erdei F.: *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 293-346.
- FALUVÉGI A. (2000) *A magyar kistérségek fejlettségi különbségei*. *Területi Statisztika* 4. 319-346. o. .
- FARAGÓ L. (2010) *Területi koncentráció és jelentőségükből vesztő perifériák*. In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- FERGE ZS. (1969) *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- FISHER, Claude S. (1976) *The Urban Experience* Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York
- FOSSETT, M (2006) *Urban and Spatial Demography*. In.: Poston, D.L. – Micklin, M (ed.) *Handbook of Population*. Springer, New York. pp. 479-524.
- FÓTI J. – LAKATOS M. (2006) *Foglalkoztatottság és munkanélküliség. A munkaerőpiac változásai 2001 és 2005 között*. Budapest, 2006.

- GANS, Herbert J. (1962) *A városi és a kertvárosi életmód. A meghatározások újraértékelése.* Szelényi I (szerk.) Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- GÁSPÁR G. (2001) *Hat falu hat sorsa.* Dr. Haller Média Kiadó, Pécs
- HAJNAL I. (1993) *Az európai város kialakulása* Budapest, MTA
- HALL, T. (1998) *Urban Geography.* Routledge, London and New York.
- HARLOE, M. (1996) *Cities in the Transition.* In: Andrusz, G. – Harloe, M. – Szelényi I. (ed.): *Cities After Socialism.* Blackwell Publishers
- HARVEY D. (1985) *The Urban Experience.* The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- HAUSSERMANN, H. – SIEBEL, W. (1988) *Die Schrumpfende Stadt und die Stadtsoziologie* Soziologische Stadtforschung, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 29/1988, Herausgeben von Jürgen Friedrichs
- HIRSCHMAN, CH. – TOLNAY, S.E. (2006) *Social Demography.* In.: Poston, D.L. – Micklin, M (ed.) *Handbook of Population.* Springer, New York. pp. 419-448.
- HOYT, H. (1973) *A városi struktúra klasszikus modelljének újabb torzulásai.* In: Szelényi I (szerk.) Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- IZSAKI É. (1999) *A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban.* Földrajzi Értesítő. 48. 1-2. pp. 83-92.
- KAPITÁNY B. (2007) *Társadalmi szerkezet – szociológia modellek. Karácsony Gergellyel, Kovách Imrével és Róbert Péterrel Kapitány Balázs beszélget.* Századvég, új folyam, 44. szám, 165–191.
- KERTZER D. I. (1995) *Urbanizáció és együttélés.* In.: Gyáni G. (szerk) *A modern város történeti dilemmái.* Csokonai Kiadó, Debrecen. pp. 36-62.
- KOCSIS ZS. (2007) *A szombathelyi agglomeráció kialakulása.* Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon.* Savaria University Press, Szombathely, pp. 71-90.
- KÓKAI S. (2007) *Adalékok a nyíregyházi településeggyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához.* Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon.* Savaria University Press, Szombathely, pp. 168-184.
- KOLOSÍ T. (1984) *Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- KOLOSÍ T. (1987) *Tagolt társadalom.* Gondolat, Budapest.
- KOLOSÍ T. (2000) *A terhes babapiskóta.* Osiris Kiadó, Budapest
- KONRÁD Gy. – SZELENYI I. (2000) *Urbanizáció és területi gazdálkodás.* JGYF Kiadó, Szeged
- KOVÁCH I. – NAGY K. I. (2006) *Társadalmi és területi egyenlőtlenségek.* In.: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek.* Napvilág Kiadó, Budapest. pp. 161-176.
- KOVÁCH I. - KUCZI T. - JÓKUTHY E. (2006) *Az osztályok, a társadalmi struktúra és a rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről.* In.: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek.* Napvilág Kiadó, Budapest. pp. 19–35.
- KOVÁCS K. (2010) *Vidéki változások a rendszerváltozás után.* In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai.* MTA RKK Pécs.
- KOVÁCS T. (2000) *Migrációs folyamatok Magyarországon a rendszerváltozás után.* In.: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* MTA RKK, Pécs.

- KOVÁCS Z. (szerk.) (1999) *A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban. (Esettanulmányok)*. Földrajzi Értesítő. 48. 1-2. pp. 93-126.
- KOVÁCS Z. (2002) *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó.
- KOVÁCS Z. (2007) *Budapest elővárosi övezetének átalakulása a rendszerváltozás után*. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, pp. 20-34.
- KOVÁCS Z. (2010) *A szocialista és a poszt-szocialista urbanizáció értelmezése*. In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- KÖSZEGFALVI GY. (2008) *Agglomerálódó térségnek jól jön az új város*. Területi statisztika, 11. (48.) évf. 4. szám, pp. 377-379.
- KSH (1993) *1990. évi magyar népszámlálási adatok* CD-ROM
- KSH (200?) *A társadalom rétegződése*.
http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/16/16_2_modsz.pdf
- KSH (2004) *Területi számjelrendszer*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2006) *Népességcsoportosítások, népességkategóriák*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2010) *A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon, 2009*.
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gazd_reg_kulonb_2009.pdf
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (1997) *Szuburbanizáció és gettósodás – Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapesten*. Kritika, 6. pp. 4-12.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (1998) *Class, Ethnicity and Urban Restructuring in Postcommunist Hungary*. In.: Enyedi, Gy (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÁRKUS I. (1986) *Az "alföldi út"*. Valóság, 1986/4. TIT, Budapest
- McKIBBEN, J.N. – FAUST K.A. (2004) *Population Distribution. Classification of Residence*. In.: Siegel J.S. – Swanson D.A. (ed.) *The Methods and Materials of Demography*. pp. 105-124.
- MORRISON P.A. – BRYAN, T. – SWANSON, D.A. (2004) *Internal Migration and Short-Distance Mobility*. In.: Siegel J.S. – Swanson D.A. (ed.) *The Methods and Materials of Demography*. pp. 105-124.
- MUMFORD, L. (1985) *A város a történelemben*. Gondolat, Budapest
- NEMES-NAGY J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest.
- NEMES-NAGY J. (2005) (szerk.) *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport.
- NEMES-NAGY J. – TAGAI G. (2009) *Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám, pp. 152-169.
- NÉMETH ZS. (1992) *Települések változó funkciójában*. Statisztikai Szemle 1992/3. pp. 223-241
- NÉMETH ZS. (1996) *Hungary's Affair With Urbanisation*. IHS – Erasmus University Rotterdam Kézirat.
- NÉMETH ZS (2008) *A megyék társadalomszerkezete és a vándorlások*. Demográfia, LI évf. 2-3
- PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. (2006) *Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon*. Földrajzi Értesítő, 1-2. pp. 87-108.
- PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. (2007) *A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze?* Területfejlesztés és Innováció. 2007/2.

- PIRISI G. (2009) *Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám, pp. 129-136.
- PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. (2009) *Így készül a magyar város*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám, pp. 137-147.
- POKOL B. (2005) *Globális uralmi rend*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- SAKAMOTO, A. – POWERS, D.A. (2006) *Demography of Social Stratification*. In.: Poston, D.L. – Micklin, M (ed.) *Handbook of Population*. Springer, New York. pp. 383-416.
- SASSEN, S. (1994) *Cities In A World Economy*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- SASSEN, S. (2000) *Elveszített kontroll?* Helikon Kiadó, Budapest.
- SASSEN, S. (2001) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- SIMMEL, G. (1973) *A nagyváros és a szellemi élet*. In: Szelényi I (szerk.) *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SKRABSKI Á (2003) *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Corvinus Kiadó.
- STIGLITZ J. E. (2003) *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SZEBÉNYI A. (2007) *A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben*. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, pp. 20-34.
- SZELÉNYI I (1990) *Városfejlődés és területgazdálkodás Kelet-Európában*. In: Szelényi I.: Új osztály, állam, politika. Európa könyvkiadó, Budapest
- SZELÉNYI I. – KONRÁD GY. (1971) *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai*. Valóság, 1971/12.
- SZELÉNYI I. (1988) *Socialist entrepreneurs*. Madison University of Wisconsin Press.
- SZELÉNYI I. (1996) *Cities under Socialism – and After*. In: Andrusz, G. – Harloe, M. – Szelényi I. (ed.): *Cities After Socialism*. Blackwell Publishers
- SZIRMAI V. (1988) *Csinált városok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- SZIRMAI V. – A. GERGELY A. – BARÁTH G. – MOLNÁR B. – SZÉPVÖLGYI Á. (2002) *Verseny és/vagy együttműködés? Város és környéke kapcsolatai*. Budapest-Székesfehérvár, MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport.
- SZIRMAI V. (2004) *Globalizáció és a nagyvárosi tér társadalmi szerkezete*. Szociológiai Szemle. 14, 4 , 3-25.
- SZIRMAI V. (2010) *Regionális folyamatok – társadalmi hatások*. In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- THORNS, David C. (1972) *Suburbia*. MacGibbon & Kee, London
- TÍMÁR J. (1999) *Elméleti kérdések a szuburbanizációról*. Földrajzi Értesítő, XLVIII. évfolyam, 1-2. szám, pp. 7-32.
- TÍMÁR J. (2010) *Van-e poszt-socialista urbanizáció? – néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentifikációról*, In.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- TÓTH J. (1996) *A településrendszer*. In: Perczel György (szerk) *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. EKTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- TÓTH J. – TRÓCSÁNYI A. (1996) (szerk.) *Összegzés „A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata” c. kutatás témakörében*. Janus Pannonius

Tudományegyetem Természettudományi Kara, Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. Pécs.

TÓTH J. (2001-2002) *Általános településföldrajz I-II*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

TÓTH J. (2004) *Tanulmányok a településföldrajz témaköréből*. PTE, Pécs.

TÓTH J. (2008/a) *Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról*. Területi Statisztika, 11. (48.) évf. 11. szám, pp. 4-11.

TÓTH J. (2008/b) *Térszerkezeti, népesség- és településföldrajzi tanulmányok*. PTE Földtudományok Doktori Iskolája. Imedias Kiadó, Pécs.

UTASI Á. (1984) *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.

UTASI Á. (2002) *A társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszámai*. KSH, Budapest.

UTASI Á. (2002) *A bizalom hálója*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

WEBER, M. (1970) *A nem legitim uralom (A városok tipológiája)*. In: Weber, M: Állam, Politika, Tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

WIRTH, L. (1973) *Az urbanizmus mint életmód*. In: Szelényi I (szerk.) Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest